

Obszary chronionej przyrody



Janusz Radziejowski

Obszary chronionej przyrody

Historia, stan obecny,
wyzwania przyszłości

WSZECHNICA POLSKA

SZKOŁA WYŻSZA

TOWARZYSTWA WIEDZY Powszechnej w Warszawie

Recenzent
prof. dr hab. Barbara Szulczewska

Redakcja tekstu
Bogumił Paszkiewicz

Projekt graficzny i typograficzny
Krystyna Bukowczyk, Agencja KUBA

Skład i łamanie
Agencja KUBA

Copyright © Janusz Radziejowski
Copyright © Wszechnica Polska Szkoła Wyższa TWP w Warszawie, 2011

ISBN 978-83-89077-14-1

WSZECHNICA POLSKA

————— SZKOŁA WYŻSZA —————
TOWARZYSTWA WIEDZY POWSZECHNEJ W WARSZAWIE

Pałac Kultury i Nauki
00-901 Warszawa, pl. Defilad 1
Infolinia: 0 801 033 101
rekrutacja@wszechnicapolska.edu.pl

www.wszechnicapolska.edu.pl

Spis treści

1. Wstęp	9
1.1. Wprowadzenie	9
1.2. Wykorzystane źródła	12
2. Ochrona przyrody na świecie	15
2.1. Z dziejów ochrony przyrody	15
2.2. Współczesne problemy ochrony przyrody	21
3. Stan i problemy funkcjonowania obszarów chronionych na świecie	31
3.1. Obecny stan obszarów chronionych na świecie	32
3.2. Przegląd stanu systemów obszarów chronionych w wybranych krajach świata	39
3.3. Wybrane problemy funkcjonowania obszarów chronionych	53
3.3.1. Zagrożenia obszarów chronionych	54
3.3.2. Turystyka na obszarach chronionych	57
3.3.3. Finansowanie obszarów chronionych	60
3.3.4. Problem rozwoju sieci morskich obszarów chronionych	61
3.3.5. Obszary chronione jako miejsca ważne dla zachowania tożsamości kulturowej i duchowej	63
4. Współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony przyrody	65
4.1. Koncepcja zrównoważonego rozwoju a obszary chronione	66
4.2. Konwencje międzynarodowe dotyczące ochrony przyrody i inicjatywy o zasięgu globalnym	67
4.2.1. Międzynarodowe porozumienia UNESCO (MaB i World Heritage)	68
4.2.2. Konwencja z Ramsar	69
4.2.3. Konwencja Waszyngtońska (CITES)	70
4.2.4. Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r. (Konwencja Bońska)	71
4.2.5. Konwencja o ochronie dzikiej flory i fauny europejskiej oraz jej siedlisk (Konwencja Berneńska)	74
4.2.6. Konwencja o różnorodności biologicznej	75
4.2.7. Porozumienia dotyczące ochrony mórz i oceanów	80
4.2.8. Ochrona raf koralowych	82
4.2.9. Ochrona obszarów polarnych	83
4.3. Organizacje międzynarodowe	85
4.3.1. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody IUCN	85
4.3.2. Światowa Komisja Obszarów Chronionych	86
4.3.3. WWF	86
4.3.4. BirdLife International	87
4.3.5. The International Ranger Federation	87

5. Kongresy parków i ich znaczenie dla rozwoju filozofii obszarów chronionych	89
5.1. Od Seattle do Caracas – historia i dorobek kongresów parków	89
5.2. V Światowy Kongres Parków w Durbanie	92
5.3. Dorobek V Kongresu Parków	93
6. Międzynarodowe kategorie obszarów chronionych	95
6.1. Klasyfikacja IUCN/UNEP	97
6.2. Rezerваты Biosfery MaB	100
6.3. Miejsca Światowego Dziedzictwa World Heritage Sites	103
6.4. Obszary Konwencji z Ramsar	103
6.5. Geoparki	105
7. Podstawy ochrony przyrody i tworzenia obszarów chronionych w Europie	107
7.1. Ogóľnoeuropejskie inicjatywy w zakresie ochrony przyrody	110
7.1.1. Paneuropejska Strategia Ochrony Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej	110
7.1.2. Dyplomy europejskie	111
7.1.3. Europejska Konwencja Krajobrazowa	111
7.1.4. Porozumienia w sprawie ochrony i rozwoju terenów górskich	112
7.1.5. EUOROPARC i współpraca europejska w zakresie obszarów chronionych	113
7.2. Podstawy ochrony przyrody w UE	115
7.2.1. Podstawy instytucjonalne i programowe	116
7.2.2. Europejska sieć ekologiczna Natura 2000	120
7.2.3. Zasady tworzenia sieci Natura 2000	121
7.2.4. Finansowanie obszarów chronionych	124
8. Obszary chronione w Polsce	127
8.1. Z dziejów ochrony przyrody i obszarów chronionych w Polsce	127
8.2. Podstawy prawne funkcjonowania obszarów chronionych w Polsce	131
8.2.1. Ustawa o ochronie przyrody	133
8.2.2. Rozporządzenia dotyczące obszarów chronionych	134
8.2.3. Formy obszarów chronionych	136
8.2.4. Ochrona przyrody w planowaniu przestrzennym	143
8.3. Dokumenty strategiczne w zakresie ochrony przyrody	145
8.3.1. Polityka ekologiczna	145
8.3.2. Krajowa strategia ochrony różnorodności biologicznej	148
8.4. Zasady zarządzania obszarami chronionymi	150
8.4.1. Administracja ochrony przyrody w Polsce	151
8.4.2. Organy administracji ochrony przyrody	152
8.4.3. Służby ochrony przyrody	156
8.4.4. Ciała doradcze	158
8.5. Finansowanie obszarów chronionych	160

8.6. Stan parków narodowych i innych obszarów chronionych w Polsce	164
8.6.1. Polskie parki narodowe i ich walory	168
8.6.2. Rezerваты przyrody	183
8.6.3. Parki krajobrazowe	186
8.6.4. Obszary chronionego krajobrazu	188
8.6.5. Inne formy	189
8.6.6. Natura 2000 w polskim prawie	189
8.6.7. Międzynarodowe formy ochrony przyrody	191
8.7. Ochrona przyrody w lasach państwowych	193
9. Wybrane problemy funkcjonowania obszarów chronionych w Polsce	195
9.1. Użytkowanie obszarów chronionych	195
9.1.1. Formalne podstawy użytkowania obszarów chronionych	196
9.1.2. Badania naukowe i monitoring	197
9.1.3. Edukacja w obrębie obszarów chronionych	200
9.1.4. Problemy turystycznego użytkowania obszarów chronionych	204
9.1.5. Inne formy użytkowania	213
9.2. Problemy społeczne wokół obszarów chronionych	215
9.2.1. Relacje między społeczeństwem a obszarami chronionymi	215
9.2.2. Samorządność, własność prywatna, tożsamość kulturowa a obszary chronione	216
9.2.3. Organizacje pozarządowe jako forma aktywności społecznej na rzecz obszarów chronionych	223
9.2.4. Konflikty interesów wokół obszarów chronionych	227
9.2.5. Jak zapobiegać konfliktom – wnioski	238
9.3. Zagrożenia środowiska przyrodniczego obszarów chronionych	239
10. Podsumowanie – perspektywy i zagrożenia ochrony obszarowej w Polsce i na świecie	244
Uwagi ogólne	244
Uwagi dotyczące Polski	246
11. Bibliografia	250
12. Spis ilustracji	261
13. Wykaz adresów wykorzystanych stron internetowych	262

1. Wstęp

1.1. Wprowadzenie

Ochrona przyrody to dziedzina działań człowieka, których celem jest zapobieganie niszczeniu lub uszkodzaniu wszelkich elementów przyrody żywej, zapewnienie im odpowiednich warunków życia oraz naturalnego rozwoju i odtwarzania. Działania ochronne obejmują także obiekty przyrody nieożywionej, np. skały, jaskinie czy głązy narzutowe. Bardzo ważna jest całościowa ochrona zespołów wymienionych wyżej elementów, powiązanych procesami przyrodniczymi w systemy ekologiczne czy też obszary o ukształtowanych naturalnie krajobrazach. Cel ten osiąga się poprzez tworzenie obszarów chronionych odpowiednimi przepisami prawa. Ochronie podlegają także tereny, których obecny stan zawdzięczamy ingerencji człowieka, w wyniku czego powstały krajobrazy historyczne, jako rezultat wzajemnego oddziaływania sił przyrody i czynników antropogenicznych.

Podkreślić należy, że współczesna praktyka ochrony przyrody obejmuje – zgodnie z koncepcją ochrony różnorodności biologicznej – ochronę wszystkich walorów przyrody żywej, we wszystkich przejawach jej występowania i we wszystkich jej siedliskach. Zabezpieczenie przed wyginięciem powinno więc obejmować nie tylko gatunki rzadkie i zagrożone, ale także gatunki pospolite oraz tzw. gatunki użytkowe, we wszystkich ich odmianach i z całym ich bogactwem genetycznym. Tradycyjny zakres działań dotyczących ochrony przyrody jest bardzo szeroki. Obejmuje prace inwentaryzacyjne, prace naukowo badawcze dotyczące stanu i przeobrażeń przyrody, działania prawne – poprzez ochronę prawną zagrożonych gatunków czy wrażliwych ekosystemów, wyznaczanie chronionych obiektów przyrody i ich granic, opracowywanie zasad ich użytkowania i udostępniania dla publiczności. To także prowadzenie działań na rzecz ochrony terenów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych przed degradacją i dewastacją. Ochrona przyrody to również reintrodukcja gatunków i odtwarzanie ich miejsc bytowania, zabezpieczenie zagrożonych wyginięciem gatunków w tzw. bankach genów czy też w hodowlach zachowawczych, ochrona wybranych gatunków w ogrodach zoologicznych, ogrodach botanicznych, arboretach. W duchu panującej na świecie od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku koncepcji zrównoważonego rozwoju, ochrona przyrody stawia przed jej użytkownikami dodatkowe zadania. Wśród nich wymienić należy umiejętne gospodarowanie zasobami użytkowymi przyrody – w tym także poprzez odpowiednie ich użytkowanie w rolnictwie i hodowli a także w leśnictwie. Na koniec trzeba podkreślić, że zapewnienie sprawnego funkcjonowania wymienionych form działań wymaga ustanowienia stosownej administracji. Wszystko to służyć ma ochronie bogactwa przyrodniczego i naturalnego dziedzictwa naszej planety, powstrzymaniu degradacji zasobów przyrodniczych

i ich nadmiernej eksploatacji. Wielką rolę, niekiedy o podstawowym znaczeniu dla osiągnięcia sukcesu w ochronie przyrody, przypisuje się także działaniom edukacyjnym, współpracy ze społecznościami lokalnymi, organizacjami społecznymi, a także – ostatnio – ze środowiskami gospodarczymi. Trudnym do przecenienia zadaniem jest tworzenie odpowiedniego zainteresowania oraz woli politycznej działań na rzecz ochrony przyrody – decydentów i administracji.

Obecnie, w świetle doświadczeń międzynarodowych, coraz bardziej oczywiste jest, że tworzenie obszarów chronionych prawem ma szczególne znaczenie dla zapewnienia skutecznych warunków dla ochrony przyrody. Tylko takie rozwiązania chronią skutecznie unikalne i zagrożone wyginięciem gatunki zwierząt i roślin, m.in. poprzez ochronę całych ekosystemów i zachowanie warunków ich funkcjonowania. Obszary chronione przybierają wiele form organizacyjnych. Jedną z kluczowych, stanowiących skuteczne narzędzie służące kompleksowej ochronie przyrody są parki narodowe. To pojęcie znane jest we wszystkich językach świata i utożsamia to, co w przyrodzie naszej planety najcenniejsze, to, co powinniśmy szczególnie chronić. Państwa i narody chlubią się posiadaniem parków, które stanowią nie tylko wizytówkę walorów przyrody danego kraju, ale także świadczą o kulturze obcowania społeczeństwa z naturą.

Od czasu ustanowienia pierwszego na świecie Parku Narodowego Yellowstone w USA w roku 1872, na świecie powstało tysiące takich, lub podobnych charakterem i funkcją obiektów. Od drugiej połowy XX w. obserwujemy wysokie tempo wzrostu liczby nowych obszarów chronionych¹. Dzisiaj można już mówić o globalnej sieci parków narodowych i innych terenów chronionych. Znajdują one swoje miejsce w niemal wszystkich krajach, na wszystkich kontynentach. To, co je łączy, to sposób ochrony przyrody (a także walorów kulturowych i historycznych) poprzez objęcie opieką nie tylko pojedynczych obiektów, ale całych obszarów o urozmaiconej przyrodzie i krajobrazie, dla zachowania ich wartości, a także dla zapewnienia możliwości przebiegu procesów przyrodniczych zgodnie z prawami natury. Obszary chronione są bardzo często ostatnimi ostojami dzikich zwierząt i roślin, które poza nimi nie występują już nigdzie w przyrodzie. Można więc powiedzieć, że stanowią ważne naturalne banki genów. W drugiej połowie ubiegłego wieku rozpoczęła się ekspansja obszarów chronionych na akweny mórz i oceanów, i obecnie mamy do czynienia z całym systemem morskich obszarów chronionych. Powszechnie ustanawiane są także inne formy obszarów chronionych, jak parki natury, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, obszary krajobrazowo-przyrodnicze, użytki ekologiczne i inne.

Warunkiem tworzenia tych wszystkich obiektów, oprócz spełniania przez nie określonych kryteriów przyrodniczych, jest także potrzeba uzyskania przychylności lokalnych społeczności, prawnych właścicieli terenów oraz zgoda administracji. Chodzi o to, by objęcie ochroną nie kolidowało z innymi funkcjami terenów, interesami właścicieli terenów i społeczności lokalnych. Tworząc obszary chronione należy brać pod uwagę, oprócz zapewnienia warunków dla ochrony przyrody, także przesłanki gospodarcze, społeczne, kulturowe i religijne. W wielu przypadkach dane terytorium odgrywa poważną rolę w funkcjonowaniu społeczności lokalnych, stanowi część ich

¹ Zjawisko to najlepiej prześledzić analizując dane dostępne na listach obszarów chronionych publikowanych przez ONZ (United Nations List...) dostępne m.in. pod adresem www.unep-wcmc.org

dziedzictwa naturalnego i kulturalnego; np. społeczności pasterskie wypasają swoje stada na terenach objętych ochroną, pierwotne ludy zajmujące się zbieractwem czy też łowiectwem są uzależnione od zachowania walorów przyrodniczych danego obszaru i możliwości dostępu do nich. Na terenach chronionych znajdują się także obiekty o znaczeniu duchowym, będące miejscami kultu religijnego i celem pielgrzymek. Walory turystyczne i zdrowotne obszarów chronionych odgrywają dużą rolę w rozwoju lokalnych gospodarek. Z kolei skuteczna ochrona przyrody wymaga pewnych ograniczeń w dotychczasowym użytkowaniu przestrzeni. Stąd ustanawianiu obiektów chronionych towarzyszą nieraz długotrwałe negocjacje o charakterze politycznym i gospodarczym między administracją ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi i właścicielami obszarów.

Tworzenie obszarów chronionych wymaga także uzgodnień w ramach istniejących przepisów dotyczących gospodarowania przestrzenią, wprowadzenia projektów takich obiektów do lokalnych planów przestrzennego zagospodarowania. Zazwyczaj też utworzenie i późniejsze funkcjonowanie obszarów chronionych wymagać może dofinansowania ze środków publicznych – samorządowych bądź państwowych, czasami także międzynarodowych.

Wśród wielu celów, dla których tworzy się parki, wymienia się badania naukowe, turystykę, edukację. W niektórych krajach turystyka na terenie parków narodowych stanowi poważną część gospodarki narodowej, a przeglądając kolorowe foldery biur podróży, czy też strony internetowe poświęcone turystyce znajdziemy mnóstwo ofert dotyczących obszarów chronionych – praktycznie od bieguna do bieguna!

Ze względu na znaczny odsetek powierzchni naszego globu objętych różnymi formami ochrony przyrody, obszary chronione mają coraz większy wpływ na rozwój regionalny i kierunki polityki przestrzennej, stając się ich stymulatorami, a niekiedy też barierami pewnych typów rozwoju.

Wspomnieć tu należy też o obszarach transgranicznych, czyli obiektach przyrodniczych należących do kilku państw, jak np. nasza Puszcza Białowieska czy też Bieszczady. Ich ochrona, wg podobnych zasad, ze strony dwóch lub więcej państw jest ważnym impulsem współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony przyrody, rozwoju turystyki, współpracy kulturalnej.

Obszary chronionej przyrody pełnią ważne funkcje ekologiczne, świadcząc takie tzw. usługi ekosystemowe, jak drewno, owoce, ochrona zasobów wodnych, łagodzenie klimatu czy ochrona przed powodziami. Nie do przecenienia są też ich różne funkcje dodatkowe, jak tworzenie warunków dla rozwoju turystyki, sportu i wielu innych form rekreacji oraz zapewnienie ochrony miejsc historycznych i stanowiących dziedzictwo kulturowe ludzkości. Na obszarach chronionych promowane są różne formy rolnictwa ekologicznego – organicznego, produkującego tzw. zdrową żywność. Fakt, że jest ona wytwarzana na terenach chronionych, a więc o wysokiej jakości środowiska, stanowi ważny element jej promocji. Coraz większą rolę przypisuje się obszarom prawnie chronionym w zapewnianiu możliwości przetrwania współczesnym społecznościom plemiennym, których kultura, a nieraz nawet fizyczna egzystencja jest zagrożona w wyniku ekspansji cywilizacji na plemienne terytoria. W wielu rejonach, w obrębie obszarów chronionych znajdują się miejsca święte dla różnych religii, co wymaga poszanowania przez władze ochrony przyrody potrzeb wierzących. Czasami

stanowi to nawet dodatkowy czynnik chroniący walory naturalne np. poprzez zakaz wstępu na szczyty górskie, będące w przekonaniu lokalnych społeczności siedzibą bóstw.

W Polsce mamy rozwiniętą sieć obszarów przyrody chronionej, która obejmuje blisko trzecią część powierzchni naszego kraju, a jej najważniejszymi elementami są 23 parki narodowe, 120 parków krajobrazowych i ponad 1400 rezerwatów. Ze względu na swe unikatowe walory, obszary chronione w Polsce chronią nie tylko naszą przyrodę, ale także istotne fragmenty dziedzictwa przyrodniczego całej Europy.

Celem tego opracowania jest przedstawienie w zarysie stanu obszarów chronionych na świecie i w Polsce, kierunków ich rozwoju, problemów użytkowania, a także istniejących i potencjalnych zagrożeń na tle współczesnego stanu ochrony przyrody. Szczególny nacisk położono na prezentację politycznych – krajowych i międzynarodowych – uwarunkowań funkcjonowania ochrony przyrody oraz związków między ochroną przyrody a rozwojem społeczno-gospodarczym. Problematyka ta jest na ogół mało znana i niedoceniana w Polsce. W części poświęconej Unii Europejskiej, a także Polski, przedstawiono koncepcję europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 i problemy związane z jej tworzeniem. Zaprezentowane zostały międzynarodowe konwencje i inne inicjatywy służące ochronie przyrody, a w szczególności rozwojowi obszarów chronionych. Przedstawiono stan i rozwój międzynarodowych sieci obszarów chronionych – takich, jak sieć obiektów objętych konwencją o ochronie obszarów wodno-błotnych czy też sieć rezerwatów biosfery, z podkreśleniem roli współpracy międzynarodowej w obrębie obszarów transgranicznych. Zwrócono też uwagę na stosunkowo mało znaną w Polsce problematykę międzynarodowych kongresów obszarów chronionych, bardziej szczegółowo omawiając wyniki ostatniego z nich, który odbył się w Durbanie (RPA) w roku 2003. Był on okazją do podsumowania nie tylko stanu obszarów chronionych na świecie, ale także do prezentacji najnowszych trendów w zarządzaniu terenami chronionymi, i roli obszarów chronionych w zachowaniu światowego dziedzictwa przyrodniczego.

Zwrócono także uwagę na problemy związane z relacjami między różnymi formami gospodarowania przestrzenią oraz społeczeństwem a obszarami chronionymi.

Książka ta ma służyć jako kompendium wiedzy na temat obszarów chronionych dla osób zajmujących się zawodowo ochroną przyrody, dla studentów, uczniów szkół średnich, a także wszystkich tych, którzy pragną rozszerzyć swoją wiedzę o funkcjonowaniu obszarów chronionych we współczesnym świecie.

1.2. Wykorzystane źródła

Mimo istnienia stosunkowo licznych dzieł poświęconych ochronie przyrody, nie-liczne są opracowania prezentujące w wyczerpujący i kompleksowy sposób zagadnienia obszarów chronionej przyrody w ujęciu globalnym, poza pracami (raczej mało znanymi w Polsce) wydawanymi pod auspicjami agend ONZ i instytucji współpracujących z tą organizacją. Dotyczy to zwłaszcza problematyki funkcjonowania obszarów chronionych we współczesnym świecie, ich związków z globalną polityką. Twierdzenie to odnosi się nie tylko do literatury polskiej, ale także znanej autorowi literatury zagranicznej², zarówno publikacji drukowanych, jak i dostępnych w inter-

² W Polsce ukazało się ostatnio kilka dużych opracowań poświęconych ochronie przyrody

necie. Wyjątkiem jest ostatnio wydane, opracowanie na temat światowych obszarów chronionych pod red. Chapesa, Spaldinga i Jenkinsa (2008), będące niejako podsumowaniem wieloletnich prac prowadzonych w ramach międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną przyrody. Stosunkowo łatwo dostępne są natomiast opracowania źródłowe. Większość krajów (w tym również Polska) prowadzi statystyki na temat obszarów chronionych, posiada zawiadujące nimi organy administracyjne. Dane te są dostępne w formie drukowanej lub w postaci elektronicznej – na dyskiecie lub na odpowiednich stronach sieci internetowej. Również poszczególne konwencje i porozumienia międzynarodowe udostępniają dane statystyczne oraz inne informacje³. Bardzo bogate dane oferuje agenda do spraw ochrony środowiska ONZ – Program do Spraw Środowiska (UNEP)⁴, czy też współpracujące z nim Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN)⁵ i Światowe Centrum Monitoringu Ochrony Przyrody (WCMC)⁶. Ta ostatnia instytucja jest szczególnie ważna, gdyż prowadzi od lat, pod kuratelą IUCN i UNEP, bazy danych dotyczących światowych zasobów obszarów chronionych. Wiele cennych informacji można odnaleźć w opracowaniach World Resources Institute (WRI), w tym również w serwisach internetowych prowadzonych przez tę instytucję⁷. Wspomnieć należy, że IUCN wydaje szereg opracowań, również o charakterze poradników i podręczników dotyczących zarządzania i ochrony różnych kategorii obszarów chronionych. Materiały na temat stanu ochrony przyrody Unii Europejskiej dostępne są za pośrednictwem Komisji Europejskiej (Dyrekcja Generalna „Środowisko”)⁸ oraz Europejskiej Agencji ds. Środowiska⁹ z siedzibą w Kopenhadze. Serwisy informacyjne na temat obszarów chronionych prowadzą także liczne instytucje naukowe, eksperckie, agendy turystyczne oraz organizacje pozarządowe. Nieocenionym źródłem informacji na ten temat jest tu oczywiście internet, problemem będzie jednak odpowiednia selekcja informacji. Uświadomić sobie trzeba, że wpisując słowa national parks do popularnej przeglądarki Google powodujemy, że przeszukuje ona ponad 110 mln rekordów (!), które w jakimś stopniu dotyczą tego zagadnienia, a fraza nature protected areas wyszukiwana jest pośród 50 mln rekordów!

Jeśli chodzi o ochronę przyrody w Polsce, to oprócz literatury wykorzystane zostały także źródła, jak dane Głównego Urzędu Statystyki, Ministerstwa Środowiska,

z podkreśleniem problemów obszarów chronionych. Zaliczyć do nich należy dzieła Symonides, Wiśniewskiego i Gwiazdowicza czy wcześniejsze Olaczka. Również wydana w 2007 roku praca Poskrobki i in., dotycząca problemów ochrony środowiska zawiera fragmenty na temat obszarów chronionych. Szereg prac wydał też Instytut Ochrony Środowiska (np. Radziejowski i in. 1996, Walczak i in. 2001, Rąkowski 2002). Z prac zagranicznych wymienić należy pracę Bromleya, poświęconą ochronie przyrody w Unii Europejskiej przed jej rozszerzeniem.

³ Dotyczy to np. Konwencji UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, a także programu Człowiek i Biosfera (Man and Biosphere Programme – MaB), które udostępniają dane na stronach prezentacyjnych UNESCO (www.whs.unesco.org czy też www.unesco.org/mab/)

⁴ United Nations Environmental Program.

⁵ IUCN International Union of Conservancy of Nature, adres: <http://www.iucn.org/>

⁶ World Conservancy Monitoring Center, adres <http://www.unep-wcmc.org/>

⁷ Pod adresem www.wri.org dostępne są takie opracowania, jak doroczne raporty o stanie świata czy też serwisy internetowe na temat bieżących problemów środowiskowych (np. Earth Trends pod adresem <http://earthtrends.wri.org/>)

⁸ Dostępne w portalu internetowym Unii Europejskiej pod adresem www.europa.eu.

⁹ European Environmental Agency – <http://www.eea.eu/>

Inspekcji Ochrony Środowiska, Lasów Państwowych, a także informacje różnego rodzaju organizacji pozarządowych. Zwrócić uwagę należy na problemy, jakie wynikają ze stosunkowo licznych zmian w prawie polskim w odniesieniu do obszarów chronionych w ostatnim dziesięcioleciu. Są to m.in. zmiany instytucjonalne, podstawy prawne funkcjonowania obszarów, kompetencje różnych organów. Sprawiają one, że opracowania wydane przed końcem 2009 roku straciły na aktualności.

Pełny spis wykorzystanej literatury – zarówno krajowej jak i zagranicznej – zamieszczono w bibliografii na końcu pracy. Przedstawiono też wszystkie ważniejsze źródła internetowe wykorzystane w opracowaniu.

Przy pracy nad książką autor wykorzystał swoje wieloletnie doświadczenia zawodowe. I tak, w latach 90. kierował pracami nad tworzeniem sieci obszarów chronionych, parków krajobrazowych w byłych województwach częstochowskim, tarnowskim, tarnobrzesckim i wałbrzyskim oraz uczestniczył w pracach przygotowawczych do utworzenia Parku Narodowego Gór Stołowych. W latach 1998 – 2001, jako podsekretarz stanu – Główny Konserwator Przyrody odpowiadał m.in. za starania o utworzenie Turnickiego Parku Narodowego i powiększenie Białowieskiego Parku Narodowego, a także zakończone sukcesem utworzenie Parku Narodowego Ujścia Warty. Autor miał też okazję poznać najnowsze trendy w ochronie obszarów cennych przyrodniczo, uczestnicząc w konferencjach międzynarodowych, np. w V Kongresie Parków w Durbanie (RPA).

Wykresy i tabele w książce (o ile nie zaznaczono inaczej) są opracowaniami własnymi autora, opartymi na danych UNEP i WCMC w części międzynarodowej, a danych GUS – w krajowej.

2. Ochrona przyrody na świecie

Obszary chronione stanowią jeden z elementów globalnego systemu ochrony przyrody. By zrozumieć ich rolę, niezbędne jest zapoznanie się z ogólnymi problemami ochrony dziedzictwa przyrodniczego naszej planety, głównymi zagrożeniami dla świata roślin i zwierząt spowodowanymi przez człowieka, oraz mieć świadomość tempa zmian. Niniejszy rozdział traktować należy jako wprowadzenie do tych zagadnień. Przedstawiony w nim został także zarys działań, które podejmowane są w skali globalnej dla powstrzymania negatywnych zmian w przyrodzie.

2.1. Z dziejów ochrony przyrody

Początki ochrony przyrody sięgają zamierzchłych czasów. Nie była to oczywiście ochrona w dzisiejszym rozumieniu, uwzględniająca przyrodnicze walory danego obiektu. Zwierzęta, drzewa chroniono, traktując je jako obiekty kultu religijnego, ucieleśnienie bóstw. Od tego zależała opieka bogów, pomyślność ludzi. Z późniejszych czasów pochodzą prawa, mające na celu ochronę zwierząt łownych, przyznające przywilej polowania na szczególnie cenne gatunki tylko wybranym: władcom i ich dworom. Mimo dotkliwości takich przepisów¹⁰ dla szarych ludzi, niewątpliwie przyczyniły się one do przetrwania do dzisiejszych czasów niektórych gatunków zwierząt. Zwrócić także należy uwagę, że wspaniałe zespoły przyrodnicze przetrwały w pierwotnej formie do późniejszych czasów właśnie dlatego, że były terenami łowieckimi władców. Przykładem może być Puszcza Białowieska, której zachowanie zawdzięczamy temu, że stanowiła ona tereny łowieckie wielkich książąt litewskich, królów polskich a później carów rosyjskich, i gdzie specjalne straże od czasów średniowiecza bezwzględnie strzegły nie tylko zwierząt łownych, ale także nie dopuszczały do jakichkolwiek ingerencji ludzi – poza oczywiście łowami królewskimi – w środowisko puszczańskie. (Kossak, 2001)

W pierwszej połowie XVI w. ochronie przyrody zaczęły przyświecać inne cele. W roku 1535 w szwajcarskim kantonie Zurych weszło w życie prawo dotyczące ochrony ptaków śpiewających, i to nie tylko ze względów estetycznych, ale także z uwagi na rolę, jaką odgrywają ptaki w zwalczaniu szkodliwych owadów. W 1671 r. duński król Christian V, zaniepokojony wylesianiem swego kraju, wydał prawo o ochronie lasów. Ochrony lasów dotyczyły również dekrety cara Rosji Piotra I, który w pierwszej ćwiartce XVIII wieku objął ochroną lasy podmoskiewskie, oraz lasy i zadrzewienia wzdłuż rzek (Szafer, 1965). Tu trzeba także przypomnieć że w pierwszej połowie XIX wieku lasy Puszczy Białowieskiej były „chronione” jako... rezerwa strategiczna dla rozbudowy rosyjskiej floty wojennej

¹⁰ Funkcjonowały one w ramach systemu tzw. regaliów, czyli pewnych przywilejów zastrzeżonych wyłącznie dla panującego. W tym przypadku chodzi o tzw. regale łowieckie, czyli zastrzeżenie prawa do polowań na określone gatunki zwierząt lub w określonych rejonach wyłącznie dla króla.

Przełom XVIII i XIX w. to okres działalności prekursora naukowego podejścia do ochrony przyrody, niemieckiego podróżnika i uczonego przyrodnika Aleksandra von Humboldta. Odbił on wiele podróży przyrodniczych po Ameryce Południowej. W roku 1819 von Humboldta użył po raz pierwszy terminu „pomnik przyrody”, opisując największe i najstarsze drzewa w Wenezueli. Z jego nazwiskiem wiąże się właśnie powstanie filozoficznego kierunku w ochronie przyrody zwanego nurtem konserwatorskim, a polegającego na obejmowaniu ochroną najcenniejszych tworów przyrody. Jedną z pierwszych organizacji społecznych, które powstały na świecie, a miały na celu ochronę zwierząt, było powołane dla ochrony ptaków brytyjskie Królewskie Towarzystwo Ochrony Ptaków (Royal Society for the Protection of Birds – RSPB)¹¹. Impulsem do stworzenia tej organizacji była podobno damska moda, która nakazywała ówczesnym elegantkom na noszenie kapeluszy z piórami ptaków, co spowodowało zagrożenie egzystencji niektórych szczególnie zdobnych ptaków (Kalinowska, 1994). Ochronie zagrożonych zwierząt poświęcona była także ustawa w sprawie kozic i świstaków w Tatrach, wprowadzona na ziemiach polskich w 1868 roku, jeden z pierwszych tego rodzaju aktów prawnych na świecie¹². Z początków XX w. pochodzą pierwsze nowoczesne rozwiązania prawne i organizacyjne służące ochronie przyrody. W różnych krajach świata zaczęły powstawać organizacje działające na rzecz ochrony przyrody, zarówno organizacje naukowe, społeczne jak i państwowe. Na początku wieku, w roku 1903 powstało w Wlk. Brytanii The Society for the Protection of the Wild Fauna of Empire, uważane za pierwszą ekologiczną organizację pozarządową na świecie o zasięgu globalnym, gdyż taka właśnie była wówczas skala brytyjskiego imperium. Od 1906 r. działała w Niemczech agencja zajmująca się ochroną pomników przyrody¹³. Przed pierwszą wojną światową powstały także państwowe organy ochrony przyrody w Austrii (1903 r.) oraz federalna komisja ochrony przyrody w Szwajcarii. Od 1906 r. we Francji, a od 1910 r. w Norwegii obowiązywały pierwsze ustawy o ochronie przyrody. W 1916 r. powstała w USA National Park Service¹⁴ – jedna z działających do dzisiaj amerykańskich agend rządowych zajmujących się ochroną przyrody. W następnych latach ochrona przyrody rozwijała się na świecie głównie w duchu ochrony konserwatorskiej.

Ciekawe były także próby stworzenia międzynarodowych ram współpracy w zakresie ochrony przyrody. I tak już w roku 1902 przyjęto w Paryżu Międzynarodową konwencję o ochronie ptaków pożytecznych dla rolnictwa – pierwsze międzynarodowe porozumienie ekologiczne. W roku 1910 roku znakomity szwajcarski działacz na rzecz ochrony przyrody – prof. Paul Sarasin zaproponował utworzenie międzynarodowej organizacji zajmującej się ochroną przyrody. W ten sposób w 1913 roku w Bernie powstała Międzynarodowa Komisja Doradcza w Sprawie Ochrony Przyrody. Po I wojnie światowej, w roku 1928, przy współpracy z Ligą Narodów, udało się prof.

¹¹ Organizacja ta dziś jest jedną z największych i najbardziej aktywnych światowych organizacji działających na rzecz ochrony przyrody. Jej adres internetowy to: <http://www.rspb.org.uk/>

¹² Ustawa względem zakazu łapania, wyłupiania i sprzedawania zwierząt alpejskich, właściwym Tatrom, świstaka i dzikich kóz – uchwalona przez Sejm Krajowy we Lwowie 15 października 1868 z inicjatywy prof. Ludwika Zejsznera, ks. Janoty i prof. Nowickiego.

¹³ Powstał wówczas w Prusach z inicjatywy wybitnego przyrodnika prof. Hugo Conventza. Państwowy Urząd Ochrony Osobliwości Przyrody (Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege).

¹⁴ Adres portalu internetowego NPS to <http://www.nps.gov/>

Sarasinowi doprowadzić do powstania Międzynarodowego Biura do spraw Ochrony Przyrody, którego siedzibą stała się Bruksela (Kalinowska, 2002). Również w okresie międzywojennym pod auspicjami Ligi Narodów wszedł w życie inny akt prawa międzynarodowego, chroniący tym razem wieloryby, których niektóre gatunki były już mocno zagrożone niczym nie ograniczonym polowaniem na nie. W międzynarodowej umowie zawartej w roku 1937 pod ochronę został wzięty wal grenlandzki¹⁵. Wprowadzono także okresy ochronne dla poszczególnych gatunków wielorybów. W roku 1946 powstała Międzynarodowa Komisja Wielorybnicza (International Whaling Commission), której zadaniem jest nadzór nad ochroną i pozyskiwaniem wielorybów¹⁶. Wspomnieć należy, że już współcześnie, w roku 1986 wprowadzono całkowity zakaz przemysłowego połowu wybranych gatunków wielorybów. Zakaz ten obowiązuje do dziś, a z jego ustaleń wyłączony jest połów tradycyjny, prowadzony przez społeczności lokalne np. na Grenlandii.

Po II wojnie światowej, działania na rzecz ochrony przyrody zaczęły nabierać przyspieszenia. Miało to związek ze wzrostem świadomości zagrożenia środowiska naturalnego, zwiększeniem się presji ludzi na środowisko, rozwojem ruchu turystycznego. Coraz większe było także zaangażowanie społeczeństwa w różne formy ochrony przyrody. Choć pierwsze narodowe organizacje zainteresowane ochroną przyrody zaczęły powstawać już w XIX wieku, to dopiero w drugiej połowie wieku XX zaczęły powstawać organizacje o charakterze międzynarodowym. I tak w 1948 r. powstała Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (International Union for Conservation of Nature IUCN, w latach 1996 – 2006 nazywana Światową Unią Ochrony Przyrody World Conservation Union). Większość międzynarodowych inicjatyw w zakresie ochrony przyrody wiąże się obecnie z tymi organizacjami. Szczególnie IUCN, w ramach której działają liczne grupy eksperckie, odegrała olbrzymią rolę w kształtowaniu współczesnych doktryn w zakresie ochrony przyrody. Organizacja ta od końca lat pięćdziesiątych prowadzi ściśle współpracę z ONZ. Podkreślić należy wagę działań Komisji Gatunków Ginących (SSC i UCN)¹⁷, która już od roku 1962 prowadzi intensywną akcję na rzecz dokumentacji zagrożonych gatunków. Z Komisją współpracują specjaliści z całego świata, dzięki czemu można ocenić, jak wygląda zagrożenie poszczególnych gatunków zwierząt i roślin w różnych rejonach świata. Komisja ta działa zgodnie z Konwencją w sprawie handlu zagrożonymi gatunkami zwierząt i roślin (CITES), zawartej w roku 1972 w Waszyngtonie i odgrywa do dziś olbrzymią rolę w blokowaniu i zwalczaniu rynku na najbardziej zagrożone i potencjalnie atrakcyjne dla różnego rodzaju nabywców egzemplarze przyrody żywej i wyroby z nich. Restrykcją Konwencji, której szczegółowe działania opisane zostały poniżej, podlegają nie tylko poszczególne osobniki gatunków zagrożonych (np. egzotyczne ptaki, gady czy też objęte ochroną rośliny), ale także ich części jak np. tzw. kły słoni. czy też wyroby z nich (jak np. wyroby z kości słoniowej czy też skór gadów zagrożonych wyginieciem w ich naturalnych środowiskach). Od 1979 w ramach Międzynarodowej Unii Ochrony

¹⁵ International Agreement... dokument dostępny na stronie WDCS Whale and Dolphin Conservation Society.

¹⁶ Szczegóły na temat współczesnego wielorybnictwa oraz ochrony wielorybów można znaleźć między innymi na stronie internetowej Komisji – International Whaling Commission IWC – <http://www.iwcoffice.org/>

¹⁷ IUCN Species Survival Commission (SSC), adres internetowy: <http://www.iucn.org/themes/ssc/>

Przyrody istnieje komórka zajmująca się ustalaniem tzw. Czerwonych List zagrożonych gatunków¹⁸. Dane te wykorzystywane są w pracach CITES. Co parę lat wydawane są Czerwone Księgi Gatunków w różnych krajach, w tym w Polsce.

W dzisiejszych czasach większość inicjatyw w zakresie ochrony przyrody wiąże się z działalnością agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. środowiska – Programu Środowiskowego Narodów Zjednoczonych (United Nations Environmental Programme – UNEP)¹⁹. Agenda ta inicjuje i koordynuje wiele działań międzynarodowych na rzecz zachowania przyrody. Jedną z pierwszych inicjatyw, proponujących nowe, kompleksowe podejście do ochrony przyrody było opracowanie i przyjęcie Światowej Strategii Ochrony Przyrody (The World Conservation Strategy). Inicjatywę w tym zakresie przedsięwzięły, oprócz UNEP, także IUCN oraz WWF. Dokument opublikowany został w roku 1980. Jego nowatorstwo polegało na zdefiniowaniu trzech celów ochrony przyrody:

- ochrony podstawowych procesów przyrodniczych i systemów przyrodniczych mających szczególne znaczenie dla zachowania procesów życiowych;
- zachowanie różnorodności biologicznej;
- wprowadzenie zasad zrównoważonego użytkowania gatunków i ekosystemów.

Tak więc Strategia proponuje użytkowanie zasobów przyrodniczych w ten sposób, by oprócz zaspokojenia potrzeb ludności i gospodarki stworzyć warunki dla przetrwania przyrody. Dokument ten stał się podstawą dla różnych innych dokumentów międzynarodowych, określających zasady współżycia człowieka i przyrody²⁰.

Ważne polityczne wydarzenie dotyczące ochrony przyrody miało miejsce w roku 1982, kiedy to Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję wprowadzającą Światową Kartę Przyrody (World Charter for Nature). Dokument, przygotowany przez Sekretariat Generalny ONZ z udziałem licznych ekspertów, jest deklaracją woli w zakresie korzystania z zasobów przyrodniczych naszej planety w sposób zapewniających jej przetrwanie i ochronę.

Karta zakłada że przyroda winna pozostawać pod szczególną opieką człowieka i że nie wolno dopuszczać do pogarszania się jej stanu. Powinno zapewnić się ochronę zasobów genetycznych naszej planety i funkcjonowanie ekosystemów. Zgromadzenie Ogólne ONZ w swojej rezolucji zwraca uwagę na konieczność ochrony przyrody przed skutkami wojen.

Karta podkreśla, że planując wszelkiego rodzaju przedsięwzięcia o charakterze ekonomicznym i społecznym, należy brać pod uwagę fakt, że ochrona przyrody musi być traktowana jako integralna część tych działań. Żywe zasoby muszą być użytkowane z zachowaniem troski o ich przetrwanie i zachowanie ich zdolności do naturalnego odtwarzania. Działalność rolnicza, hodowlana, rybołówstwo, leśnictwo muszą

¹⁸ Pełne informacje na temat najnowszych wersji Czerwonej Listy, wraz z możliwościami dostępu do baz danych oferuje witryna poświęcona temu zagadnieniu: <http://www.iucn.org/themes/ssc/redlist.htm>

¹⁹ Portal internetowy UNEP mieści się pod adresem <http://www.unep.org>

²⁰ Uwspółcześnioną wersją WCS jest dokument wydany 1991 roku z inicjatywy IUCN, WWF, UNEP pod nazwą *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*. Dokument ten wprowadza pojęcie zrównoważonego życia, czyli opartego na przesłankach etycznych podejścia człowieka do korzystania z zasobów przyrody. Z przesłania tego wynika także konieczność zintegrowanego podejścia do zasad ochrony przyrody i rozwoju gospodarczego.

być dostosowane do naturalnych warunków. Zabronione winno być składowanie odpadów w naturalnych ekosystemach. W Światowej Karcie Przyrody zawarto szereg zasad, mających na celu planowanie działalności gospodarczej z uwzględnieniem wymogów ochrony przyrody oraz ustanawianie krajowych standardów w tej dziedzinie, wprowadzanie administracyjnych zasad ochrony przyrody (w tym zapewnienie prawnych i administracyjnych ram ochrony obszarów przyrody chronionej).

Chociaż rezolucje ONZ nie mają twardych narzędzi realizacyjnych, to należy uznać Kartę jako ważny dokument obligujący kraje członkowskie do zdecydowanych działań na rzecz ochrony przyrody²¹.

Najważniejszą aktualnie inicjatywą tej organizacji jest ochrona różnorodności biologicznej, zgodnie z duchem Konwencji o różnorodności biologicznej, która została podpisana z okazji Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro w 1992 r. (zwanej „Szczytem Ziemi”). Podstawowym założeniem konwencji jest trwałe i zrównoważone użytkowanie globalnych zasobów przyrodniczych²², wyrażające się niedopuszczeniem do nieodwracalnej zagłady jakichkolwiek gatunków zwierząt i roślin oraz całych ekosystemów. Także organizacja ONZ ds. nauki i kultury – UNESCO jest aktywna na polu ochrony przyrody, łącząc w swych konwencjach ochronę dziedzictwa przyrodniczego z zachowaniem dorobku kulturalnego ludzkości. Wspomnieć tu należy o inicjatywach tej organizacji dotyczących ochrony dziedzictwa światowego, a także tworzenia sieci rezerwatów biosfery, które zostały omówione poniżej.

W roku 2000 Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło tzw. Deklarację Millenijną, określającą 8 głównych Milenijnych Celów Rozwoju, które powinny być zrealizowane przez społeczność międzynarodową do roku 2015. Cel 7 Deklaracji wzywa do zapewnienia warunków do zrównoważonego użytkowania środowiska, poprzez wdrożenie zasad zrównoważonego rozwoju do polityk krajowych oraz do znaczącego ograniczenia do 2010 roku tempa utraty różnorodności biologicznej.

Kolejną inicjatywą ONZ w zakresie przyrody było ogłoszenie przez ówczesnego Sekretarza Generalnego, Kofiego Annana, Millenijnej Oceny Globalnego Ekosystemu (Millennium Ecosystem Assessment). W celu jej opracowania zaangażowano zespół ok. 1300 specjalistów z 95 krajów, którego zadaniem była ocena na podstawie istniejących materiałów stanu przyrody na świecie, stopnia jej wykorzystania przez człowieka, stopnia zagrożenia i perspektyw oraz kierunków zmian. Głównym celem tych prac była ocena, w jakim stopniu zmiany globalnego ekosystemu będą miały wpływ na warunki życia ludzkości oraz, w oparciu o zebrane dane, wypracowanie zaleceń dotyczących realizacji zrównoważonego rozwoju niezbędnych dla ochrony przyrody. W wyniku przeprowadzonych prac powstał raport globalny oraz szereg raportów re-

²¹ World Charter for Nature, rezolucja Zgromadzenie Ogólne ONZ nr A/RES/37/7, dostępna w portalu internetowym ONZ pod adresem <http://www.un.org/documnets/ga/res/37/a37r007.htm>; polskie omówienie Karty zamieszczone zostało w nr 1 z roku 2001 „Przyrody Polskiej”.

²² Kluczowe w tych i innych dokumentach międzynarodowych pojęcie zrównoważonego rozwoju obowiązuje również w polskim prawodawstwie i jest w następujący sposób definiowane w ustawie z 2001 roku – Prawo ochrony środowiska: rozwój zrównoważony to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń.

gionalnych poświęconych wybranym obszarom przyrodniczym naszej planety. Prace nad tym gigantycznym przedsięwzięciem trwały do roku 2007. Planuje się kontynuację działań nad wypracowaniem dalszych mechanizmów oceny i wykorzystania doświadczeń zdobytych w trakcie dotychczasowych prac w przyszłości²³.

Podsumowując należy stwierdzić, że w historii ochrony przyrody wyróżnić można trzy nurty:

- nurt ochrony konserwatorskiej, najstarszy, koncentrujący się na ochronie poszczególnych gatunków i ekosystemów, kiedyś kojarzony z ochroną osobliwości przyrodniczych. W ramach tego nurtu, poddawano ochronie zagrożone gatunki zwierząt i roślin, ustanawiano pomniki przyrody, rezerваты przyrody oraz pierwsze parki narodowe;
- nurt ochrony krajobrazowej którego źródeł można szukać w siedemnastowiecznej fascynacji krajobrazem, co widoczne jest w malarstwie zachodnioeuropejskim z tego okresu (Żarska 2002), obecnie koncentruje się na ochronie krajobrazu w rozumieniu ekologicznym, a także zajmuje się kojarzeniem ochrony przyrody z ochroną walorów kulturowych i tworzeniem spójnych systemów obszarów chronionych (Bennett 2003, Brown, Mitchell 2005)²⁴;
- nurt ochrony różnorodności biologicznej to najnowszy trend w ochronie przyrody, który ma na celu ochronę nie tylko obiektów aktualnie zagrożonych lub o nadzwyczajnych walorach przyrodniczych, ale wszystkich zasobów żywych naszej planety oraz warunków ich życia (Cieślak, 1997).

Nurty te różnią się podejściem do ochrony przyrody – od ochrony pojedynczych obiektów o szczególnych walorach przyrodniczych (które „konserwowano”, w przeciwieństwie do otaczającego środowiska normalnie użytkowanego), poprzez ochronę całych jednostek przestrzennych (gdzie chroniono nie tylko walory przyrodnicze, ale także historycznie ukształtowany krajobraz antropogeniczny), do współczesnych koncepcji ochrony całej przyrody żywej (poprzez jej zrównoważone użytkowanie, czyli ochronę różnorodności biologicznej oraz odpowiednie gospodarowanie zasobami przyrodniczymi). Należy podkreślić, że we współczesnej praktyce funkcjonują wszystkie wątki ochrony przyrody, a ochronie podlega zarówno przyroda żywa, zjawiska i obiekty przyrody nieożywionej oraz krajobraz.

Należy dodać że pod koniec lat dziewięćdziesiątych w literaturze pojawiło się pojęcie usług ekosystemowych (ecosystem services) lub ekologicznych dóbr i usług (ecological goods and services). W skrócie pojęcia te obejmują wszystkie zasoby oferowane przez przyrodę, od zasobów biologicznych po różnego rodzaju surowce i komponenty przyrodnicze niezbędne dla życia człowieka i jego gospodarki. Dotyczy to m.in. takich „produktów” ekosystemów jak woda, surowce, owoce, drewno, a także zdolności do oczyszczania powietrza, stabilizacji stosunków wodnych, zapylenie roślin użytkowych. Ich zachowanie wiąże się z zachowaniem i ochroną różnorodności biologicznej. M.in. poprzez wspomnianą Ocenę Millenijną pojęcia te trafiają do języ-

²³ Szczegółowe informacje na temat Oceny Millenijniej oraz opublikowane raporty można znaleźć na oficjalnym portalu Millenium Ecosystem Assessment pod adresem www.maweb.org

²⁴ W Polsce nurt ochrony krajobrazu zaowocował powstaniem sieci obszarów chronionych (Kozłowski, 1973). Istnieje też szereg prac teoretycznych jak np. Bogdanowskiego i innych w zakresie architektury krajobrazu i ekologii krajobrazu (Richling, Solon).

ka międzynarodowej polityki²⁵. Jej autorzy zwracają uwagę że ok. 60% usług i dóbr ekosystemowych wykazuje cechy degradacji lub też jest użytkowanych w sposób nie-zrównoważony.

2.2. Współczesne problemy ochrony przyrody

Jeśli chcemy obiektywnie ocenić stan i zagrożenia przyrody we współczesnym świecie musimy obiektywnie spojrzeć na przeszłość, niezbyt zresztą daleką. Jeśli jesteśmy przerażeni postępem degradacji środowiska w krajach tropikalnych w postaci zanikania lasów, czy gwałtownego zmniejszania się populacji niektórych zwierząt, jeszcze niedawno powszechnie występujących – takich jak na przykład słonie afrykańskie, to trzeba sobie uświadomić, jak gwałtownych przemian doświadczała przyroda Europy czy też Ameryki Północnej w przeciągu ostatnich, powiedzmy, 300 – 350 lat. Wtedy początki rewolucji przemysłowej i rozwój rolnictwa doprowadziły do likwidacji wielkich kompleksów leśnych w Europie, co z kolei oznaczało utratę miejsc bytowania dzikich zwierząt. Pamiętać należy, że takie rzadkie obecnie zwierzęta jak żubry, niedźwiedzie czy wilki mieszkaly na obszarze prawie całej Europy, a ze swoich siedzib zostały ostatecznie usunięte przez człowieka, który nie tylko na nie polował, ale przede wszystkim potrzebował terenów osiedleńczych, dla rolnictwa i przemysłu. Z tych przyczyn, mimo prób ochrony edyktami władców, przegrał swoją walkę o przeżycie największy ssak europejski – tur.

Zwrócić należy uwagę, że gwałtowny spadek populacji wspomnianych już słoni afrykańskich w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych to rezultat nie tylko polowań i gonytwy za kością słoniową, ale także (a może głównie) rozwoju osadnictwa, plantacji. Słoń w przekonaniu licznych społeczności rolniczych w Afryce to przede wszystkim szkodnik, którego stado jest w stanie w kilka godzin rozdeptać dorobek wielu lat pracy rolników i którego miejsce jest w rezerwacie. Niemniej jednak trzeba podkreślić, że do czasu, kiedy w ramach Konwencji Waszyngtońskiej (CITES) wprowadzono zakaz handlu kością słoniową, tempo spadku liczebności słoni przybierało zastraszające rozmiary. W latach 1979 – 1989, handel „białym złotem” został objęty ścisłą kontrolą międzynarodową, a liczba słoni afrykańskich mimo to spadła o połowę z 1200 tys. do 600 tys. Obecnie ocenia się populację afrykańskich słoni na 470 000 do 690 00 osobników²⁶.

Denaturalizacja środowiska w Europie postępowała od czasów starożytnych. Na początku drastyczne przekształcenia, a w szczególności deforestacja ze wszystkimi jej konsekwencjami obejmowała rejon śródziemnomorski. W miarę postępu cywilizacji, rozwoju rolnictwa i osadnictwa coraz większe połacie naszego kontynentu ulegały przeobrażeniom. Rozwój flot handlowych i wojennych stał się przyczyną olbrzymiego zapotrzebowania na drewno. Ocenia się, że dla zbudowania XVIII-wiecznego, 100-działowego okrętu wojennego potrzeba było około 5000 dębów! M.in. z tego powodu wylesione zostały Wyspy Brytyjskie. Już 200 – 300 lat temu w Europie, poza daleką północną i wysokimi górami, przyroda przegrywała z potrzebami gospodarczymi człowieka. W drugiej połowie XIX wieku gwałtowny rozwój przemysłu, górnictwa a także

²⁵ W roku 2006 Komisja Europejska wydała Komunikat Komisji ...w sprawie osiągnięcia w UE celu milenijnego w zakresie ochrony przyrody i w sprawie usług ekosystemowych.

²⁶ Wg danych WWF, African Elephants na portalu WWF – wwf.panda.org

sieci kolei wzmogły zapotrzebowanie na drewno. Wtedy to padały ostatnie naturalne lasy, w tym również górskie. Do legend odchodziły zwierzęta niegdyś zamieszkujące puszcze europejskie. Spowodowało to poważne perturbacje i w wielu rejonach Europy człowiek mógł się praktycznie przekonać o jedności świata przyrody – wycięcie lasów oznaczało gwałtowną erozję, osuwiska w terenach górskich oraz gwałtowne powodzie. Dlatego na poważnie zajęto się zalesianiem tego, co zostało nie tak dawno oczyszczone z lasów. By proces wzrostu lasów przyspieszyć, a jednocześnie jak najszybciej wyprodukować nowe drewno, na które czekała gospodarka, zaczęto masowo stosować zalesiania stosunkowo szybko rosnącymi gatunkami iglastymi, takimi jak sosna czy świerk. Spowodowało to zubożenie siedlisk leśnych, świat przyrody zmienił się w stosunku do tego, co było. O tej historii zmagania człowieka z przyrodą w Europie trzeba pamiętać, oceniając to, co aktualnie dzieje się na obszarach krajów rozwijających się.

Również w Ameryce Północnej pod koniec XVIII wieku zaczęła się presja na zagospodarowanie wnętrza kontynentu. Tereny dotychczas dziewicze, zamieszkałe przez stosunkowo nieliczne plemiona tubylcze zaczęto cywilizować. Przybywało coraz więcej osadników, którzy potrzebowali terenów pod budowę miast, dróg, uprawę roli i hodowlę zwierząt. Wtedy też miała miejsce jedna z największych masakr w relacjach człowiek – świat zwierząt. Dla zdobycia terenów i pozbycia się konkurencji, jaką stanowiły wędrujące po preriach plemiona Indian, dokonano eksterminacji milionów bizonów, które co roku odbywały wędrówki z północy na południe po rozległych równinach. Indianie polowali na bizona i przenosili się za nimi. Szacuje się że w ciągu kilkunastu lat XIX w. populacja bizonów została zredukowana z około 20 milionów do kilkudziesięciu tysięcy osobników.

Pamiętać także trzeba, że presja na dziewicze tereny ma obecnie bardzo konkretne podłoże. Wynika to z faktu, że w ciągu XX wieku ludność na Ziemi zwiększyła się czterokrotnie od 1,5 mld w roku 1900 do 6,5 mld w roku 2005²⁷. Wiąże się z tym adekwatny wzrost popytu na przestrzeń życiową i różne zasoby przyrody niezbędne do życia ludzi i dla rozwoju gospodarki (Brown, Flavin, French 2000). Presja na obszary o wysokich walorach przyrodniczych ma także inne źródła: turystyka, która zaczęła być modną już w XIX wieku, była niegdyś zajęciem garstki ludzi. Wzrost dobrobytu w krajach rozwiniętych, gwałtowny rozwój środków transportu spowodował, że tam gdzie jeszcze w latach dwudziestych przebywały co najwyżej dziesiątki tysięcy turystów, teraz są ich miliony, a setki tysięcy rocznie odwiedzają miejsca, które jeszcze pół wieku temu uważane były za dziewicze, dostępne tylko dla wypraw wytrawnych podróżników. Tak więc nasza przestrzeń bardzo się poszerzyła, a tereny dzikiej przyrody uległy skurczeniu, pocięciu drogami, pełnymi ciekawych turystów²⁸.

²⁷ Informacje na ten temat są w wielu źródłach z United Nations Statistics Division – UNSD Demographical Yearbooks na czele, analizy na temat rozwoju ludności świata, zwłaszcza w odniesieniu do zasobów naturalnych prezentuje w swych materiałach WRI

²⁸ Zwrócić tu należy uwagę na koncepcję Footprints – śladu ekologicznego. W skrócie analiza wg metod footprints ocenia stopień wykorzystania naturalnych zasobów naszej planety przez ludzkość, ocenia także m.in. jaką część globalnych zasobów naturalnych (oprócz tych, które występują i naturalnie odtwarzają się na danym obszarze) potrzebuje dany kraj, by zaspokoić swe potrzeby. Można stwierdzić że również pobyt na usługi turystyczne zostawia ślad na obszarach o dużych wartościach przyrodniczych. Wynika z tego, że kraje rozwinięte zużywają znacznie więcej zasobów (i zatrzuwają znacznie bardziej środowisko) niż ich

Z rozwojem turystyki, handlu międzynarodowego na wielką skalę, a także nieodpowiedzialnością ludzi wiąże się także problem inwazji gatunków obcych. Jest to zjawisko polegające na transferze gatunków egzotycznych, które w nowym środowisku znajdują dogodne warunki do rozwoju. Gatunki obce, zwłaszcza te, które są w stanie dostosować się do nowego otoczenia zaczynają niekiedy wypierać gatunki rodzime, czy też nie znajdując naturalnych przeciwników, rozprzestrzeniają się nadmiernie. Znane są takie przykłady, jak eksplozja populacji królików sprowadzonych w XIX wieku do Australii, całkowite wyparcie przez norkę amerykańską norki europejskiej z jej siedlisk w Europie, inwazja raka amerykańskiego w Europie. Rozprzestrzeniają się też rośliny. Dużym problem jest inwazja bezkręgowców, np. żerujących na importowanym drewnie. Tego rodzaju zjawiska, mogą być niebezpieczne dla przyrody, zdrowia człowieka a także dla gospodarki. Światowa Unia Ochrony Przyrody IUCN wraz z BirdsLife stworzyła klasyfikację współczesnych zagrożeń przyrody. Należą do nich;

1. Utrata naturalnych siedlisk w wyniku działalności człowieka, spowodowana takimi czynnikami jak:
 - Rolnictwo, a w tym zajmowanie obszarów przez tereny rolne, ogrodnictwo, pastwiska dla zwierząt hodowlanych, uprawa roślin a także plantacje drzew;
 - Pozyskiwanie zasobów naturalnych przez górnictwo, rybołówstwo, pozyskiwanie drewna metodami przemysłowymi, nadmierna eksploatacja wód i in;
 - Rozwój gospodarki, a szczególnie takich czynników jak przemysł, osadnictwo, infrastruktura techniczna, turystyka;
 - Inne przyczyny, a wśród nich fragmentacja siedlisk, deforestacja, osuszanie terenów podmokłych, erozja gleb;
2. Bezpośrednia eksploatacja zasobów przyrodniczych przez człowieka poprzez:
 - Myślistwo i kolekcjonerstwo – zarówno dla celów zdobycia pożywienia, jak też sportu, w celach kulturowych, dla potrzeb medycyny tradycyjnej;
 - Handel – w rozumieniu pozyskiwania gatunków w sposób legalny lub nielegalny w celach komercyjnych, ich sprzedaży jako żywności, środków medycyny tradycyjnej i in;
 - Przypadkowa śmiertelność wywołana działalnością człowieka – np. w wyniku niezamierzonych przez człowieka wobec danego gatunku takich działań, jak chwywanie w sieci, łapanie w pułapki zastawione na inne gatunki, przypadkowe zatrucia, zderzenia z urządzeniami technicznymi i in.
3. Pośrednie efekty działalności człowieka, a wśród nich
 - Spowodowane przez człowieka zagrożenia przy okazji działalności turystycznej, badań naukowych i innych;
 - Inwazja gatunków obcych, które stają się dla rodzimego gatunku konkurentem lub drapieżnikiem, zachowują się wobec niego pasożytniczo, powodując utratę naturalnego siedliska;
 - Zachwianie równowagi ekologicznej, kiedy to pośrednio w wyniku działalności człowieka dochodzi do zmiany w dynamice gatunków, na skutek za-

środowisko jest w stanie wyprodukować i bezpiecznie zaabsorbować. Wg zwolenników tej koncepcji dzieje się tak kosztem krajów rozwijających się i kosztem przyszłych pokoleń. Istnieje już spora literatura na ten temat, najwięcej informacji odszukać można w portalu Global Footprint Network – [http:// www.ecofoot.net/](http://www.ecofoot.net/)

chwiania naturalnych mechanizmów konkurencji, relacji drapieżnik – ofiara, utraty bazy pokarmowej i in;

4. Katastrofy naturalne, a w tym susze, wybuchy wulkanów, powodzie;
5. Zanieczyszczenia atmosfery, a w jego rezultacie zmiany klimatu, zmiany wywołane kwaśnymi deszczami lub zubożeniem warstwy ozonowej;
6. Zanieczyszczenie wody i łądów przez chemikalia (a w tym pestycydy), zanieczyszczenia przemysłowe, wyciek substancji ropopochodnych i in;
7. Czynniki wewnętrzne właściwe dla danego gatunku, takie jak wysoka śmiertelność młodych osobników, słaby rozród, chów wsobny i in. (Hilton-Taylor, 2000)

Jak widać na liście czynników zagrażających roślinom i zwierzętom przeważają te, których (świadomym lub nie) sprawcą jest człowiek. Tak więc likwidacja działań bezpośrednio skierowanych przeciwko danemu gatunkowi (takich jak zajmowanie jego siedliska i niszczenie go, nadmierna eksploatacja danego gatunku, jego niszczenie) może okazać się mało skuteczne. Nie przeszkadza to w funkcjonowaniu innych negatywnych czynników, których pośrednią przyczyną jest też człowiek, nieraz nieświadomy tego. Dlatego wszelkie strategie i programy zachowania konkretnego gatunku muszą na początku dokładnie zdiagnozować przyczyny zagrożeń egzystencji.

Innym ważnym wnioskiem jest to, że szereg negatywnych czynników grozi utratą środowiska występowania danego gatunku. Dlatego tak ważne jest tworzenie terenów chronionej przyrody, które są w stanie zapewnić zachowanie odpowiednich warunków dla przetrwania zagrożonych gatunków.

Od roku 2000 obowiązują zmodyfikowane, specjalne kryteria opracowywania diagnozy stanu zagrożenia gatunków. I tak, podzielone one zostały w następujący sposób wg kryterium zagrożenia:

Tabela 1. Kryteria zagrożenia gatunków

EX	Extinct – gatunek wymarły	Gatunki całkowicie wymarłe
EW	Extinct in the wild – gatunek nie występuje w stanie dzikim	Gatunki nie występują w naturalnych warunkach, osobniki mogą być zachowane <i>ex situ</i> : w ogrodach zoologicznych, botanicznych itp.
CR	Critically endangered – gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem	Gatunki silnie zagrożone wyginięciem ze względu na gwałtownie malejącą liczbę osobników, zmniejszające się stale terytorium występowania i in; wymagane są intensywne zabiegi ratownicze dla ich utrzymania
EN	Endangered – gatunek silnie zagrożony wyginięciem	Gatunki zagrożone wyginięciem wobec stale postępujących zjawisk, takich jak spadająca liczba osobników, zmniejszanie się arealu występowania; jeśli zjawiska niekorzystne nie zostaną powstrzymane grozi mu przeniesienie do kategorii CR

VU	Vulnerable – gatunek silnie narażony na wyginięcie	Gatunki narażone na niekorzystne oddziaływanie czynników, które – o ile nie zostaną powstrzymane – mogą spowodować przyspieszone tempo ich zanikania
LR	Lower Risk – gatunek małego ryzyka	Gatunki aktualnie niezagrożone, ale wymagające starannego monitoringu wobec niekorzystnych czynników, które mogą wpłynąć na pogorszenie warunków ich egzystencji
DD	Data Deficient – dane niedostateczne	Gatunki, dla których brak jest dostatecznych danych, pozwalających obiektywnie stwierdzić ich zagrożenie bądź jego brak
NE	Not evaluated – gatunek nie był badany	Dotyczy gatunków, które nie były oceniane wg kryteriów stosowanych w Czerwonych Listach

Wg. Hilton-Taylor (2000), IUCN Red List of Threatened Species

Dla klasyfikacji gatunków do poszczególnych kategorii zagrożenia przyjęto szczegółowe i rozbudowane kryteria, z czego do najważniejszych można zaliczyć:

CR liczebność osobników spadła o 80% lub więcej w ciągu ostatnich 10 lat lub 3 pokoleń, obszar zasięgu występowania mniejszy niż 1000 km² lub zajmowany mniej niż 10 km², liczba osobników mniejsza niż 250 z tendencją spadkową, lub rozdrobniona i mniejsza niż 50 osobników;

EN liczebność osobników spadła o 50% lub więcej w ciągu ostatnich 10 lat lub 3 pokoleń, obszar zasięgu występowania mniejszy niż 5000 km² lub zajmowany mniej niż 500 km², liczba osobników mniejsza niż 2500 z tendencją spadkową, lub rozdrobniona i mniejsza niż 250 osobników;

VU liczebność osobników spadła o 20% lub więcej w ciągu ostatnich 10 lat lub 3 pokoleń, obszar zasięgu występowania mniejszy niż 20 000 km² lub zajmowany mniej niż 2000 km², liczba osobników mniejsza niż 10 000 z tendencją spadkową, lub rozdrobniona i mniejsza niż 1000 osobników²⁹.

Wg danych Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody obecnie na świecie wiele gatunków zwierząt i roślin jest krytycznie zagrożonych. Poniższa tabela ilustruje ten stan rzeczy:

²⁹ W oparciu o Hilton-Taylor 2000 oraz Głowaciński 2001.

Tabela 2. Zagrożone gatunki w różnych grupach systematycznych

	Liczba gatunków w poszczególnych grupach zwierząt i roślin	Liczba gatunków zagrożonych w 1996 r.	Liczba gatunków zagrożonych w 2000 r.	Odsetek gatunków zagrożonych w stosunku do całkowitej liczby gatunków w 2000 r.	Odsetek gatunków zagrożonych w stosunku do liczby gatunków przebadanych w 2000 r.
Kręgowce a w tym:	51 926	3 314	3 507	7%	19%
Ssaki	4 763	1 096	1 130	24%	24%
Ptaki	9 946	1 107	1 183	12%	12%
Gady	7 970	253	296	4%	25%
Płazy	4 950	124	146	3%	20%
Ryby	25 000	734	752	3%	30%
Bezkęgowce	1 190 200	1 891	1 928	0,2%	2%
Rośliny	265 876	bd.	5 611	2%	48%

Źródło: Hilton-Taylor, op. cit.

Zwrócić uwagę należy, że odsetek zagrożonych gatunków wśród tych, które były badane jest znacznie wyższy niż liczony w stosunku do szacowanej liczby istniejących gatunków w danych grupach zwierząt i roślin, co oznaczać może, że faktyczna liczba zagrożonych gatunków jest znacznie większa niż wynika to z dostępnych danych.

Stale zwiększa się też liczba gatunków poważnie zagrożonych. I tak w roku 1996 było krytycznie zagrożonych 169 gatunków ssaków, 168 gatunków ptaków, 41 gatunków gadów i 18 gatunków płazów. W roku 2000 liczby te wzrosły odpowiednio do 180, 182, 56 i 25 gatunków. Wg The 2004 IUCN Red List jako zagrożone wyginięciem uznaje się 15 589 gatunków zwierząt i roślin – czyli ok. dwudziestu paru procent gatunków, które są systematycznie badane. Za zagrożone uznaje się 23% ssaków (o 1% mniej niż w 2000 roku), 12% ptaków (bez zmian), 32% płazów – czyli liczba gatunków zagrożonych wyginięciem zwiększyła się o ponad 50%! Co gorsza w przypadku tej ostatniej grupy 21% gatunków uznawanych jest za skrajnie zagrożone. Spośród gadów najlepiej przebadano żółwie – wśród nich za zagrożone uznaje się 42% gatunków. Z danych tych wynika, że ciągle mimo wielu starań pogarszają się warunki bytowania szeregu gatunków i ciągle zwiększa się liczba gatunków silnie zagrożonych. Sporadyczne przypadki odkrywania nowych, nieznanych człowiekowi gatunków nie zmienia ogólnie pesymistycznego obrazu zjawisk zachodzących w przyrodzie.

Najnowsze dane ogłoszone przez IUCN w maju 2006 roku wykazują 40 177 gatunków zagrożonych i spełniających warunki umieszczenia ich na Czerwonej Liście gatunków zagrożonych, z czego 16 119 uznano za gatunki zagrożone wyginięciem. Wśród najbardziej zagrożonych gatunków zwierząt i roślin znajduje się jedna trzecia gatunków płazów i jedna czwarta gatunków drzew iglastych.

Do nowych niepokojących zjawisk zaliczono np. groźbę radykalnego spadku populacji niedźwiedzi polarnych na skutek ocieplenie się klimatu i topnienia letnich lodów w Arktyce, co ogranicza możliwości polowań tych zwierząt na foki, stanowiące ich podstawowe źródło pokarmu. Z kolei wiele gatunków antylop i gazeli żyjących w pustynnych i półpustynnych regionach Północnej Afryki, Środkowego Wschodu i Południowo-Wschodniej Azji zaliczonych zostało obecnie do krytycznie zagrożonych wskutek masowych nielegalnych polowań. Niektóre z tych gatunków straciły aż 80% swej populacji w ciągu ostatnich 10 lat! Nielegalnymi polowaniami jest także zagrożona populacja hipopotamów w Afryce. W niektórych regionach, zwłaszcza tam gdzie od lat toczą się wojny, sytuacja polityczna jest daleka od stabilizacji, los hipopotamów staje się dramatyczny. Np. ocenia się, że na obszarze Demokratycznej Republiki Konga w ciągu ostatnich 12 lat ich populacja mogła spaść nawet o 95%³⁰.

Podkreślić należy że od XIX wieku czynione były starania na rzecz zachowania poszczególnych gatunków szczególnie zagrożonych, nie tylko przez wspomniane już działania prawne, ale także próbując odtwarzać szczególnie zagrożone populacje. Polska ma tutaj swój poważny udział. W okresie międzywojennym udało się odbudować do bezpiecznej wielkości populację żubrów, wybitą prawie do nogi w okresie I Wojny Światowej. W późniejszych czasach przeprowadzono udaną próbę odtworzenia dzikiego konia leśnego – tarpana, który pod nazwą konik polski wszedł do światowej literatury przyrodniczej. W dzisiejszych czasach, dzięki staraniom przyrodników i ludzi dobrej woli udało się uratować nosorożca białego w Afryce, czynione są heroiczne starania dla zapewnienia bezpiecznych warunków do życia dla małych człekokształtnych.

Małpy człekokształtne giną wobec raptownego kurczenia się ich naturalnych siedlisk, kłusownictwa i wojen toczących się w rejonach ich występowania. W roku 2001 UNEP zainicjował powstanie Projektu dla Ratowania Małych Człekokształtnych³¹. Jego celem jest ochrona małych człekokształtnych oraz poprzez ochronę odpowiednich obszarów zapewnienie warunków dla przeżycia dla każdego gatunku i podgatunku tych zwierząt wszędzie tam, gdzie one występują w stanie naturalnym. W projekcie tym uczestniczą 23 agencje rządowe, grupy eksperckie oraz organizacje pozarządowe. W przyjętej w roku 2005 na pierwszym międzynarodowym spotkaniu w sprawie ochrony małych człekokształtnych Deklaracji z Kinszasy zadeklarowano wysiłki na rzecz znaczącego ograniczenia zagrożeń poszczególnych gatunków do roku 2010, a w przyszłości stworzenia im warunków do naturalnego rozwoju.

Specjaliści są mocno zaniepokojeni stanem populacji tygrysów. Ten drapieżnik zamieszkiwał kiedyś wschodnie tereny Syberii, duże obszary w Chinach, Indiach i Południowo-Wschodniej Azji. Pod koniec XIX wieku jego populację oceniano na ponad 100 000 osobników. Obecnie, wobec utraty swoich naturalnych siedlisk, intensywnych polowań, a obecnie – mimo międzynarodowych zakazów – kłusownictwa, liczba tych zwierząt spadła do ok. 5 tysięcy!³²

³⁰ Release of the 2006 IUCN Red List of Threatened Species, dokument dostępny pod adresem SSC IUCN.

³¹ Great Apes Survival Project – GRASP; obecnie zarządzany przez UNEP wspólnie z UNESCO, adres projektu: www.unep.org/grasp/

³² Bliższe informacje można znaleźć np. na stronach internetowych WWF poświęconych projektowi Study Tiger <http://www.worldwildlife.org/tigers/> czy też The Sibirian Tiger Consevation Association <http://www.sibertiger.com/>

Realizowany jest międzynarodowy program odtworzenia lwa azjatyckiego, niegdyś powszechnie występującego od Indii po Europę (prawdopodobnie z tym zwierzęciem walczył Herkules!), a dziś bardzo nielicznego na wolności, w co zaangażowane są ogrody zoologiczne na całym świecie.

Ochrona zwierząt, których populacje są narażone na negatywne oddziaływania współczesnej cywilizacji przybierają różne formy. Przy pomocy ekspertów przygotowywane są różnego rodzaju programy i strategię ochrony poszczególnych grup zwierząt, zdobywane są środki na ich przeprowadzenie. Tworzenie rezerwatów, parków narodowych to jeden z najskuteczniejszych sposobów, by zachować ginące gatunki wraz z ich naturalnymi siedliskami. Gdy populacje danych gatunków są zbyt małe, niemające szansy na ich naturalną odbudowę, niezbędne są zabiegi hodowlane prowadzone między innymi w ogrodach zoologicznych i botanicznych.

Wspomniany raport IUCN z roku 2006 wymienia szereg pozytywnych przykładów zachowania i odtwarzania poszczególnych, dotychczas silnie zagrożonych gatunków zwierząt i roślin, w wyniku skoordynowanych akcji ochroniarskich. Jeden z tych przykładów dotyczy Europy – w tym również Polski, gdzie populacja bielika zwiększyła się dwukrotnie od 1990 roku i nie jest on już zaliczany do gatunków bezpośrednio zagrożonych.

Problemem jest ochrona zwierząt i roślin, występujących poza obszarami chronionymi, przed nielegalnym pozyskiwaniem. Narzędziem wspomagającym wysiłki w tym zakresie jest niewątpliwie wspomniana już Konwencja Waszyngtońska, której stosowanie ograniczyło rynek na okazy egzotycznej flory i fauny. Oczywiście cały czas jest problem z nielegalnym handlem. Zagrożone są nie tylko posiadacze cennych zębów i rogów – słonie i nosorożce, ale także kolorowe motyle tropikalne, czy niektóre grupy ptaków (jak np. papugi) szczególnie cenione przez kolekcjonerów.

Poszczególne kraje stosują różne środki, by zwalczać proceder kłusownictwa. Czasami są to bezwzględne zakazy pozyskiwania jakichkolwiek okazów – jak np. zakaz pozyskiwania okazów tworzących ekosystem raf koralowych w Egipcie, czy też polowań na wszelkie zwierzęta w Kenii. Egzekucja tych zakazów jest jednak bardzo trudna. Np. Wildlife Service w Kenii musi być gotowa do walk z bandami bezwzględnych kłusowników, zabijających nie tylko zwierzęta, ale także mordujących wszystkich niewygodnych świadków.

Inne kraje starają się pozyskiwać przychylność ludności dla ochrony przyrody. Pozwala się na tworzenie rezerwatów łowieckich, które są własnością prywatną lub plemienną. Na ich terenie można polować na wybrane zwierzęta, a w dobrze prowadzonych tego typu obiektach obowiązują zasady hodowlane, podobne do tych, które stosowane są w obwodach łowieckich krajów rozwiniętych – czyli na odstrzał przeznaczają się tylko osobniki już stare, chore lub których populacja przekracza naturalną chłonność obszaru rezerwatu³³.

Ważne są także hodowle dzikich zwierząt dla celów komercyjnych; np. фермы krokodyli czy też hodowle węży dostarczają surowców na ekskluzywne wyroby, takie jak buty czy torebki, bez zabijania dziko żyjących zwierząt. Specjalistyczne hodowle egzotycznych rybek akwaryjnych dają szansę na ograniczenie presji na ich nielegalne pozyskiwanie z naturalnego środowiska. Ogrodnicy, hodujący odmiany egzotycznych kwiatów pochodzące bezpośrednio od dzikich kuzynów, chronią rośliny żyjące w wolnym stanie przed ich zrywaniem.

³³ Do takich obiektów zaliczyć należy tzw. game parks popularne w RPA.

Innym sposobem zachowania naturalnych kompleksów przyrodniczych jest zgoda na ich tradycyjne użytkowanie przez lokalne społeczności. Np. dotyczy to terenów plemiennych w Afryce czy też Południowej Ameryce, gdzie dopuszczane są tylko te formy gospodarki, które służą ludności żyjącej tam od setek lat. Czasami dochodzi na tym tle do ostrych konfliktów. Takim bardzo znanym przypadkiem był konflikt między zbieraczami kauczuku w Amazonii, którzy byli zainteresowani zachowaniem naturalnej dżungli, a przedstawicielami firm zajmujących się eksploatacją drewna oraz zakładaniem plantacji. Na tym tle doszło do starć, których ofiarą stał się między innymi Chico Mendes, przywódca zbieraczy i rzecznik ochrony puszczy. Stał się on bohaterem ochrony przyrody w Brazylii³⁴.

Dla zachowania gatunków najbardziej zagrożonych, których szansa na przeżycie jest już niewielka w naturalnym otoczeniu, niezbędne są działania ratownicze. Stąd współcześnie dużą rolę odgrywają różnego rodzaju akcje mające na celu ochronę dzikich gatunków poza miejscem ich naturalnego występowania, czyli ochronę *ex situ*. Oprócz wspomnianych już ogrodów botanicznych i zoologicznych, coraz większą rolę odgrywają banki genów i ośrodki hodowli zachowawczej. W tych ostatnich poddaje się ochronie, zapewniając warunki dla rozrodu, różne gatunki zwierząt. Banki genów to miejsca, w których w odpowiednich warunkach przechowywane są nasiona różnych roślin. W roku 2006 rząd Norwegii rozpoczął wielki projekt polegający na uruchomieniu największego na świecie banku genów na Spitsbergenie (Svalbardzie).

Dla ochrony przyrody bardzo duże znaczenie ma wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju w gospodarce, stosowanie kryteriów przezorności przy podejmowaniu decyzji gospodarczych. Wszelkie działania poprzedzone winny być analizami środowiskowymi, które mają ocenić, czy dane działanie może mieć negatywne konsekwencje dla środowiska, czy można je zastąpić innymi działaniami, które okazać się mogą bardziej przyjazne dla środowiska. Stąd ważne są różnego rodzaju starania na rzecz zapobieżenia utraty różnorodności biologicznej, m.in. poprzez planowanie przestrzenne, stosowanie procedur ocen oddziaływania na środowisko planowanych działań i inwestycji w przestrzeni przyrodniczej.

Zapobieganiu utracie różnorodności biologicznej były także poświęcone takie akcje jak The European Biodiversity Action Plan – Countdown to 2010 prowadzona przez IUCN³⁵.

Należy też zauważyć, że rozwój gospodarczy i cywilizacyjny stwarza większe możliwości skutecznej ochrony przyrody. Wg aktualnego raportu WWF wciąż wiele gatunków zwierząt i roślin jest zagrożonych wyginięciem. To zjawisko przybiera szczególnie dramatyczne rozmiary w krajach biednych, gdzie brak jest środków na ochronę przyrody i skuteczne narzędzia jej ochrony. W rezultacie staje się ona obiektem brutalnej eksploatacji³⁶.

³⁴ Postaci i działalności Chico Mendesa poświęconych jest wiele stron w Internecie np. www.chicomendes.com.

³⁵ Bliższe informacje na temat celów akcji i jej rezultatów można znaleźć na stronie The Biodiversity Action Plan IUCN, www.countdown2010.net

³⁶ W roku 2010 opublikowano raport WWF Living Planet, Wynika z niego m.in. z niego że od 1970 roku zniknęło w skali globu ok. 30% gatunków, Natomiast w strefie tropikalnej stracono 60% gatunków, a ogólnie w krajach biednych stracono 50% gatunków. Living Planet Report 2010, WWF, Gland, Institute of Zoology, London, Global Footprint Network, Oakland – dostępny na witrynach internetowych WWF.

Wspomnieć należy też o ciągle zdarzających się działaniach przestępczych wobec przyrody. Oprócz opisanego już procederu nielegalnego pozyskiwania atrakcyjnych handlowo gatunków, mamy do czynienia z licznymi próbami podpałów dziewiczych lasów, w celu wymuszenia na władzach zgody na przeznaczenie terenów zniszczonych pożarem pod wielkie przemysłowe uprawy.

Wokół spraw ochrony przyrody częste są konflikty społeczne na tle stosunków własnościowych, relacji między różnymi grupami interesów, stosunkami między władzami ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi, które uważają się za stronę pokrzywdzoną w wyniku wprowadzanie restrykcji ochronnych. Np. w kwietniu i maju 2006 roku prasa donosiła o nasilającym się konflikcie pasterzy owiec z francuskim ministerstwem środowiska, które chciało odtworzyć populację niedźwiedzi w Pirenejach, sprowadzając kilka osobników ze Słowenii. Pasterze byli przekonani, że niedźwiedzie będą dziesiątkować ich stada owiec i rozpoczęli brutalną rozprawę z introdukowanymi zwierzętami, w rezultacie czego rząd musiał się wycofać ze swoich planów.

U genezy takich sporów oprócz zwykłej niewiedzy leżą także takie czynniki jak: ingerencja osób trzecich, których interesy gospodarcze mogą być naruszone w wyniku wprowadzenia reżimów ochronnych lub też słabej komunikacji społecznej między ochroniarzami a społecznościami lokalnymi. Dlatego też dla sukcesów we współczesnej ochronie przyrody ważna jest współpraca ze społecznościami lokalnymi, od których poparcia dla programów ochronnych zależy w dużej mierze powodzenie programów ochrony przyrody. Twierdzenie to jest aktualne nie tylko w odniesieniu do krajów rozwijających się, ale również w stosunku do Europy.

3. Stan i problemy funkcjonowania obszarów chronionych na świecie

W XIX w. powstawały pierwsze obiekty, które można uznać za obszary chronione w dzisiejszym rozumieniu. Tworzyły je rządy, a także zajmujące się ochroną przyrody organizacje społeczne, które wykupywały w tym celu cenne przyrodniczo obiekty. Ważną rolę w ochronie przyrody odgrywali właściciele ziemscy, bogaci ludzie, którzy z własnej inicjatywy lub za namową uczonych przyrodznawców, zaczęli tworzyć w obrębie swych dóbr rezerwy przyrody.

W różnych krajach uchwalono specjalne ustawy o ochronie wybranych gatunków zwierząt i roślin, tworzone obszary chronione. I tak w 1805 r. w Danii powstał pierwszy rezerwat przyrody powołany z przyczyn naukowych. W 1864 r. objęto ochroną lasy sekwojowe w Yosemite w Kalifornii. W połowie XIX w. również w USA objęto ochroną lasy w Yellowstone. Tam też w roku 1872 powołano pierwszy na świecie park narodowy³⁷. Ciekawostką jest fakt, że te pierwsze inicjatywy ochronne w Stanach Zjednoczonych podlegały władzom wojskowym, ponieważ właśnie one reprezentowały administrację państwową na tych terenach, leżących wówczas poza zasięgiem cywilizacji. W dziesięć lat później powstał pierwszy park narodowy w Ameryce Łacińskiej – Park Narodowy El Chico w Meksyku

W Europie pierwszymi parkami narodowymi były: położony w Szwajcarii Park Narodowy Suisse, ostatecznie zatwierdzony przez władze federalne tego kraju w 1914 r., oraz parki narodowe utworzone w 1909 r. w Szwecji (Abisko, Sarek i in.)³⁸. Europę wyprzedziły pod tym względem antypody, pierwszy park narodowy w Nowej Zelandii utworzony został bowiem w 1887 r. W tym też roku powstał pierwszy park narodowy w Kanadzie. W Azji pierwszy park narodowy powstał w Kambodży w 1925 na terenie kompleksu świątynnego Angkor Wat. W roku 1926 powstał słynny Park Narodowy Krügera w Południowej Afryce.

Stany Zjednoczone stały się również pionierem w zakresie ustanowienia specjalnej służby parków narodowych. Już w 1916 roku prezydent W. Wilson podpisał akt prawny powołujący Służbę Parków Narodowych – istniejącą do dziś National Park Service. Misją tego urzędu miała być ochrona obszarów, ich krajobrazów oraz obiektów przyrodniczych i historycznych, a także takie nimi zarządzanie, by pozostały zachowane w dobrym stanie dla przyszłych pokoleń.

³⁷ Zwrócić należy uwagę, że obecnie w literaturze przedmiotu funkcjonuje pojęcie parki typu Yellowstone, co określa obszary zorientowane głównie na ochronę walorów przyrodniczych, w odróżnieniu od obszarów, które łączą ochronę przyrody z ochroną walorów kulturowych, historycznych i społecznych, a nawet chroniących tradycyjne miejsca bytowania społeczności plemiennych.

³⁸ Rocznica utworzenia tych parków tj. 24 maja 1909, obchodzona jest przez Europejską Federację Parków Narodowych i Natury EUROPARC jako dzień Parków Narodowych.

Obszary chronione powstawały również w krajach Europy Środkowej, które odzyskały niepodległość po I Wojnie Światowej – jak np. w Polsce czy Czechosłowacji; parki narodowe powstawały również we Włoszech.

W roku 1932 powstał pierwszy na świecie park międzynarodowy. Na granicy Kanady i USA powstał Międzynarodowy Park Pokoju Waterton – Glaciar. Następnym tego rodzaju obiektem był powstały parę lat później, w wyniku porozumienia między władzami Polski i Czechosłowacji, park w Pieninach.

System obszarów chronionych stale rozwijał się i obecnie stał się najważniejszym elementem ochrony przyrody na świecie. Obszary chronione mają różnorodny charakter i obejmują tereny nie tylko o walorach przyrodniczych, ale także o szczególnie cennych walorach estetycznych, kulturowych i historycznych.

Ważnym krokiem w kierunku uznania międzynarodowego znaczenia parków narodowych i rezerwatów była rezolucja ówczesnej Rady do Spraw Ekonomicznych i Społecznych ONZ (UN Economic and Social Council – ECOSOC) z roku 1959, która uznała tego rodzaju obszary chronione za ważny czynnik w kształtowaniu racjonalnego korzystania ze środowiska naturalnego. Z inicjatywy ECOSOC – Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję w sprawie utworzenia światowej listy parków narodowych³⁹.

Od roku 1962 lista obszarów chronionych doczekała się dwunastu edycji, z czego pierwsze 11 było efektem współpracy między ONZ i IUCN. Liczba obiektów chronionych stale rosła. O ile pierwsza lista obejmowała około tysiąca parków narodowych i rezerwatów, to w roku 1997 na liście tej znalazło się już 12 754 obiektów.

3.1. Obecny stan obszarów chronionych na świecie

Najbardziej aktualna lista obszarów chronionych pochodzi z 2003 r. i obejmuje wszystkie zarejestrowane w poszczególnych krajach i organizacjach międzynarodowych obiekty chronione⁴⁰. Przygotowana została jako Lista ONZ Obszarów Chronionych, przez konsorcjum do spraw Światowej Bazy Danych Obszarów Chronionych (World Database on Protected Areas – WDPA). W skład konsorcjum wchodzi wszystkie najpoważniejsze instytucje zajmujące się ochroną przyrody i środowiska w aspekcie globalnym, takie jak IUCN, WWF, BirdLife, The Nature Conservancy, Conservancy International, World Resources Institute, różne agendy ONZ, sekretariaty i ciała wykonawcze międzynarodowych konwencji jak np. Konwencji z Ramsar, Konwencji Światowego Dziedzictwa i in. Jako podstawę klasyfikacji obszarów przyjęto opracowane przez IUCN i stosowane od 1992 r. kryteria wg kategorii zarządzania obszarami chronionymi – IUCN Protected Area Management Categories⁴¹. Instytucją odpowiedzialną za prowadzenie, opracowanie i udostępnienie (również w postaci kartograficznej, przygotowanej z zastosowaniem narzędzi GIS) Bazy Danych Obszarów Chronionych jest działające w ramach UNEP Światowe Centrum Monitoringu Ochrony Przyrody – World Conservancy Monitoring Centre (WCWC)⁴².

³⁹ Pierwsza lista, zgodnie z rezolucją ONZ nosiła nazwę Światowej Listy Parków Narodowych i Równoważnych im Rezerwatów (World List of National Parks and Equivalent Reserves).

⁴⁰ Do roku 1992 stosowano zasadę, że rejestrowane będą tylko obiekty o powierzchni większej niż 1000 ha na lądzie i 100 ha na obszarach morskich i wyspach. Przygotowując ostatnią edycję listy ze względów merytorycznych zrezygnowano z tego typu ograniczeń.

⁴¹ Klasyfikacja obszarów chronionych wg IUCN została szczegółowo omówiona w rozdziale 4.3.2.

⁴² Ze względu na swe rozmiary, pełne dane o obszarach chronionych dostępne są wyłącznie w formie numerycznej, a ich najbardziej aktualna wersja znajduje się na oficjalnej stronie UNEP-WCWC pod adresem <http://sea.unep-wcmc.org/wdbpa/unlist>

Lista ta obejmuje 102 102 obszary chronione, o łącznej powierzchni 18,8 mln km², co stanowi ponad 12,6% powierzchni naszego globu, a w tym 11,5% to obszary chronione leżące na lądach i ok.0,6% w obrębie akwenów morskich. Dla celów statystycznych Światowa Komisja Obszarów Chronionych IUCN zaproponowała podział świata na 16 regionów, biorąc pod uwagę kryteria przyrodnicze oraz geopolityczne stosowane również w klasyfikacjach ONZ⁴³. Są to Antarktyda, Brazylia, Australia i Nowa Zelandia, Karaiby, Ameryka Środkowa, Azja Wschodnia, Afryka Południowa i Wschodnia, Europa, Afryka Północna i Bliski Wschód, Ameryka Północna, Północna Eurazja, Region Pacyfiku, Ameryka Południowa (bez Brazylii), Południowa Azja, Południowo-Wschodnia Azja, Afryka Zachodnia i Centralna (Chave, Blyth, Fish, 2003).

W roku 2008 opublikowano raport na temat aktualnego stanu obszarów chronionych na świecie w oparciu o dane zbierane i weryfikowane przez UNEP i WCMC. (UNEP-WCMC, 2008). Zawiera on także próbę oceny postępu w działaniach na rzecz ochrony przyrody w zakresie realizacji celów wyznaczonych przez Konwencję o różnorodności biologicznej oraz Cele Milenijne (m.in. osiągnięcie wzrostu obszarów chronionych do 10% powierzchni ziemi).

Tabela 3. Przyrost liczby i powierzchni obszarów chronionych w latach 1962 – 2007⁴⁴

Rok	Liczba obszarów	Powierzchnia w mln km ²
1962	9214	2,4
1972	16394	4,1
1982	27794	8,8
1992	48388	12,3
2003	102102	18,8
2007*	120000	22,2

* Dane szacunkowe wg. UNEP-WCMC (2008)

W dokumencie tym szacuje się, weryfikując dostępne dane, że odsetek obszarów pod ochroną na świecie wynosi ok. 11,3%. Ok. 12,2% obszarów lądowych objętych jest ochroną, 5,1% akwenów mórz i oceanów ma podobny status⁴⁵.

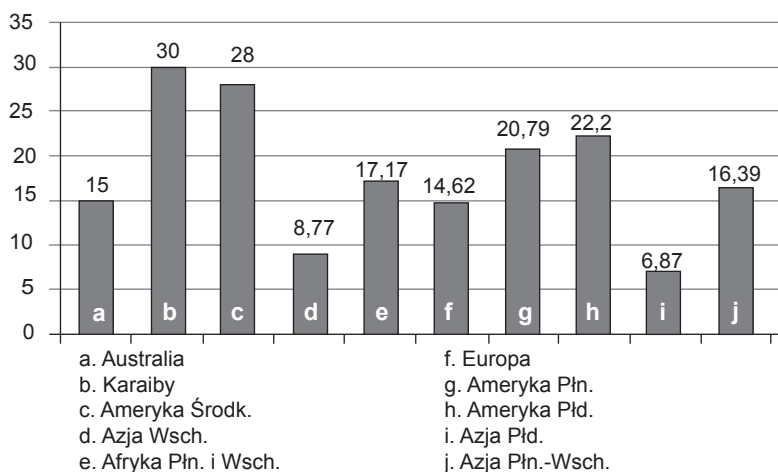
Najwięcej terenów pod ochroną znajduje się w Ameryce Środkowej (ok. 28%), Ameryce Północnej (20,8% powierzchni), Południowej Ameryce (22%), Europie (14,8%).

⁴³ Dla potrzeb niniejszej pracy dokonano agregacji danych w prezentowanych tabelach i wykresach.

⁴⁴ 2003 United Nations List of Protected Areas, IUCN, UNEP-WCMC, Gland – Cambridge, 2003.

⁴⁵ Wszelkie dane liczbowe na temat obszarów chronionych należy traktować jako szacunkowe. Poszczególne źródła podają rozbieżne ich liczby. Wynika to z różnych narodowych kryteriów uznawania danych terenów za prawnie chronione, niepewnych informacji (zwłaszcza z krajów rozwijających się, nieposiadających dobrze rozwiniętych administracji ochrony przyrody). Czasami brak jest efektywnej współpracy między organami ochrony przyrody a zespołem opracowującym światową bazę ochrony przyrody (np. od lat dane o Polsce w WDPA są znacznie zaniżone w stosunku do stanu faktycznego). Stosunkowo najpewniejsze dane dotyczą obszarów wyższych kategorii wg klasyfikacji IUCN, a szczególnie parków narodowych. Jest interesujące, że wspomniana już aktualizacja danych na temat liczby obszarów chronionych z 2008 r. raportuje, z jednej strony zwiększenie się tej liczby, z drugiej strony zmniejszenie odsetka obszarów pozostających pod ochroną w poszczególnych rejonach świata.

Wykres 1. Odsetek powierzchni pod ochroną w poszczególnych regionach świata



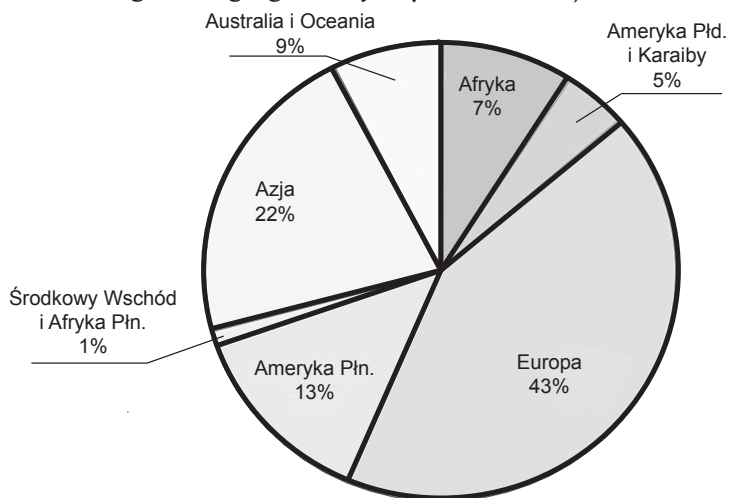
Wśród poszczególnych krajów świata, które posiadają najwięcej obszarów chronionych, należy wymienić kraje Europy Środkowej z Niemcami na czele (gdzie blisko 30% terytorium – wg danych WRI z 2005 r. objętych jest ochroną przyrody), Wietnam, Tajlandię, Laos i Indonezję w Azji Południowo-Wschodniej, Arabię Saudyjską. Wiele krajów afrykańskich posiada imponujące wielkością obszary pod ochroną prawną. Najwięcej obszarów pozostaje pod ochroną w takich krajach jak Sudan, Kenia, Tanzania, Zambia, Botswana. W Ameryce Południowej najwięcej obszarów chronionych znajduje się w Kolumbii, Wenezueli, Brazylii, Ekwadorze, Peru, Boliwii, Chile. Znaczna część terytorium pod prawną ochroną znajduje się w takich państwach Ameryki Środkowej jak Costa Rica, Honduras, Nikaragua oraz niektórych krajach karaibskich jak Dominikana. Znaczne terytoria pod ochroną znajdują się w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie.

Podkreślić należy raz jeszcze, że z przyczyn wspomnianych powyżej prezentowane dane mają charakter orientacyjny i w różnych źródłach przybierają różne wartości.

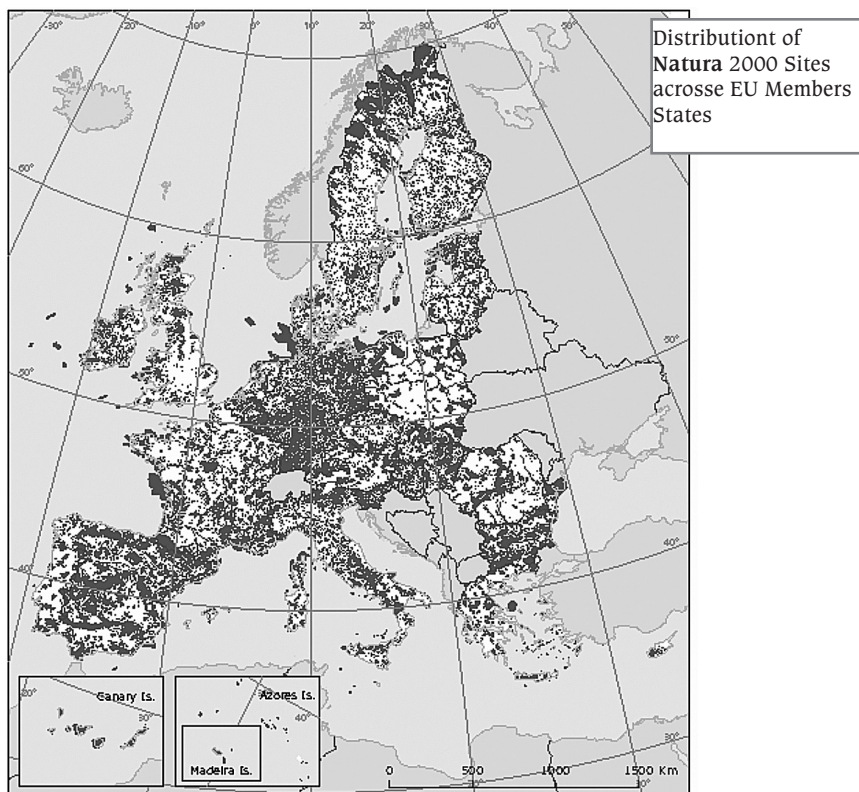
Biorąc pod uwagę liczbę obszarów chronionych, to wśród wszystkich regionów geograficznych najwięcej ich znajduje się w Europie, w Azji i w Ameryce Północnej. Poniższy wykres ukazuje odsetek światowego zbioru obszarów chronionych w poszczególnych regionach geograficznych.

Zwraca uwagę fakt, że ponad 40% liczby obszarów chronionych (tj. ok. 60 tysięcy obiektów) znajduje się na kontynencie europejskim (w tym w Federacji Rosyjskiej). Świadczy to o silnie rozwiniętych narodowych systemach obszarów chronionych w prawie wszystkich państwach europejskich. Ze względu na specyfikę Europy, jej intensywne zagospodarowanie, znajduje się tu bardzo dużo obszarów chronionych o małych powierzchniach, są to np. odpowiedniki naszych rezerwatów przyrody, czy też użytków ekologicznych.

Wykres 2. Odsetek liczby obszarów chronionych w poszczególnych regionach geograficznych (świat = 100%)



Kartogram 1. Zagęszczenie chronionych obszarów Natura 2000 w Europie⁴⁶



⁴⁶ Wg danych Europejskiej Agencji Ochrony Środowiska z r. 2007.

Prezentowany kartogram obrazuje zagęszczenie obszarów Natura w Europie. Ponieważ sieć Natura obejmuje prawie wszystkie obszary chronione (lub ich fragmenty), można uznać, że jest to odzwierciedlenie gęstości występowania obszarów prawie chronionych na naszym kontynencie.

Pamiętać należy, że w niektórych krajach rangę parków narodowych mają także miejsca historyczne. W USA wiele jest takich parków (będących, tak jak inne parki narodowe, pod nadzorem federalnej Służby Parków Narodowych), które upamiętniają miejsca ważne z punktu widzenia historii Stanów. Np. takim parkiem narodowym jest wielkie miasto Filadelfia, w której miały miejsce fundamentalne wydarzenia w okresie wojny o wolność Stanów Zjednoczonych⁴⁷, czy też Historyczny Narodowy Park Praw Kobiet w Seneca Falls (w stanie Nowy Jork), gdzie upamiętnia się pierwsze w USA wystąpienie kobiet w sprawie praw obywatelskich.

Największy obszar chroniony na tej liście, to w kategorii obszarów lądowych Park Narodowy Grenlandii o powierzchni 972 tys. km² oraz w kategorii obszarów morskich Park Wielkiej Rafy Koralowej w Australii, o powierzchni 340 tys. km². Do olbrzymów należy też chroniący lasy Amazonii brazylijski Park Narodowy Jaú (National Parks Brasil), liczący ponad 22 tys km². Nie licząc obszarów arktycznych i morskich – uchodzi on za największy park narodowy na świecie. Parki narodowe chronią także podziemny świat jaskiń. Najbardziej znane tego typu obiekty znajdują się w USA. Są to Park Narodowy Carlsbad Caverns oraz Park Narodowy Jaskini Mamuciej. Ten ostatni stanowi największy znany na świecie, liczący ponad 500 km długości system jaskiniowy.

Tabela 4. Lista największych obszarów chronionych na świecie⁴⁸

1	Park Narodowy Północno-Wschodnia Grenlandia, 97,2 mln ha
2	Obszar chroniony Ar-Rub'al – Khali, Arabia Saudyjska, 64 mln ha
3	Obszar Chroniony Wysp Feniks (Phoenix Islands), 41 mln ha, Kiribati
4	Morski Pomnik Narodowy Papahānaumokuākea 35mln ha (Hawaje) USA*
5	Morski Park Wielka Bariera Koralowa, Australia, 34, 5 mln ha
6	Rezerwat Qiantang Chiny, ok 29,8 mln.ha
7	Morski Park Wyspa Macquarie, Australia, ok. 16 mln ha
8	Rezerwat Przyrody Sanjiangyuan, Chiny, 15,2 mln ha
9	Rezerwat Morski Galapagos, Ekwador, 13,3 mln.ha
10	Północna Strefa Ochrony Przyrody, Arabia Saudyjska, 10 mln ha

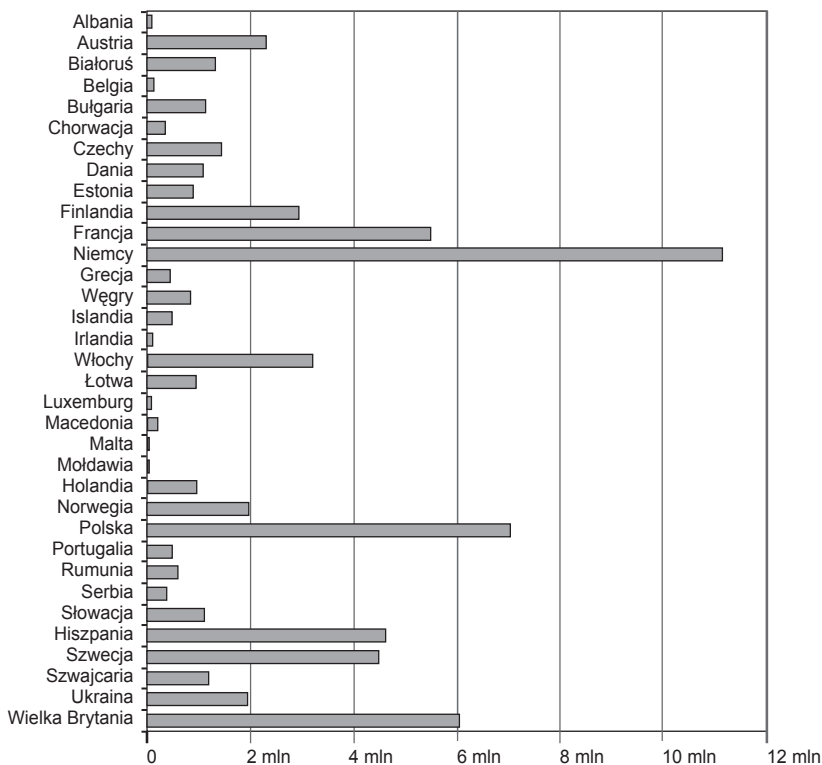
* Obszar ten w 2001 roku ustanowiony jako Northwestern Hawaiian Islands Coral Ecosystem Reserve zarządzany przez morską administrację USA, następnie w roku 2006 został decyzją Prezydenta USA powiększony i włączony do systemu obszarów chronionych USA jako Northwestern Hawaiian Islands National Monument. Obecna nazwa nawiązuje do tradycyjnego nazewnictwa hawajskiego. Jak wynika z powyższego zestawienia, wśród wielkich obszarów chronionych świata coraz większą rolę odgrywają cenne przyrodniczo obszary morskie.

⁴⁷ The Independence National Historical Park.

⁴⁸ World Database on Protected Areas z roku 2005:
<http://sea.unep-wcmc.org/wdbpa/toptwenty.cfm>

W Europie największy obszar chroniony to rezerwat przyrody Vindelfjallen (5500 km²) w północnej Szwecji. Największym parkiem narodowym jest liczący 2850 km² powierzchni Lemmenjoki położony w północnej Finlandii. Do olbrzymów, oprócz wspomnianych szwedzkich parków narodowych z parkiem Sarek (1900 km²) na czele, należą także parki: Saltefjell – Svartisen (2100 km²) w Norwegii, Park Narodowy Wysokich Taurów (1800 km²) w Austrii, czy też Pollino (1960 km²) położony na południu Włoch. Ciekawostką jest zespół obszarów chronionych zwany Parkami Narodowymi Wattenmeer o powierzchni 4400 km². Uważa się go za największy park narodowy w świecie (wg nomenklatury międzynarodowej park krajobrazowy) obejmujący wody płytkowe (tzw. watty) z licznymi wysypkami, mieliznami, w przybrzeżnej duńskiej, holenderskiej i niemieckiej części Morza Północnego. Z kolei liczący 2100 km² Park Narodowy Snowdonia w Wlk. Brytanii w 80% składa się z terenów rolniczych i wg wspomnianych kryteriów międzynarodowych jest faktycznie parkiem krajobrazowym (tak, jak i pozostałe brytyjskie parki narodowe).

Wykres 3. Powierzchnia obszarów chronionych w Europie w roku 2004 (w ha)⁴⁹



Prezentowane na wykresie powierzchnie obszarów chronionych w poszczególnych krajach Europy (bez Federacji Rosyjskiej), oparte są o dane zawarte w oficjalnej liście obszarów chronionych UNEP-IUCN. Wynika z nich, że największe powierzchnie poddane prawnej ochronie przyrody znajdują się w Niemczech (ponad 110 tys. km²),

⁴⁹ W oparciu o dane WRI oraz UNEP-WCMC z 2005 r.

Polsce (ponad 70 tys. km²), Wielkiej Brytanii (ok. 60 tys. km²), Hiszpanii, Szwecji (ponad 45 tys. km²) i we Włoszech oraz Finlandii (ok. 35 tys. km²). Dane te mogą się różnić w stosunku do powierzchni obszarów chronionych wykazywanych przez krajowe źródła informacji⁵⁰.

Z geograficznego punktu widzenia do Europy należą także obszary chronione na Spitsbergenie (Svalbardzie), z których największe to Park Narodowy Południowego Spitsbergenu 5,3 tys. km² oraz Rezerwat Południowo Wschodniego Szpicbergenu 19 tys. km².

Największy odsetek powierzchni pod ochroną miały Seszele (95,5%), trochę mniej Martynika (65%) oraz Grenlandia (45%). W krajach rozwiniętych pod ochroną znajduje się od kilku do kilkunastu procent powierzchni kraju. W Europie największy odsetek obszarów pod ochroną znajduje się w regionach północnych i górskich.

Wobec nasilenia się obecności człowieka na Antarktydzie, w tym coraz liczniejszych wycieczek turystycznych, również na tym kontynencie, na mocy Protokołu o Ochronie Środowiska z 1991 roku do międzynarodowego Traktatu Antarktycznego, który wszedł w życie w 1998 roku, tworzy się System Obszarów Chronionych Antarktydy. W jego ramach powstało 126 obszarów chronionych dwóch podstawowych kategorii: Specjalne Obszary Chronione (mające charakter rezerwatów ścisłych) oraz Specjalne Obszary Ochrony Czynnej⁵¹.

Liczba parków narodowych na świecie stale wzrasta, i jest nadzieja, że wszystkie najcenniejsze ekosystemy świata zostaną objęte tą formą ochrony. Ostatnio rozwija się także sieć międzynarodowych obszarów chronionych, przede wszystkim w ramach sieci MaB. W roku 2001 istniało na świecie 169 międzynarodowych kompleksów obszarów chronionych, w skład których wchodziło 666 obszarów chronionych. Trzydzieści jeden takich kompleksów miało charakter trójstronny.

Najwięcej międzynarodowych obszarów chronionych znajdowało się w Europie, gdzie odnotowano 64 takie obiekty (z tego 8 trójstronnych) obejmujące 239 różnego rodzaju obszarów chronionych (Sandwith, Shine, Hamilton, Shepard, 2001).

Obszary chronione na świecie powstają w ramach programów i koncepcji krajowych oraz porozumień międzynarodowych, dla realizacji wspólnych celów w zakresie ochrony przyrody jako całości lub jej wybranych komponentów. Jest wiele kategorii obszarów chronionych, różny jest stan ich przyrody. Poza nielicznymi ściśle chronionymi obszarami lub też obszarami naturalnie trudno dostępnymi, obszary chronione są użytkowane na różny sposób. Najpopularniejszą formą ich użytkowania jest niewątpliwie turystyka i należy przypuszczać, że w wielu krajach fakt, że turystyka w obrębie obszarów chronionych przynosi konkretne wpływy do kasy państwa lub władz lokalnych, jest główną przyczyną powołania i utrzymywania tych obszarów. Powoduje to chaotyczny rozwój ilościowy, bez szczególnego nacisku na przyrodniczy sens tworzenia obszarów chronionych i ich rolę w zachowaniu różnorodności biologicznej na świecie.

To, że liczba parków narodowych na świecie stale wzrasta, stwarza jednak nadzieję, że wszystkie najcenniejsze ekosystemy świata zostaną objęte tą formą ochro-

⁵⁰ Np. wg danych GUS powierzchnia obszarów chronionych wynosiła w Polsce w roku 2004 ponad 100 tys. km². Rozbieżności te wynikają być może z małej aktywności Polski na forum ONZ w tym zakresie.

⁵¹ Antarctic Specially Protected Areas oraz Antarctic Specially Managed Areas.

ny. W wielu krajach są programy rozwoju sieci obszarów chronionych opartych na naukowych podstawach, w pewnym sensie takim programem jest Europejska Ekologiczna Sieć Natura 2000. Ma ona objąć ochroną wszystkie obszary występowania najcenniejszych z punktu widzenia zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy gatunków zwierząt i roślin oraz ich siedlisk.

W świetle istniejących zagrożeń ekspansją człowieka na obszary o wysokich wartościach przyrodniczych, powstają programy objęcia ochroną tych terenów, na których przebywają najcenniejsze i najbardziej zagrożone gatunki zwierząt i roślin. W opracowaniu Conservation International z 2003 roku (Rodrigues 2003) zwraca się uwagę na fakt, że co najmniej 1300 gatunków ssaków, ptaków i płazów, zaliczanych do zagrożonych, a w tym ponad 800, którym grozi wyginięcie, występuje jedynie na obszarach pozbawionych jakiegokolwiek prawnej ochrony. W wyniku analizy przestrzennego rozmieszczenia wspomnianych gatunków, wytypowano szereg obszarów, gdzie ustanowienie prawnej ochrony uznano za pilne. Większość takich obszarów znajduje się w tropikach, w krajach relatywnie ubogich lub bardzo ubogich. Dlatego, by zrealizować takie plany, należy znaleźć środki w krajach rozwiniętych, organizacjach międzynarodowych, u bogatych donatorów. Cytowany raport zwraca też uwagę, że w wielu krajach, gdzie systemy obszarów chronionych są dobrze rozwinięte i, teoretycznie, zagrożone gatunki mają zapewnioną skuteczną ochronę, zarządzanie tymi obszarami pozostawia dużo do życzenia. Dlatego oprócz pokrycia obszarami chronionymi terenów dotychczas niechronionych, konieczne jest urealnienie funkcjonowania ochrony przyrody w obrębie obszarów chronionych już istniejących.

Wciąż aktualnym problemem, związanym z realizacją spójnej sieci obszarów chronionych na świecie, jest ich reprezentatywność dla poszczególnych biomów. W ramach monitoringu prowadzonego na rzecz Konwencji o różnorodności biologicznej stwierdzono, że pomimo przekroczenia celu 10% globalnej powierzchni pod ochroną, ciągle duża część globu nie jest chroniona w sposób wystarczający. Największe braki występują w zakresie efektywnej ochrony ekosystemów morskich. W świetle powyższych uwag należy postulować, by po obecnym, bardzo efektywnym pod względem ilościowym rozwoju sieci obszarów chronionych na świecie, dokonać ich konsolidacji, wzmocnienia efektywności zarządzania i wykonywania ochrony przyrody na ich terenie.

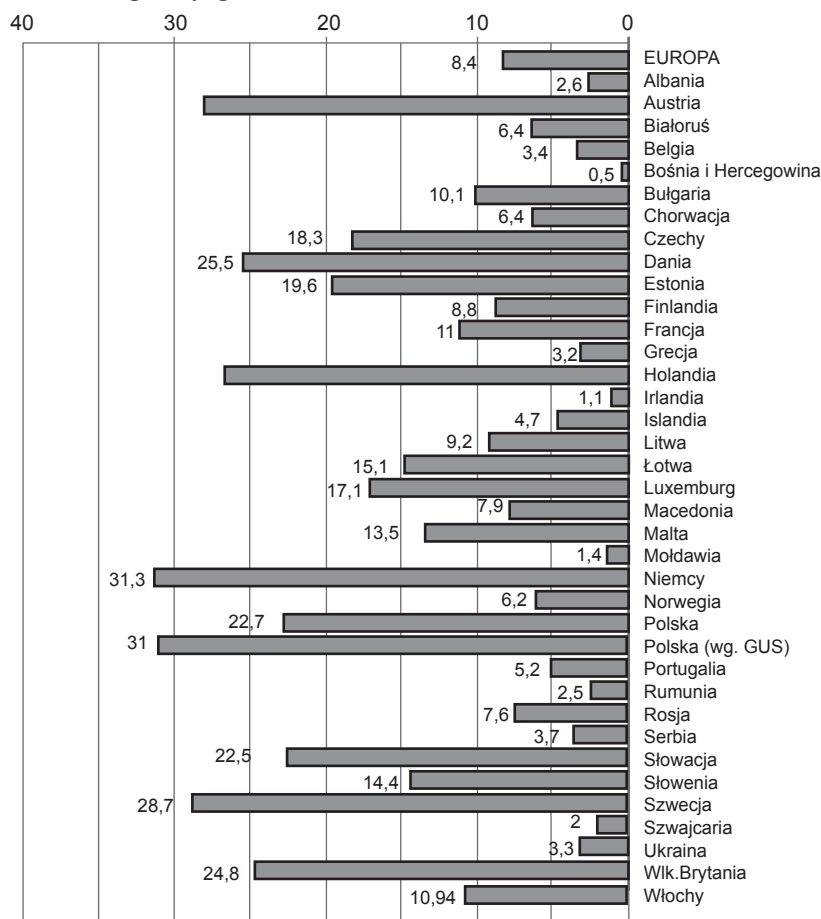
3.2. Przegląd stanu systemów obszarów chronionych w wybranych krajach świata

W każdym kraju świata istnieją obecnie obszary chronione tworzone i zarządzane wg właściwych dla danego państwa zasad. Poniżej autor przedstawił przegląd systemów obszarów chronionych w wybranych przykładowo państwach na wszystkich kontynentach.

W obrębie Europy kontynentalnej jest obecnie kilkaset parków narodowych o przeciętnych powierzchniach od kilkunastu do kilkudziesięciu kilometrów kwadratowych, choć oprócz wspomnianych olbrzymów są także obiekty mniejsze (Loertscher 1999). Oprócz tego na naszym kontynencie znajduje się kilkadziesiąt tysięcy innych obszarów chronionych. Ok. 14% powierzchni Europy znajduje się pod ochroną. Dla porównania poniżej zamieszczono wykres ukazujący odsetek powierzchni poszczególnych

krajów objęty ochroną. Kraje o największej części terytorium poddanej ochronie to Niemcy, Szwajcaria, Holandia, Austria, Dania, Polska, Słowacja. Należy zwrócić uwagę, że wg danych GUS Polska posiada ponad 30% obszarów chronionych, z czego wynika, że winna być klasyfikowana na drugim miejscu w Europie po Niemczech.

Wykres 4. Odsetek obszarów pod ochroną w poszczególnych krajach Europy wg danych GRI oraz UNEP/WDPA z 2005 r.



Austria

System obszarów chronionych w Austrii opiera się na Konstytucji, która mówi, że ochrona przyrody należy do kompetencji krajów związkowych (Bundesland), z wyjątkiem przedsięwzięć o wyjątkowym znaczeniu dla ochrony przyrody, takich jak np. tworzenie parków narodowych. Obecnie w Austrii jest 7 parków narodowych. Funkcjonują one na mocy porozumień między Rządem Federalnym a władzami landów (Heiselmayer i inni 1994). W wyniku takich porozumień tworzone są konsorcja publiczne, które zarządzają, wg określonego statutu, terenami parków. Na ogół udziały w konsorcjach dzielone są po połowie między władze federalnej i krajowe⁵².

⁵² Nationalparks in Österreich <http://www.nationalparks.at>

W poszczególnych krajach związkowych jest 44 parków natury, które tworzone są na obszarach o szczególnych walorach krajobrazu naturalnego i kulturowego, a ich ochrona ma także duże znaczenie dla turystyki⁵³. Kilka austriackich obszarów chronionych uznanych zostało za międzynarodowe rezerваты biosfery UNESCO.

Białoruś

Po uzyskaniu niepodległości na początku lat dziewięćdziesiątych przez Republikę Białoruską, na jej obszarze istniały elementy systemu obszarów chronionych dawnego ZSRR. W latach późniejszych system ten został dostosowany do krajowych potrzeb i międzynarodowych standardów. Na poziomie ogólnokrajowym system obszarów chronionych tworzą: 1 rezerwat łowiecki, 3 parki narodowe, 192 pomniki przyrody, 80 sanktuariów przyrodniczych – rezerwatów częściowych i 2 państwowe rezerваты przyrody. Na poziomie lokalnym istnieje 148 pomników przyrody i 478 lokalnych sanktuariów przyrody. Część białoruskich obszarów chronionych objętych jest najważniejszymi konwencjami międzynarodowymi⁵⁴.

Bułgaria

Wielkoprzestrzenna ochrona przyrody w Bułgarii opiera się o przepisy ustawy z 1998 roku o obszarach chronionych. Ustawa ta precyzuje następujące cele funkcjonowania parków narodowych: zachowanie różnorodności biologicznej i ochrona przyrody, rozwijanie działalności edukacyjnej i naukowej, rozwój turystyki i wypoczynku, stwarzanie społecznościom lokalnym możliwości dla rozwoju dobrobytu w harmonii z naturalnymi warunkami. Aktualnie w Bułgarii system obszarów chronionych składa się z trzech parków narodowych⁵⁵. Wspomniana ustawa wspomina także o innych formach obszarów chronionych, w tym ścisłych rezerwach przyrody, częściowych rezerwach, parkach natury, pomnikach przyrody, chronionych siedliskach. W Bułgarii, tak jak i w pozostałych krajach UE tworzy się system Natura 2000⁵⁶.

Czechy

System ochrony przyrody w Republice Czeskiej powstał jeszcze w okresie wspólnego państwa czechosłowackiego. Obecnie, od 2004 roku obszarami chronionymi zarządza Agencja Ochrony Przyrody i Krajobrazu. System ochrony przyrody to 4 parki narodowe i 25 obszarów chronionego krajobrazu. Tworzone są także rezerваты przyrody i pomniki przyrody (Nemec i Ložek 1996). Podstawę prawną ochrony przyrody stanowi ustawa o ochronie przyrody z 1992 roku. Czechy biorą udział w różnego rodzaju międzynarodowych programach w zakresie obszarów chronionych (np. wspólnie z Polską program MaB w Karkonoszach). Realizują także sieć obszarów Natura 2000.

Dania

System obszarów chronionych w Danii oparty jest w większości na różnego rodzaju obszarach chronionych o charakterze lokalnym (blisko 4000 obiektów). Oprócz tego w kraju tym istnieją 4 rezerваты ptasie, 4 rezerваты łowieckie, 4 obszary chronione, 3 rezerваты przyrody, 2 rezerваты i 1 rezerwat „dzikiej” przyrody⁵⁷. Blisko 30

⁵³ Östereiche Naturparke <http://www.naturparke.at/>

⁵⁴ Lista obszarów chronionych ONZ – UN WDP.

⁵⁵ Bułgarskie Parki Narodowe www.bulgariannationalparks.org

⁵⁶ Bułgarskie Ministerstwo Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej www.moew.government.bg

⁵⁷ Wg Listy... jw.

obiektów chronionych jest w ramach Konwencji z Ramsar, 18 to rezerваты morskie objęte Konwencją Helsińską. W Danii istnieje rozwinięta sieć obszarów Natura 2000, w tym 111 obiektów wydzielono w ramach wdrażania dyrektywy „ptasiej” UE. Parę lat trwały przygotowania do powołania sieci parków narodowych, która ma obejmować siedem obiektów⁵⁸. Obecnie stworzono już pięć parków narodowych. Największy z nich to Park Narodowy Thy o powierzchni 244 km². Park Narodowy Mols Bjerger o powierzchni ok. 190 km² obejmuje najbardziej górzysty region Jutlandii. Z kolei Park Narodowy Wadden obejmuje duński fragment wybrzeża Morza Wattów. Obszary te obejmują także dużą część obszarów Natura 2000 w Danii⁵⁹. Obszarami chronionymi zarządza Duńska Agencja Leśnictwa i Środowiska (Skovog Naturstyrelsen).

Należy też pamiętać że do Danii należy formalnie Grenlandia z licznymi obszarami chronionymi, w tym Parkiem Narodowym Grenlandia o powierzchni 970 tys km².

Finlandia

System obszarów chronionych w Finlandii składa się z trzech komponentów. Pierwszy to parki narodowe i rezerваты, tworzone na gruntach państwowych na podstawie ustawy z 1997 roku o ochronie przyrody. Drugi komponent to obszary pierwotnej przyrody tworzone w Laponii w oparciu o specjalny akt prawny o zachowaniu pierwotnej przyrody⁶⁰. Trzeci – to państwowe obszary turystyczne wyznaczone w oparciu o ustawę o obszarach rekreacyjnych.

Obszarami państwowymi zarządza specjalna agencja rządowa Metsähallitus. Wg danych z 1 stycznia 2008 roku w Finlandii znajduje się 35 parków narodowych, 19 rezerwatów ścisłych, 171 rezerwatów bagiennych, ponad 140 rezerwatów leśnych, 7 rezerwatów fok i inne mniejsze obszary. W Laponii utworzono 12 obszarów pierwotnej przyrody. Istnieje także 7 narodowych obszarów turystycznych (national hiking areas). Są też inne obszary o znaczeniu lokalnym 83 oraz rezerваты prywatne⁶¹.

Francja

System obszarów chronionych we Francji⁶² obejmuje (wg danych z 2007 roku) 9 parków narodowych (w tym 3 w pozaeuropejskich departamentach Francji (Gujana, Reunion), 45 parków regionalnych, 153 narodowych rezerwatów, 161 rezerwatów regionalnych i 6 rezerwatów korsykańskich. Parki narodowe⁶³ są tworzone w oparciu prawo z 1960 roku, które stwierdza, że parki takie mogą powstawać na obszarach o wybitnych walorach przyrodniczych i dla ich ochrony. Posiadają one strefy centralne, gdzie działalność człowieka jest bardzo ograniczona, w niektórych miejscach dopuszczalna jest jedynie działalność naukowa. W strefie zewnętrznej dopuszcza się zagospodarowanie turystyczne i tworzenie bazy administracyjnej, muzealnej i edukacyjnej parku. Ciekawym tworem są parki regionalne⁶⁴ tworzone w celu ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego, ochrony krajobrazu, umożliwiania rozwoju zrównoważonego lokalnych społeczności pod względem ekonomicznym, społecznym

⁵⁸ Z formalnego punktu widzenia do Danii należy największy na świecie lądowy park narodowy na Grenlandii.

⁵⁹ Danish Forestry and Nature Agency <http://www.sns.dk/nationalparker>

⁶⁰ Po angielsku – Wilderness Act.

⁶¹ Metsähallitus (Fińska Agencja Zasobów Naturalnych) <http://www.metsa.fi>

⁶² Ministère de l'Ecologie, de l'Energie, du Développement durable et de l'Aménagement du territoire <http://www.ecologie.gouv.fr> « Espaces protégés

⁶³ Parcs Nationaux de France www.parcsnationaux-fr.com

⁶⁴ Fédération des Parcs Naturels régionaux de France www.parcs-naturels-regionaux.tm.fr

i kulturowym, organizowania warunków dla turystyki. Zarządy parków wyłaniane są z uwzględnieniem interesów różnych grup – społeczności lokalnych, biznesu, władz lokalnych, samorządowych i innych.

Hiszpania

Pierwszy park narodowy w Hiszpanii został zorganizowany w roku 1918. Od tego czasu powstało 14 parków narodowych. System obszarów chronionych obejmuje obszary lądowe i morskie. Są one tworzone na podstawie prawa z 1989 o zachowaniu obszarów naturalnych, obowiązującego w całym kraju, a także w oparciu o przepisy szczegółowe obejmujące poszczególne prowincje. Obecnie istnieje ponad 700 różnego rodzaju obszarów. Są wśród nich parki natury, obszary przyrodnicze, rezerваты przyrody, pomniki przyrody oraz szereg innych obszarów chronionych⁶⁵.

Holandia

Ochrona przyrody w Holandii opiera się na ustawie o ochronie przyrody z 1998 roku. Za jej realizację odpowiada Ministerstwo Rolnictwa, Przyrody i Jakości Żywności. Tradycyjną sieć obszarów chronionych tworzy 20 parków narodowych, z czego dwa pierwsze utworzone zostały przez prywatne konsorcja, a pozostałe 18 przez państwo. Celem funkcjonowania parków jest ochrona przyrody i krajobrazu, zapewnienie terenów dla wypoczynku, rozwój edukacji oraz badania naukowe. System obszarów chronionych uzupełnia sieć obszarów Natura 2000 oraz Narodowa Sieć Ekologiczna, która ma być zrealizowana do 2018 roku. Będzie ona obejmować blisko 800 000 ha terenów lądowych oraz blisko 6 mln ha obszarów podmokłych, zalewowych i morskich⁶⁶.

Litwa

Pierwsze obiekty chronione zaczęły powstawać na Litwie w okresie międzywojennym. W czasach ZSRR formowano założenia systemu chronionej przyrody zgodnie z ogólną koncepcją panującą w imperium. Po odzyskaniu niepodległości rozpoczęto tworzenie systemu obszarów chronionych w oparciu o ustawę o obszarach chronionych przyjętą przez Sejm Litewski w 1993 r., a później nowelizowaną w roku 2001. Obszary chronione na Litwie podlegają Ministerstwu Środowiska, w ramach którego działa Państwowa Służba Obszarów Chronionych; kilka podlega Ministerstwu Kultury. Są też obiekty nadzorowane przez władze lokalne. W gestii Służby Obszarów Chronionych pozostają 3 ścisłe rezerваты przyrody, 4 parki narodowe, 28 parków regionalnych, 254 rezerваты, 1 rezerwat biosfery. Ministerstwu Kultury podlega 1 historyczny park narodowy i 3 ścisłe rezerваты kultury. Oprócz tego władze komunalne Wilna nadzorują działalność 2 parków regionalnych, a inne władze lokalne – 103 rezerваты komunalne (Baškyté 2003).

Niemcy

Obowiązek tworzenia systemu wieloprzestrzennej ochrony przyrody wynika z prawa federalnego o ochronie przyrody (Bundesnaturschutzgesetz, BNatSchG). Urzędem federalnym nadzorującym jej wykonywanie jest Federalny Urząd Ochrony Przyrody (Bundesamt für Naturschutz). Obecnie system obszarów chronionych w Niemczech składa się z 14 parków narodowych, zarządzanych bezpośrednio przez władze lan-

⁶⁵ Red de Parques Nacionales <http://reddeparquesnacionales.mma.es>

⁶⁶ Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality (Holenderskie Ministerstwo Rolnictwa, Przyrody i Jakości żywności) <http://www.minlnv.nl/>

dów (pod nadzorem władz federalnych), 94 parków natury, chronionych głównie dla walorów turystyczno-krajobrazowych i przyrodniczych oraz 7229 obszarów chronionego krajobrazu, które obejmują ponad 30% powierzchnio obszarów chronionych w Niemczech. Specjalny status w Niemczech mają rezerваты biosfery, w sumie 13 obiektów. Specjalne znaczenie dla funkcjonowania systemu obszarów chronionych w Niemczech ma organizacja EUROPARC Deutschland, która zajmuje się koordynacją działań obszarów chronionych⁶⁷.

Rosja

System obszarów chronionych w Rosji sięga swoimi początkami czasów Związku Radzieckiego. Głównym elementem tego systemu były zapowiedniki, czyli ściśle chronione rezerваты o celach głównie naukowych. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych zaczęto rozwijać sieć parków narodowych. Obecnie głównymi elementami federalnego systemu obszarów chronionych są parki narodowe (46), i zapowiedniki (107). W Rosji istnieje cały szereg obszarów chronionych o znaczeniu regionalnym lub lokalnym. Wśród nich należy wymienić⁶⁸: terytoria etniczne (2), parki leśne (10), rezerваты dla zachowania różnorodności genetycznej (82), pomniki przyrody (7890), parki natury (31), obszary chronionego krajobrazu (296) oraz zakaźniki (2425), o różnych celach ochronnych, które stanowią podstawę regionalnych systemów obszarów chronionych. (From Caracas..., 2003). Szereg obszarów zaliczonych jest do obszarów objętych Konwencją z Ramsar, miejsc Dziedzictwa Światowego (World Heritage), objętych Programem MaB czy też Konwencją HELKOM. Rosja ze względu na federalny ustrój ma dosyć skomplikowany system zarządzania obszarami chronionymi. System parków narodowych podlega Rosyjskiej Służbie Leśnej, całość obszarów jest nadzorowana przez Ministerstwo Zasobów Naturalnych Federacji Rosyjskiej⁶⁹. Rosja uczestniczy w różnych międzynarodowych programach na rzecz ochrony środowiska, również międzypaństwowych (Finnish – Russian nature conservation cooperation).

Rumunia

Obszary chronione w Rumunii obejmują powierzchnię 1 234 710 ha, co stanowi 5,18% powierzchni kraju. W kraju tym istnieje 13 parków narodowych, które oprócz celów naukowych i społeczno-edukacyjnych pełnią również funkcje gospodarcze. Obszary chronione Rumunii to także 52 rezerваты naukowe, parki natury, 527 rezerваты przyrody, 228 pomniki przyrody. Szereg obiektów ma znaczenie międzynarodowe – rezerваты biosfery, rezerваты w rozumieniu Konwencji z Ramsar. Wśród tych obiektów znajduje się także Delta Dunaju, jeden z najbardziej przyrodniczo cennych obszarów w Europie. Obecnie obowiązuje w Rumunii ustawa o ochronie obszarów z 2001 roku.

Słowacja

Tradycje współczesnej ochrony przyrody sięgają na Słowacji XIX wieku, kiedy to w roku 1895 powołano pierwszy rezerwat przyrody. Wg danych słowackich pierwszy obszar chroniony o charakterze bilateralnym powołany został w 1906 roku, w Bieszczadach w okolicach Wielkiej Rawki (ściśły rezerwat leśny)⁷⁰. Obszary chronione po-

⁶⁷ Bundesamt für Naturschutz www.bfn.de

⁶⁸ jw.

⁶⁹ Bardziej szczegółowe dane na temat obszarów chronionych w Rosji można znaleźć w portalu Biodiversity Conservation Center <http://www.biodiversity.ru/eng>

⁷⁰ Ministry of Environment of the Slovak Republic, Environment of the Slovak Republic,

wstawały na Słowacji także w okresie międzywojennym (np. Państwowy Rezerwat w Pieninach jako ówczesny odpowiednik Pienińskiego Parku Narodowego) oraz po II Wojnie Światowej w ramach Republiki Czechosłowackiej. Obecnie system obszarów chronionych w Słowacji rozwijany jest na podstawie ustaw o ochronie przyrody i krajobrazu. Zarząd nad obszarami chronionymi sprawuje urząd pod nazwą Państwowa Ochrona Przyrody Republiki Słowackiej (ŠOP SR). Obecnie na Słowacji istnieje 9 parków narodowych (NP), 14 obszarów chronionego krajobrazu (CHKO) oraz szereg mniejszych obszarów jak rezerваты przyrody, państwowe rezerваты przyrody, pomniki przyrody, narodowe pomniki przyrody⁷¹. Słowacja uczestniczy w licznych międzynarodowych projektach dotyczących wieloprzestrzennej ochrony przyrody, w budowaniu Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Ciekawostką jest ochrona jaskiń na Słowacji. To zagadnienie koordynuje Zarząd Jaskiń Słowackich. Część najciekawszych jaskiń jest wpisanych na listę Światowego Dziedzictwa Przyrody (WHS) jako Jaskinie Krasu Słowackiego i Krasu Aggtelek (Węgry)⁷².

Szwecja

Szwecja jako pierwszy kraj w Europie rozpoczęła tworzenie systemu obszarów chronionych (w 1909 roku). Obecnie w kraju tym istnieje 28 parków narodowych, 2600 rezerwatów przyrody, 54 rezerваты kulturowe, 141 obszarów chronionej przyrody i 1041 sanktuariów przyrody⁷³. Zarządzanie obszarami chronionymi w Szwecji należy do Szwedzkiej Agencji Ochrony Środowiska. Obszary chronione tworzone są w oparciu o przepisy Kodeksu Ochrony Środowiska. Rozwój sieci parków realizowany jest w oparciu o Plan Parków Narodowych z roku 1989 (Haneberg i Löfgren 1998), zrewidowanego w roku 2007. Decyzje o powołaniu nowego parku podejmuje Parlament. Szereg mniejszych obszarów chronionych powstaje w wyniku dobrowolnych deklaracji właścicieli lasów i terenów rolniczych. Rezerваты przyrody tworzą władze regionalne i lokalne dla zachowania walorów naturalnych oraz przestrzeni dla potrzeb rekreacyjnych. Sanktuaria przyrody mają na celu ochronę miejsc gniazdowania ptaków, miejsc występowania kolonii fok itp. Ograniczenia ochronne mogą w ich obrębie występować jedynie w określonych porach roku. Obszary chronione w Szwecji mogą powstawać także w wyniku umów (na okres 50 lat) między właścicielami a państwem. Przewiduje się także rekompensaty dla właścicieli terenów objętych ochroną oraz wsparcie dla farmerów prowadzących tam tradycyjną gospodarkę. Umowy i rekompensaty odgrywają szczególną rolę w rozwoju sieci Natura 2000, której blisko 40% powierzchni znajduje się poza obszarami parków narodowych i rezerwatów⁷⁴.

Ukraina

System obszarów chronionych w obrębie Ukrainy łączy pewne cechy dawnej organizacji obszarów chronionych z czasów ZSRR oraz współczesnych koncepcji ochrony przyrody. Nomenklatura obszarów chronionych w Ukrainie jest bardzo rozbudo-

Bratysława, 1998.

⁷¹ Štátna Ochrana Prirody Slovenskej Republiky <http://www.sopsr.sk/>

⁷² Správa slovenských jaskýň <http://www.ssj.sk/sprava-slovenskych-jaskyn>

⁷³ Walory turystyczne obszarów chronionych skandynawskich obszarów chronionych (w tym szwedzkich) zostały przedstawione w pracy Garskiego, 2007.

⁷⁴ Szwedzka Agencja Ochrony Środowiska www.naturvardsverket.se

wana. I tak najważniejsze elementy tworzą⁷⁵: 4 narodowe zapowiedniki biosfery, 1 narodowy park przyrody, 8 parków narodowych. Istnieje także 114 państwowych pomników przyrody, 78 państwowych parków – pomników sadownictwa oraz 264 państwowe zakazniki. Na poziomie regionalnym i lokalnym funkcjonują regionalne parki krajobrazowe (19), regionalne pomniki przyrody (1921), regionalne parki – pomniki sadownictwa (277), regionalne zakazniki (181), zapowiednie uroczyszcza (664). Ukraina prowadzi bardzo ożywioną współpracę międzynarodową w zakresie wielkoprzestrzennej ochrony przyrody m.in. z Polską. Szereg obiektów chronionych Ukrainy włączonych jest w międzynarodowe programy ochronne, z czego aż 33 w sieć obszarów chronionych Konwencją z Ramsar.

Węgry

Pierwszy program tworzenia systemu obszarów na Węgrzech powstał w roku 1939. W jego ramach i później powstało szereg rezerwatów i innych obszarów chronionych. Pierwszy park narodowy na Węgrzech Hortobágy, został utworzony w 1972 roku. Do dziś jest to największy węgierski park narodowy o powierzchni ponad 630 km². Obecnie system obszarów chronionych tworzony jest w ramach ustawy o ochronie przyrody z 1996 r. Organem nadzorującym sprawy ochrony przyrody jest Sekretariat Państwowy do spraw Ochrony Przyrody i Środowiska⁷⁶. Na Węgrzech istnieje 10 parków narodowych, 48 rezerwatów leśnych, 36 obszarów chronionego krajobrazu oraz 147 obszarów chronionej przyrody. Ciekawostką jest Park Narodowy Aggtelek, utworzony dla ochrony obszaru krasowego ze słynnym systemem jaskiniowym Aggtelek. 24 węgierskie obszary chronione uczestniczą w sieci obszarów chronionych Konwencją z Ramsar, 5 dalszych stanowi rezerваты biosfery w ramach programu MaB.

Wielka Brytania

System obszarów chronionych w Wielkiej Brytanii realizowany jest przez cztery agencje krajowe: Council for Nature Conservation and the Countryside, Countryside Council for Wales, Natural England oraz Scottish Natural Heritage. W Północnej Irlandii za obszary chronione odpowiada North Ireland Environmental Agency we współpracy z ciałem doradczym, jakim jest Council for Nature Conservation and Countryside (CNCC). Wszystkie te agencje współpracują w ramach Połączonego Komitetu Ochrony Przyrody JNCC – Joint Nature Conservation Committee, który jest najwyższym organem doradczym rządu w sprawach ochrony różnorodności biologicznej, ochrony naturalnego dziedzictwa narodowego oraz w sprawach współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony przyrody. Obszary chronione w Anglii tworzone są na podstawie prawa z 1949 roku „o parkach narodowych i dostępie do obszarów otwartych”⁷⁷. Do systemu obszarów chronionych należy 14 parków narodowych, z czego 9 znajduje się w Anglii, 2 w Walii i 2 w Szkocji. Kolejną formą ochronną są naturalne obszary chronione Areas of Outstanding Natural Beauty (AONB). Jest ich obecnie 36, z czego największy (The Cotswolds) obejmuje ponad 2000 km². Jako jedną z form chronionego krajobrazu wyróżnia się także wybrzeża dziedzictwa narodowego.

W Szkocji istnieją obszary chronionego krajobrazu National Scenic Areas (NSA), które są odpowiednikami angielskich AONB. Obecnie jest ich 40 i część z nich obejmuje także obszary morskie.

⁷⁵ Lista... jw.

⁷⁶ Sekretariat Ochrony Przyrody i Środowiska www.termeszetvedelem.hu/

⁷⁷ National Parks and Access to the Countryside Act.

Również zamorskie obszary zależne od Wielkiej Brytanii posiadają swoje systemy obszarów chronionych. Wielka Brytania uczestniczy także w programach europejskich i międzynarodowych dotyczących obszarów chronionych⁷⁸.

Włochy

Włochy posiadają bardzo rozwinięty system obszarów chronionych. Obejmuje on 22 parki narodowe, 117 parków regionalnych, 29 morskich obszarów chronionych (rezerwaty morskie i morskie obszary chronione), a także rezerwaty narodowe i rezerwaty regionalne. Istnieje także cały szereg mniejszych obszarów o znaczeniu lokalnym. Parki narodowe są tworzone na poziomie państwa, parki regionalne należą do kompetencji władz regionalnych. Ważną rolę w funkcjonowaniu włoskich obszarów chronionych odgrywa Federparchi, Włoska Federacja Parków i Rezerwatów Przyrody, która zrzesza zarządy najważniejszych obszarów chronionych, reprezentując je wobec władz regionalnych i państwowych, a także w kontaktach międzynarodowych⁷⁹.

Ameryka Północna

Ameryka Północna ma bardzo dobrze rozwinięty system obszarów chronionych i bardzo długie tradycje w zakresie tworzenia obszarów chronionych.

Kanada

Kanadyjski system obszarów chronionych obejmuje obiekty tworzone na poziomie federalnym, prowincjonalnym a także regionalnym i lokalnym. Początek tego systemu sięga 1987 roku, kiedy to ustawą parlamentarną powołano dzisiejszy Rocky Mountain National Park. W 1930 uchwalona została ustawa o parkach narodowych (Suzuki, Krulias, Mc Name, 1944). Agencją rządową odpowiedzialną za funkcjonowanie systemu obszarów chronionych w Kanadzie jest Parc Canada⁸⁰. Wg danych z 2006 roku system obszarów chronionych Kanady obejmuje 48 parki narodowe, 1 park międzynarodowy, 34 narodowe parki historyczne, a także narodowy park morski oraz inne akweny chronione. Ogółem w Kanadzie wyróżnić można kilkadziesiąt kategorii obszarów chronionych, w tym ok. 200 różnych parków regionalnych oraz blisko 1300 parków prowincjonalnych⁸¹.

Stany Zjednoczone

Jak wiadomo USA stały się pionierem w dziedzinie tworzenia systemów chronionej przyrody. W państwie tym nie tylko powołano do życia pierwszy park narodowy w 1872 r., ale stworzono istniejący do dziś system tworzenia i zarządzania obszarami chronionymi. Na poziomie federalnym pracuje rządowa agencja do spraw parków narodowych National Park Service, działająca od 1916 r., a obecnie zatrudniająca ponad 20 tysięcy „rangerów”. Istnieją także systemy stanowe i lokalne ochrony przyrody. Narodowy System Parków Narodowych (The National Parks System) obejmuje 16 kategorii narodowych obszarów chronionych, wyróżnianych ze względów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i historycznych; łącznie ponad 390 obiektów o powierzchni ponad 340 tys. km². Wśród nich wyróżniamy takie obiekty jak: parki narodowe, pomniki narodowe (przyrodnicze, kulturowe, historyczne), narodowe

⁷⁸ Joint Nature Conservation Committee www.jncc.gov.uk

⁷⁹ Oficjalny portal włoskich parków www.parks.it

⁸⁰ Parcs Canada, www.pc.gc.ca

⁸¹ List..., op.cit

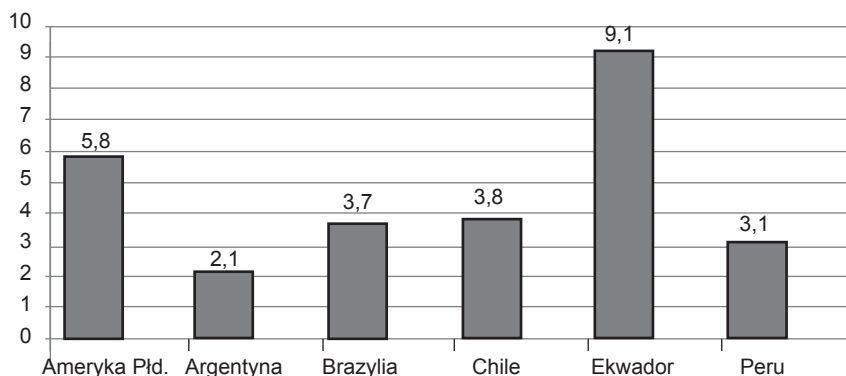
rezerваты, narodowe obszary rekreacyjne, narodowe miejsca historyczne, narodowe parki historyczne, narodowe pola bitewne, narodowe wybrzeża morskie, narodowe wybrzeża jezior, narodowe szlaki, narodowe rzeki, narodowe rzeki krajobrazowe⁸². W USA dobrze rozwinięty jest system morskich obszarów chronionych. Np. ponad 29% wybrzeży morskich Stanów Zjednoczonych znajduje się pod ochroną. Do narodowego systemu obszarów chronionych zaliczone są też takie obiekty jak narodowe cmentarze czy Biały Dom w Waszyngtonie⁸³. System obszarów chronionych USA obejmuje obszary leżące w różnych strefach geograficznych. Systemy obszarów chronionych, na zasadach przyjętych w USA funkcjonują także na zamorskich obszarach zależnych od USA⁸⁴.

Ameryka Południowa

Ameryka Południowa jest kontynentem o potężnym potencjale przyrodniczym i nie do końca przebadanych zasobach naturalnych. Dlatego też funkcjonowanie obszarów chronionych w tym regionie świata ma fundamentalne znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej.

Niestety, sieć obszarów chronionych na tym kontynencie jest wciąż stosunkowo mało rozwinięta, o czym świadczy wykres wskazujący na odsetek obszarów chronionych, zakwalifikowanych do międzynarodowych kategorii od I do V w wybranych krajach Ameryki Łacińskiej.

Wykres 5. Odsetek obszarów pod ochroną, kategorii I-V, w poszczególnych krajach Ameryki Płd.⁸⁵



Brazylia

Brazylia należy do krajów o największych zasobach przyrodniczych na świecie. Narodowy system obszarów chronionych jest zarządzany przez Instituto Brasileiro de Meio Ambiente e dos Recursos Naturais Renováveis (IBAMA). System ten obejmuje 256 obszarów klasyfikowanych jako rezerваты biologiczne, stacje ekologiczne, parki

⁸² Odpowiednio po angielsku: national park, national monument, national preserve, national recreation area, national historic site, national historic park, national battlefield, national seashore, national lakeshore, national scenic trail, national river, national wild and scenic river.

⁸³ Istnieje szereg materiałów popularyzujących parki narodowe USA. Do dostępnych w Polsce można zaliczyć: Parki Narodowe w USA, 2007.

⁸⁴ National Park Service, www.nps.gov.

⁸⁵ Opracowanie własne na podstawie materiałów UNEP-WDPA.

narodowe, lasy narodowe, sanktuaria pierwotnej przyrody (National Parks. Brasil) W Brazylii na mocy specjalnych porozumień pomiędzy państwem a właścicielami terenów istnieje kilka prywatnych obszarów dziedzictwa przyrodniczego. Obszary ochrony środowiska służą wdrażaniu zasad zrównoważonego użytkowaniu zasobów przyrodniczych, przy zachowaniu różnorodności biologicznej. Ciekawą formą są rezerwaty zrównoważonego rozwoju służące głównie zapewnieniu warunków funkcjonowania ludności tubylczej⁸⁶.

Argentyna

Narodowy System Obszarów Chronionych został utworzony aktem prawnym z 1934 roku. Obecnie obejmuje on liczne obiekty klasyfikowane jako narodowe pomniki przyrody (2), parki narodowe (24), narodowe rezerwaty (9), a także rezerwaty ścisłe (9) i rezerwaty edukacyjne (1). Oprócz tego istnieje kilkadziesiąt innych form wieloprzestrzennej ochrony przyrody na poziomie prowincji, regionów oraz formy lokalne. Wśród obszarów prowincjonalnych najwięcej jest parków prowincjonalnych (31) oraz różnych rezerwatów prowincjonalnych.

Chile

Pierwszy chilijski park narodowy został utworzony w roku 1927. W roku 1984 powstał Narodowy System Państwowych Obszarów Chronionych – El Sistema Nacional de Areas Silvestres Protegidas del Estado (SNASPE). W 2004 roku obejmował on 32 parki narodowe, 48 narodowych rezerwatów i 15 narodowych pomników przyrody⁸⁷.

Bliski Wschód

Egipt

Egipt realizuje system obszarów chronionych od 1985 roku. Obecnie posiada 27 obszarów chronionych, w tym 3 parki narodowe. Terytoria te obejmują nie tylko obszary lądowe, ale część z nich została utworzona dla ochrony wybrzeży i raf Morza Czerwonego⁸⁸. Szczególnej ochronie poddane są tam także lasy namorzynowe (Flora of Nabq..., 2000.).

Arabia Saudyjska

Obszary chronione w Arabii Saudyjskiej są tworzone na podstawie Dekretu Królewskiego z 1986 roku. Ich tworzeniem i zarządzaniem zajmuje się National Commission for Wildlife Conservation and Development (NCWCD). Jej celem jest utworzenie sieci obszarów chroniących najcenniejsze i najbardziej reprezentatywne biotopy Królestwa. Obszary takie zwane z arabska himas są odpowiednikami obszarów chronionych o ograniczonym użytkowaniu. Są to najczęściej obszary pustynne lub półpustynne, niektóre z nich znajdują się na liście największych obszarów chronionych na świecie⁸⁹.

Afryka

Duża część kontynentu afrykańskiego należy do najbardziej zagrożonych rejonów świata. Jest to też region świata wstrząsany przez liczne wojny i niepokoje. Duża część

⁸⁶ Instituto Brasileiro de Meio Ambiente e dos Recursos Naturais Renováveis (IBAMA), <http://www.ibama.gov.br/>

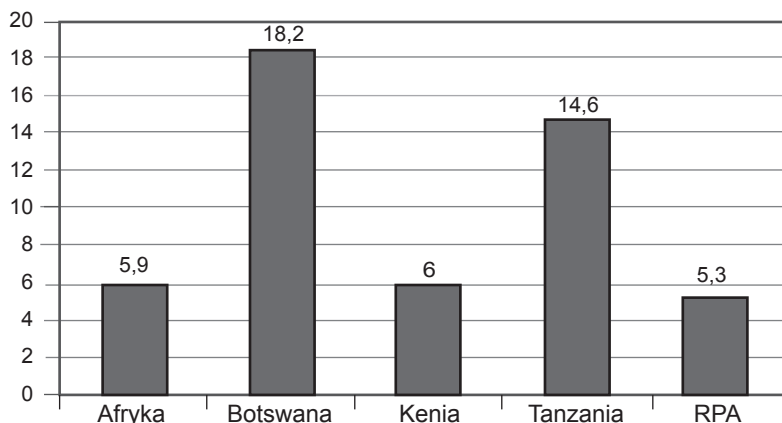
⁸⁷ Corporación Nacional Forestal (CONAF) <http://www.conaf.cl>

⁸⁸ Egyptian Environmental Affairs Agency (EEAA) <http://www.eaaa.gov.eg/English>

⁸⁹ National Commission for Wildlife Conservation and Development, www.ncwcd.gov.sa/english

obszarów chronionych Afryki leży w rejonach o dużej niepewności politycznej i ekonomicznej. Z drugiej strony wiele obszarów przyrodniczych zawiera unikalne zasoby przyrody żywej, stanowi także miejsca ważne dla zachowania tradycyjnej kultury (Antonov P). Dlatego troska o ich przetrwanie powinna być troską całej ludzkości. Są obszary Afryki, które wyróżniają się rozwojem systemów obszarów chronionych. Poniższy wykres pokazuje wielkość obszarów objętych ochroną w poszczególnych krajach tzw. Afryki Subsaharyjskiej.

Wykres 6. Odsetek obszarów chronionych kategorii I-V w wybranych krajach Afryki



Kenia

Kenia należy do krajów, które dużą część swego dochodu narodowego zawdzięczają turystyce, w tym na obszarach chronionych (Statistical..., 2006). Odpowiedzialność za zasoby przyrodnicze kraju ponosi National Environment Secretariat (NES). W roku 1989, na mocy ustawy o przyrodzie, utworzono kenijską służbę ochrony przyrody Kenya Wildlife Service (KWS). Organizacja ta ma za zadanie zarządzać zasobami przyrodniczymi i chronić je, brać odpowiedzialność za organizowanie ruchu turystycznego. System obszarów chronionych Kenii obejmuje parki narodowe, morski park narodowy i rezerваты przyrody. W obrębie obszarów chronionych istnieje ścisły zakaz pozyskiwania zwierząt, roślin, fenomenów przyrody nieożywionej⁹⁰.

Tanzania

Tanzania posiada bardzo rozwinięty system obszarów chronionych. Obejmuje on 14 parków narodowych, 693 leśnych rezerwatów, 49 obszarów kontrolowanego łowiectwa, 62 państwowe rezerваты leśne. Obszarami chronionymi zarządza agencja *Tanzania National Parks* (TANAPA). Wiele obiektów zaliczanych jest do miejsc Światowego Dziedzictwa (WHS), rezerwatów biosfery MaB, obszarów Konwencji z Ramsar. Należy zwrócić uwagę, że na niektórych, specjalnie wydzielonych i kontrolowanych obszarach dozwolone są polowania na zwierzęta (prowadzone teoretycznie w ramach planowej gospodarki łowieckiej)⁹¹.

⁹⁰ Kenya Wildlife Service (KWS) <http://www.kws.org/>

⁹¹ The Official Website of Tanzania National Parks <http://www.tanzaniaparks.com/>

Republika Południowej Afryki

Republika Południowej Afryki ma najstarszy i najlepiej zorganizowany system obszarów chronionych w Afryce. Pierwsze obszary chronione powstawały tu już pod koniec XIX wieku. Obecnie za nadzór nad obszarami chronionymi odpowiada agencja South African National Parks – SANParks. Organizacja ta odpowiada za działania ochronne, udostępnianie turystyczne obszarów chronionych oraz za badania naukowe. Prowadzi także działania wspólne z odpowiednimi władzami Mozambiku, Zimbabwe, Namibii i Botswany w zakresie parków i obszarów transgranicznych (Transfrontier Parks, zwanych także Peace Parks⁹²). Ogółem SANParks administruje 21 parkami. Dodatkowo na terenie prowincji KwaZulu-Natal 9 dużymi obszarami chronionymi (parki narodowe i rezerваты) zarządza miejscowa agencja Ezemvelo KZN. Oprócz wymienionych tu obszarów chronionych na terenie RPA znajdują się dziesiątki prywatnych rezerwatów organizowanych dla celów ochronnych, naukowych, edukacyjnych a także łowieckich (game reserves, game farms)⁹³. Dodatkowo 30 obszarów utworzono dla ochrony akwenów morskich (People, Parks...).

Botswana

W Botswanie obszary chronione tworzone są w oparciu o prawo o parkach narodowych z 1979 roku. Za działania na rzecz ochrony przyrody, zarządzanie parkami, turystykę, edukację, badania naukowe odpowiada Department of Wildlife and National Parks (DWNP) 94.

System obszarów chronionych obejmuje 8 rezerwatów leśnych, 10 rezerwatów łowieckich, 4 parki narodowe a także prywatne rezerваты łowieckie i inne obiekty⁹⁵.

Azja

Azja jest kontynentem o bardzo zróżnicowanych warunkach przyrodniczych, politycznych i ekonomicznych. Wybrane kraje w ostatnich czasach wykazują szczególną dynamikę rozwoju. Deklarują one wyraźne zainteresowanie rozwojem systemów obszarów chronionych, co wynika z danych przedstawionych na wykresie.

Indie

Na terenie Indii istnieje obecnie 169 parków narodowych. Większość z tych parków posiada powierzchnię od 100 do 500 km². Oprócz tego system obszarów chronionych obejmuje sanktuaria pierwotnej przyrody (Wildlife Sanctuary), których jest obecnie 777⁹⁶. W ramach projektów ochrony i restytucji tygrysa (Project Tiger) w 2006 roku istniało 29 rezerwatów tygrysich o łącznej powierzchni blisko 40 tys. km². Indie posiadają też 3 morskie parki narodowe oraz 34 rezerваты łowieckie. 14 hinduskich obszarów chronionych zostało zaliczonych do rezerwatów MaB⁹⁷.

Iran

W Iranie odpowiedzialność za wieloprzestrzenną ochronę przyrody ponosi Department of Environment Protected Territories. Obecnie system obszarów chronionych obejmuje 16 parków narodowych, 17 narodowych pomników przyrody, 1 park morski, 1 park wybrzeża morskiego oraz ponad 100 mniejszych obszarów⁹⁸.

⁹² Peace Parks Foundation <http://www.peaceparks.org/>

⁹³ South African National Parks <http://www.sanparks.org/>

⁹⁴ Ministerstwo Turystyki Botswany, www.botswana-tourism.gov.bw

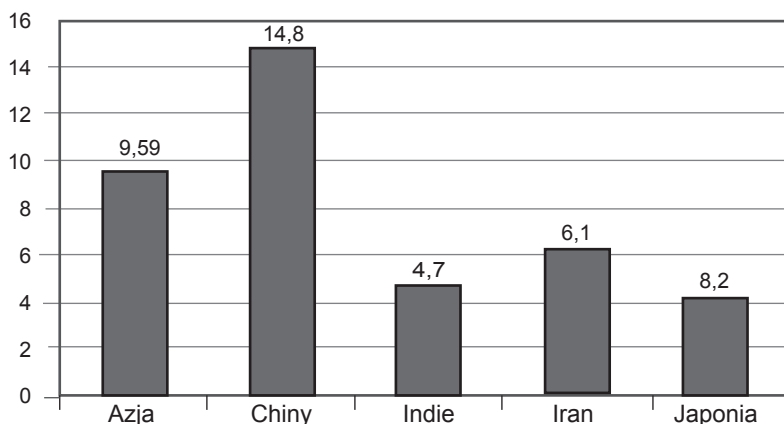
⁹⁵ Lista... op.cit

⁹⁶ Lista... op.cit

⁹⁷ Wildlife Institute of India, www.wii.gov.in

⁹⁸ Iran Department of Environment, www.environment.ir/en/

**Wykres 7. Odsetek obszarów chronionych kategorii I-V
w wybranych krajach Azji**



Chiny

System obszarów chronionych w Chinach obejmuje wg danych ONZ ok. 2000 rezerwatów przyrody i kilkadziesiąt innych obszarów chronionych⁹⁹. Odpowiedzialność za ich funkcjonowanie spoczywa na Departamencie Ochrony Przyrody i Ekologii, działającym w ramach Państwowej Administracji Ochrony Środowiska¹⁰⁰.

Japonia

Podstawą tworzenia obszarów chronionych w Japonii jest prawo o parkach natury (ang. Natural Parks Law). Parki te zorganizowane są w trzy kategorie: parki narodowe (28) o najwyższych walorach narodowych, quasi-parki narodowe (55) o walorach na poziomie regionalnym oraz przyrodnicze parki prefekturalne (5) tworzone na poziomie prefektur. Oprócz tego w Japonii istnieje 69 morskich parków i 54 sanktuariów zasobów rybnych, 26 rezerwatów ekosystemów leśnych, 643 prefekturalnych obszarów chronionej przyrody i inne¹⁰¹.

Australia

Australia jest krajem związkowym o bardzo dużych uprawnieniach władz stanowych. System obszarów chronionych Australii obejmuje ponad 50 kategorii obszarów chronionych organizowanych na podstawie prawa Wspólnotowego (Commonwealth), prawa poszczególnych stanów i terytoriów, a także różnego rodzaju przepisów lokalnych czy też związanych z ochroną praw ludności tubylczej. Na poziomie centralnym istnieje urząd Dyrektora Parków Narodowych (Director of National Parks), każdy stan i terytorium posiada własne agencje ochrony przyrody.

Obecnie w oparciu o Environment Protection and Biodiversity Conservation Act (EPBC Act) istnieje 6 parków narodowych (Commonwealth National Parks), 14 wspólnotowych morskich obszarów chronionych (Commonwealth Marine Protected Areas) i 2 ogrody botaniczne. Istnieje także szereg innych obszarów chronionych, jak 540 parków narodowych tworzonych w poszczególnych stanach i terytoriach, 4 parki narodowe Aborygenów i tysiące innych obszarów chronionych, jak rezerваты przyrody

⁹⁹ List.. op.cit

¹⁰⁰ State Environmental Protection Administration (Chiny) <http://english.sepa.gov.cn/>

¹⁰¹ Ministry of the Environment – Government of Japan, <http://www.env.go.jp/en/nature>

(blisko 1600), czy też rezerwaty buszu (ponad 1000). Prawo australijskie chroni olbrzymie akweny morskie wokół kontynentu. Specjalny program obejmuje ochronę obszarów zamieszkiwania ludności tubylczej¹⁰².

3.3. Wybrane problemy funkcjonowania obszarów chronionych

Obszary prawnie chronione funkcjonują w konkretnej przestrzeni geograficznej, wśród innych obszarów o różnych funkcjach gospodarczych i społecznych. Zróżnicowane też są zasady funkcjonowania obszarów chronionych pod względem dozwolonej prawnie ingerencji człowieka, czy też sytuacja poszczególnych obszarów pod względem faktycznej, efektywnej ich ochrony. Efektywna ochrona to nie tylko zapewnienie obszarom o wysokich walorach przyrodniczych odpowiedniej osłony prawnej i administracyjnej, ich ochrony przed różnymi szkodliwymi czynnikami pochodzącymi z zewnątrz, ale także właściwe formy ich finansowania.

Inna sprawa to charakter obszarów chronionych. Problemy występujące w obrębie górskich obszarów chronionych różnią się zasadniczo od tych, które występują na akwenach chronionych mórz, a zwrócić należy uwagę, że ochrona mórz i oceanów uchodzi obecnie za jeden z najważniejszych celów ochrony zasobów przyrodniczych świata.

Tradycyjnie obszary chronione były ustanawiane przez administrację na terenach będących własnością publiczną. Obecnie sytuacja się zmienia: są obszary chronione podlegające administracji państwowej, władzom regionalnym i lokalnym, tereny chronione mają status obszarów publicznych, ale nie brak wśród nich obszarów będących własnością wspólnot samorządowych, wspólnot plemiennych czy też osób prywatnych¹⁰³. Współcześnie obszary chronione uważane są za bardzo ważne miejsca dla zachowania kulturowej tożsamości społeczności plemiennych, a także chroniące miejsca o znaczeniu duchowym.

Bardzo często obszary chronione powstają w wyniku kompromisu między poszczególnymi grupami właścicieli i grupami interesów, poprzez zawarcie swego rodzaju umowy społecznej¹⁰⁴. Dlatego też obecnie mówi się o korzyściach, jakie można mieć z posiadania obszarów chronionych (poza oczywistymi – wynikającymi z ochrony przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego). Do takich korzyści zalicza się pośrednie oddziaływanie obszarów chronionych na warunki przyrodnicze większych terytoriów, zachowanie dziedzictwa genetycznego, pochłanianie dwutlenku węgla (sekwestracja)¹⁰⁵, stabilizacja klimatu, warunków wodnych i innych.

¹⁰² Department of the Environment and Water Resources, <http://www.environment.gov.au/parks/index.html>

¹⁰³ W dorobku V Kongresu Parków w Durbanie, zdefiniowano prywatne obszary chronione jako przeznaczone do ochrony przyrody z woli ich właścicieli (bez ingerencji państwa), zarządzane przez osoby prywatne, korporacje, organizacje społeczne, wspólnoty plemienne bądź samorządy i będące ich własnością.

¹⁰⁴ W ten sposób, w wyniku kilkunastoletnich negocjacji, powstał w Austrii jeden z największych parków narodowych Europy – Park Narodowy Wysokich Taurów, na którego terenie oprócz instalacji służących ochronie przyrody, istnieją liczne urządzenia komunikacyjne, czy też stacje narciarskie o znaczeniu europejskim.

¹⁰⁵ Wg raportu o stanie obszarów chronionych na świecie (UNEP-WCMC, 2008), obszary chronione w Europie pochłaniają 13,6%, Północnej Ameryki 15,1%, Wschodniej Azji 16,3%, a Południowej Ameryki nawet 26,8% dwutlenku węgla.

Do bezpośrednich korzyści z istnienia obszarów chronionych zalicza się możliwości rozwoju ekstensywnego (ekologicznego) rolnictwa, korzystanie z zasobów wodnych, korzystanie z walorów turystycznych i inne.

Poniżej omówiono wybrane problemy związane z funkcjonowaniem obszarów chronionych w skali globalnej.

3.3.1. Zagrożenia obszarów chronionych

W obrębie światowej sieci obszarów chronionych występują te same negatywne czynniki zakłócające prawidłowe funkcjonowanie środowiska, jakie stanowią zagrożenie dla pozostałych obszarów świata. Tak więc znaczne ich tereny narażone są na skutki skażeń powietrza atmosferycznego, zanieczyszczenia wód, erozję i zanieczyszczenia gleb, deforestację, utratę zagrożonych gatunków zwierząt i roślin, uciążliwości związane z oddziaływaniem osadnictwa, dróg, zakładów przemysłowych i górnictwa¹⁰⁶. Przewiduje się też znaczące zmiany w funkcjonowaniu przyrody obszarów chronionych w wyniku zmian klimatycznych (zob. Case Studies, 2007). Oczywiście stopień takich zagrożeń uzależniony jest od regionów świata, a także od stopnia organizacji ochrony przyrody w danym kraju, sprawności i efektywności zarządzania obszarami chronionymi.

Bardzo ważny jest też stopień świadomości ekologicznej społeczeństwa i jego akceptacja dla obszarów chronionych. Tam, gdzie społeczeństwo nie widzi korzyści dla siebie z istnienia obszarów chronionych, nie ma dostatecznej świadomości konieczności ochrony przyrody, ta ochrona jest utrudniona. Przykładem mogą być tu niektóre państwa afrykańskie, gdzie kłusowników polujących na terenach chronionych, czyli państwowych (np. Kenia, Czad) wspiera nieraz ludność miejscowa. Ma to podłoże etniczne, kulturowe, a najczęściej podyktowane jest względami ekonomicznymi – po prostu kłusownicy wywodzą się często spośród lokalnych społeczności i w ten sposób zarabiają na życie. Inaczej jest tam, gdzie współgospodarzami obszarów chronionych są społeczności plemienne, do których trafia duża część dochodów pochodzących np. z turystyki. Pozytywną rolę pełnią różnego rodzaju rezerwy łowieckie (game reserves), które w ramach zrównoważonego gospodarowania zwierzętami odprowadzają prawo polowań na wybrane egzemplarze (np. RPA, Tanzania). Ogranicza to popyt na nielegalnie zdobywane trofea myśliwskie. Obrońcami przyrody, w dużej mierze nieświadomymi, są z pewnością pierwotne plemiona indiańskie w lasach Ameryki Południowej, dla których zachowanie przyrody jest jedyną szansą na zachowanie kultury i tożsamości. Także w Europie, lapońscy hodowcy reniferów na północy Skandynawii, skutecznie chronią swe terytoria przed ekspansją cywilizacji. W krajach wysoko rozwiniętych przyrodę ochrania skuteczne prawo i odpowiednie służby utrzymywane na odpowiednim poziomie z budżetu państwa. Oczywiście i tutaj wielką rolę odgrywa świadome ekologicznie społeczeństwo, w tym proekologiczne organizacje społeczne.

¹⁰⁶ Zwrócić należy uwagę na współpracę między wielkimi organizacjami zajmującymi się eksploatacją zasobów kopalnych na świecie, jak International Council of Mining and Metal (ICMM) oraz Shell International z IUCN. Organizacje te deklarują wstrzymanie się od wszelkiej działalności górniczej na obszarach miejsc Dziedzictwa Światowego (WHS), a także w obrębie innych prawnie powołanych obszarów chronionych. Shell deklaruje dodatkowe zaostrzenie procedur w przypadku eksploatacji zasobów ropy i gazu na najcenniejszych przyrodniczo obszarach (kategorie I – IV IUCN) i składać co roku odpowiednie sprawozdania do IUCN ze swej działalności w obrębie i sąsiedztwie obszarów chronionych (Richard D., Tinto R., Parsons A. oraz Kapila S.).

Rozpatrując zagrożenia obszarów chronionych należy skoncentrować się na kilku podstawowych problemach, które obecnie wydają się najbardziej dotkliwe.

Pierwszym problemem, występującym zarówno w krajach rozwiniętych jak i rozwijających się, jest zagospodarowanie terenów, wyrażające się w presji człowieka na zdobywanie nowych terenów dla rolnictwa, osadnictwa, rozbudowy przemysłu i górnictwa, budowania obiektów infrastruktury technicznej – w tym głównie dróg. Większość tego rodzaju inwestycji ma miejsce poza granicami obszarów chronionych, lecz ich lokalizacja w pobliżu lub tuż poza ich granicami stwarza realne zagrożenia dla przyrody¹⁰⁷. Inwestycje takie zakłócają stosunki wodne, powodują zanieczyszczenia atmosfery, generują hałas, narażają naturalne zespoły przyrodnicze na inwazję gatunków obcych, a różne zabiegi agrotechniczne (np. nawożenie, zwalczanie szkodników rolniczych) skutkują negatywnie dla przyrody.

Często mamy do czynienia z koniecznością (lub wymuszeniem) przeprowadzenia przez tereny chronione inwestycji liniowych, takich jak drogi czy linie kolejowe. Z tego rodzaju problemami mamy do czynienia głównie na terenach gęsto zaludnionych, czy też tam, gdzie są ograniczone możliwości przeprowadzenia inwestycji poza obszarami chronionymi (np. w górach czy w dolinach rzecznych). Takie konfliktowe sytuacje mamy często w Europie, znane są także z naszych krajowych doświadczeń.

Aby przeciwdziałać skutkom konfliktów między inwestycjami a obszarami chronionymi, konieczne jest przewidywanie wprowadzanie otulin, stref ograniczonego użytkowania wokół obszarów o szczególnej wartości przyrodniczej¹⁰⁸, a także konsekwentne stosowanie ocen oddziaływania na środowisko, dla wyboru wariantu lokalizacji niezbędnych inwestycji w sposób jak najmniej szkodliwy dla środowiska.

Drugim problemem jest negatywne oddziaływanie turystyki. Jeszcze ćwierć wieku temu, gdy pisano na ten temat, dotyczyło to przede wszystkim tzw. turystyki masowej („ułatwionej”, jak pisali z przekąsem miłośnicy „prawdziwej” turystyki). Za główne zagrożenie uważano nadmierne zagospodarowanie infrastrukturą: hotelami, ośrodkami wypoczynkowymi, urządzeniami narciarskimi itp. pewnych atrakcyjnych terenów. Zwracano też uwagę na nadmierną koncentrację ruchu turystycznego, wycieczkowego na terenach szczególnie modnych obszarów chronionych. Wszystko to powodowało zakłócenia środowiska, nieraz na poważną skalę, prowadziło do zmniejszenia różnorodności biologicznej, stwarzało problemy ekonomiczne i groźbę utraty tożsamości kulturowej dla społeczności lokalnych. To wszystko ma miejsce również obecnie, tylko że na znaczenie większą skalę. Obecnie turystyka obejmuje cały świat, a każdy kto dysponuje sumą od 3 do 7 tys. dolarów może wybrać się na kilku- kilkunastodniową wycieczkę na Spitsbergen, Grenlandię czy nawet Antarktydę. Od kilkunastu do kilkudziesięciu tysięcy dolarów kosztuje udział w komercyjnej wyprawie na szczyty himalajskie. Praktycznie nie ma miejsca na świecie, gdzie nie można byłoby się wybrać dysponując, nawet tylko 10 dniami wolnego i odpowiednim portfelem.

¹⁰⁷ W niektórych przypadkach mamy do czynienia z bezpośrednim sąsiedztwem obszarów chronionych i intensywnie rozwijającymi się organizmami miejskimi. Tak jest np. w Bombaju, Nairobi czy też Warszawie, gdzie miasta praktycznie graniczą bezpośrednio z parkami narodowymi. Oprócz wszelkich negatywnych czynników, takich jak np. hałas, skażenia powietrza czy też nadmierna penetracja rekreacyjna, mamy tam do czynienia ze zjawiskami, wciskania się urbanizacji poprzez granice obszarów chronionych (rozprzestrzenianie się miast, *urban sprawl*) – Cities... 2001, Kozłowski 2006.

¹⁰⁸ Zasada taka stosowana jest w rezerwach biosfery programu MaB.

Ta dostępność świata, moda na przygodę w dziewiczej przyrodzie, adrenalinę, dostępność wszelkiego rodzaju sprzętu służącego turystyce, powoduje, że miejsca odwiedzone niegdyś (również w Europie i w Polsce) przez nielicznych turystów są masowo „zdobywane” przez tłumy. W konsekwencji obserwujemy te same negatywne zjawiska, które niegdyś dotyczyły turystyki masowej, dodatkowo zwiększyła się presja na środowiska szczególnie wrażliwe. Tłumy poruszające się po wysokogórskich szlakach, niegdyś dostępnych tylko dla wspinaczy, nurkujące na rafach mórz południowych, przez samą liczbę stanowią zagrożenie dla środowiska. Turystyka zmienia środowisko, kulturę odległych niegdyś wysp. I trudno się dziwić uwadze pewnego bezkompromisowego działacza ekologicznego, który stwierdził, że fakt wysłania pocztówki z pozdrowieniami z wyspy Bora-Bora na Polinezji winien być traktowany jako czyn równie haniebnym, jak powieszenie skóry tygrysa na ścianie mieszkania.

Turystyka jest jedną z najważniejszych gałęzi gospodarki świata, trudno też dziwić się współczesnym ludziom ich ciekawości świata. Dlatego ograniczania strat w środowisku wywołanych przez turystykę nie osiągniemy przez stosowanie zakazów, ale poprzez mądre kreowanie popytu na turystykę, kształtowanie świadomości ekologicznej nie tylko turystów, ale także organizatorów ruchu turystycznego, odpowiednie zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych, budowę alternatywnych atrakcji sportowo-turystycznych poza obszarami chronionymi, które przyciągnęłyby część ruchu turystycznego.

Trzecim problemem, który trzeba brać pod uwagę rozważając zagrożenia obszarów chronionych, są zmiany klimatu. Niezależnie do tego, czy podstawową przyczyną tych zmian są czynniki naturalne, czy też spowodowane przez nadmierną działalność gospodarczą człowieka, obserwujemy zmiany w środowisku przyrodniczym obszarów chronionych na całym świecie. W raporcie UNESCO na temat wpływu zmian klimatycznych na obiekty Dziedzictwa Światowego – World Heritage zwraca się uwagę na następujące konsekwencje zmian klimatu dla środowiska obszarów chronionych:

- Topnienie lodowców wysokogórskich, zmiana przyrodniczych warunków i krajobrazu wysokogórskiego;
- Zanikanie lodowców morskich w regionach polarnych, pogarszanie się warunków życia i rozrodu niektórych zwierząt na tych obszarach;
- Zamieranie raf koralowych w wyniku podnoszenia się temperatury oceanów;
- Groźba zalewania terenów nisko położonych nad poziomem morza, niszczenie środowiska np. lasów namorzynowych na skutek podnoszenia się poziomu morza;
- Utrata wielu gatunków zwierząt i roślin, inwazja gatunków obcych lepiej przystosowanych do nowych warunków klimatycznych;
- Stepowanie i pustoszenie niektórych obszarów w wyniku podnoszenia się temperatury, zmniejszenia opadów. (Case Studies on Climate 2007).

Oczywiście stopień tych wszystkich zagrożeń zależeć będzie od tempa zmian i od skuteczności działań mających na celu ograniczenie i zmniejszenie ilości gazów cieplarnianych w atmosferze, nie mniej pewne działania, ograniczające skutki tych globalnych zmian, mogą być podejmowane również w obrębie obszarów chronionych, jak np. poprzez stworzenia warunków dla zachowania gatunków szczególnie wrażliwych na zmiany.

Warto też wspomnieć o problemie, który występuje w wielu miejscach świata – mianowicie skutków konfliktów wojennych dla przyrody. Słuchając wiadomości

o walkach w Sudanie, Kongo czy też działaniach lewackich partyzantów w Ameryce Łacińskiej, nie zdajemy sobie sprawy z faktu, że terenami tych walk są często obszary o najwyższych walorach przyrodniczych. Oprócz tego, że tereny chronione są teatrem działań wojennych, stanowią one miejsca schronienia uciekinierów. Wymienia się szereg negatywnych rezultatów wojen na obszarach chronionych, w tym straty wśród personelu (nierzadko śmiertelne), zniszczenie infrastruktury parków i rezerwatów, rabunek sprzętu, wybijanie zwierząt przez kłusowników i wojsko, niszczenie roślinności, w tym wycinanie drzew na opał, skażenia materiałami wojennymi i inne. W wielu przypadkach zagrożona jest egzystencja pierwotnych ludów, żyjących w dzikich ostępach przyrody. Z punktu widzenia gospodarki lokalnej olbrzymią stratą jest też spadek dochodów z turystyki (Oglethorpe, Shambough, Kormos 2004). Trudno mówić o skutecznym przeciwdziałaniu skutkom wojen dla przyrody, ale zaleca się presję ze strony organizacji międzynarodowych, próby nawiązania kontaktów z walczącymi stronami i uświadamiania przywódcom politycznym wagi obszarów chronionych, organizowanie pomocy międzynarodowej dla ludności dotkniętej skutkami wojen dla przeciwdziałaniu kłusownictwu (jako źródłu żywności) i nadmiernej eksploatacji dóbr przyrody. W większości przypadków niezbędna jest pomoc międzynarodowa w odbudowie powojennej.

3.3.2. Turystyka na obszarach chronionych

Jak już wykazano, turystyka stanowi jeden z najpoważniejszych problemów dla współczesnej ochrony przyrody. Z drugiej strony trudno sobie wyobrazić, by obszary chronione (poza wyjątkowymi obiektami, ścisłymi rezerwatami) mogły funkcjonować bez turystów. Dlatego też bardzo ważne jest ustalenie zasad organizacji turystyki na obszarach chronionych. Zagadnienie to jest przedmiotem zainteresowań międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną przyrody, takich jak IUCN, EUROPARC czy też turystyką, jak World Tourism Organisation (WTO). W ostatnich latach opracowano szereg dokumentów dotyczących turystyki na obszarach chronionych. Niektóre z nich dotyczą miejsc tak odległych jak Arktyka czy Antarktyda, które ostatnio przyciągają coraz więcej turystów.

W odniesieniu do turystyki na obszarach chronionych najbardziej zalecaną formą turystyki jest turystyka zrównoważona (*sustainable tourism*) lub ekoturystyka. Wg rekomendacji Rady Europy, zrównoważona turystyka to każda forma aktywności turystycznej, która:

- odbywa się z poszanowaniem środowiska;
- zapewnia długotrwałe zachowanie walorów przyrodniczych i kulturowych;
- jest sprawiedliwa i możliwa do zaakceptowania pod względem ekonomicznym i socjalnym (Rekomendacja Komitetu Rady Ministrów dla Państw Członkowskich 1995).

W dokumencie tym zaleca się rozpowszechnienie wśród krajów członkowskich Rady Europy zasad służących rozwojowi zrównoważonej turystyki, które obejmują: poszanowanie różnorodności biologicznej i kulturowej, zapewnienie odpowiedniej jakości powietrza, wody, gleb, poszanowanie kulturowej tożsamości społeczności lokalnych, zachowanie równowagi między potrzebami lokalnych społeczności a wymogami przemysłu turystycznego i ochrony przyrody (a jeśli to niemożliwe, stosowanie preferencji dla ochrony przyrody), zasadę wykorzystywania dochodów z turystyki dla potrzeb ochrony przyrody oraz dla rozwoju społeczności lokalnych, dostosowa-

nie planów rozwoju turystyki do chłonności naturalnej obszarów. Rozwój turystyki na obszarach chronionych winien być włączony do strategicznych planów rozwoju turystyki w kraju lub regionie, co pozwoli m.in. na lokalizację uciążliwych obiektów turystycznych poza obszarami chronionymi. W Rekomendacji zwraca się uwagę na konieczność rozwijania świadomości ekologicznej wśród zwiedzających.

W ostatniej dekadzie XX wieku w Europie z inicjatywy Federacji EUROPARC, przy wsparciu Komisji Europejskiej opracowano Europejską Kartę Zrównoważonej Turystyki na Obszarach Chronionych (Protected Areas and Tourism 2002) Karta jest pewnego rodzaju programem dla obszarów chronionych, które winny opracować swój program zrównoważonej turystyki w partnerstwie z przedstawicielami środowisk ochroniarskich (zarówno ekspertów, jak organizacji społecznych), przedstawicieli organizacji i firm turystycznych oraz lokalnych społeczności. Takie programy mają zapewniać ochronę walorów przyrodniczych oraz kulturowych obszarów chronionych, zapewniać wzrost korzyści lokalnych społeczności z turystyki, nie pogarszać warunków ich życia, wzbogacać wiedzę turystów na temat ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego, a także na temat walorów obszarów, które zwiedzają.

Problematyka zrównoważonej turystyki na obszarach chronionych stała się obiektem zainteresowania organizacji międzynarodowych UNEP i WTO. W roku 1992 odbył się z inicjatywy tych organizacji Światowy Szczyt Ekoturystyki (World Ecotourism Summit). Przyjęto wtedy deklarację w sprawie ekoturystyki (Quebec declaration...). Współpraca ta doprowadziła też do opracowania w roku 2002 przez ekspertów z IUCN zaleceń, dotyczących rozwoju zrównoważonej turystyki na obszarach chronionej przyrody. Zwraca się w nich uwagę na konieczność działań międzynarodowych i krajowych na rzecz rozwoju tego rodzaju turystyki, a w tym:

- Wspieranie rozwoju odpowiedniej legislacji i zapewnienie środków dla jej wdrażania;
- Tworzenie krajowych polityk w zakresie obszarów chronionych i zasad rozwoju turystyki w ich obrębie;
- Rozwijanie programów edukacyjnych nt. ochrony środowiska oraz ochrony przyrody;
- Wdrażanie planów zarządzania dla poszczególnych obszarów chronionych, obejmujących także turystykę¹⁰⁹.

Wspomniany dokument zaleca branie pod uwagę wszystkich aspektów ekonomicznych i finansowych, które mogą mieć znaczenie dla skutecznego zarządzania turystyką w obszarach chronionych, a także monitorowanie wszelkich zmian zachodzących w obrębie obszaru pod wpływem turystyki. Porusza także szereg innych zagadnień, jak odpowiedni dobór personelu niezbędnego do obsługi turystyki, strefowania dostępności turystycznej obszaru, współpraca ze wszystkimi zainteresowanymi stronami i grupami interesu w zakresie planowania i zarządzania turystyką na obszarach chronionych i szereg innych (Eagles, Mc Cool, Haynes 2002).

W roku 2007 UNEP wydał dwa praktyczne poradniki dla organizatorów specjalistycznej turystyki, szczególnie we wrażliwe rejony świata. Pierwszy z nich przygotowany wraz Conservation International dotyczy organizowania turystyki w górach wysokich (Tourism and Mountains 2007) Jest on skierowany do wszelkiego rodzaju

¹⁰⁹ Należy zwrócić uwagę, że w polskich przepisach przewiduje się uwzględnianie problematyki udostępnienia turystycznego w planach ochrony parków i rezerwatów (patrz rozdz. 8 i 9).

organizatorów trekkingów i tym podobnych imprez. Ma na celu przedstawienie zasad, dzięki którym turystyka ograniczałaby negatywny wpływ na środowisko oraz stosunki społeczne i kulturowe w odwiedzanych rejonach. Zwraca się uwagę na konieczność odpowiedniego przygotowania turystów do wyprawy, pod względem uświadamiania im walorów przyrodniczych odwiedzanego rejonu i możliwości negatywnego oddziaływania turystów na przyrodę. Przekazywane im winny być podstawowe informacje dotyczące kultury odwiedzanego rejonu, jego stosunków etnicznych i społecznych. Szereg zaleceń dotyczy właściwego postępowania w trakcie wyprawy, a więc ograniczenia w zużywaniu lokalnych zasobów, (np. drewna opałowego będącego towarem deficytowym w wielu rejonach górskich), działania na rzecz wyeliminowania zanieczyszczenia środowiska przez turystów, nie pozostawianie śmieci. Dużą wagę przywiązuje się do takiego rozwijania działalności turystycznej, by nie prowadziło to np. do upadku tradycyjnych zajęć ludności, napływu pracowników z innych rejonów kraju, co może doprowadzić do upadku tradycyjnych struktur społeczno-kulturowych oraz monokultury ekonomicznej nastawionej wyłącznie na sektor turystyczny.

Bardzo popularną formą aktywności w górach jest działalność wspinaczkowa. W niektórych rejonach górskich Europy stwarza ona pewne problemy ekologiczne. Dlatego też lansowana jest teza o konieczności zarządzania obszarami wspinaczkowymi w duchu ich zrównoważonego użytkowania, poprzez odpowiednie urządzenie takich terenów dla niwelowania zagrożeń wynikających z biwakowania poza campingami lub np. parkowaniem samochodów w miejscach wrażliwych przyrodniczo. Chodzi także o stosowanie metod wspinaczek mniej szkodliwych dla środowiska (np. stosowanie stałych punktów asekuracyjnych na popularnych drogach), kierowanie ruchu wspinaczkowego w miejsca bardziej odporne na ingerencje człowieka (np. Hanemann, Price 2004). Odpowiedniego podejścia wymaga także ochrona jaskiń, które również są obiektami intensywnej penetracji turystycznej i alpinistycznej.

Drugi poradnik wydany przez UNEP wraz z The International Ecotourism Society dotyczy rejonów polarnych (Tourism in the Polar Regions 2007). Choć z zorganizowaną turystyką na terenach polarnych, takich jak północna Skandynawia czy Alaska mieliśmy do czynienia już w XIX wieku, to dopiero ostatnio ta forma stała się poważną częścią światowego przemysłu turystycznego. Turystyka dociera już do Antarktydy, gdzie w ciągu ostatnich 10 lat liczba turystów wzrosła ponad siedmiokrotnie. Zmusiło to strony Traktatu Antarktycznego do wydania rezolucji ograniczającej masową turystykę, opartą o wielkie statki turystyczne, zabierające na ląd po 500 i więcej turystów. Powoduje to znaczące zakłócenia w funkcjonowaniu wrażliwych systemów przyrodniczych – np. przez niepokojenie kolonii ptasich. W regionach północnych, oprócz wpływu na środowisko masowa turystyka może mieć znaczący wpływ na kulturę i życie miejscowej ludności. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku m.in. z inicjatywy WWF powstało Dziesięć zasad turystyki arktycznej, Kodeks postępowania organizatorów turystyki w Arktyce oraz analogiczny Kodeks dla turystów. Zasady głoszą konieczność wspierania ochrony dzikiej przyrody oraz różnorodności biologicznej przez:

- Umiarkowane używanie lokalnych zasobów;
- Minimalizowanie konsumpcji, śmiecenia i zanieczyszczania;
- Respektowanie lokalnych kultur;

- Respektowanie miejsc o znaczeniu kulturowym i historycznym;
- Dbanie, by lokalne społeczności odnosiły korzyści z turystyki;
- Przestrzeganie zasad bezpieczeństwa;
- Podnoszenie kwalifikacji przez personel turystyczny;
- Edukowanie turystów.

Podobne zasady przygotowała organizacja skupiająca organizatorów turystyki na Antarktydzie.

Poważnym problemem jest ostatnio bardzo modna turystyka na morskich obszarach chronionych, gdzie występują atrakcyjne warunki dla nurkowania rekreacyjnego. Istnieją specjalne regulacje lokalne dotyczące zasad nurkowania np. w rejonach występowania raf koralowych czy też wraków, traktowanych jako pamiątki historyczne. W niektórych krajach wydawane są specjalne przewodniki po obszarach chronionych dla nurków (np. Italian Marine Parks, 2004)

3.3.3. Finansowanie obszarów chronionych

Problem finansowania obszarów chronionych wiąże się ze skutecznością wykonywania ich ochrony. Kraje rozwinięte mogą pozwolić sobie na stosunkowo wysokie wydatki na swoje systemy obszarów chronionych i utrzymywać odpowiednie służby parkowe. W krajach uboższych często zdarza się, że jedyną formą ochrony obszaru jest zaznaczenie na mapie jego granic. Często bywa tak, że lepszą opiekę mają tereny będące w posiadaniu prywatnym. Aby uzmysłowić, jak duże są różnice w nakładach na utrzymanie obszarów chronionych, można przedstawić analizę z połowy lat dziewięćdziesiątych. Wynika z niej, że przeciętne wydatki na utrzymanie obszarów chronionych wynoszą ponad 2000 dolarów rocznie na kilometr kwadratowy w krajach rozwiniętych i nieco ponad 150 dolarów w krajach rozwijających się (Lindber, 2001). Są to olbrzymie dysproporcje. Zważywszy, że te uboższe kraje są szczególnie ważne dla całej Ziemi ze względu na różnorodność biologiczną, problem finansowania obszarów chronionych ma wymiar globalny.

Wymienia się następujące źródła finansowania obszarów chronionych:

Źródła międzynarodowe, a w tym:

- Banki międzynarodowe, jak Bank Światowy, banki rozwoju dla poszczególnych regionów świata;
- Fundusz GEF (Global Environment Facility);
- Agencje państwowe działające w ramach umów dwustronnych;
- Międzynarodowe organizacje pozarządowe (jak np. WWF);

Źródła państwowe, a w tym:

- Źródła budżetowe
- Różnego rodzaju ulgi i odpisy podatkowe;
- Narodowe fundusze ekologiczne
- Prywatne fundusze;
- Różne inne opłaty np. za korzystanie ze środowiska

Źródła lokalne, a w tym:

- Opłaty za wstęp na tereny chronione, opłaty za dodatkowe atrakcje (np. zwiedzanie muzeów, udział w programach edukacyjnych) różnego rodzaju zezwolenia (np. na fotografowanie), parkingi itp;

- Inne dobrowolne opłaty np. za certyfikaty obecności w jakimś konkretnym miejscu, czy też stwierdzające objęcie opieką fragmentu obszaru chronionego lub konkretnego gatunku, opłaty wnoszone w ramach programów „przyjaciół obszarów chronionych” i in.;
- Opłaty za świadczenie różnego rodzaju usług na obszarach chronionych (np. noclegi), sprzedaż pamiątek, materiałów informacyjnych, wydawnictw itp.;
- Opłaty licencyjne za działalność biznesową;
- Darowizny i dotacje (Financing Protected Areas 2000).

Wskazując na te źródła zwraca się uwagę na konieczność tworzenia biznesplanów dla obszarów chronionych i traktuje to zadanie jako jeden z głównych obowiązków zarządzających parkami. Obszary chronione w wielu krajach byłyby w znacznie lepszej niż obecnie sytuacji, gdyby mogły liczyć na większe udziały w dochodach za wstęp na ich teren. Często tylko kilka-kilkanaście procent dochodu z opłat w krajach rozwijających się idzie na koszty utrzymanie obszarów chronionych, reszta zasila ogólny budżet państw. W krajach bogatszych na ogół całość tego rodzaju opłat idzie do budżetu parków.

Dostrzegając problemy finansowania obszarów chronionych w uchwalonym przez 7 Konferencję Państw-Stron Konwencji o różności biologicznej (CBD/COP 7) programie działań na rzecz obszarów chronionych, wzywa się Państwa-Strony do zapewnienia do 2008 roku odpowiednich narodowych planów finansowania obszarów chronionych, wspartych odpowiednimi narzędziami prawnymi i wykonawczymi. Wzywa się także uczestników Konwencji do wspomagania rozwoju systemów finansowania w innych krajach. Z kolei w Raporcie z Pierwszego Spotkania Ad-Hoc Grupy do spraw Obszarów Chronionych, wzywa się do ukierunkowania funduszy GEF na wsparcie narodowych systemów obszarów chronionych. W opracowaniu Emertona i innych (2006), stwierdza się, że system finansowania obszarów chronionych na świecie wymaga znacznego wsparcia. W opracowaniu tym cytuje się dane, z których wynika, że koszty utrzymania światowej sieci obszarów chronionych, obejmujących 15% terenów lądowych świata i około 30% ekosystemów morskich wymagałoby nakładów około 45 mld dolarów rocznie przez 30 lat. W cytowanym opracowaniu postuluje się wprowadzenie programów zrównoważonego finansowania obszarów chronionych, co oznacza zapewnienie stabilnych, długoterminowych źródeł finansowania (w oparciu o różne dochody), umożliwiających efektywne zarządzanie obszarem i sprawną ochronę jego zasobów. Pozytywnym przykładem jest inicjatywa Life Web, działająca przy Konwencji o różnorodności biologicznej. Za jej pośrednictwem państwa bogate dofinansowują obszary chronione w krajach rozwijających się.

Pisząc o finansowaniu obszarów chronionych należy również wspomnieć o korzyściach dla społeczności lokalnych, wynikających z funkcjonowania obszarów chronionych. Głównie są to dochody z turystyki i usług okołoturystycznych, dochodów z pracy w służbach ochrony przyrody, a także ze sprzedaży wyrobów rolniczych, promowanych jako wytworzone na czystych ekologicznie terenach parków.

3.3.4. Problem rozwoju sieci morskich obszarów chronionych

Ważną kategorią obszarów chronionych, o której należy wspomnieć, są obszary chronione morskie i przybrzeżne. Ochrona mórz jest bardzo ważna ze względu na fakt, że jak się ocenia stanowią one największy rezerwuuar zasobów biologicznych na-

szej planety – ok. 95% gatunków żyjących obecnie to gatunki morskie. Morza odgrywają olbrzymią rolę w kształtowaniu stosunków przyrodniczych na naszym globie, w tym kształtowanie stosunków klimatycznych (m.in. poprzez zdolność pochłaniania dwutlenku węgla). Morza i oceany mają wielkie znaczenie dla gospodarki świata. W ostatnim ćwierćwieczu poprzedniego stulecia organizacje zajmujące się ochroną mórz, a także narodowe administracje rybackie alarmowały o niebezpieczeństwie przełowienia zasobów najważniejszych z handlowego punktu widzenia gatunków ryb. Okazało się, że dotychczasowe umowy międzynarodowe nie stanowią zapory dla nadmiernych połowów, czy też stosowania przemysłowych metod łowieckich, które niszczą wszystkie organizmy żywe znajdujące się w ich zasięgu¹¹⁰. Sprawa jest na tyle poważna, że stała się jednym z punktów dyskutowanych przez polityków na Światowym Szczycie Zrównoważonego Rozwoju (WSDS) w Johannesburgu w roku 2002.

Innym niebezpieczeństwem jest coraz powszechniejsza tendencja eksploatacji górniczej szelfów kontynentalnych – głównie ropy naftowej i gazu ziemnego. Trwają także przygotowania do gospodarczej eksploatacji głębin oceanów, np. wydobywanie brekcji metalicznych, pokrywających niektóre obszary dna Pacyfiku.

Jak się wydaje ochrona oceanów to także duża szansa na poprawę i uporządkowanie ich gospodarczej eksploatacji zgodnie z zasadą zrównoważonego użytkowania zasobów morskich (usług ekosystemowych). Pamiętać należy, że postulowane obszary chronione mają chronić akweny ważne z punktu widzenia rozrodu niektórych gatunków ryb. Tak więc istnieje wyraźny związek między tworzeniem obszarów chronionych a prawidłowym zarządzaniem akwenami mórz i oceanów i ochroną ich zasobów (Belfiore, Cicin-Sain... 2004).

Wg danych UNEP-WCMC na świecie w roku 2003 było 4459 takich obiektów obejmujących blisko 4,2 milionów km². Obszary morskie stanowią ok. kilku procent wszystkich obszarów chronionych, mimo że środowisko morskie obejmuje 80% powierzchni Ziemi. Wg danych z 2007 roku prawną ochroną objętych było około 5,9% mórz terytorialnych (12 mil morskich od wybrzeża) i ok. 0,5 – 0,6 obszarów leżących poza tą granicą. Ostatnio wyrażane są poglądy o konieczności nie tylko zwiększenia powierzchni mórz objętych ochroną, ale także tworzenia sieci morskich obszarów chronionych (Laffoley, 2008).

W ostatnich latach powstała oddzielna Światowa Baza Obszarów Chronionych poświęcona wyłącznie obszarom morskim – WDPA Marine (World Database of Marine Protected Areas). Jej zadaniem nie jest tylko gromadzenie danych na temat morskich obszarów chronionych, ale także ich interaktywna prezentacja dla zainteresowanych. Baza działa pod auspicjami UNEP, WCMC oraz IUCN¹¹¹. Wśród obiektów mamy więc takie, które chronią wartościowe pod względem przyrodniczym fragmenty wybrzeża z siedliskami zwierząt i roślin, fragmenty lasów namorzynowych (mangrowiowych), rafy koralowe. Ocenia się, że obecnie stosunkowo najlepiej chronione są obszary występowania raf koralowych – stanowią one około 1/5 wszystkich chronionych akwenów mórz i obejmują od 15 do 25% obszarów zajmowanych przez te ekosystemy.

W latach 2008 – 2009 nastąpiło znaczne powiększenie morskich obszarów chronionych w szczególności w obrębie Oceanu Spokojnego. W roku 2008 powstał na obszarze państwa Kiribatti wspomniany już największy morski Obszar Chroniony

¹¹⁰ Zagrożenia i problemy ochrony mórz omawiają prace Kimballa oraz Gjerde i Breide.

¹¹¹ World Database of Marine Protected Areas www.wdpa-marine.org

Wysp Feniks (Phoenix Islands Protected Area). Na początku roku 2009, Prezydent USA G.W. Bush, w ostatnim tygodniu swego urzędowania podpisał akt o utworzeniu trzech następnych morskich obszarów chronionych na Pacyfiku kontrolowanym przez Stany Zjednoczone. Najciekawszy z nich to niewątpliwie Narodowy Pomnik Rowu Mariańskiego (Marian Trench National Monument), w obrębie którego znajduje się największa głębina na Ziemi – liczący ok. 11 000 m głębokości Rów Mariański¹¹². W wyniku tych działań powstała sytuacja bardzo korzystna dla ochrony przyrody w tej części świata. Dodatkowo, WWF lansuje propozycję objęcia ochroną całego basenu Morza Koralowego. W roku 2009 odbył się Międzynarodowy Kongres Ochrony Przyrody Mórz (The International Conservation Congress), na którym omawiano dalsze działania dotyczące ochrony przyrody mórz i oceanów.

IUCN od lat osiemdziesiątych propaguje rozwój morskich i oceanicznych obszarów chronionych. Do najważniejszych kryteriów, wg których winny być wybierane konkretne akweny zalicza się: stopień naturalności, reprezentatywność biogeograficzną, znaczenie ekologiczne, ekonomiczne, socjalne i naukowe, udział obszarów w różnych międzynarodowych programach ochrony przyrody (Kelleher, Kenchington 1992).

Coraz więcej jest pomysłów na organizację różnego rodzaju obszarów chronionych, sanktuariów zwierząt morskich na wodach otwartych (Gjerde, Breide 2003).

Również w Polsce powstały pierwsze tego typu obszary w granicach parków narodowych Słowińskiego i Wolińskiego. W ramach programu ochrony Bałtyku przewidywane jest tworzenie Bałtyckich Obszarów Chronionych (BPA) również w polskiej strefie gospodarczej. Za ważny problem jest uważane zagadnienie odpowiedniego zagospodarowania terenów nadmorskich (zob. Gerstmannowa 1993).

3.3.5. Obszary chronione jako miejsca ważne dla zachowania tożsamości kulturowej i duchowej

Obszary chronione oprócz ochrony zasobów naturalnych, szczególnych wartości przyrodniczych, chronią także walory kulturowe. Część z nich ma znaczenie uniwersalne, jest związana z historią i kulturą całych narodów, inne mają znaczenia lokalne. Na terenie wielu obszarów znajdują się miejsca niesłychanie ważne dla dziedzictwa kulturowego narodów oraz dla ich kultury duchowej i religii. Pamiętać należy, że wiele obecnych obszarów otoczonych opieką było chronionych w przeszłości ze względu na ich znaczenie sakralne. Były one chronione zakazami i nakazami religijnymi, które uniemożliwiały ich naruszanie, niszczenie – podobnie, jak to się ma w przypadku współczesnych przepisów prawnych. Liczba tych miejsc była (i czasami jest) olbrzymia – np. szacuje się, że Indiach jest od 150 do 200 tys. różnych miejsc świętych. Okazuje się, że miejsca takie bywają zagrożone podobnie jak obszary chronione przez: nadmierną eksploatację lasów i innych dóbr przyrody, intensywną turystykę, eksploatację rolniczą itp. Wspomniana już Milenijna Ocena Ekosystemów, zwraca uwagę na związki ochrony przyrody z ochroną walorów kulturowych, co może mieć wpływ na stan tożsamości całych społeczności. Zakłada się, że przyszłość sukcesów ochrony przyrody, zwłaszcza obszarów ochrony krajobrazu związana jest z zachowaniem związków między kulturą, społeczeństwem a przyrodą¹¹³.

¹¹² Należy zwrócić uwagę, że z punktu widzenia ochrony przyrody Pacyfiku, prezydentura George'a W. Busha była wyjątkowo udana, ponieważ dekretemi prezydenckimi objęto ochroną w sumie blisko 850 tys km² akwenów tego oceanu.

¹¹³ Szereg przykładów związanych z tym zagadnieniem omawia praca pod redakcją Brown,

W roku 2007 Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło Deklarację Prawa Społeczności Tubylczych¹¹⁴. W artykule 29 tej deklaracji stwierdza się, że społeczności tubylcze mają prawo do ochrony środowiska, ochrony przyrody i możliwości korzystania z ich walorów; zobowiązuje się rządy państw do pomagania im i wykluczenia wszelkich form dyskryminacji w związku z działaniami ochronnymi. Jak z tego wynika, społeczność międzynarodowa zobowiązuje się do uszanowania związków społeczności tubylczych z naturą.

W Rekomendacjach V Światowego Kongresu Parków¹¹⁵ można znaleźć zalecenia na temat ochrony kulturowych i duchowych wartości obszarów chronionych, m.in. poprzez respektowanie tych wartości w ramach działań na rzecz ochrony przyrody, wprowadzanie odpowiednich przepisów na rzecz ich zachowania, gwarantowanie społecznościom lokalnym współudziału w podejmowaniu decyzji co do miejsc ważnych dla nich ze względów duchowych i kulturowych. W wytycznych dotyczących zarządzania obszarami o wartościach duchowych (Wild, Mc Lend, 2008), stwierdza się konieczność rozpoznania walorów duchowych usytuowanych na terenie obszarów chronionych, ich włączenie do zintegrowanego planu zarządzania tymi obszarami, współpracę ze społecznościami lokalnymi, a zwłaszcza osobami będącymi ich szczególnie opiekunami.

Chociaż tego rodzaju zalecenia dotyczą obszarów, na których żyją społeczności tubylcze, to również w Europie mamy do czynienia z miejscami szczególnie ważnymi z punktu widzenia tradycyjnej kultury czy też religii. I tak, krzyże na wielu szczytach europejskich gór wiążą się z duchowością chrześcijańską, są czasami jednym z symbolów identyfikacji regionów jak np. krzyż na Giewoncie. Ważne są historyczne miejsca kultury religijnej, szlaki pielgrzymek do miejsc świętych (jak np. szlaki prowadzące od czasów średniowiecznych przez całą niemal Europę do Santiago de Compostela a w Hiszpanii, do grobu Św. Jakuba). W Dolomitach czy też w Karpatach szczególne znaczenie mają cmentarze wojenne z czasów I Wojny Światowej.

Ważne dla społeczności lokalnych są także możliwości uprawiania tradycyjnych zajęć gospodarczych – jak np. wypasanie owiec, wyrób serów w tradycyjny sposób na Podhalu.

Dlatego też wszyscy decydujący o obszarach chronionych i zarządzający nimi winni mieć świadomość konieczności specjalnego traktowania miejsc ważnych dla lokalnych społeczności ze względów kulturowych i duchowych, a w szczególności współpracować z nimi dla wypracowania najlepszych społecznie akceptowanych form ochrony.

Mitchael i Beresford. Szczególnie zwraca się uwagę na związki między krajobrazem kulturowym i naturalnym w obszarach kategorii V i VI wg IUCN.

¹¹⁴ UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007.

¹¹⁵ WPC Recommendation V.13 on cultural and spiritual values of protected areas, IUCN, 2003.

4. Współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony przyrody

Z początkami prawnej współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony przyrody mieliśmy do czynienia już pod koniec XVIII wieku. W roku 1781 zawarta została konwencja o ochronie zwierząt łownych i lasów przygranicznych między królem Francji a biskupem Bazylei. Z kolei pierwsza umowa wielostronna została zawarta dla ochrony łososi w w dorzeczu Renu między Niemcami, Luksemburgiem, Holandią i Szwajcarią (Jendroška i Bar, 2005). W pierwszej połowie XX wieku zawarto kilka porozumień, mających na celu ochronę flory i fauny. I tak, oprócz wspomnianych już Konwencji o ochronie ptaków pożytecznych dla rolnictwa, zawartej w Paryżu w 1902 roku oraz Konwencji dotyczącej regulacji połowów wielorybów z 1931 zawarto kilka innych porozumień: Traktat o ochronie fok podpisany w Waszyngtonie w 1911 roku, Konwencję dotyczącą zachowania fauny i flory w stanie naturalnym (Londyn, 1933 r.) oraz Konwencję o ochronie przyrody i zachowaniu dzikiej fauny i flory na półkuli zachodniej (Waszyngton, 1940).

Pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX rozpoczęła się też działalność różnego rodzaju organizacji i stowarzyszeń międzynarodowych. Wspomniano już o działającym pod auspicjami Ligi Narodów Biurze Paryskim Ochrony Przyrody¹¹⁶, działało też szereg innych stowarzyszeń regionalnych, które krzewiły współpracę międzynarodową w zakresie ochrony przyrody. Do takich organizacji można zaliczyć różnego rodzaju organizacje turystyczne czy alpinistyczne. W latach 20-tych aktywnie działała, również na rzecz ochrony przyrody Asocjacja Słowiańskich Towarzystw Turystycznych (Radziejowski i in. 1998).

Jednakże burzliwy okres w dziedzinie wielostronnej współpracy w zakresie ochrony przyrody odnotowuje się dopiero w drugiej połowie XX wieku. Zwłaszcza od czasu tzw. Raportu Sekretarza Generalnego ONZ U Thanta z 1969 r. w sprawie globalnych problemów ochrony środowiska, na świecie obserwuje się gwałtowny wzrost działań międzynarodowych na rzecz ochrony środowiska. Późniejsze wydarzenia takie jak Konferencja ONZ w Sztokholmie w 1972 roku Człowiek i Środowisko, opublikowanie dokumentu Komisji ONZ Nasza Wspólna Przyszłość z 1987 roku, Konferencja Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro w 1992 roku, Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu w roku 2002 stanowiły milowe kamienie w rozwoju współpracy międzynarodowej dotyczących ochrony środowiska, a w szczególności ochrony przyrody¹¹⁷.

¹¹⁶ Zob. rozdz. 1.

¹¹⁷ Nie należy zapominać, że współpraca w zakresie ochrony przyrody odbywa się również w trybie bilateralnym. Ciekawym przejawem współpracy polsko-niemieckiej w ochronie przyrody jest próba uzgodnienia pojęć i terminów prawnych używanych przez obie strony (Deutsch-Polnisches Handbuch zum Naturschutz). Inną wartą odnotowania koncepcją jest próba rozszerzenia obszaru funkcjonalnego Zielone Płuca Polski na obszary sąsiednie jako tzw. Zielone Płuca Europy (Dołęga J.M., Siedlecka-Siwuda J.).

4.1. Koncepcja zrównoważonego rozwoju a obszary chronione

Współczesne doktryny ochrony przyrody i różnorodności biologicznej, teoretyczne podstawy tworzenia obszarów chronionych mają swe podstawy w wypracowanej na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju, umiarkowanego korzystania z zasobów naturalnych. W wyniku globalnego kryzysu środowiskowego i politycznego lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych rozpoczęto poszukiwania właściwych proporcji między rozwojem, a odpowiedzialnością za losy naszej planety. W 1982 roku została powołana przez ONZ Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju. Była to grupa polityków wsparta przez setki ekspertów ze wszystkich stron świata, kierowana przez byłą premier Norwegii panią Gro Harlem Brundtland, dla wypracowania podstaw międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony środowiska. W wyniku prac tej komisji opracowany został raport pod angielskim tytułem *Our Common Future* (Nasza wspólna przyszłość). Jednym z kluczowych osiągnięć tego dokumentu było właśnie szersze wprowadzenie idei zrównoważonego i trwałego rozwoju (*sustainable development*) do dokumentów i programów międzynarodowych. Zaproponowano także utworzenie w ramach ONZ Komisji Trwałego Rozwoju – zgromadzenia przedstawicieli państw-członków ONZ, która zajmować się powinna relacjami między rozwojem gospodarczym a środowiskiem w wymiarze globalnym. Raport zwracał uwagę na:

- niezbywalne prawo człowieka do korzystania ze środowiska i jego zasobów;
- zasadę ochrony środowiska dla przyszłych pokoleń; obowiązek ochrony ekosystemów i różnorodności biologicznej przez każde państwo;
- obowiązek wprowadzania krajowych i międzynarodowych norm środowiskowych oraz monitoringu środowiska;
- obowiązek prowadzenia ocen konsekwencji dla środowiska zamierzonych działań gospodarczych (oceny oddziaływania na środowisko);
- udzielanie pomocy w rozwiązywaniu problemów środowiskowych innym państwom; wymianę informacji w zakresie ochrony środowiska i racjonalnego korzystania z jego zasobów.

Kluczowa w tym dokumencie zasada trwałego i zrównoważonego rozwoju, oznaczająca odpowiedzialne, efektywne i racjonalne korzystanie z zasobów środowiska, ocenianie planów rozwoju gospodarczego przez pryzmat środowiska i jego zasobów – zrobiła oszałamiającą karierę. Jej zasady na stałe znalazły się w wielu oficjalnych dokumentach o najwyższej randze prawnej (m.in. w dokumentach programowych Unii Europejskiej czy też w Konstytucji RP).

W roku 1992 w Rio de Janeiro w Brazylii odbyła się pierwsza wielka konferencja międzynarodowa w sprawie zrównoważonego rozwoju. Jej oficjalna nazwa to Konferencja Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój, jednak do historii przeszła jako pierwszy Szczyt Ziemi. Konferencja przyjęła liczne dokumenty, które miały ukierunkować światową politykę i współpracę w zakresie ochrony środowiska na następną dekadę. Dokumenty, które stały się dorobkiem Szczytu Ziemi miały i mają olbrzymi wpływ na rozwój refleksji na temat ochrony środowiska w skali całego świata.

Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju to dokument mający na celu ustanowienie nowego i sprawiedliwego światowego partnerstwa oraz osiągnięcie międzynarodowych porozumień korzystnych dla wszystkich i chroniących integralność światowego systemu środowiska i rozwoju.

Agenda 21 to zbiór zaleceń i wytycznych dla poprawy stanu środowiska, za których realizację odpowiadać mają rządy krajów członkowskich we współpracy z organizacjami międzynarodowymi z ONZ na czele. We wstępie do Agendy zwraca się uwagę na trudną sytuację krajów w trakcie transformacji gospodarczej. Agenda 21 dzieli się na cztery części. Pierwsza z nich poświęcona jest zagadnieniom socjalnym i ekonomicznym. W części drugiej omówione są problemy ochrony i zarządzania zasobami naturalnymi w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju. W części trzeciej zwraca się uwagę na konieczność wzmocnienia roli głównych grup społecznych i organizacji w procesie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. Ostatni rozdział mówi o możliwościach realizacji Agendy przy pomocy środków finansowych, technologii, nauki, promocji edukacji, współpracy międzynarodowej itp.

Inne ważne dokumenty z Rio de Janeiro to Deklaracja o ochronie lasów, omówiona już Konwencja o ochronie różnorodności biologicznej i Konwencję ramowa o ochronie klimatu (Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych, 1993).

Ochrona przyrody stała się celem działań różnych agend ONZ. Organizacją, która koordynuje działania w zakresie ochrony środowiska, a w tym w zakresie ochrony przyrody jest wspomniany już Program Środowiskowy ONZ – UNEP. Organizacja ta powstała w latach siedemdziesiątych, a jej siedziba mieści się w stolicy Kenii, Nairobi. Do jej zadań należy inicjowanie i monitorowanie różnego rodzaju porozumień wielostronnych w zakresie ochrony środowiska oraz inicjowanie nowych działań. Organizacja ta w imieniu całej wspólnoty Narodów Zjednoczonych wspiera działania na rzecz tworzenia światowej sieci obszarów chronionych w duchu trwałego i zrównoważonego rozwoju i promuje konieczność zachowania różnorodności biologicznej.

Także szereg organizacji niezależnych takich jak IUCN czy też WWF współpracuje z UNEP. Przyniosło to znaczące efekty w zakresie rozwoju obszarów chronionych i wzmocnienia efektywności ich funkcjonowania. Liczne inicjatywy ekspertów zrzeszonych w organizacjach międzynarodowych zaowocowało takimi inicjatywami jak Kongresy Parków, na których przyjęto szereg dokumentów programowych dotyczących funkcjonowania obszarów chronionych i globalnej współpracy w tym zakresie, czy też opracowanie Światowej Strategii Ochrony Przyrody.

4.2. Konwencje międzynarodowe dotyczące ochrony przyrody i inicjatywy o zasięgu globalnym¹¹⁸

W wyniku działalności ONZ a także innych organizacji międzynarodowych takich jak Rada Europy, na świecie obowiązuje szereg wielostronnych konwencji dotyczących ochrony przyrody, które tworzą ogólne ramy tej ochrony. Wśród nich są porozu-

¹¹⁸ Oficjalne polskie tłumaczenia większości aktów prawnych, ratyfikowanych przez Polskę, publikowane są w Dzienniku Urzędowym RP oraz prezentowane na w portalu internetowym Ministerstwa Środowiska www.mos.gov.pl oraz bip. W latach dziewięćdziesiątych Instytut Ochrony Środowiska na zlecenie resortu wydał szereg konwencji i porozumień międzynarodowych dotyczących środowiska. (Konwencje Międzynarodowe... z. 8, 11, 15).

mienia o charakterze regionalnym, ale także o charakterze globalnym. Najważniejsze z nich to:

- Program UNESCO Człowiek i Biosfera (Man and the Biosphere – MaB) z 1970 r;
- Konwencja o obszarach wodnoblotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe plectwa wodnego z 1971 r. (Konwencja z Ramsar);
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem – CITES z 1973 r. (Konwencja Waszyngtońska);
- Konwencja UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego z 1975 r;
- Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r. (Konwencja Bońska);
- Konwencja o ochronie dzikiej flory i fauny europejskiej oraz jej siedlisk z 1979 r. (Konwencja Berneńska);
- Konwencja ONZ o różnorodności biologicznej z 1992 r.

4.2.1. Międzynarodowe porozumienia UNESCO (MaB i World Heritage)

Organizacja do Spraw Nauki Kultury i Edukacji Narodów Zjednoczonych (UNESCO) odgrywała i odgrywa ważną rolę w tworzeniu ram międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony przyrody. Specyfiką podejścia UNESCO do tych spraw jest z pewnością rozpatrywanie ich z perspektywy społecznej i zachowania dziedzictwa kulturowego. Owe podejście ma na celu stworzenie warunków do ochrony obszarów, które stanowią obiekty zainteresowania społeczności lokalnych, jako miejsce ich bytowania czy też tradycyjnej gospodarki. Jako walory współistniejące z przyrodą uznaje się zabytki historyczne jak i tradycyjne formy zagospodarowania obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych.

Pierwsze duże przedsięwzięcie w tym zakresie to Program Człowiek i Biosfera MaB¹¹⁹. Jego celem jest tworzenie ram formalnych dla przekonania społeczeństwa do konieczności i sensu tworzenia obszarów chronionych, a także współudziału w projektowaniu i zarządzaniu tymi obszarami. Ważnym elementem programu jest tworzenie przesłanek do ochrony przyrody ponad granicami państwowymi, rozwijanie współpracy międzynarodowej w oparciu o wspólne cele w zakresie ochrony przyrody. W ramach MaB przewiduje się także program badań naukowych w obrębie obszarów chronionych.

Początki Programu miały miejsce w roku 1970, kiedy to uruchomiono pierwszych 14 obszarów pilotażowych projektu, reprezentujących różne warunki geograficzne, a także różny stopień zagospodarowania i użytkowania przez człowieka. W oparciu o te doświadczenia powstała koncepcja Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery (World Network of Biosphere Reserve), realizowana od roku 1974. W roku 1995 przyjęta zo-

¹¹⁹ Ciekawa jest symbolika logo MaB. Otóż w literę M wpleciony został staroegipski symbol ankh oznaczający życie. Symbol MaB posadowiony jest od 2000 roku na czterokolorowej wstędze, gdzie kolor niebieski oznacza wodę, kolor zielony szatę roślinną, biały – lodowce górskie magazynujące wodę, a czerwony pustynie i inne tereny potrzebujące wody (wg danych UNESCO).

stała tzw. Strategia Sewilska dla dalszego rozwoju sieci rezerwatów biosfery. Tworzenie tej sieci ma na celu przeciwdziałanie utracie różnorodności biologicznej, wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju. W związku z ogłoszeniem w latach 2005 – 2014 Dekady ONZ Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju, zakłada się, że rezerwaty sieci MaB będą miejscami realizacji różnych projektów z zakresu edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

Program MaB jest nadzorowany przez Międzynarodową Radę Programu Człowiek i Biosfera, którego członków, reprezentujących 34 państwa wybiera Zgromadzenie Ogólne UNESCO.

Przedmiotem Konwencji UNESCO z roku 1972 w sprawie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego jest ochrona miejsc o wybitnych walorach historycznych, kulturowych i przyrodniczych stanowiących dziedzictwo całej ludzkości (World Heritage Convention...). Celem Konwencji jest współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony tych miejsc, ich promocja, zachęcanie do wdrażania poprawnych metod zarządzania takimi obiektami i prowadzenia monitoringu ich stanu, tworzenie międzynarodowych ram wzajemnego wspomagania się przez państwa członkowskie w zakresie działań ochronnych, rozwijanie współpracy z ludnością miejscową dla jej współudziału w ochronie wspólnego dziedzictwa ludzkości. Konwencja wykonuje swe zadania poprzez tworzenia globalnej sieci miejsc światowego dziedzictwa (World Heritage Sites). Są one nominowane przez Komitet Światowego Dziedzictwa UNESCO w trzech kategoriach: miejsca dziedzictwa kulturowego, miejsca dziedzictwa naturalnego oraz miejsca o charakterze mieszanym kulturowo-przyrodniczym¹²⁰.

4.2.2. Konwencja z Ramsar

Konwencja o terenach podmokłych¹²¹ została zawarta w 1971 w mieście Ramsar w Iranie, w przekonaniu umawiających się stron o wielkiej wartości gospodarczej, kulturalnej, naukowej i rekreacyjnej obszarów wodno-błotnych oraz o konieczności ich ochrony przed degradacją lub nawet całkowitym zanikaniem. Uznając, że obszary te pełnią istotne funkcje ekologiczne dla zapewnienia warunków życiowych dla flory i fauny, a w szczególności wędrownego ptactwa wodnego, Konwencja uznaje to ptactwo jako zasób międzynarodowy, wymagając od państw-sygnatariuszy odpowiedzialności za jego zachowanie (Konwencja o obszarach wodno-błotnych...). Celem Konwencji jest ochrona obszarów, spełniających określone warunki przyrodnicze, a w tym torfowiska, obszary bagienne, wody śródlądowe, zarówno stojące jak i płynące, płytkie (do 6 metrów głębokości podczas odpływów) wody morskie.

Każda z umawiających się stron Konwencji zobowiązała się do wyznaczania i odpowiedniego utrzymywania obszarów wodno-błotnych i ich ochrony. Konwencja weszła w życie dnia 21 grudnia 1975¹²². Organami Konwencji są Konferencja Uczestniczących Stron, która winna się odbywać nie rzadziej niż raz na trzy lata oraz stałe biuro, którego funkcje pełni Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody z siedzibą

¹²⁰ Bardziej szczegółowe informacje na temat sieci rezerwatów MaB oraz WHS znajdzie czytelnik w rozdz. 5.

¹²¹ Oficjalna pełna nazwa polska: Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego; angielska oficjalna nazwa to Convention on Wetlands lub skrótoowo Ramsar Convention.

¹²² W Polsce Konwencja weszła w życie 22 marca 1978 roku.

w Gland w Szwajcarii. Do obowiązków stałego biura należy m.in. prowadzenie Spisu obszarów wodno-błotnych o znaczeniu międzynarodowym¹²³. Więcej informacji na temat obszarów stanowiących sieć obszarów chronionych Konwencją Ramsarską przedstawionych zostało w rozdziale 6.

4.2.3. Konwencja Waszyngtońska (CITES)

Konwencja z roku 1973 o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, zwana w skrócie CITES (od *The Convention on International Trade Endangered Species of Wild Fauna and Flora*) jest obecnie najważniejszym międzynarodowym porozumieniem w zakresie ochrony dzikiej flory i fauny. Konwencja stała się odpowiedzią na lawinowy wzrost komercyjnego pozyskiwania atrakcyjnych dla rzemiosła, przemysłu, medycyny a także indywidualnych kolekcjonerów, zagrożonych nadmierną eksploatacją roślin i zwierząt. Stało się jasne, że nawet najbardziej brutalne safari, prowadzone w Afryce dla zdobycia przez myśliwych takich trofeów jak kiel słońca, róg nosorożca czy skóra pantery, nie jest w stanie tak zagrozić wyginięciem tych zwierząt, jak masowy, komercyjny popyt na nie. Dlatego też od początku lat sześćdziesiątych w gronie ekspertów IUCN trwały prace nad koncepcją międzynarodowej regulacji prawnej, która byłaby w stanie powstrzymać niebezpieczny dla świata przyrody proceder pozyskiwania gatunków zagrożonych i to pomimo, że w większości krajów świata istniały odpowiednie przepisy prawne, zabraniające takiego pozyskiwania. Niestety, było jasne, że wobec bardzo słabych, a niejednokrotnie skorumpowanych administracji w krajach rozwijających się, coraz bardziej bezwzględni i wyposażeni w olbrzymie środki finansowe kłusownicy i przemytnicy będą rozwijać swój proceder. Ostatecznie postanowiono, że nowe prawo winno koncentrować się na kontrolowaniu międzynarodowego handlu zagrożonymi gatunkami, a więc nie tylko w krajach ich pochodzenia, ale także w bogatych krajach, gdzie znajdują one nabywców. Konwencję podpisało początkowo 80 państw i weszła ona w życie 1 lipca 1975 roku. Obecnie stronami Konwencji jest 169 państw¹²⁴. Państwa-uczestnicy CITES zobowiązują się do przestrzegania jej ustaleń, a także do dostosowania narodowego prawa do jej wymogów. Najwyższym organem Konwencji jest Konferencja Stron, ciałem wykonawczym jest Sekretariat Konwencji z siedzibą w Gland w Szwajcarii (w kwaterze głównej IUCN). W ramach Konwencji działają także komitety naukowe do spraw roślin, zwierząt i nomenklatury.

Konwencja dotyczy nie tylko całych egzemplarzy chronionych roślin czy też zwierząt (obojętnie żywych czy martwych), ale także ich nasion, jaj, owoców lub fragmentów oraz wyrobów z nich. Za bezpośrednie wykonywanie ustaleń CITES odpowiadają odpowiednie służby krajów członkowskich, przy czym najważniejszą rolę odgrywają odpowiednio przeszkolone służby celne. Podstawową zasadą jest, że okazy i przedmioty podlegające Konwencji muszą być wyposażone w dwie licencje zezwalające na obrót nimi: licencje wywozową z kraju pochodzenia, wydaną przez jego właściwy organ oraz licencję wwozową kraju, do którego mają być one importowane. Takie procedury utrudniają bardzo wszelkie fałszerstwa i nadużycia, gdyż sam fakt posiadania licencji wywozowej nie daje gwarancji, że otrzyma się zgodę na przywóz. Konwencja,

¹²³ Więcej informacji na temat Konwencji i jej aktualnych ustaleń znaleźć można na stronach internetowych www.ramsar.org oraz www.wetlands.org

¹²⁴ Aktualne dane na temat Konwencji można znaleźć na jej witrynie internetowej pod adresem www.cites.org

jak już wspomniano współpracuje ściśle z komórką zajmującą się w IUCN sporządzaniem czerwonych list zagrożonych gatunków. Na podstawie tych list tworzone są listy gatunków objętych Konwencją, obecnie jest ich 30 tysięcy.

4.2.4. Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r. (Konwencja Bońska)¹²⁵

Konwencja Bońska powstała jako odpowiedź na uchwałę Konferencji Sztokholmskiej z roku 1972. Konwencja została przygotowana przez Program Środowiskowy ONZ (UNEP) w roku 1979, a weszła w życie w roku 1983¹²⁶. Jej uczestnikami są państwa Europy, większość krajów Afryki, kraje Azji, Australii oraz Środkowej i Południowej Ameryki. Jej celem jest zapewnienie pełnej ochrony nad dzikimi zwierzętami, które w ramach swego cyklu życiowego przekraczają granice państw. Z punktu widzenia ochrony dzikich zwierząt jest to jeden z najważniejszych traktatów międzynarodowych. Jest to też ważny dokument, który rozpowszechnił w praktyce prawnej bardzo istotne pojęcia jak np. ochronę siedlisk występowania gatunków będących przedmiotem ochrony, czy też państwa strefy występowania gatunków, współodpowiedzialne za ich przetrwanie. Konkluzje Konwencji są bardzo istotne dla tworzenia obszarów chronionych. Strony Konwencji zobowiązują się do szczególnej ochrony zagrożonych gatunków wędrownych, wymienionych w Załączniku II do Konwencji oraz ochrony gatunków objętych, wobec niekorzystnego stanu ich zachowania, dodatkowymi porozumieniami (gatunki te wymienione są w Załączniku II).

Artykuł I Konwencji określa kryteria wobec niespełnienia których dany gatunek należy uznać za zagrożony. Są to takie przesłanki jak: istnienie odpowiedniej dynamiki populacji gatunku oraz stwierdzenie faktu, że stanowi on żywotny element danego ekosystemu; areał gatunku wędrownego nie ulega zmniejszeniu i w perspektywie nie ma groźby jego uszczuplenia; istnienie odpowiedniego środowiska dla zachowania populacji gatunku obecnie i w przewidywalnej przyszłości; występowanie gatunku w granicach historycznego zasięgu, a gospodarka tym gatunkiem ma charakter racjonalny.

Artykuł II omawianego dokumentu nakłada na strony podjęcie działań w celu uniknięcia zagrożenia jakiegokolwiek gatunku wędrownego, poprzez zapewnienie bezpośredniej ochrony gatunków wędrownych wymienionych w Załączniku I oraz podjęcie starań w celu zawarcia porozumień dotyczących ochrony i kontroli gatunków wędrownych wymienionych w Załączniku II. Artykuł nakłada także na strony Konwencji obowiązki ochrony siedlisk dzikich gatunków oraz sprzyjania badaniom nad gatunkami wędrownymi i współdziałania w międzynarodowych badaniach.

Artykuł III stwierdza, że dany gatunek powinien być uznany za zagrożony i w związku z tym wpisany na listę gatunków zagrożonych objętych Załącznikiem I na podstawie wiarygodnych przesłanek wynikających z wiedzy naukowej. Także tylko w oparciu o przesłanki naukowe może być on uznany za taki, wobec którego nie ma już przesłanek uznających go za zagrożony.

Konwencja nakłada również obowiązek w stosunku do państw – jej uczestników określenia strefy występowania poszczególnych gatunków uważanych za zagrożone.

Organami tego porozumienia są: Konferencja Stron, która jest najważniejszym

¹²⁵ Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (w skrócie CMS lub Bonn Convention).

¹²⁶ W Polsce Konwencja ta weszła w życie 1 maja 1996 roku.

organem decyzyjnym¹²⁷, Stały Komitet, Rada Naukowa oraz Sekretariat. Stały Komitet nadzoruje funkcjonowanie organów Konwencji między kolejnymi posiedzeniami Konferencji Stron. Liczy obecnie ośmiu stałych członków oraz siedmiu ich zastępców. Członkowie reprezentują poszczególne regiony Konwencji (Afrykę, Azję, Amerykę i Karaiby, Europę oraz Oceanie). Oprócz tego w posiedzeniach Stałego Komitetu biorą udział przedstawiciele Niemiec (depozytariusza traktatu) oraz państwa, które będzie gospodarzem następnej Konferencji Stron. Rada Naukowa jest bardzo ważnym ciałem, gdyż zapewnia ona doradztwo naukowe dla Konferencji Stron i dla Sekretariatu, a także opracowuje zalecenia dotyczące włączania poszczególnych gatunków do załączników I i II oraz zalecenia na temat badań i monitoringu zagrożonych gatunków, zasad ich ochrony. Każdy sygnatariusz ma prawo wyznaczyć jednego wysokokwalifikowanego eksperta jako członka Rady Naukowej Konwencji. Funkcje Sekretariatu pełni odpowiednia komórka zlokalizowana w strukturach ONZ w Bonn. Państwa-strony mają obowiązek współpracy z Sekretariatem, za pośrednictwem wyznaczonego organu, w tym w zakresie dostarczania odpowiednich informacji. Należy podkreślić, że sygnatariusze konwencji mają prawo zaostrzyć przepisy ochronne w stosunku do różnych gatunków zwierząt wędrownych w stosunku do tego co przewiduje traktat. (Konwencja o ochronie wędrownych...)¹²⁸.

Konwencja ma charakter ramowy. W jej ramach przewidziano ustanowienie szeregu porozumień (Agreements) oraz protokołów (Memorandum of Understanding) dla zapewnienia ochrony poszczególnych gatunków wymienionych w Załączniku II, a także ochrony gatunków w regionach ich występowania. Zawarte zostały porozumienia w sprawie ochrony:

- europejskich nietoperzy;
- walenii Morza Śródziemnego, Czarnego oraz przyległego obszaru Atlantyku
- małych walenii Bałtyku i Morza Północnego;
- fok Morza Wąłtów¹²⁹;
- afrykańsko-euroazjatyckich migrujących gatunków ptaków wodnych;
- albatrosów i petreli;

a także protokołów w sprawie:

- żurawi syberyjskich;
- kulika cienkodziobego;
- morskich żółwi na atlantyckim wybrzeżu Afryki;
- morskich żółwi na Oceanie Indyjskim i w Południowo-Wschodniej Azji;
- jelenia bucharskiego;
- wodniczki;
- zachodnioafrykańskiej populacji słonia
- suhaka

¹²⁷ Wg danych z 1 maja 2006 roku było 97 państw – sygnatariuszy Konwencji..

¹²⁸ Konwencja o ochronie wędrownych gatunków... ma swą stronę internetową, gdzie można zapoznać się ze wszelkimi danymi – www.cms.int

¹²⁹ Nazwą tą określa pływowe obszary u wybrzeży Holandii, Niemiec i Danii, charakteryzujące się m.in. podwodnymi „łąkami”.

Z ważniejszych porozumień ochronnych¹³⁰ warto bliżej omówić te, które dotyczą również polskiej strefy geograficznej.

Porozumienie o ochronie nietoperzy w Europie¹³¹ weszło w życie w roku 1994 (w Polsce obowiązuje od 10 maja 1996 roku). Jego celem jest ochrona wszystkich 45 gatunków nietoperzy występujących na obszarze Europy. Artykuł III porozumienia definiuje podstawowe zobowiązania stron porozumienia, w tym całkowity zakaz odłowu, przetrzymywania lub zabijania nietoperzy, ochronę miejsc bytowania i żerowisk nietoperzy, a nakazuje prowadzenie działalności edukacyjnej i naukowej na temat szczególnej wagi problemu. Przewiduje się także monitorowanie populacji nietoperzy (Konwencja o ochronie...). Najwyższą władzą Porozumienia są Sesje Stron. Na pierwszej Sesji Stron w roku 1996 powołano Komitet Doradczy oraz Sekretariat wykonawczy (mający siedzibę także w Bonn)¹³².

Porozumienie o ochronie małych walenii Bałtyku i Morza Północnego zostało również zawarte w roku 1996. Dotyczy ono wszystkich gatunków i podgatunków zębowców (Odontoceti) z wyjątkiem kaszalotów. Instytucja Porozumienia to: Komisja Doradcza (do spraw technicznych i naukowych), Sekretariat i Konferencja Stron. Porozumienie przewiduje współpracę w zakresie planów ochrony i zagospodarowania, przewidzianych w załączniku do Porozumienia. Mają one zapobiec zanieczyszczaniu obszarów występowania zwierząt objętych ochroną, stworzenie przepisów eliminacji metod i narzędzi rybołówstwa niebezpiecznych dla walenii lub skutkującychubożeniem ich bazy pokarmowej. Ciekawy jest zapis postulujący ograniczenie zakłóceń środowiska akustycznego walenii. Programy winny obejmować także działania badawcze oraz monitoringowe dotyczące zagrożonych gatunków, a także informacyjne i edukacyjne skierowane do rybaków oraz opinii publicznej (Konwencja o ochronie...).

Porozumienie w sprawie ochrony afro-euroazjatyckich wędrownych ptaków wodnych¹³³ jest największym porozumieniem zawartym w ramach nakreślonych przez Konwencję Bońską. Przyjęte zostało w 1995 roku w Hadze, a weszło w życie 1 listopada 1999 roku, po jego ratyfikacji przez przewidzianą liczbę państw. Jak i pozostałe omawiane porozumienia, traktat posiada swoje organy – w tym Spotkania Stron jako organ decyzyjny oraz Sekretariat jako ciało techniczno-wykonawcze.

Porozumienie dotyczy 225 gatunków ptaków migrujących (takich jak bociany, gęsi, ibisy, flamingi, kaczki, kormorany, łabędzie, żurawie i inne). Obszar Porozumienia dotyczy 117 państw strefowych, obejmujących oprócz Europy i Afryki także Kanałę, całą Federację Rosyjską, część państw Azji Środkowej i Środkowego Wschodu. Wg danych z 1 czerwca 2006 roku sygnatariuszami są obecnie 54 kraje oraz Unia Europejska. Porozumienie działa poprzez Plany Działań dotyczące ochrony poszczególnych gatunków i ich miejsc występowania. Obejmuje także badania naukowe, monitoring gatunków zagrożonych i in. Porozumienie współpracuje także z takimi organizacjami międzynarodowymi, jak Wetlands International czy też BirdLife International¹³⁴.

¹³⁰ Z wymienionych tu porozumień i protokołów wszystkie weszły w życie w latach 1990-2003, oprócz protokołów dotyczących zachodnioafrykańskich słoni oraz suhaków.

¹³¹ Porozumienie funkcjonuje także pod nazwą EUROBATS.

¹³² Informacje na temat funkcjonowania Porozumienia można znaleźć na jego oficjalnej stronie internetowej www.eurobats.org

¹³³ Agreement on the Conservation of African-Euroasian Migratory Waterbirds (AEWA).

¹³⁴ Wyczerpujące informacje na temat AEWA znaleźć można na jego stronie internetowej www.unep-aewa.org

Z funduszy GEF¹³⁵ finansowane jest takie przedsięwzięcie jak Afrykańsko-Euroazjatycki Korytarz Powietrzny (African-Euroasian-Flyway), przewidujące szereg wspólnych projektów badawczych, monitoringowych i edukacyjnych w strefie migracji ptaków.

4.2.5. Konwencja o ochronie dzikiej flory i fauny europejskiej oraz jej siedlisk (Konwencja Berneńska)¹³⁶

Konwencja Berneńska została przygotowana w ramach prac Rady Europy i podpisana w roku 1979 w trakcie 3. Europejskiej Konferencji Ministrów Środowiska. Po spełnieniu określonych warunków weszła w życie roku 1982. Polska przystąpiła do niej w roku 1996. Uczestnikami tego traktatu są kraje zrzeszone w Radzie Europy lub współpracujące z tą organizacją w zakresie ochrony przyrody, a także Unia Europejska. Celem jest ustanowienie współpracy między państwami-sygnatariuszami w zakresie ochrony dzikich gatunków flory i fauny oraz miejsc ich występowania – siedlisk. Szczególny nacisk Konwencja Berneńska kładzie na gatunki zagrożone, w tym gatunki zwierząt wędrownych.

Obecnie dokument ten ratyfikowało 45 krajów europejskich i afrykańskich. Kilka krajów, w tym Algeria, Białoruś, Bośnia-Hercegowina, Rosja i Watykan, ma status obserwatorów. Liczne organizacje pozarządowe współpracują z organami Konwencji na zasadach porozumień.

Organami Konwencji Berneńskiej są:

- Stały Komitet reprezentujący wszystkie państwa-sygnatariuszy Konwencji, który podejmuje wszelkie istotne decyzje, monitoruje stan jej realizacji;
- Biuro Stałego Komitetu;
- Grupy Ekspertów do spraw zagrożonych gatunków (a w tym grupy do spraw ochrony płazów i gadów, ochrony bezkręgowców, ochrony roślin, ochrony ptaków, wielkich drapieżników, a także grupa do spraw prawnych aspektów introdukcji gatunków);
- Sekretariat Konwencji prowadzony przez Radę Europy.

Do ważnych zadań grup eksperckich należy formułowanie zaleceń i wniosków pod adresem Stałego Komitetu, dla ewentualnych korekt dotyczących list gatunków znajdujących się w załącznikach.

Rozdział II Konwencji koncentruje się na sprawach ochrony siedlisk, ze szczególnym uwzględnieniem gatunków zagrożonych. Rozdział III dotyczy ochrony gatunków, zakazując chwytania, przetrzymywania i zabijania gatunków zagrożonych, niszczenia ich miejsc rozrodu i bytowania, niepokojenia zwierząt. Specjalne postanowienia dotyczące gatunków wędrownych reguluje Rozdział IV Konwencji. Istotnymi elementami tego traktatu są załączniki:

Załącznik I obejmujący wykaz ściśle chronionych gatunków flory;

Załącznik II obejmujący ściśle chronione gatunki fauny;

¹³⁵ Global Environment Facility – fundusz ONZ wspierający m.in. działania w ramach ochrony różnorodności biologicznej oraz ochrony klimatu.

¹³⁶ Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats – aktualne informacje na temat konwencji można znaleźć w portalu Rady Europy www.coe.int w dziale poświęconym przyrodzie i różnorodności biologicznej.

Załącznik III obejmujący wędrowne gatunki fauny wymagające ochrony;
Załącznik IV zawiera wykaz zabronionych metod chwytania, zabijania i pozyskiwania gatunków chronionych.

Państwa członkowskie mają obowiązek raz na cztery lata informowania Stałego Komitetu na temat wdrażania Konwencji. W przypadku odstępstw od wdrażania jej przepisów – w zakresie przewidzianym odpowiednimi artykułami – wymaga się przedkładania raportów raz na dwa lata. Zwrócić należy uwagę, że pojęcie siedlisk zostało przejęte do odpowiednich regulacji prawnych Unii Europejskiej i stało się podstawową w budowaniu Europejskiej Sieci Natura 2000.

Konwencja Berneńska stanowi podstawowe narzędzie dla realizacji wspólnej polityki ochrony przyrody w obrębie Europy, a także w krajach ściśle z nią związanych. Wyznacza wspólne cele i wspólne standardy w zakresie postępowania z gatunkami zagrożonymi, a także ustala listy gatunków, które muszą być chronione przez sygnatariuszy. Zwrócić uwagę należy, że Konwencja ta uzupełnia się z Konwencją Bońską, a w obrębie krajów Unii Europejskiej jest uszczegółowiana za pośrednictwem tzw. „dyrektywy habitatowej” (zobacz rozdział 7).

4.2.6. Konwencja o różnorodności biologicznej¹³⁷

Jak już wspomniano Konwencja wraz z innymi dokumentami I Szczytu Ziemi, czyli Konferencji Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro została przyjęta i wyłożona do podpisu w roku 1992. Weszła jednak w życie dopiero w grudniu 1993 roku, kiedy to została ratyfikowana przez odpowiednią liczbę Państw-Sygnatariuszy; w przypadku CBD było to 30 państw. Celem Konwencji jest ochrona różnorodności biologicznej, wprowadzenie zasad zrównoważonego użytkowania zasobów przyrodniczych naszej planety, a także wprowadzenie zasad sprawiedliwego podziału korzyści wynikających z dostępu do zasobów genetycznych, sprawiedliwy dostęp do biotechnologii, rozwój współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony oraz wykorzystania zasobów przyrodniczych.

Zwrócić należy uwagę, że dokument obejmuje ochroną wszystkie zasoby przyrodnicze – nie tylko tzw. przyrody dzikiej, ale także rośliny i zwierzęta od dawna wykorzystywane przez człowieka. Przedmiotem zainteresowań Konwencji jest przyroda we wszystkich formach organizacji: od poziomu genetycznego po ekosystemy. Zauważyć też należy, że w przeciwieństwie do innych międzynarodowych traktatów mających na celu ochronę przyrody, Konwencja ta zajmuje się również problemami gospodarczymi, wynikającymi z wykorzystania zasobów przyrodniczych. Ten jej aspekt jest przyczyną wielu sporów, gdyż pod hasłem sprawiedliwego dostępu do korzystania z dóbr przyrody rozumie się także prawo dostępu do know how w zakresie np. biotechnologii i korzyści z tego płynących dla krajów, społeczności lokalnych, na których terenach występują gatunki, dzięki którym odkryte zostały związki biochemiczne służące później komercyjnym zastosowaniom. W skrócie – na ogół biedne państwa i zamieszkująca je ludność tubylcza, od potężnych koncernów zajmujących się badaniami w zakresie zastosowań różnych związków naturalnych na skalę przemysłową żąda-

¹³⁷ Convention on Biological Diversity (CBD); aktualne informacje na temat funkcjonowania tej Konwencji są dostępne w jej witrynie internetowej www.biodiv.org

ją udziałów w korzyściach z tego płynących¹³⁸. Na 10 Konferencji Stron Konwencji w 2010 r. przyjęto w tej sprawie protokół o dostępie do zasobów genetycznych ABS (Access and Benefit Sharing).

Konwencja nakłada na sygnatariuszy szereg zobowiązań, takich jak opracowanie i wdrażanie strategii i programów ochrony różnorodności biologicznej (art. 6). Duże znaczenie przywiązuje się do ochrony *in situ* m.in. poprzez tworzenie obszarów chronionych, które zapewnią zachowania gatunków, systemów ekologicznych w ich miejscach występowania. Postuluje się także wprowadzanie odpowiednich metod zarządzania obszarami chronionymi (art. 8). Przewiduje się także tworzenie warunków na rzecz ochrony najbardziej zagrożonych gatunków *ex situ*, a także prowadzenia badań naukowych. W artykule 10 podkreśla się znaczenie zrównoważonego użytkowania zasobów biologicznych, zarówno w poczynaniach na szczeblu krajowym jak i lokalnym. Rząd powinien być odpowiedzialny za wspomaganie takich działań, również tych mających wspomagać tradycyjne użytkowanie zasobów naturalnych. Art. 13 przewiduje podejmowanie działalności edukacyjnej skierowanej do społeczeństwa, dla uświadomienia wagi zachowania zasobów żywych (Kalinowska, 2008). Konwencja przewiduje także stosowanie ocen oddziaływania na środowisko jako czynności poprzedzających wszelkiego rodzaju działania inwestycyjne, czy też mających na celu pozyskiwanie zasobów żywych i inne, tak, aby zapewnić wyeliminowanie czy też ograniczenie negatywnych skutków takich poczynąń (art. 14).

Konwencja jest realizowana między innymi poprzez realizację Programów Tematycznych (Thematic Programmes), jak różnorodność biologiczna w rolnictwie, różnorodność w lasach, różnorodność biologiczna wód śródlądowych, wysp, akwenów morskich i obszarów wybrzeży, terenów górskich. Oprócz tych zasadniczych tematów realizowanych jest szereg zagadnień międzysektorowych (Cross-Cutting Issues): dostęp do zasobów genetycznych, wiedza tradycyjna a innowacyjność w użytkowaniu zasobów przyrodniczych, wpływ zmian klimatycznych na różnorodność biologiczną, związki między gospodarką, handlem, turystyką a różnorodnością biologiczną, strategia globalna w zakresie ochrony roślin, rozwój systemu ocen środowiskowych, problemy gatunków obcych, edukacja ekologiczna, zrównoważone i trwałe użytkowanie zasobów przyrodniczych i inne.

W kwietniu 2002 roku na Konferencji Stron Konwencji w Hadze podjęto decyzję w sprawie przyjęcia Planu Strategicznego Konwencji o różnorodności biologicznej (Decyzja VI/26)¹³⁹. Do tych strategicznych celów Plan zalicza:

- wzmocnienie roli Konwencji jako światowego lidera w zakresie międzynarodowych zagadnień różnorodności biologicznych;
- wzmocnienie finansowych, naukowych, technologicznych oraz społecznych możliwości wdrażania Konwencji przez jej uczestników, ze szczególnym zwróceniem uwagi na problemy krajów rozwijających się, a także problemy wdrażania zasad Protokołu o Bezpieczeństwie Biologicznym;
- wdrażanie zasad Konwencji przy pomocy narodowych planów działań i strategii oraz praktyki włączania problematyki różnorodności biologicznej do sektoro-

¹³⁸ Jest to jeden z powodów, dla których USA, mimo uczestniczenia w pracach Konwencji formalnie jej nie ratyfikowały, uznając żądania finansowe kierowane pod adresem głównie amerykańskich koncernów za nieusprawiedliwione.

¹³⁹ Decision VI/26 Strategic Plan for the Convention on Biological Diversity
– www.biodiv.org/decisions/

wych planów gospodarczych i społecznych: przez właściwą działalność edukacyjną doprowadzenie do szerokiej popularyzacji i zrozumienia znaczenia ochrony różnorodności biologicznej.

Konwencja funkcjonuje w duchu współczesnych idei działań na rzecz ochrony środowiska. Głównym organem Konwencji jest Konferencja Stron, a stały Sekretariat Konwencji mieści się w Montrealu w Kanadzie. Ważną rolę w pracach Konwencji odgrywa Naukowo-Techniczny Organ Doradczy SBSTA. Grupuje on ekspertów desygnowanych przez państwa uczestniczące w pracach Konwencji, a do jego zadań należy m.in. merytoryczna ocena dokumentów przygotowywanych na kolejne posiedzenia Stron. Obecnie pełnoprawnymi uczestnikami są 192 państwa oraz UE. Polska ratyfikowała Konwencję w 1996 roku¹⁴⁰.

Realizację Konwencji ma wspierać finansowo fundusz GEF, którego środki pochodzą z Banku Światowego, organizacji związanej z ONZ i są przyznawane w formie bezzwrotnych dotacji. W ramach programu GEF finansowane są duże przedsięwzięcia, ważne dla realizacji działań mieszczących się w ramach celów Konwencji. Ciekawą inicjatywą jest system „małych grantów” GEF. Ich beneficjentami mogą być społeczności lokalne, a także organizacje pozarządowe, które przygotowują różnego rodzaju projekty mające na celu zachowanie różnorodności biologicznej¹⁴¹.

Elementem Konwencji jest Protokół o Bezpieczeństwie Biologicznym, zwany także Protokołem Kartageńskim (od nazwy miasta – Kartagenu w Kolumbii – w którym był on negocjowany). Protokół dotyczy biotechnologii i ma zapewnić bezpieczeństwo w zakresie tzw. żywych organizmów zmodyfikowanych (LMO – Living Modified Organisms), zapewnić bezpieczny dla człowieka i środowiska obrót nimi, w tym także działania na rzecz bezpieczeństwa w sferze doświadczalnej. Protokół został podpisany w roku 2000, a wszedł w życie w roku 2003¹⁴².

Ważną akcją realizowaną w ramach Konwencji jest Cel 2010 (2010 Biodiversity Target). Ma umożliwić osiągnięcie znaczącej redukcji aktualnej stopy strat w różnorodności biologicznej w skali globalnej, a także w skali regionalnej i lokalnej. Działanie obejmuje takie obszary jak: redukcja utraty gatunków i różnorodności genetycznej, utraty siedlisk i ekosystemów; promocję zrównoważonych sposobów użytkowania zasobów naturalnych; ochronę przed gatunkami obcymi, jak też konsekwencjami zmian klimatycznych i in. Powoduje także mobilizację środków finansowych dla zapewnienia skutecznych programów ochrony różnorodności biologicznej i wspomagania takich działań w obrębie krajów rozwijających się.

Jednym z celów Konwencji o różnorodności biologicznej jest wdrażanie mechanizmów wymiany informacji o różnorodności biologicznej. Służy temu mechanizm wymiany informacji – CHM (Clearing House Mechanism). Mechanizm ten wykorzystuje Internet i pozwala na prezentację zasobów naturalnych w poszczególnych krajach oraz wymianę różnego rodzaju informacji przydatnych dla ochrony różnorodności biologicznej i odpowiednie gospodarowanie jej zasobami¹⁴³.

¹⁴⁰ Oficjalnie dokument został ogłoszony w listopadzie 2002 roku (Dz.U.nr 184, poz.1532, rok 2002).

¹⁴¹ Program tzw. „małego GEF-u” był bardzo aktywnie realizowany w Polsce.

¹⁴² Bliższe informacje na temat Protokołu można znaleźć pod adresem www.biodiv.org/biosafety/

¹⁴³ Adres internetowy CHM w Polsce to System wymiany informacji o różnorodności biologicznej w Polsce <http://biodiv.mos.gov.pl>

Konwencja o różnorodności biologicznej przywiązuje duże znaczenie do ochrony zasobów przyrodniczych naszej planety *in situ*, co oznacza ochronę ekosystemów i siedlisk naturalnych, tak aby zachować naturalne warunki dla funkcjonowania gatunków i zachowania ich zdolności do przeżycia i rozwoju. Temu służyć ma m.in. tworzenie obszarów chronionych, o czym wspomina artykuł 8 Konwencji – zagadnieniu temu poświęcony jest także jeden z roboczych problemów międzysektorowych. Konwencja definiuje obszary chronione jako „określone geograficznie obszary, tworzone i zarządzane dla osiągnięcia specyficznych celów ochrony przyrody”. Zakłada się, że obszary chronione stanowią żywotny wkład w ochronę światowych zasobów przyrodniczych i kulturowych.

Konwencja w artykule 8 traktuje systemy obszarów chronionych jako ważny element narodowych strategii ochrony różnorodności biologicznej. Najważniejsze z postanowień tego artykułu, dotyczące obszarów chronionych, to stwierdzenie że: „Każda Umawiająca się Strona, w miarę możliwości i potrzeb”:

1. ustanawia system obszarów chronionych lub obszarów, na których muszą być podjęte specjalne działania w celu ochrony różnorodności biologicznej;
2. opracowuje w miarę potrzeby zalecenia dotyczące wyznaczania, ustanawiania i zarządzania obszarami chronionymi lub obszarami, na których należy podjąć szczególne działania w celu ochrony różnorodności biologicznej;
3. obejmuje odpowiednimi regulacjami i zarządza zasobami biologicznymi, ważnymi dla zachowania różnorodności biologicznej zarówno na obszarach objętych ochroną jak i poza ich granicami, mając na względzie zapewnienie ochrony tych zasobów i zrównoważone ich użytkowanie;
4. wspiera z punktu widzenia środowiska racjonalny i zrównoważony rozwój na obszarach sąsiadujących z obszarami chronionymi, mając na uwadze wzmocnienie ochrony tych obszarów.

Z ustaleń tych wynika obowiązek dla wszystkich Stron Konwencji wprowadzania wielkoobszarowych form ochrony przyrody, najlepiej w formie systemów, a także konieczność wprowadzania odpowiednich regulacji prawnych, mających służyć ochronie i właściwemu zarządzaniu takimi obszarami. Na szczególne podkreślenie zasługuje pkt 8e), gdzie zwraca się uwagę na konieczność odpowiedniego gospodarowania na terenach sąsiadujących z obszarami chronionymi, dla zapewnienia skutecznej ich ochrony przed formami działalności gospodarczej, które pośrednio mogłyby oddziaływać negatywnie na przyrodę obszarów chronionych.

Na VII Konferencji Uczestników Konwencji w Kuala Lumpur w lutym 2004 roku przyjęto dokument (Decyzja VII/28) poświęcony w całości problematyce obszarów chronionych. Jest to Program Prac na rzecz Obszarów Chronionych¹⁴⁴.

Program ten wyraża konieczność rozwoju systemów obszarów chronionych zarówno na lądzie, jak morzach i obszarach przybrzeżnych. Rozwój obszarów chronionych uważany jest za ważny instrument na rzecz osiągnięcia celów zdefiniowanych w Programie Target 2010, czyli znaczącego ograniczenia wskaźników utraty różnorodności biologicznej na świecie. W realizacji Programu uczestnicy Konwencji widzą sojuszników wśród wielkich organizacji międzynarodowych zajmujących się ochroną

¹⁴⁴ Programme of Work on Protected Areas www.biodiv.org/decisions

przyrody, organizacji pozarządowych, społeczności lokalnych i społeczności tubylczych.

Program ma być realizowany poprzez elementy programu i cele.

Element Programu 1. Bezpośrednie działania poprzez planowanie, ustanawianie, wzmocnienie, zarządzanie obszarów i systemów obszarów chronionych.

Przewiduje się realizację takich celów, jak:

- Ustanowienie oraz wzmocnienie narodowych i regionalnych systemów obszarów chronionych i ich integrację w globalną sieć, mającą być wkładem w realizację uzgodnionych celów na rzecz ochrony przyrody;
- Włączanie obszarów chronionych w system zarządzania obszarami morskimi i lądowymi;
- Ustanowienie regionalnych sieci transgranicznych obszarów chronionych i wzmacnianie współpracy między sąsiadującymi przez granice państwowe obszarami chronionymi;
- zapobieganie i ograniczanie negatywnego oddziaływania na środowisko obszarów chronionych.

Element Programu 2. Administracja, udział różnych stron, równość w podziale korzyści.

Zawiera on następujące zagadnienia:

- Zbadanie gospodarczych i społeczno-kulturowych kosztów i korzyści wynikających z obszarów chronionych, zwłaszcza dla społeczności lokalnych i tubylczych;
- Promocja zasady zachowania korzyści z istnienia i funkcjonowania obszarów chronionych, w tym szczególnie zachowanie praw z tym związanych (w tym również gospodarczych) dla społeczności lokalnych oraz społeczności tubylczych;
- Działanie na rzecz włączania społeczności lokalnych w realizację celów ochronnych realizowanych na obszarach chronionych.

Element Programu 3. Odpowiednie działania:

- Wprowadzanie właściwej polityki, narzędzi instytucjonalnych i społeczno-ekonomicznych;
- Rozbudowa i wzmacnianie zdolności w zakresie zarządzania, planowania i ustanawiania narzędzi planistycznych;
- Zapewnienie finansowej trwałości obszarów chronionych oraz regionalnych i krajowych systemów obszarów chronionych;
- Wzmocnienie edukacji, komunikacji społecznej i świadomości wagi obszarów chronionych.

Element Programu 4. Standardy, oceny i monitoring.

Obejmuje następujące cele:

- Rozwój i adaptacja minimalnych standardów i najlepszej praktyki w zarządzaniu narodowymi i regionalnymi systemami obszarów chronionych;
- Ocena efektywności funkcjonowania obszarów chronionych;
- Ocena i monitorowanie stanu obszarów chronionych oraz ich funkcjonowania i rozwoju;

- Zapewnienie naukowych podstaw dla ustanawiania i prawidłowego funkcjonowania obszarów chronionych.

Poszczególnym elementom i celom programu towarzyszą zalecenia dla działań zarówno Państw-Stron Konwencji jak i jej Sekretariatu.

Omówiony powyżej dokument stanowi bardzo istotny wkład w promocję rozwoju światowego systemu obszarów chronionych i podkreśla jego znaczenia dla ochrony żywych zasobów naszej planety. Program jest dokumentem uniwersalnym, skierowanym do wszystkich krajów świata. Stąd też większość zaleceń dotyczy tworzenia systemu obszarów chronionych, zapewnienia im odpowiednich warunków do egzystencji poprzez mechanizmy prawne i finansowe, a także tworzenie odpowiednich standardów ich funkcjonowania i ochrony. Są to postulaty na ogół zrealizowane w krajach rozwiniętych, w tym także w Polsce, gdzie od lat istnieją odpowiednie praktyki ochrony i zarządzania obszarami chronionymi. Na pewno szereg innych ma wymiar uniwersalny. Są to takie cele, jak przestrzeganie praw społeczności lokalnych w przypadku powoływania, organizowania i funkcjonowania obszarów chronionych, zachęcenie społeczności lokalnych do przychylności i współodpowiedzialności za obszary chronione. Ważne są także wezwania do zapewnienia właściwych standardów funkcjonowania współpracy międzynarodowej na obszarach chronionych, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów transgranicznych. Na uwagę zasługuje wezwanie do stworzenia warunków dla rozwoju edukacji ukierunkowanej na rozwijanie świadomości znaczenia i potrzeby istnienia obszarów chronionych.

W lutym 2008 roku Sekretariat Konwencji ogłosił, że znaczące postępy w rozwoju sieci obszarów chronionych na świecie doprowadziły do realizacji jednego z celów zachowania różnorodności biologicznej – uznania przez uprawnione organy państwowe za obszary chronione ponad 10% powierzchni naszego globu.

Dzień 22 maja, w którym uchwalono Konwencję jest obchodzony od kilku lat jako Światowy Dzień Różnorodności Biologicznej, dla uświadomienia społeczności międzynarodowej oraz decydentom wagi zachowania różnorodności biologicznej dla przyszłości życia na naszej planecie. Na wniosek Sekretariatu Konwencji, ONZ ogłosił rok 2010 Międzynarodowym Rokiem Różnorodności Biologicznej.

4.2.7. Porozumienia dotyczące ochrony mórz i oceanów

Morza i oceany obejmują trzy czwarte powierzchni naszego globu, a ochrona ich jako siedliska licznych gatunków zwierząt i roślin oraz ochrona tychże gatunków jest trudna do przecenienia. Globalny system mórz i oceanów jest wrażliwy na wszelkie zmiany środowiska, w tym zmiany klimatu, a zmiany zachodzące w jego obrębie determinują z kolei przemiany środowiska na obszarach lądowych. Dlatego też od lat obserwujemy wiele porozumień na rzecz ochrony tego systemu. Jak już wspomniano, jedne z najstarszych były porozumienia na temat ochrony wielorybów zawarte w 1937 r., od kiedy to pod ochronę został wzięty wal grenlandzki¹⁴⁵. W roku 1946 powstała Międzynarodowa Komisja Wielorybnicza (International Whaling Commission), której zadaniem jest nadzór nad ochroną i pozyskiwaniem wielorybów¹⁴⁶.

¹⁴⁵ International Agreement for the Regulation of Whaling 1937 London, 8 June 1937, WDSC, the Whale and Dolphin Conservation Society www.wdcs.org/

¹⁴⁶ Szczegóły na temat współczesnego wielorybnictwa oraz ochrony wielorybów można znaleźć między innymi na stronie internetowej Komisji – International Whaling Commission IWC -

Dla obecnych stosunków prawno-gospodarczych, a także przyrodniczych na morzu zasadnicze znaczenie miały Konferencje Prawa Morza (UNCLOS) ONZ, z których pierwsza odbyła się w 1958 r., a które w latach osiemdziesiątych przyniosły w rezultacie m.in. ostateczne uznanie 200-milowych obszarów mórz przybrzeżnych jako wyłącznych stref ekonomicznych krajów nadbrzeżnych. Miało to istotne znaczenie, ograniczające dotychczasowy swobodny dostęp międzynarodowych flot rybackich do najlepszych łowisk świata¹⁴⁷.

Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych – UNEP obejmuje szereg inicjatyw na rzecz ochrony mórz. Takim szczególnym obszarem zainteresowań UNEP są morza śródziemne oraz przybrzeżne. Regional Seas Programme został uruchomiony w 1974 roku jako następstwo Konferencji „Człowiek i Środowisko” w Sztokholmie w 1972 r. Program ten funkcjonuje poprzez Programy Działań dla poszczególnych mórz. Obecnie 140 krajów uczestniczy w 13 Programach dla różnych mórz świata. UNEP bezpośrednio administruje programami dla regionu Karaibów, mórz wschodniej Azji, wschodniej oraz zachodniej Afryki, obszaru Morza Śródziemnego, północno-wschodniego Pacyfiku¹⁴⁸.

W ramach UNEP działa też program o przydługiej nazwie Globalny Program dla Ochrony Środowiska Morskiego od Skutków Działań Mających Miejsce na Lądzie UNEP Global Programme of Action for the Protection of the Marine Environment from Land-based Activities. Jego celem jest koordynacja wszelkich działań dotyczących ochrony środowiska mórz przed zanieczyszczeniami wyprodukowanymi na śródlądziu, a transportowanymi przede wszystkim rzekami do mórz i oceanów. Chodzi tu między innymi o uświadomienie faktu, że planując działania komunalne czy gospodarcze na lądzie, ich końcowymi rezultatami obarczamy również morza¹⁴⁹.

Oprócz programów w ramach ONZ, istnieją także porozumienia regionalne o charakterze międzyrządowym. Do takich programów zalicza się Konwencję Helsińską w sprawie ochrony Bałtyku – HELKOM¹⁵⁰. Celem konwencji jest ochrona Bałtyku przed wszelkimi zanieczyszczeniami, w tym pochodzącymi z lądu, ochrona zasobów żywych tego morza. Sekretariat HELKOM usytuowany jest w Helsinkach¹⁵¹. W roku 1994 uczestnicy Konwencji przyjęli Zalecenie w sprawie utworzenia Bałtyckiego Systemu Obszarów Chronionych (Baltic Sea Protected Areas) – BSPA (Kruk-Dowgiałło 1997). System ten obejmuje 62 istniejące lub projektowane obszary chronione położone na terenach morskich lub też wybrzeżach Bałtyku.

Polska ratyfikowała Konwencję w roku 1996 i od tego czasu jest jej pełnoprawnym uczestnikiem. Obsługą polskiego Sekretariatu Konwencji Helsińskiej zajmuje się Główny Inspektorat Ochrony Środowiska.

Podobne do bałtyckiej konwencji zawarte zostały dla obszaru Morza Śródziemnego oraz dla północno-wschodniego Atlantyku¹⁵². Chronić mają one te morza przed

<http://www.iwcoffice.org/>

¹⁴⁷ The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) – Ocean and Law of the Sea, www.un.org/Depts/los/index.htm

¹⁴⁸ Regional Seas Programme – www.unep.org/regionalseas/

¹⁴⁹ Informacje na temat działań w ramach Programu znajdują się na jego oficjalnej stronie internetowej www.gpa.unep.org

¹⁵⁰ Ramowa Konwencja o ochronie morskiego obszaru Morza Bałtyckiego sporządzona w Helsinkach dnia 9 kwietnia 1992 roku (Dz.U. z 1996, nr 28, poz.346).

¹⁵¹ www.helcom.fi

¹⁵² Konwencja w sprawie ochrony Morza Śródziemnego przed zanieczyszczeniami z 16

zanieczyszczeniami. Choć Polska ze zrozumiałych względów nie jest ich stroną, to należy zwrócić uwagę na fakt, że są to dokumenty obowiązujące w obrębie Unii Europejskiej, która jest ich stroną.

We wszystkich wspomnianych wyżej dokumentach wspomina się o ochronie obszarowej mórz. Wszystkie programy, porozumienia i konwencje współpracują ze sobą oraz w ramach wielkich międzynarodowych porozumień, takich jak Konwencja o ochronie różnorodności biologicznej czy też Konwencja Bońska.

4.2.8. Ochrona raf koralowych

Jednym z ważniejszych wyzwań, które stoi obecnie przed ochroną przyrody na świecie jest przeciwdziałanie zagrożeniom grożącym rafom koralowym. Koralowice porastające koloniami płytkie obszary ciepłych mórz stanowią niesłychanie skomplikowany system przyrodniczy, którego istnienie warunkuje egzystencję licznych gatunków: szkarłupni, skorupiaków, ryb i innych. Choć rafy koralowe obejmują mniej niż 1% obszaru mórz i oceanów, w ich obrębie skupia się około 25% gatunków żyjących w morzach. Cały ten ekosystem był od zawsze obiektem zainteresowań człowieka, który od czasów starożytnych eksploatował go w poszukiwaniu gąbek, szlachetnych koralowców, pereł. Dopiero jednak w XX wieku to zainteresowanie stało się niebezpieczne dla ekosystemów raf. Stało się tak za przyczyną turystyki, która masowo rozwijać się zaczęła w rejonach występowania raf. Już w latach pięćdziesiątych obserwowano gwałtowną degradację raf Morza Śródziemnego w wyniku rozpowszechnienia się nurkowania rekreacyjnego, pozyskiwania pamiątek z wycieczek podwodnych w postaci muszli czy też okazów koralowców. Ten proceder rozwijał się w związku z coraz większą dostępnością turystyczną świata. Dopiero wprowadzanie restrykcyjnych przepisów ochronnych (m.in. poprzez egzekwowanie postanowień Konwencji Waszyngtońskiej) zaczęło wpływać na ograniczenie niekorzystnych zjawisk. Olbrzymie obszary występowania raf objęte zostały różnymi formami ochrony. Niestety, oprócz turystyki, oczywiście negatywny wpływ na stan raf koralowych mają zmiany środowiska, takie jak pogarszanie się stanu czystości wód morskich w niektórych rejonach, zwłaszcza w pobliżu portów i głównych szlaków morskich, czy też ocieplanie się klimatu (Cesar, Burke, Pet-Soede 2003). To ostatnie zjawisko jest szczególnie niebezpieczne. W jego wyniku podnosi się temperatura oceanu, co powoduje obumieranie alg stanowiących ważny symbiotyczny element funkcjonowania kolonii koralowców, w wyniku czego obumierają i one, co oznacza także, że szereg związanych z koralowcami organizmów traci swe naturalne środowisko bytowe¹⁵³.

O ile uszkodzenia powodowane bezpośrednio przez człowieka (np. turystyka) są do opanowania, to ocieplanie się mórz uwarunkowane jest ogólnymi zmianami środowiska na naszej planecie. Dlatego też niezbędna jest współpraca międzynarodowa na rzecz opanowania jego skutków. Dotyczy to również zachowania raf koralowych. Dla usprawnienia współpracy w tym zakresie w ramach prac Konwencji o różnorodności biologicznej, a także Komisji Trwałego Rozwoju ONZ (UN Commission on Su-

lutego 1976 (Konwencja Barcelońska) – wraz z późniejszymi protokołami oraz Konwencja o ochronie środowiska morskiego obszaru północno-wschodniego Atlantyku podpisana w Paryżu 22 września 1992 roku (Jendrośka i Bar 2005).

¹⁵³ Wg cytowanych Autorów przyjmuje się, że 10% raf na świecie jest już poważnie zdegradowanych, a dalsze kilkadziesiąt procent jest pod silną presją człowieka.

sustainable Development) powołana została Międzynarodowa Inicjatywa na Rzecz Raf – The International Reef Initiative (ICRI). Jest to realizacja rozdziału 17 Agendy 2, który m.in. wzywa do przedsięwzięć na rzecz ochrony ekosystemów raf koralowych, zarośli namorzynowych (mangrowców) i in. ICRI działa od 1995 roku, a jej uczestnikami oprócz rządów zainteresowanych państw są także inne organizacje międzynarodowe związane z systemem ONZ, międzynarodowe banki inwestycyjne, organizacje eksperckie, organizacje społeczne, konsorcja gospodarcze itp. Ciałem roboczym i koordynacyjnym ICRI jest Wykonawczy Komitet do spraw Planowania¹⁵⁴.

Celami Inicjatywy jest:

- wzmocnienie międzynarodowej współpracy i wdrażania programów działań na rzecz ochrony, odtworzenia i umiarkowanego użytkowania obszarów raf koralowych – na szczeblach międzynarodowych, regionalnych i lokalnych;
- wprowadzenie zasady, by każdy z krajów i regionów, gdzie występują ekosystemy raf koralowych, wprowadzał do swych planów rozwoju działania na rzecz ich ochrony;
- wzmacnianie i rozwój narzędzi administracyjnych, monitoringu, a także badań naukowych w obrębie ekosystemów raf koralowych;
- ustanowienie i koordynacja badań naukowych i monitoringu, wymiana informacji na temat ich wyników, w tym rozwijanie Sieci Globalnego Monitoringu Raf Koralowych (Global Coral Reef Monitoring Network¹⁵⁵).

Międzynarodowa Inicjatywa na Rzecz Ochrony Raf Koralowych jest przedsięwzięciem godnym uwagi nie tylko ze względu na przedmiot zainteresowania i jego zatrażający stan, ale także dlatego, że oprócz instytucji rządowych i międzypaństwowych biorą w niej udział także przedstawiciele banków i środowisk biznesowych. Jest to sygnał nowoczesnego podejścia do ochrony przyrody, gdzie w działania na jej rzecz włączają się również organizacje gospodarcze, kojarzące się dotychczas z degradacją środowiska.

W ramach UNEP funkcjonuje Międzynarodowa Sieć Działań na rzecz Raf Koralowych – International Coral Reef Action Network (ICRAN) będąca systemem porozumienia różnych organizacji działających na rzecz raf, ośrodkiem wymiany danych oraz dokumentacji w skali globalnej i poszczególnych regionów¹⁵⁶.

4.2.9. Ochrona obszarów polarnych

Obszary polarne są terenami szczególnymi ze względu na swą specyfikę przyrodniczą. Ich środowisko przyrodnicze objęte jest szeregiem programów i porozumień międzynarodowych, a także w przypadku Arktyki przepisami krajów, w których gestii znajdują się poszczególne jej strefy. Koordynacją działań w obrębie Arktyki zajmuje się Rada Arktyczna, będąca ciałem międzyrządowym, skupiającym państwa, których terytoria obejmują północne peryferie naszego globu. Pewne działania poświęcone są także ochronie przyrody, m.in. jeden z programów przewiduje tworzenie sieci obszarów chronionych Arktyki¹⁵⁷. Pamiętać należy, że w obrębie Arktyki obowiązuje od

¹⁵⁴ Aktualne informacje na temat ICRI można odnaleźć na jej stronie internetowej.

¹⁵⁵ System GCRMN współpracuje z e specjalistycznym systemem monitoringu stanu mórz i oceanów – Global Ocean Observing System).

¹⁵⁶ ICRAN posiada swą witrynę internetową pod adresem www.icran.org

¹⁵⁷ Informacje na temat wszechstronnej działalności Rady można znaleźć na jej oficjalnej witrynie www.arctic-council.org

lat dwudziestych XX w. tzw. Traktat Svalbardski, który ustanawia międzynarodową kontrolę na archipelagiem Spitsbergeńskim (Svalbardem). Od roku 1932 stroną Traktatu jest również Polska. Norwegia w ramach swych zobowiązań odpowiada za ochronę przyrody tego obszaru – czego wyrazem są liczne rezerваты i parki narodowe. Obecnie ponad 65% powierzchni archipelagu znajduje się pod ochroną. Pod ochroną jest także ponad 80% wód terytorialnych. Utworzono tu 7 parków narodowych i 3 duże rezerваты przyrody oraz wiele innych mniejszych obiektów (m.in. ptasie sanktuaria). Dla zachowania pierwotnej przyrody Gubernator Svalbardu wydaje także bardzo szczegółowe zasady dotyczące turystyki i prowadzenia innej działalności, w tym naukowej, na całym podległym mu terytorium¹⁵⁸.

Dla ochrony przyrody duże znaczenie ma także bardzo obfity program badań naukowych, również międzynarodowych, prowadzonych w tym regionie, a dotyczący tamtejszej flory i fauny oraz przejawów zmian wywołanych ociepleniem się klimatu.

Osobnym problem jest ochrona Antarktydy. Mimo pretensji zgłaszanych do pewnych sektorów tego kontynentu przez takie państwa jak Chile czy Argentyna, stanowi on obszar międzynarodowy. Status prawny, który określa jego demilitaryzację, wolność badań naukowych, zasady ochrony przyrody określa Traktat Antarktyczny z roku 1959, który wszedł w życie w roku 1961. Traktat obejmuje obszary morskie i lądowe (a właściwie lądolodowe) położone na południe od 60 stopnia szerokości geograficznej południowej. Stroną tego traktatu jest także Polska. Obecnie traktat stanowi cały system porozumień międzynarodowych, z których część obejmuje także zagadnienia ochrony środowiska i przyrody. Pierwszy z nich zawarty został w 1964 roku i dotyczył środków dla ochrony arktycznej flory i fauny (Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora). Drugi wszedł w życie w roku 1972 jako Konwencja o ochronie fok antarktycznych. Następny dokument to pochodząca z 1980 roku Konwencja o ochronie żywych zasobów środowiska morskiego Antarktydy. W roku 1991 wszedł w życie protokół w sprawie ochrony środowiska do Traktatu Antarktycznego. Wszystkie te dokumenty określają ramy, w jakich odbywa się ochrona przyrody Antarktydy. W obrębie Porozumienia z roku 1964 ustanowiono Antarktyczny System Obszarów Chronionych (Antarctic Protected Area System – APAS).

Paradoksalnie, mimo że Antarktyda stanowi obszar niezamieszkały, jej środowisko było i jest narażone na dewastację. Pamiętać należy, że w pierwszej połowie XX wieku obszary morskie wokół tego kontynentu były terenami intensywnych łowów na zwierzęta morskie, a także, jeszcze do lat osiemdziesiątych, intensywnego rybołówstwa. Obecnie w niektórych rejonach Antarktydy rozwija się latem intensywna turystyka, nie brak też pomysłów na gospodarczą ekspansję na tamtejsze bezludzia. Dlatego też system Traktatu Antarktycznego jest konieczny jako zabezpieczenie przed działaniami, które mogłyby przynieść szkody środowisku naturalnemu¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Szczegółowe dane i dokumenty można znaleźć na oficjalnej stronie administracji archipelagu www.sysselmannen.no. Wybrane materiały znaleźć można także w książce Kempa z 2009 roku.

¹⁵⁹ Informacje na temat funkcjonowania Traktatu można znaleźć na oficjalnej stronie mieszczącego się w Buenos Aires Sekretariatu Traktatu – www.ats.aq, a także na stronach Komisji Obszarów Chronionych IUCN poświęconych regionowi antarktycznemu – www.iucn.org/themes/wcpa/region/antarctic/

4.3. Organizacje międzynarodowe

Na świecie działa szereg organizacji o zasięgu regionalnym lub ogólnosiwiatowym zajmujących się ochroną przyrody na obszarach chronionych. Do najważniejszych organizacji, nastawionych na badania naukowe i ich zastosowanie dla praktycznej ochrony przyrody należy zaliczyć Conservation International, Fauna & Flora International, Wildlife Conservation Society czy też The Nature Conservation. Wspomnieć też należy o organizacjach wspomagających funkcjonowanie systemów obszarów chronionych w poszczególnych rejonach świata, a w tym takie jak APAI – African Protected Areas Initiative, czy też RIPANAP – Ibero-American Network of National Park Institutions and Other Protected Areas. W Europie główną organizacją zrzeszającą i wspomagającą funkcjonowanie obszarów chronionych jest Federacja EURO-PARC. Poniżej szerzej omówiono kilka organizacji o zasięgu ogólnosiwiatowym, które odgrywają szczególną rolę w kształtowaniu światowej sieci obszarów chronionych oraz wyznaczają współczesne trendy w zakresie tworzenia i funkcjonowania takich obszarów.

4.3.1. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody IUCN

Powstała w 1948 r. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody – (The International Union for Conservation of Nature – IUCN)¹⁶⁰, a wśród jej założycieli była również Polska, reprezentowana przez światowej sławy uczonego i orędownika ochrony przyrody, profesora Władysława Szafera. Unia jest specjalnego typu organizacją, której członkami są organizacje ochrony przyrody, instytucje naukowe, a także instytucje rządowe (np. ministerstwa) czy też państwa z całego świata¹⁶¹. Jej członkami jest również kilka polskich instytucji ochrony przyrody (w tym instytuty naukowe, organizacje pozarządowe, a także ciało doradcze Ministra Środowiska do spraw ochrony przyrody – Państwowa Rada Ochrony Przyrody). Najważniejsze decyzje w IUCN podejmowane są na odbywających się co 4 lata kongresach. Organami Unii są Prezydent IUCN i Rada wybierani przez Kongres. Członkowie Rady reprezentują poszczególne regiony świata. W latach 1996 – 2004 region Europy Środkowej i Wschodniej reprezentowała przedstawicielka Polski, dr Anna Kalinowska. Organem wykonawczym jest Biuro IUCN, którego pracami kieruje Dyrektor Generalny.

W Polsce, jak i w wielu innych krajach działa Komitet Narodowy Światowej Unii Ochrony Przyrody. Ważną rolę odgrywają też regionalne biura Unii odpowiadające za realizację różnych programów, np. Europejski Program IUCN. W naszym kraju, w ramach Programu Europejskiego IUCN, działała także grupa konsultingowa w zakresie ochrony przyrody – Fundacja IUCN Poland. IUCN działa poprzez komisje specjalistyczne, których członkami są eksperci, politycy i działacze ochrony przyrody z całego świata. Komisje te zajmują się ochroną gatunkową zwierząt i roślin, sprawami edukacji i komunikacji społecznej, zarządzania obiektami o walorach przyrodniczych i innymi zagadnieniami ochrony przyrody. W ciągu ponad pięćdziesięciu lat działalności IUCN stała się najważniejszą instytucją koordynującą sprawy ochrony przyrody na świecie.

¹⁶⁰ W latach 1990 – 2008 do skrótu IUCN dodawano nazwę World Conservation Union, z czego obecnie zrezygnowano.

¹⁶¹ O znaczeniu tej organizacji świadczy fakt, że jej członkiem jest między innymi Unia Europejska, a od paru lat IUCN ma status członka-obszernika przy ONZ.

Ważnym wydarzeniem kojarzonym z działalnością IUCN była Światowa Strategia Ochrony Przyrody¹⁶² z roku 1980, przygotowana wspólnie z Programem Środowiskowym ONZ¹⁶³ oraz WWF. Dokument ten stanowił rodzaj przewodnika dla organizacji rządowych i pozarządowych co do kierunków ochrony przyrody na świecie. Obejmował on takie problemy jak zrównoważone użytkowanie zasobów przyrodniczych, zbieranie danych na temat obiektów przyrodniczo cennych i ich stanu, a także ich analizę, ochronę siedlisk, szkolenia, edukację i inne. Podkreślić należy, że Światowa Strategia odegrała dużą rolę w rozwoju współczesnych zasad myślenia o ochronie przyrody. Dokument ten doczekał się wielu odmian narodowych – w tym również w Polsce¹⁶⁴.

Bardzo ważną rolę odgrywają Kongresy Członkowskie Unii, które są wydarzeniami przełomowymi w podejściu do globalnych wyzwań w zakresie ochrony przyrody. Ostatnie trzy Kongresy: w 1996 roku w Montrealu, w roku 2000 w Ammanie oraz w 2004 roku w Bangkoku obradowały jako Światowe Kongresy Ochrony Przyrody.

4.3.2. Światowa Komisja Obszarów Chronionych

Światowa Komisja Obszarów Chronionych (WCPA, World Commission of Protected Areas) jest jedną z najważniejszych agend IUCN. Skupia kilka tysięcy ekspertów z całego świata zajmujących się ochroną przyrody w obszarach chronionych Komisja inicjuje szereg działań na rzecz współpracy międzynarodowej w tworzeniu parków narodowych i innych tego typu obszarów. Zajmuje się także propagowaniem światowego systemu obszarów chronionych. Jej propozycje odnośnie międzynarodowej klasyfikacji obszarów chronionych są akceptowane jako obowiązujące w ramach ONZ. WCPA odegrała dużą rolę w tworzeniu list obszarów chronionych i organizowaniu Światowych Kongresów Parków. Bardzo ważną formą działań WCPA są wydawnictwa na temat obszarów chronionych. Szczególnie wartościowa jest seria Poradniki Dobrej Praktyki w Zarządzaniu Obszarami Chronionymi (Best Practice Protected Area Guidelines) wydawana pod redakcją prof. Adriana Philipisa z Wielkiej Brytanii. W ramach tej serii powstało szereg prac dotyczących różnych aspektów tworzenia, zarządzania i finansowania obszarów chronionych, zarówno lądowych jak morskich.

4.3.3. WWF

Światowy Fundusz dla Przyrody jest jedną z najważniejszych międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną przyrody. Organizacja ta powstała (m.in. przy udziale IUCN) w roku 1961 jako fundacja mająca na celu zbieranie funduszy na rzecz ochrony przyrody. Aktualnie obecna jest w 100 krajach na świecie¹⁶⁵, gdzie realizuje około 2000 różnych projektów poświęconych ochronie przyrody.

Z formalnego punktu widzenia WWF jest niezależną fundacją, zarejestrowaną w Szwajcarii, a jej władzami są Rada Powiernicza (Board of Trustees) oraz Prezydent. Organizacja posiada Sekretariat, kierowany przez Dyrektora Generalnego. Siedzibą WWF International jest Gland w Szwajcarii. Sekretariat odpowiada za bieżące pra-

¹⁶² World Conservation Strategy.

¹⁶³ United Nations Environmental Programme – UNEP.

¹⁶⁴ Ryszkowski L. i Bałazy S. (red) Strategia ochrony żywych gatunków przyrody w Polsce, Zakład Badań Środowiska Rolnego i Leśnego PAN, 1991 r.

¹⁶⁵ Od końca lat dziewięćdziesiątych WWF działa również w Polsce, początkowo jako część oddziału niemieckiego WWF, a obecnie jako organizacja niezależna.

ce na poziomie międzynarodowym, a także koordynuje działania prowadzone przez autonomiczne Biura w poszczególnych krajach. Obecnie jest trzydzieści takich biur, w kilku państwach są one tworzone.

Organizacja gromadzi finanse na konkretne projekty z dziedziny ochrony przyrody. Głównymi celami organizacji jest:

- działanie na rzecz ochrony światowej różnorodności biologicznej;
- zapewnienie zrównoważonego użytkowania odnawialnych zasobów przyrodniczych;
- działanie na rzecz ograniczania konsumpcji będącej źródłem zanieczyszczeń i odpadów.

Misja WWF jest aktualnie realizowana poprzez programy robocze, takie jak: program dotyczący zmian klimatu, program leśny, program ochrony wód śródlądowych, program morski, program ochrony gatunków, program promujący zrównoważony rozwój i inne.

WWF działa na rzecz tworzenia i ochrony obszarów chronionych finansując i realizując przy pomocy swoich ekspertów różnego rodzaju projekty. Bardzo ciekawa jest koncepcja Globalnych Ekoregionów (zwana także Global 200). Obejmuje ona kilkaset obszarów wyselekcjonowanych na 5 kontynentach świata. Są to obszary duże, reprezentujące różne ekosystemy na świecie, wymagające specjalnego traktowania przy planowaniu działalności społecznej i gospodarczej.

Szereg projektów WWF dotyczy także wspomagania funkcjonowania i ochrony obszarów chronionych.

4.3.4. BirdLife International

Organizacją odgrywającą wybitną rolę w ochronie przyrody jest BirdLife International. Jest to organizacja nastawiona na ochronę ptaków, ich siedlisk, a także na wdrażanie projektów dotyczących umiarkowanego użytkowania zasobów naturalnych tak, by zachować równowagę między potrzebami ochrony przyrody a potrzebami człowieka, zgodnie z mottem organizacji „Razem dla ptaków i ludzi” (Together for birds and people). Jest partnerem organizacji działających w ponad 100 krajach świata i liczących ponad 2,5 mln członków. Liczbę osób wspierających liczy się na ok. 10 mln. W projektach konserwatorskich prowadzonych przez BirdLife pracuje ponad 4 tys. pracowników¹⁶⁶. Co cztery lata organizacja odbywa swoje Kongresy, z których przedostatni w Durbanie (RPA) w roku 2004, a kolejny w roku 2008 w Buenos Aires w Argentynie. Kongresy wybierają Radę Światową organizacji oraz komitety regionalne. Bieżącą koordynacją prac zajmuje się Sekretariat Międzynarodowy.

Działalność BirdLife ma olbrzymie znaczenie dla wyznaczania standardów ochrony ptaków i przyczyniła się do utworzenia licznych obszarów chronionych na naszej planecie.

4.3.5. The International Ranger Federation

Bardzo interesującą organizacją jest IRF¹⁶⁷ – Międzynarodowa Federacja Strażników Ochrony Przyrody, zwanych z angielska rangersami. International Ranger Fe-

¹⁶⁶ Wg danych zamieszczonych na oficjalnej stronie organizacji – www.birdlife.org

¹⁶⁷ Informacje na temat działalności organizacji można znaleźć na oficjalnej stronie www IRF pod adresem <http://www.int-ranger.net>

deration powstała w wyniku porozumienia między związkami rangersów USA oraz Anglii i Walii w sprawie stworzenia międzynarodowej organizacji zrzeszającej stowarzyszenia o podobnych charakterze z całego świata.

Ciekawostką jest fakt, że pierwszy Kongres IRF odbył się w Zakopanem w roku 1995, mimo że w Polsce nie istniała wtedy organizacja o charakterze zbliżonym do ruchu rangersów. Deklarowane cele tej organizacji to działania na rzecz wdrażania Światowej Strategii Ochrony Przyrody IUCN, podnoszenie profesjonalnych standardów, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, umiejętnościami zawodowymi między bratnimi organizacjami, utrzymywanie stałych kontaktów i wymiana informacji, organizowanie co trzy lata kongresów organizacji, reprezentowanie interesów środowiska wobec międzynarodowych organizacji ochrony przyrody. W zakopiańskim Kongresie wzięło udział 135 uczestników z 35 organizacji z całego świata. Uchwalona tam Deklaracja z Zakopanego stanowi ideową podstawę ruchu. Stwierdza ona m.in. że rangersi ogrywają szczególną rolę w realizacji ochrony dziedzictwa naturalnego i kulturowego ludzkości, że mają obowiązek podnosić swe kwalifikację, a także oddziaływać na społeczną świadomość wagi ochrony przyrody. Deklaracja ta zwraca także uwagę na trudne warunki, w których żyje i pracuje duża część rangersów, często ryzykując życiem w interesie ochrony przyrody, i konieczność uświadomienia rządzącym znaczenia tej grupy zawodowej dla ochrony przyrody.

Od tego czasu odbyło się 6 kongresów IRF, ostatni miał miejsce w 2009 roku w Boliwii.

W roku 2005 zarejestrowana została polska organizacja rangersów, zrzeszająca pracowników Służb Parków Narodowych i Parków Krajobrazowych. Polskie Towarzystwo Służb Ochrony Przyrody¹⁶⁸ ma swą siedzibę w Białowieży i prowadzi współpracę z IR.

¹⁶⁸ Polskie Towarzystwo Służb Ochrony Przyrody posiada swą oficjalną stronę internetową pod adresem www.ptsop.org.pl.

5. Kongresy parków i ich znaczenie dla rozwoju filozofii obszarów chronionych

Nowe wyzwania przed ochroną przyrody, które stawia idea ochrony różnorodności biologicznej, wymagają działań zapobiegających zubożeniu zasobów naturalnych również na terenach użytkowanych gospodarczo przez człowieka. Stąd biorą się różne koncepcje ochrony obszarów przez ich odpowiednie użytkowanie i zagospodarowanie.

Międzynarodowe organizacje zajmujące się ochroną przyrody od lat dążyły do ujednolicenia kryteriów organizowania obszarów chronionych, a także tworzenia nowych form ochronnych dostosowanych do różnych potrzeb. Temu celowi służą międzynarodowe kongresy parków organizowane regularnie przez IUCN¹⁶⁹ co 10 lat przy współdziale ONZ oraz najważniejszych organizacji, zajmujących się ochroną przyrody. Na kongresach tych prezentowane są nowe idee w zakresie obszarów chronionych, jest to także okazja do przedstawienia aktualnego stanu obszarów chronionych i wymiany doświadczeń w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania.

5.1. Od Seattle do Caracas – historia i dorobek kongresów parków

Pierwsze międzynarodowe spotkanie w sprawie obszarów chronionych miało miejsce w roku 1962, tym samym, w którym Zgromadzenie Ogólne ONZ na wniosek Komitetu Ekonomicznego i Społecznego przyjęło rezolucję w sprawie zainicjowania sporządzenia pierwszej listy obszarów chronionych. Zgromadzenie to odbyło się w Seattle (USA) pod nazwą Pierwszej Światowej Konferencji Parków Narodowych (I World Conference on National Parks). Jej celem było wypracowanie środków dla lepszego zrozumienia społecznego dla idei obszarów chronionych, a także stworzenie zachęt do powstania światowego ruchu na rzecz parków. W ramach tej konferencji po raz pierwszy na tak dużą międzynarodową skalę – w wydarzeniu tym wzięło udział 260 uczestników z 63 krajów – przedyskutowano szereg problemów związanych z zagrożeniami dla przyrody, mówiono także o różnych aspektach relacji człowiek – natura, o ekonomicznych korzyściach z wykorzystania parków narodowych dla turystyki i in.

II Światowa Konferencja Parków Narodowych odbyła się także w USA na terenie Parku Narodowego Yellowstone w roku 1972. Jej hasłem było „Parki Narodowe – dziedzictwo dla lepszego świata” (National Parks – A Heritage for a Better World). Konferencja zgromadziła aż 1200 uczestników, reprezentujących 80 krajów. W trakcie jej trwania zwrócono uwagę na znaczenie parków narodowych dla zachowania dziedzictwa przyrodniczego ludzkości, a także na różnego rodzaju czynniki wywierające presję na światowy system obszarów chronionych. Poruszano także aspekty planowania

¹⁶⁹ Bezpośrednim organizatorem z ramienia IUCN jest Światowa Komisja Obszarów Chronionych (World Commission on Protected Areas – WCPA).

przestrzennego parków oraz zarządzania nimi, a także problemy społeczne i ekonomiczne związane z obszarami chronionymi. Zwrócono także uwagę na problematykę ochrony mórz, wysp, rejonów polarnych. Ważną sprawą diskutowaną w trakcie obrad była kwestia budowania społecznego poparcia dla tworzenia systemu obszarów chronionych i działań na rzecz świadomości ekologicznej społeczeństwa. Podczas obrad przedstawiono listę 1200 parków narodowych i „równorzędnych im rezerwatów” (wg ówczesnej nomenklatury), których istnienie zidentyfikowano w trakcie przygotowań do Konferencji.

W roku 1982 w Indonezji na Wyspie Bali odbyło się kolejne spotkanie, tym razem pod nazwą III Światowego Kongresu Obszarów Chronionych (III World Congress on Protected Areas). Kongres odbywał się pod hasłem „Parki Narodowe i obszary chronione jako wsparcie dla rozwoju społeczno-ekonomicznego” (National Parks and Protected Areas in support of Social and Economic Development). Zwrócić należy uwagę, że Kongres ten odbył się w kraju zaliczanym do krajów rozwijających się, co świadczyło, że idea rozwoju obszarów chronionych stała się bardzo żywa również w obrębie tzw. Trzeciego Świata. Po raz pierwszy też zwrócono uwagę na konieczność docenienia związków między ochroną przyrody a rozwojem społeczno-gospodarczym. W Kongresie wzięło udział ok. 350 specjalistów w zakresie obszarów chronionych z 68 krajów. Do najważniejszych problemów omawianych w trakcie obrad należy zaliczyć:

- Kwestię konieczności dalszego rozwoju lądowych obszarów lądowych, tak aby chroniły one w odpowiedniej skali wszystkie reprezentatywne fragmenty ich przyrody;
- Problem rozwoju obszarów chroniących akweny morskie, rejony wybrzeży, a także akweny śródlądowe;
- Zagadnienia wdrażania dobrej praktyki zarządzania obszarami chronionymi, zgodnie z kryteriami ekologicznymi;
- Związki między obszarami chronionymi a zrównoważonym rozwojem;
- Problem wdrażania narzędzi ekonomicznych, wprowadzania analizy korzyści i kosztów dla oceny funkcjonowania obszarów chronionych;
- Współpracę międzynarodową i konieczność stworzenia globalnego programu dla obszarów chronionych¹⁷⁰.

Bardzo ważnym wydarzeniem był kolejny, największy z dotychczasowych IV Kongres, obradujący pod nazwą Światowego Kongresu Parków (IV World Parks Congress WPC), który miał miejsce w roku 1992 w Caracas (Wenezuela) i wzięło w nim udział blisko 2000 uczestników pochodzących z 133 państw. Jego hasłem było „Parki dla życia” (Parks for Life). Hasło to oznaczało konieczność ochrony nie tylko przyrody, ale także warunków dla życia lokalnych społeczności. Podkreślono więc wagę związków między człowiekiem a naturą, niezbędnych dla jej ochrony. Kongres rozszerzył też dotychczasową koncepcję obszarów chronionych o obiekty będące w użytkowaniu gospodarczym wg koncepcji wypracowanej przez IUCN, w rezultacie której przyjęto koncepcję sześciu głównych kategorii ochronnych jako zaleconą klasyfikację międzynarodową obszarów chronionych. Najważniejsze konkluzje wynikające z IV Kongresu to:

- Zbyt często relacje między społecznościami a obszarami chronionymi są ignorowane; należy stwierdzić, że zagadnienia społeczne, polityczne, ekonomiczne

¹⁷⁰ Dorobek III Kongresu został omówiony w pracy McNeely, Miller, 1984.

ne, kulturowe nie mogą być traktowane jako peryferyjne; za szczególnie ważny uznano udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji dotyczących obszarów chronionych;

- Konieczność podjęcie działań na rzecz ochrony różnorodności biologicznej; objęcie ochroną i specjalnym zarządzaniem obszarów kluczowych dla zachowania różnorodności biologicznej na Ziemi;
- Konieczność włączenia zagadnień tworzenia i funkcjonowania obszarów chronionych do problematyki planowania regionalnego, co pozwoli zachować odpowiednie warunki dla ochrony ich walorów;
- Konieczność budowania wsparcia dla obszarów chronionych ze wszystkich sfer społecznych, a także szukania odpowiednich sposobów finansowania obszarów chronionych.

Uchwalono też Plan Działań z Caracas (The Caracas Action Plan) – jako wytyczne dla globalnych działań na rzecz rozwoju i funkcjonowania obszarów chronionych.

Plan zawiera takie cele jak:

- Włączenie obszarów chronionych w szersze ramy planowania w skali narodowej i regionalnej;
- Poszukiwanie wsparcia obszarów chronionych poprzez włączanie do działań na ich rzecz społeczności lokalnych i różnych grup interesów;
- Poprawa jakości zarządzania obszarami chronionymi;
- Rozwój międzynarodowej współpracy w zakresie finansowania, rozwoju i zarządzania obszarami chronionymi¹⁷¹.

Jako główny cel działań opisanych w Planie z Caracas uznano objęcie ochroną do roku 2000 co najmniej 10% każdego z głównych biomek naszej planety.

Wg danych przedstawionych na Kongresie, zidentyfikowano istnienie około 25000 obszarów chronionych zajmujących łącznie około ok. 8,2% powierzchni Ziemi. Z liczby tej około 8600 obiektów można było sklasyfikować zgodnie z ówczesnymi kryteriami IUCN, z czego 1500 obiektów zakwalifikowano jako parki narodowe.

Kongres zaaprobował także przyjęcie nowej składającej się z sześciu kategorii klasyfikacji parków narodowych. (McNeely, Harrison, Dingwall, 1994).

Ważnym wydarzeniem między kolejnymi kongresami parków było Sympozjum w roku 1997 w Australii pod hasłem: Obszary chronione w XXI wieku: od „wysp” do „sieci”. W konkluzjach Sympozjum zidentyfikowało główne wyzwania, które stają przed ochroną przyrody w XXI wieku:

- Konieczność tworzenia „sieci” obszarów chronionych, łączących pojedyncze, „wyspowe” obiekty w systemy zapewniające skuteczną wielkoobszarową ochronę przyrody;
- Konieczność włączenia problematyki obszarów chronionych w główne nurty publicznej polityki;
- Obszary chronione muszą być zarządzane we współpracy ze społecznościami lokalnymi, biorąc pod uwagę ich interesy – nigdy przeciwko tym społecznościom.
- Konieczność podnoszenia standardów zarządzania obszarami chronionymi.

¹⁷¹ Podstawowe cele Kongresu przedstawione zostały w publikacji pod redakcją J. A. McNeelya, *Parks for Life...*, 1992.

W trakcie Sympozjum sformułowano także szereg rekomendacji pod adresem kolejnego V Kongresu Parków Narodowych

5.2. V Światowy Kongres Parków w Durbanie

We wrześniu 2003 roku miał miejsce w Durbanie w Republice Południowej Afryki kolejny piąty już Światowy Kongres Parków. Był on okazją do przeglądu stanu obszarów chronionych na świecie oraz głównych problemów związanych z ich ochroną, użytkowaniem, zagospodarowaniem, finansowaniem i szeregiem innych. Hasłem Kongresu było: Korzyści ponad podziałami (Benefits Beyond Boundaries), co należy rozumieć wielorako – jako korzyści z obszarów chronionych dla przyrody oraz społeczeństwa, a także korzyści z istnienia obszarów chronionych dla przyrody i ludzi, niezależnie od granic politycznych dzielących takie obszary. Brało w nim udział około 3000 uczestników ze 160 krajów, wśród nich byli politycy, pracownicy służb ochrony przyrody z całego świata, naukowcy, przedstawiciele organizacji pozarządowych działających na rzecz ochrony przyrody, w tym młodzieżowych, przedstawiciele społeczności lokalnych oraz ludności tubylczej. O wadze tego Kongresu świadczy fakt, że uczestniczyło w nim kilkudziesięciu prezydentów, premierów, głów koronowanych, ministrów oraz wysokich przedstawicieli ONZ. Kongres otworzył ówczesny Prezydent RPA Thabo Mbeki, a przesłania do uczestników wygłosili b. Prezydent RPA Nelson Mandela oraz Królowa-Wdowa Jordanii Noor¹⁷².

Kongres był okazją do przeglądu podstawowych zmian w sposobie myślenia o obszarach chronionych. Do najważniejszych z nich należy odejście od ściśle konserwatorskiego podejścia do ochrony przyrody na rzecz tej ochrony realizowanej w nawiązaniu do celów społecznych, ekonomicznych i kulturowych; podporządkowanie obszarów chronionych wielu podmiotom: prywatnym, społecznym, lokalnym, regionalnym, a nie tylko państwowym; ściśle uspołecznienie zarządzania przyrodą (w miejsce uprzedniego, pokutującego jeszcze w Polsce, podejścia ochrony przed społeczeństwem). Bardzo ważne zmiany zachodzą w zarządzaniu i planowaniu obszarów chronionych, które rozumiane są teraz nie jako wyodrębnione wyspy, ale jako systemy obszarów chronionych, których główna ochrona zapewniana jest w planach rozwoju lokalnego i regionalnego. Coraz częściej obszary chronione planowane są jako część międzynarodowych systemów chronionych. Finansowanie obszarów chronionych też ulega zmianom, gdyż oprócz budżetów państwowych coraz częściej angażują się w nie inne źródła, w tym środki prywatne. Jako główne zadania na przyszłość uważa się jak najszerze włączanie społeczeństwa (w tym społeczności lokalnych i tubylczych) w działania na rzecz ochrony przyrody, również poprzez ich udział w korzyściach z ochrony przyrody, a także rozwój systemów narodowych ochrony przyrody, ich wiązanie w systemy międzynarodowe ochrony różnorodności biologicznej, traktowanie obszarów chronionych jako elementów rozwoju ekonomicznego, poszukiwanie nowych źródeł finansowania obszarów chronionych. Aktywna obecność wysokiej rangi przedstawicieli wielkich międzynarodowych korporacji gospodarczych stwarza nadzieję na włączenie się wielkiego kapitału w dofinansowanie różnych programów na rzecz obszarów chronionych.

¹⁷² Królowa Noor jest Honorowym Protektorem IUCN.

5.3. Dorobek V Kongresu Parków

Kongres obfitował w liczne wydarzenia. Poza obradami plenarnymi i sympozjami odbywały się liczne warsztaty poświęcone poszczególnym zagadnieniom związanym z obszarami chronionymi. Wnioski z tych wszystkich wydarzeń zostały sformułowane w postaci 32 Rekomendacji Kongresu oraz Planu Działań (*The Durban Action Plan*) i innych dokumentów (Kalinowska, 2006, Radziejowski, 2004).

Kongres był okazją do przedstawienia najnowszej Listy Obszarów Chronionych, a także podsumowania dotyczącego stanu obszarów chronionych.

Do pozytywnych aspektów funkcjonowania światowego systemu obszarów chronionych zaliczono takie fakty, jak olbrzymi przyrost obszarów chronionych w okresie od IV Kongresu, uznanie obszarów chronionych za zasadniczy element przy wdrażaniu Konwencji o różnorodności biologicznej, wdrażanie planów dotyczących rozwoju obszarów chronionych w różnych częściach świata, powstawanie systemów i sieci obszarów chronionych, zwiększenie się funduszy na rzecz obszarów chronionych, również ze strony organizacji międzynarodowych, wzrost udziału sektora prywatnego i organizacji pozarządowych w rozwoju obszarów chronionych. Za zjawiska niepokojące uznano to, że przy planowaniu rozwoju gospodarczego w niedostatecznym stopniu wykazywana jest troska o zasoby przyrody i zachowanie procesów przyrodniczych; postępujące zmiany klimatu wywołują zmiany w funkcjonowaniu obszarów przyrodniczych i są przyczyną zmian w składzie gatunkowym; postępuje dewastacja i fragmentacja przyrody; turystyka, handel i transport powodują, że obserwowana jest ciągła ekspansja gatunków obcych, wypierających gatunki rodzime. Zwrócono też uwagę na zbyt małe zaangażowanie się niektórych rządów w ochronę przyrody, zbyt małe środki przeznaczone na ich utrzymanie, co powoduje że część obszarów funkcjonuje tylko na papierze. Za zjawisko negatywne uznano także brak właściwego podejścia do praw społeczności lokalnych a zwłaszcza ludności tubylczej, a także zbyt słabe staranie o poparcie społeczne dla obszarów chronionych. Podkreślono także, że światowy system obszarów chronionych ma liczne braki, co powoduje że wiele gatunków zwierząt i roślin nie może liczyć na skuteczną ochronę. Zbyt mała jest także liczba obszarów morskich objętych ochroną.

Plan Działań przyjęty w Durbanie (Durban Action Plan) ma na celu ograniczenie tych wszystkich negatywnych zjawisk do czasu następnego Kongresu, czyli w ciągu 10 lat. Główne cele do osiągnięcia w tym okresie to:

1. Znaczące wzmocnienie roli obszarów chronionych w realizacji Konwencji o różnorodności biologicznej.
2. Wprowadzenie wszystkich obszarów o nadzwyczajnych walorach przyrodniczych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
3. Obszary chronione przez odpowiednie zarządzanie winny przyczyniać się do ograniczania sfery ubóstwa.
4. System obszarów chronionych winien obejmować wszystkie ekosystemy reprezentatywne dla świata.
5. Obszary chronione muszą być powiązane z szerszymi systemami ochrony środowiska lądowego i morskiego.

6. Wszystkie obszary chronione winne mieć własne systemy zarządzania.
7. Poprawiona musi być efektywność w zarządzaniu obszarami chronionymi.
8. Istniejące i projektowane obszary chronione winny funkcjonować z uwzględnieniem praw ludności tubylczej (z uwzględnieniem praw ludów wędrownych) oraz społeczności lokalnych.
9. Przedstawiciele ludności tubylczej (oraz ludów wędrownych), a także społeczności lokalnych winni być włączeni w system zarządzania obszarami chronionymi, w proporcjach zależnych od ich praw i zainteresowań.
10. Ustanowiony musi być mechanizm współuczestnictwa ludności tubylczej w zarządzaniu obszarami chronionymi, wszędzie tam, gdzie tradycyjne obszary plemiennic zostały włączone do obszarów chronionych bez jej świadomej zgody.
11. Zapewnienie znaczącego wzrostu liczby młodych ludzi w administrowaniu i zarządzaniu obszarami chronionymi.
12. Rozpropagowane muszą być programy wsparcia dla obszarów chronionych.
13. Wszystkie kraje powinny posiadać odpowiednie systemy administrowania obszarami chronionymi.
14. Muszą być zapewnione odpowiednie środki dla finansowania światowego systemu obszarów chronionych.
15. Wszystkie narodowe systemy obszarów chronionych winny być wsparte odpowiednimi strategiami w zakresie edukacji i komunikacji społecznej.

Te piętnaście celów Planu Działań z Durbanu to *de facto* postulaty pod adresem wszystkich, od których zależy przyszłość obszarów chronionych na świecie, a więc przede wszystkim rządów, administracji ochrony przyrody, organizacji międzynarodowych, ekspertów, a także tych, którym przyszłość ochrony przyrody jest bliska. Plan nie stanowi prawa, ale na pewno będzie przez wiele lat traktowany jako wzorzec dobrych praktyk w zakresie zarządzania i ustanawiania obszarów chronionych (McNeely i Schutyser, 2003).

Jego treści kierowane są głównie pod adresem krajów rozwijających się, które mają poważne problemy z zapewnieniem odpowiednich standardów administracyjnych i finansowych dla swych obszarów chronionych. Niemniej, niektóre z tych postulatów kierowane są również pod adresem krajów rozwiniętych, które dla zapewnienia zachowania różnorodności biologicznej na naszej planecie winny się czuć odpowiedzialne za to, co dzieje się w uboższych częściach świata. Podkreślane w Planie związki między skuteczną ochroną przyrody a prawami społeczności lokalnych powinny być silniej uświadamiane.

Kongres zaowocował również licznymi wydawnictwami, z których część podsumowuje jego wyniki¹⁷³.

¹⁷³ Pełne dane na temat dokumentów Kongresu, podsumowanie ważniejszych z nich, można znaleźć w wydawnictwie *Benefits Beyond Boundaries...*, sprawozdań World Park Congress 2003 (a,b,c), a także na witrynie internetowej Światowej Komisji Obszarów Chronionych (WCPA IUCN) pod adresem www.wcpa.info/wcpa/ev.php lub www.iucn.org/themes/wcpa/wpc2003

6. Międzynarodowe kategorie obszarów chronionych

Różne są cele tworzenia i utrzymywania obszarów chronionych na świecie, jednakże wspólnym celem ich istnienia, od początku idei obszarów chronionych aż po czasy dzisiejsze, było zachowanie tego, co może zostać zniszczone, bezpowrotnie utracone, a co ma wybitne walory przyrodnicze, krajobrazowe, kulturowe. Obszary chronione powstawały w poszczególnych krajach i początkowo brak było szczegółowych wzorców dla tego rodzaju obiektów. Nie mniej jednak, w oparciu o wymianę doświadczeń, zasadnicze cele ochrony obszarów cennych ze względów przyrodniczych pozostawały z grubsza takie same. I tak najczęstszym powodem było zachowanie cennego fragmentu przyrody i krajobrazu dla przyszłych pokoleń. Innym, rozwijanym szczególnie w formie parków narodowych, było zachowanie obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych dla wypoczynku oraz turystyki i edukacji. Liczne są także obszary, których głównym powodem powstania były badania naukowe, prowadzenie różnych obserwacji przyrodniczych na obszarach wyłączonych z ingerencji ludzkiej. Najliczniejsze chyba obszary chronione powstały dla ochrony występujących tam rzadkich i zagrożonych gatunków oraz ich siedlisk.

Coraz bardziej rozwija się obszary, które oprócz przyrody mają chronić dorobek historyczny człowieka, ukształtowany przez niego krajobraz. Obecnie zwraca się uwagę także na wewnętrzną spójność w ochronie walorów krajobrazowych oraz przyrodniczych (Benett 2003; Brown, Mitchell, Beresford 2005).

Wiele obszarów obejmuje miejsca życia plemion współczesnych ludów pierwotnych, które żyją w rodzaju symbiozy z przyrodą.

Zwrócić należy także uwagę na fakt, że wiele obszarów chronionych powstało jako rezerваты łowieckie, dla prowadzenia racjonalnej gospodarki łowieckiej na ich terenie. Część z nich stanowi obecnie „normalne” obszary chronione, a część nadal służy łowiectwu. Takie tereny np. w Afryce Południowej (game reserve) odgrywają dość ważną rolę w ochronie zagrożonych zwierząt takich jak słonie czy nosorożce, gdyż legalizując łowy na specjalnie wyselekcjonowane sztuki, zniechęcają do kłusownictwa na obszarach chronionej przyrody.

Obszary, gdzie formalnymi właścicielami lub współwłaścicielami są społeczności lokalne, są również skuteczną formą ochrony, gdyż ludzie, którym turystyka przynosi wymierne korzyści, traktują otaczającą ich przyrodę jako swoje dziedzictwo i kapitał, który pozwala im, pod warunkiem ochrony i odpowiedniego użytkowania, na lepsze życie.

Większość obszarów chronionych stanowi własność państwową, władz regionalnych lub lokalnych, coraz więcej jest jednak obszarów prywatnych zakładanych i prowadzonych ze względów komercyjnych. Właścicielami są zarówno osoby fizyczne,

jak też spółki, fundacje, organizacje pozarządowe i in. Niektóre z nich mają także znaczące osiągnięcia ochroniarskie¹⁷⁴.

Na świecie istnieje historycznie ukształtowana nomenklatura obszarów chronionych. Są to rezerваты przyrody, obejmujące na ogół jednorodne obszary o wybitnych walorach przyrodniczych, parki narodowe, chroniące całe ekosystemy przyrodnicze wraz z walorami kulturowymi i historycznymi, parki krajobrazowe, gdzie chronione są historycznie ukształtowane krajobrazy przyrodniczo-historyczne i wiele innych¹⁷⁵. Pojęcia te nie są jednorodne i w różnych krajach używane są różnego rodzaju terminy. I tak na przykład parki krajobrazowe zwane są parkami natury, obszarami chronionego krajobrazu, parkami regionalnymi, obszarami chronionej przyrody, a także w Wielkiej Brytanii i w Japonii zwane są one parkami narodowymi (Phillips 2002). Dla usunięcia problemów klasyfikacji obszarów chronionych wprowadzone zostały międzynarodowe zasady klasyfikacji obszarów chronionych. Pierwsze próby wprowadzenia klasyfikacji obszarów chronionych uczyniono w 1933 roku podczas Międzynarodowej Konferencji Ochrony Flory i Fauny w Londynie. Wymieniono wtedy: parki narodowe, ściśle rezerваты przyrody, rezerваты flory i fauny, i rezerваты, na których obszarze „zabronione jest łowiectwo i zbieranie okazów przyrodniczych” (Holdgate 1999).

Europejska Federacja EUROPARC posługuje się następującymi definicjami obszarów chronionych¹⁷⁶:

Obszar chroniony to „Obszar lądowy i/lub morski przeznaczony dla ochrony i czynnego kształtowania różnorodności biologicznej i zasobów naturalnych, a także towarzyszących im zasobów kulturowych, przy pomocy przepisów prawnych i innych efektywnych środków”.

Park narodowy „zgodnie z międzynarodowym rozumieniem tego słowa stanowi duży naturalny obszar o znaczeniu narodowym. Chronione są w ten sposób ekosystemy nieprzekształcone przez działalność ludzką. W obrębie parku przyroda winna rozwijać się w sposób nieskrępowany i niezakłócany przez człowieka. Parki służyć winny edukacji i rekreacji, dając możliwość odwiedzającym kontaktu z naturą i odpoczynku w nieskażonym środowisku. Na terenie parku narodowego wyklucza się eksploatację surowców naturalnych, budowanie hydroelektrowni, eksploatację lasów, rolnictwo, polowanie. W parkach narodowych natura winna mieć możliwość życia zgodnie ze swoimi prawami”.

Parki regionalne i parki natury (w tym także parki krajobrazowe) są „wielkimi jednostkami krajobrazowymi, o szczególnych walorach estetycznych, ukształtowanymi w wyniku trwających od wieków związków między naturą a człowiekiem. Obszary takie mają służyć rekreacji, a ich kształtowanie winno polegać na kontynuacji tradycyjnych mało intensywnych form użytkowania terenów. Innym celem jest zachowanie w ich obrębie miejsc o znaczeniu historycznym oraz zapewnienie warunków dla kultuwowania lokalnego folkloru i tradycji”.

¹⁷⁴ Niektóre z tych obiektów osiągają imponujące rozmiary. Np. jeden z prywatnych rezerwatów, Namib Rand w Namibii liczy ponad 17 tys. km², a dostęp na jego teren jest limitowany.

¹⁷⁵ W opracowaniu Sandwith, Shine i in. na temat transgranicznych obszarów chronionych wymienia się ponad 120 kategorii obszarów chronionych stosowanych w różnych krajach świata.

¹⁷⁶ A definition of terms... <http://www.europarc.org/international/data/definitionterms.htm>

Do najważniejszych obszarów chronionych EUROPARC zalicza także Rezerваты Biosfery oraz miejsca Dziedzictwa Światowego, które omówione zostaną poniżej.

Przytoczone definicje są mało precyzyjne, niemniej jednak pozwalają na zrozumienie sensu powoływania najważniejszych elementów systemu obszarów chronionych.

Ostatnio IUCN zaproponowała nową definicję obszarów chronionych jako „Ściśle zdefiniowaną przestrzeń geograficzną, uznaną (przez odpowiednie władze i społeczność lokalną), przeznaczoną i zarządzaną poprzez środki prawne lub też inne efektywne środki dla osiągnięcia długoterminowych celów w zakresie ochrony przyrody, wraz z występującymi tam usługami ekosystemowymi i walorami kulturowymi” (Dudley, 2008).

Definicja ta ma zdaniem autorów podkreślić, że głównym celem obszarów chronionych jest ochrona przyrody, a w tym różnych gatunków zwierząt i roślin, tworów i zjawisk przyrody nieożywionej, funkcjonalnych jednostek przyrodniczych (ekosystemów) oraz wytwarzanych przez nie „dóbr”, niezbędnych dla funkcjonowania samej przyrody jak i ludności (usługi ekosystemowe). Ochronie przyrody towarzyszyć powinna ochrona walorów kulturowych danego obszaru oraz ochrona dóbr i walorów służących zrównoważonemu jego użytkowaniu przez człowieka. Warunkiem winno być, w przypadkach konfliktowych, uznanie konieczności zachowania walorów przyrody.

6.1. Klasyfikacja IUCN/UNEP

Publikowana od roku 1962 przez ONZ lista obszarów chronionych, tworzona przy współpracy ze Światową Komisją Obszarów Chronionych Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (WCPA) miała z początku poważną usterkę – objęte nią obiekty chronione były organizowane według nieporównywalnych kryteriów. Klasyfikacja poszczególnych obszarów była dokonywana w krajach, do których one należały, wg specyfiki i kryteriów tam przyjętych. Mimo podobnej terminologii trudno więc było porównywać takie obiekty, jak parki narodowe czy też rezerваты w różnych krajach pod względem reżimów ochronnych i zasad ich użytkowania. Wobec takiej sytuacji i rozlicznych kryteriów stosowanych na świecie dla uznawania danego obiektu za chroniony, IUCN w roku 1978 zaproponowała przyjęcie 10 kategorii obszarów chronionych. Obejmowała ona osiem kategorii obszarów chronionych wyznaczonych wg sposobów ich użytkowania oraz dwie kategorie wynikające z porozumień międzynarodowych pod auspicjami UNESCO – Światowych Rezerwatów Biosfery (MaB) oraz przyrodniczych miejsc Dziedzictwa Światowego (World Heritage). W wyniku późniejszych dyskusji listę tę skrócono i ostatecznie na IV Kongresie Parków Narodowych zarekomendowano 6 kategorii ochronnych¹⁷⁷. Obecnie podział obszarów chronionych wg celów ochrony, kryteriów zarządzania i użytkowania, proponowany przez Światową Unię Ochrony Przyrody, uznany został przez Organizację Narodów Zjednoczonych jako podstawa przy sporządzaniu list tych obiektów. Głównym kryterium rozróżniania poszczególnych kategorii jest sposób zarządzania i użytkowania poszczególnych obszarów dla realizacji głównych celów, dla których organizowane są parki i obszary

¹⁷⁷ W literaturze polskiej zagadnienie to było omawiane m.in w pracach Okołowa, 1995, Radziejewskiego, 1996, Symonides, 2008.

chronione. Zalicza się do nich: badania naukowe, ochrona dzikiej przyrody, ochrona gatunków i różnorodności biologicznej, zarządzanie zasobami środowiska, ochrona specyficznych walorów naturalnych i kulturowych, turystykę i rekreację, edukację, zrównoważone użytkowanie zasobów, zarządzanie walorami kulturowymi (Guidelines for Protected Area Management Categories 1999).

Przed V Kongresem Parków rozpoczęto prace nad doprecyzowaniem koncepcji kategoryzacji obszarów chronionych, z większym naciskiem na rolę obszarów chronionych w systemie ochrony przyrody i jej walorów. Podsumowaniem toczącej się kilka lat dyskusji jest wydany w 2008 roku nowy przewodnik IUCN stosowania kategorii obszarów chronionych w praktyce zarządzania nimi. (Dudley, 2008).

Tabela 5. Kategorie ochronne IUCN / UNEP¹⁷⁸

I rezerваты ścisłe Kategoria I A (Scientific reserve) przeznaczone głównie do celów naukowych i badań monitoringowych, jako reprezentatywny ekosystem lub twór przyrody nieożywionej, obecność ludzi ściśle kontrolowana.
Kategoria I B (Wilderness area) ustanowione w celu ochrony naturalnych ekosystemów, będących w stanie nienaruszonym lub słabo zmienionym, na terenach niezamieszkałych i z ograniczoną ingerencją ludzi, chronione dla zachowania naturalnych procesów przyrodniczych.
II parki narodowe (National Park) ustanowione w celu ochrony dużych obszarów naturalnych lub przekształconych w niewielkim stopniu, ich walorów przyrodniczych i kulturowych, zapewnienia terenów do wypoczynku, ale także w celach edukacyjnych i naukowych.
III pomniki przyrody (Natural Monument) ustanowione w celu ochrony pojedynczych zjawisk przyrodniczych (przyrody żywej i nieożywionej), także obiektów o znaczeniu krajobrazowym, kulturowym i estetycznym.
IV obszary czynnej ochrony gatunków i siedlisk (Habitat/species management area) ustanowione w celu czynnej ochrony wybitnych biotopów, siedlisk poszczególnych gatunków, które mogłyby nie przetrwać bez zabiegów ochronnych.
V obszary chronionego krajobrazu (Protected Landscape / Seascape) ustanowione głównie w celu zachowania obszarów historycznie ukształtowanego krajobrazu z jego walorami naturalnymi i kulturowymi; w tym specyficznych, tradycyjnie ukształtowanych sposobów użytkowania tych obszarów (zarówno lądowych jak i morskich). Działalność człowieka nie powinna doprowadzać do zmian przyrodniczych, kulturowych i gospodarczych na takich obszarach.
VI obszary przyrodnicze chronione ze zrównoważonym użytkowaniem ich zasobów (Protected area with sustainable use of natural resources), których głównym zadaniem jest ochrona różnorodności biologicznej, stwarzanie warunków do wprowadzania zasad trwałego i zrównoważonego użytkowania ich zasobów przyrody w celu zaspokajania potrzeb gospodarczych, przy ograniczeniu (ew. wyeliminowaniu) rozwoju przemysłu mogącego wpłynąć negatywnie na istniejący stan przyrody.

¹⁷⁸ W oparciu o Dudley, op.cit.

Istnieje koncepcja (opracowana w 1999 r. przez EUROPARC i WCPA) przypisania poszczególnym obszarom chronionym klasyfikacji celów ich funkcjonowania. W poniższej tabeli wyróżniono cele główne (1), drugorzędne (2), potencjalne (3) – (Guidelines for Protected Areas 1999).

Tabela 6. Cele funkcjonowania kategorii obszarów chronionych

Cele funkcjonowania obszarów chronionych	Kategorie obszarów						
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
badania naukowe	1	3	2	2	2	2	3
ochrona dzikiej przyrody	2	1	2	3	3	-	2
ochrona gatunków i różnorodności biologicznej	1	2	1	1	1	2	1
zarządzanie zasobami środowiska	2	1	1	-	1	2	1
ochrona specyficznych walorów naturalnych i kulturowych	-	-	2	1	3	1	3
turystyka i rekreacja	-	2	1	1	3	1	3
edukacja	-	-	2	2	2	2	3
zrównoważone użytkowanie zasobów	-	3	3	-	2	2	1
zarządzanie walorami kulturowymi	-	-	-	-	-	1	2

Wg danych pochodzących z najbardziej aktualnej Światowej Listy Obszarów Chronionych większość istniejących obszarów spełnia warunki przypisania ich do poszczególnych kategorii obszarów chronionych. Świadczy to o sukcesie tej koncepcji i jej powszechnej akceptacji. Komisja Obszarów Chronionych (WCPA) IUCN wydała szereg materiałów dotyczących kwalifikowania obszarów chronionych, ich użytkowania i ich ochrony. Przykładowo wymienić można prace Philipsa (2002) czy też Thomasa i Middletona (2003).

Tabela 7. Liczba i odsetek obszarów chronionych na świecie w 2003 r. (wg kategorii IUCN)

Kategoria	Liczba obiektów	%	Powierzchnia	%
Ia	4731	4,6	1033888	5,5
Ib	1302	1,3	1015512	5,4
II	3881	3,8	4413142	23,6
III	19833	19,4	275432	1,5
IV	27641	27,1	3022515	16,1
V	6555	6,4	1056008	5,6
VI	4123	4,0	4377091	23,3
Poza kategorią	34036	33,4	3569820	19,0
Ogółem	102102	100,0	18763407	100,0

Chociaż w Polsce nie ma oficjalnej praktyki stosowania międzynarodowej klasyfikacji obszarów chronionych, to można założyć, że kategoria I odpowiada niektórym rezerwatom ścisłym, a zwłaszcza obszarom ochrony ścisłej w parkach narodowych,

kategoria II to nasze parki narodowe (być może z wyjątkami), kategoria III w zasadzie nie występuje w naszym kraju w rozumieniu stosowanym przy sporządzaniu Światowej Listy Obszarów Chronionych, kategoria IV odpowiada rezerwatom, kategoria V to nasze parki krajobrazowe, a kategoria VI to obszary chronionego krajobrazu. Byłoby celowe przeprowadzenie, przy zastosowaniu narzędzi proponowanych przez IUCN, szczegółowej klasyfikacji naszych obszarów prawnie chronionych.

6.2. Rezerваты Biosfery MaB

Historia rezerwatów biosfery sięga roku 1968, kiedy to odbyła się konferencja UNESCO poświęcona zagadnieniom związków i sprzeczności między ochroną przyrody a koniecznością użytkowania zasobów przyrodniczych przez człowieka. W trakcie tej konferencji znaleziono rozwiązanie w postaci koncepcji rezerwatów biosfery. W roku 1970 na Konferencji Generalnej UNESCO przyjęto program Człowiek i Biosfera (Man and Biosphere Programme – MaB)¹⁷⁹. W jego ramach powstała idea rezerwatów biosfery. Zakłada się, że sieć takich rezerwatów powinna chronić reprezentatywne ekosystemy świata. Rezerваты takie tworzone są w celu zachowania różnorodności zespołów zwierząt i roślin, ochrony genetycznej różnorodności gatunków oraz zapewnienia terenów do badań ekologicznych i środowiskowych, a także do celów naukowych i szkoleniowych.

Główne cele takich rezerwatów to:

- funkcje ochronne krajobrazów, ekosystemów, gatunków i różnicowania genetycznego;
- funkcje rozwojowe w zakresie ekonomicznym i społeczno-kulturowym lokalnych społeczności w duchu zrównoważonego rozwoju, z uwzględnieniem walorów przyrodniczych i zasad ich ochrony;
- zapewnienie warunków do współpracy w ramach międzynarodowej sieci rezerwatów biosfery.

W obrębie rezerwatów biosfery tworzone są trzy strefy użytkowania:

- „jądro” – „strefa centralna” (core zone), będące strefą o najwyższych walorach przyrodniczych i która winna być pod ochroną prawną, wg systemu obowiązującego w danym kraju; strefa ta winna być w zasadzie wyłączona z ludzkiej działalności, poza takimi jej przejawami jak badania naukowe, monitoringowe czy też tradycyjne, ekstensywne użytkowanie przez lokalne społeczności;
- „strefa buforowa” (ochronna) – która winna otaczać strefę centralną; w jej obrębie mogą mieć miejsce różnego typu czynne formy ochrony przyrody, np. w celu rehabilitacji zdegradowanej przyrody, prowadzenia różnych eksperymentów w zakresie efektywnych form ochrony przyrody, wprowadzania różnego rodzaju form użytkowania, które nie będą zagrażać w znaczącym stopniu przyrodzie; w obrębie tej strefy przewiduje się również rozwój takich funkcji jak turystyka, edukacja i szkolenia, dopuszcza się istnienie infrastruktury rekreacyjnej;
- „zewnętrzny obszar ochronny (przejściowy)” (transition area), którego głównym celem jest stworzenie warunków dla współpracy między obszarami wewnętrznymi

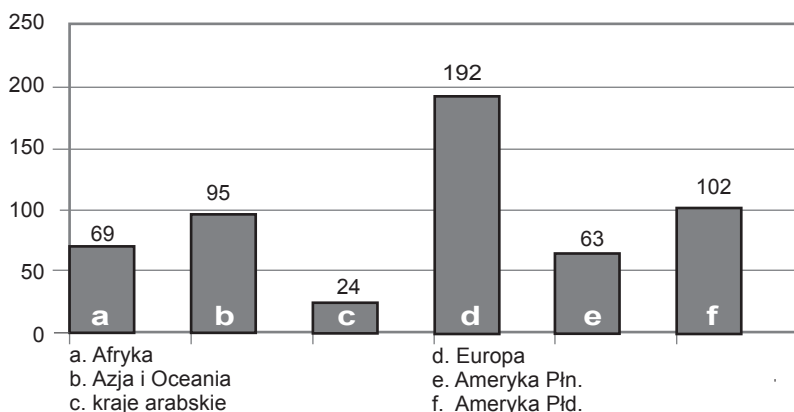
¹⁷⁹ What is a Biosphere Reserve? <http://www.unesco.org/mab/nutshell.htm>

nymi a terenami o intensywnej gospodarce, w obrębie tej strefy przewiduje się możliwość wprowadzenia różnego typu działalności ludzkiej, a w tym osadnictwa, rolnictwa, intensywnego użytkowania turystycznego i innych, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju; bardzo ważna dla funkcjonowania tej strefy jest współpraca między różnymi grupami interesów: społecznościami lokalnymi, organizacjami społecznymi, lokalnymi władzami, przedstawicielami biznesu, nauki, czy turystami.

Zgodnie z ideami Konferencji ONZ Środowisko i Rozwój z roku 1992 w Rio de Janeiro zakłada się, że rezerваты biosfery, oprócz swych funkcji ochronnych winny odgrywać rolę przykładu możliwości wdrażania w praktyce idei zrównoważonego rozwoju.

Obecnie w programie MaB bierze udział 105 państw, na których obszarach istnieje 561 tego rodzaju obiektów¹⁸⁰.

Wykres 8. Liczba rezerwatów MaB w poszczególnych regionach (2008)¹⁸¹



W każdym z państw powinien istnieć Narodowy Komitet MaB, który odgrywa ważną rolę w procesie kwalifikowania obszarów jako rezerwatów biosfery. Komitety Narodowe przedkładają swe propozycje do Międzynarodowej Rady Koordynacyjnej Programu MaB. Po ocenie i akceptacji propozycji, rekomendacja powołania kolejnego rezerwatu przedkładana jest Dyrektorowi Generalnemu UNESCO, który powiadamia o swej decyzji wszystkie zainteresowane strony.

Istnieje szereg kryteriów, na podstawie których następuje selekcja obszarów do sieci rezerwatów biosfery. Są to m.in:

- kryterium reprezentatywności dla regionów biogeograficznych;
- stan ich naturalności (niski stopień degradacji w wyniku działalności człowieka);
- kryterium występowania w obrębie postulowanego rezerwatu cennych zespołów krajobrazowych, ekosystemów, rzadkich i chronionych gatunków zwierząt i roślin;

¹⁸⁰ Wg danych UNESCO z marca 2008 roku (www.unesco.org/mab)

¹⁸¹ jw.

- możliwości wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju i użytkowania obszaru również w obrębie jego najbliższego sąsiedztwa;
- możliwość wdrażania zasady „buforowania” (strefowania) obszaru projektowanego rezerwatu;
- kryterium istnienia prawnie chronionego obszaru, który stanowiłby „jądro” całego obszaru.

Ogólna polityka rozwoju sieci rezerwatów biosfery opiera się na Strategii Rezerwatów Biosfery przyjętej na Konferencji MaB w Sewilli w roku 1995.

W roku 2008 odbył się kolejny Trzeci Kongres Rezerwatów Biosfery w Madrycie, w którym wzięło udział 800 przedstawicieli rezerwatów biosfery z całego świata, a także organizacji zajmujących się krzewieniem idei rezerwatów biosfery. Przyjęto Deklarację Madrycką oraz Plan Działań. Deklaracja podkreśla konieczność zwrócenia uwagi na nowe wyzwania, jakie stoją przed ochroną przyrody, takie jak ocieplanie się klimatu, wzrost liczby ludności, zapotrzebowanie na tereny rolnicze. Postuluje wzmocnienie współpracy z lokalnymi społecznościami, administracją różnego szczebla, prywatnymi przedsiębiorcami, mediami, organizacjami pozarządowymi i ośrodkami naukowymi. W planie działań wymienia się cele:

- działania na rzecz ustanawiania właściwych relacji między terenami zurbanizowanymi a chronionymi;
- włączanie prywatnego sektora w działania na rzecz rezerwatów biosfery;
- budowanie związków między lokalną gospodarką a rezerwatami biosfery;
- rekomendowanie rezerwatów jako znaku promocyjnego dla lokalnych produktów.

Tego rodzaju działania mogą być antidotum na zagrożenia wynikające z obecnego stanu środowiska i gospodarki światowej.

Szereg parków narodowych, parków natury i krajobrazowych, a także rezerwatów przyrody stanowi elementy sieci rezerwatów MaB jako ich strefy centralne¹⁸². Rezerваты Biosfery współpracują w oparciu o porozumienia regionalne. Największe z tych porozumień EuroMAB obejmuje 255 rezerwatów położonych w Europie, Izraelu, Kanadzie i USA.

Podsumowując należy stwierdzić, że idea rezerwatów biosfery jest jedną z ciekawszych koncepcji ochrony przyrody oraz użytkowania obszarów chronionych przez człowieka. Sprawdza się ona nie tylko w obrębie krajów rozwijających się, gdzie bardzo ważne jest zapewnienie społecznościom lokalnym, a często też współczesnym ludom pierwotnym, odpowiedniego miejsca do życia. Coraz więcej tego rodzaju rezerwatów powstaje również w Europie. Niektóre obiekty MaB mają charakter transgraniczny (Sandwith 2001). Wg danych UNESCO z 2005 r. istniało dziewięć takich obiektów. Aż trzy takie obszary występują na granicach Polski ze Słowacją i Czechami (Tatry i Karkonosze) a jeden z nich – Bieszczady stanowi rzadki przykład rezerwatu trójkątnego (Polsko-Słowacko-Ukraińskiego) jako Wschodniokarpacki Rezerwat Biosfery¹⁸³.

¹⁸² Ogólne zasady tworzenia i funkcjonowania rezerwatów biosfery, a także zasady strategii rozwoju sieci rezerwatów MaB, ramowe zasady ich statutu zawiera opracowanie Biosphere reserves... UNESCO, 2002.

¹⁸³ Międzynarodowy Rezerwat Biosfery Polesie Zachodnie, składający się z dwóch rezerwatów biosfery: ukraińskiego „Szackiego” oraz polskiego Zachodnie Polesie nie znajduje się na

Istnieje szereg wydawnictw o charakterze popularnym, inspirowanych przez UNESCO, mających popularyzować rezerваты biosfery (np. Lotz i Schürman 1998).

6.3. Miejsca Światowego Dziedzictwa World Heritage Sites

W roku 1975 weszła w życie Konwencja UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Jej celem jest identyfikacja, ochrona i stworzenie warunków dla zachowania obiektów kulturowych i przyrodniczych mających wybitne znaczenie dla ludzkości. Konwencja zachęca Państwa – Strony Konwencji do ubiegania się o wpisanie takich miejsc na Listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości (The World Heritage List), a także propaguje współpracę międzynarodową i budowanie poczucia międzynarodowej odpowiedzialności w celu zachowania takich obiektów. Na jej podstawie wyróżnia się również obiekty przyrodnicze o szczególnych, unikatowych w skali świata walorach. Obszary takie zwą się oficjalnie World Heritage Sites, a taki tytuł przysługuje również niektórym parkom narodowym. Podstawowe kryteria powołania obiektów przyrodniczych na Listę Światowego Dziedzictwa to:

- kryterium występowania na danym obszarze nadzwyczajnych przykładów historii naturalnej Ziemi, a w tym ważnych dla dokumentacji rozwoju geologicznego, geomorfologicznego, występowania różnego rodzaju procesów naturalnych i form przyrody nieożywionej;
- kryterium dokumentowania procesów ekologicznych i biologicznych, występowania rzadkich gatunków zwierząt i roślin, zachowania cennych ekosystemów, zarówno lądowych jak i w obrębie wód lądowych i mórz;
- kryterium nadzwyczajnych walorów estetycznych i krajobrazowych;
- kryterium występowania zagrożonych gatunków, siedlisk i ekosystemów, wymagających szczególnej ochrony.

Obecnie Światowa Lista Dziedzictwa Ludzkości obejmuje ponad 850 obiektów kulturowych i przyrodniczych znajdujących się na terenie 141 państw. Wg danych z roku 2008 166 takie obiekty umieszczone zostały na Liście ze względu na swoje walory przyrodnicze, a dalsze 25 obiektów ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe. Jak dotąd tylko jeden obiekt przyrodniczy z Polski – rezerwat ścisły w Białowieskim Parku Narodowym znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa. Od roku 2004 wpisano też na tę listę pograniczny polsko-niemiecki Park Krajobrazowy Mużakowski/Muskauer Park ze względu na kryteria kulturowo-przyrodnicze.

6.4. Obszary Konwencji z Ramsar

W roku 1971 w mieście Ramsar w Iranie została zawarta Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego. Konwencja ta weszła w życie w roku 1975 i do roku 2008, 158 krajów (w tym Polska) stało się jej stronami¹⁸⁴. Do dziś jest to jedyna wielostronna konwencja poświęcona ochronie tylko jednego typu ekosystemu. Przedmiotem

oficjalnej liście rezerwatów transgranicznych. (UNESCO / MaB, 2008).

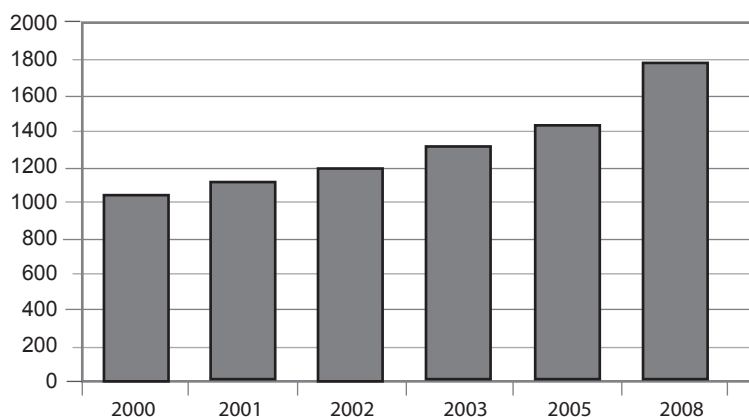
¹⁸⁴ The Convention of Wetlands, <http://www.ramsar.org/brochure-e.htm>, polski tekst: Konwencje międzynarodowe... Zeszyt 11.

Konwencji z Ramsar jest ochrona naturalnych terenów podmokłych, a także płytkich morskich wód pływowych (do 6 metrów głębokości). Na mocy Konwencji o obszarach wodno-błotnych chroni się obszary spełniające następujące kryteria:

- Kryterium międzynarodowego znaczenia obiektu, stopnia jego naturalności, reprezentatywności dla danego regionu biogeograficznego, stopnia unikalności;
- Kryterium występowania gatunków i zbiorowisk zagrożonych zwierząt i roślin;
- Kryterium znaczenia dla zachowania zwierząt i roślin, znaczenia danego obiektu jako miejsca niezbędnego dla poszczególnych faz ich cyklu życiowego (np. jako miejsca rozrodu);
- Kryteria ilościowe: dany obiekt winien być miejscem bytowania dla co najmniej 20 000 ptaków wodnych, lub co najmniej 1% osobników jednego gatunku w skali globalnej;
- Kryterium występowania rzadkich gatunków ryb.

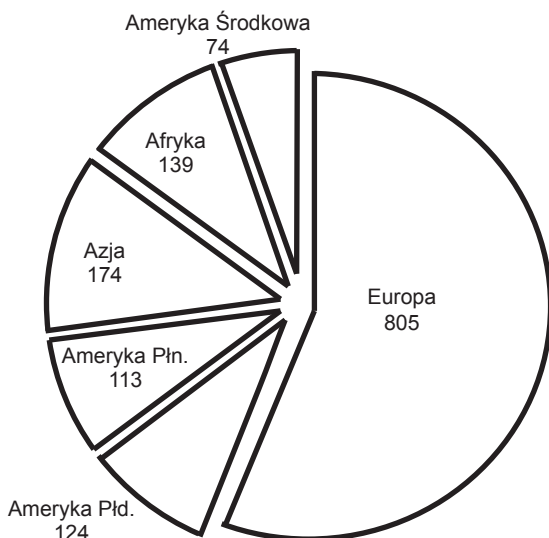
Ze względu na wagę, jaką odgrywają obiekty objęte Konwencją dla stosunków przyrodniczych danego regionu, a przede wszystkim jako miejsca rozrodu dla ptactwa wodnego i błotnego, liczba tych obiektów stale wzrasta i w (2008 roku) 161 177 tys. ha powierzchni naszej planety objęto tą formą ochrony przyrody.

Wykres 9. Przyrost liczby obiektów chronionych Konwencją z Ramsar w latach 2000 – 2008



Na wzrost liczby obiektów Konwencji może mieć wpływ polityka Unii Europejskiej, która prowadzi aktywną ochronę siedlisk gatunków wędrownych i zagrożonych. Świadczyć o tym może szczególnie duża liczba obiektów ramsarowskich w Europie.

Wykres 10. Liczba obszarów Konwencji z Ramsar na poszczególnych kontynentach w 2007 r.



6.5. Geoparki

Najnowszą inicjatywą międzynarodową w zakresie obszarów chronionych jest Europejska Sieć Geoparków (The European Geoparks Network). Głównym celem geoparków jest ochrona dziedzictwa geologicznego i promocja zasad zrównoważonego rozwoju na tego typu obszarach. Zakłada się, że owe obszary winny wyróżniać się szczególnym znaczeniem ze względu na walory naukowe, estetyczne i edukacyjne. Choć podstawowym zadaniem geoparków jest ochrona dziedzictwa naturalnego Europy, jego najistotniejszych fenomenów przyrody nieożywionej, to zwraca się także uwagę, by charakteryzowały się one walorami archeologicznymi, ekologicznymi, historycznymi i kulturowymi. Tworzenie geoparków ma przyczynić się także do rozwoju lokalnego, m.in. poprzez rozwój geoturystyki.

Porozumienie w sprawie utworzenia Sieci Geoparków zostało podpisane między czterema europejskimi rezerwatami geologicznymi w roku 2000 na wyspie Lesbos w Grecji.

Przyjęto wtedy deklarację, której akceptacja jest obowiązkiem każdego kandydata na członka organizacji. Stwierdza ona że:

1. Europejski geopark musi być obszarem o jasno zdefiniowanych granicach, obejmującym rzadkie elementy dziedzictwa geologicznego, posiadające wartości naukowe, estetyczne i edukacyjne; w obszarze którego promowana musi być zrównoważona gospodarka oraz chronione są inne walory: kulturowe, archeologiczne, historyczne i ekologiczne;
2. Obszar geoparku musi posiadać odpowiednie ciało zarządzające, zdolne do skutecznych działań na rzecz ochrony przyrody; nie dopuszcza się działań mogących skutkować utratą walorów geologicznych;

3. Park winien aktywnie włączać się w działania na rzecz zrównoważonego rozwoju, m.in. poprzez rozwój geoturystyki; powinien także mieć wpływ na rozwój warunków życiowych mieszkańców, zachęcać ich by w oparciu o walory obszaru działali na rzecz jego kulturowej rewitalizacji;
4. Na obszarze geoparku winno się rozwijać i doskonalić metody zachowania dziedzictwa geologicznego;
5. Celem funkcjonowania geoparku winno być także wspieranie badań z dziedziny nauk o ziemi i działań edukacyjnych w tej dziedzinie;
6. Każdy geopark winien współpracować z Europejską Siecią Geoparków, wymieniając doświadczenia i promując osiągnięcia¹⁸⁵.

W roku 2009 sieć liczyła 34 parki z Austrii, Chorwacji, Czech, Francji, Grecji, Irlandii, Hiszpanii, Niemiec, Norwegii Portugalii, Rumunii, Wielkiej Brytanii, Włoch. Organizacja jest zarządzana przez Koordynacyjny Komitet Członkowski (Coordination Committee Members) – po dwóch reprezentantów z każdej organizacji członkowskiej. Istnieje także Komitet Doradczy. Komitet Członkowski wybiera Koordynatora i Wicekoordynatora na okres 3 lat. W roku 2001 Sieć podpisała umowę o współpracy z UNESCO. Współpraca ta przybrała formalny charakter w roku 2005, kiedy to stała się oficjalnie częścią powstającej pod auspicjami tej agendy ONZ Międzynarodowej Sieci Geoparków (International Network of Geoparcs)¹⁸⁶.

W roku 2004 w Pekinie odbyła się I Międzynarodowa Konferencja Geoparków. Przyjęto wtedy Deklarację Pekijską w sprawie Ochrony Geologicznego Dziedzictwa Ziemi z udziałem przedstawicieli 42 krajów. W Pekinie też powstało Biuro Światowej Sieci Geoparków¹⁸⁷. W roku 2007 odbyła się kolejna Konferencja, tym razem w Niemczech. Formalnie w 2008 roku Światowa Sieć obejmowała 57 narodowych Geoparków z Europy, Australii, Brazylii, Chin, Iranu i Malezji. Zwrócić należy uwagę na duże zainteresowanie ochroną dziedzictwa geologicznego naszej planety. Szacuje się że potencjalnie Globalna Sieć Geoparków może liczyć nawet 500 obiektów.

¹⁸⁵ Strona informacyjna European Geoparcs Network www.europeangeoparcs.org

¹⁸⁶ Rozwój tej inicjatywy został powierzony Działowi Nauk o Ziemi UNESCO, a aktualne informacje na temat jej rozwoju można znaleźć w portalu internetowym UNESCO www.unesco.org/science/earthsciences/geoparks/

¹⁸⁷ Adres internetowy Biura to www.worldpark.org

7. Podstawy ochrony przyrody i tworzenia obszarów chronionych w Europie

Europa ma szczególnie długą tradycję w zakresie ochrony przyrody i duże osiągnięcia w tym zakresie. Ochrona przyrody w Europie to nie tylko dorobek poszczególnych krajów, ale także działalność kilku organizacji międzynarodowych, które wpływały na osiągnięcia w tym zakresie w drugiej połowie XX wieku. Warto wspomnieć o najważniejszych z nich.

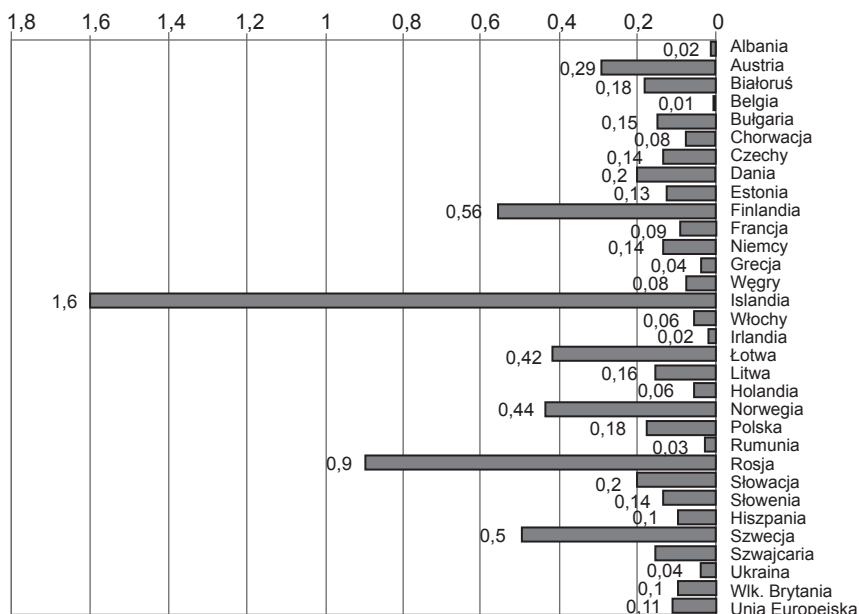
Dużą rolę zwłaszcza w przeszłości odgrywały instytucje związane z systemem ONZ. Najstarsza z nich to Europejska Komisja Gospodarcza ONZ z siedzibą w Genewie, która była inicjatorem licznych konferencji europejskich w zakresie ochrony środowiska oraz wielostronnych konwencji dotyczących środowiska, w tym także dotyczących ochrony przyrody Europy. Od lat siedemdziesiątych na rzecz współpracy europejskiej działa także Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

To z inicjatywy tych organizacji (we współpracy z Komisją Europejską) odbyło się kilka europejskich spotkań ministrów środowiska, z których ostatnie miały miejsce w Aarhus w Danii w roku 1998 oraz w Kijowie w roku 2003 i w Belgradzie w 2007 roku.

Inną organizacją jest Rada Europy, instytucja międzyparlamentarna istniejąca od 1949 r. i zajmująca się głównie krzewieniem współpracy kulturalnej i szerzeniem standardów w zakresie praw człowieka. Zrzesza ona prawie wszystkie państwa europejskie spełniające określone kryteria demokratyczne. Również instytucja ta zajmuje się problematyką ochrony dziedzictwa przyrodniczego Europy. Z jej inicjatywy uchwalona została Konwencja Berneńska która jest poświęcona wyłącznie zagadnieniom ochrony przyrody europejskiej (Wybór konwencji 1999). Konwencja ta stała się w późniejszym okresie źródłem działań Unii Europejskiej w zakresie budowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Oprócz tych dokumentów, w Europie funkcjonuje szereg porozumień i projektów dotyczących ochrony przyrody. Inicjatorami w tym zakresie są Rada Europy, ONZ oraz różne organizacje pozarządowe.

Jak już wykazano, Europa charakteryzuje się dużą gęstością występowania obszarów chronionych powoływanych wg krajowych systemów ochrony przyrody. Dzieje się tak pomimo wysokiego stopnia zagospodarowania obszarów kontynentu, jego pocięcia trasami komunikacyjnymi i licznej ludności. Z prezentowanego wykresu nr 11 wynika, że na obywatela Europy przypada stosunkowo mało powierzchni chronionej, najwięcej w krajach o małej intensywności zaludnienia (Islandia, Szwecja, Finlandia, Norwegia, Estonia). W krajach Europy Zachodniej i Środkowej powierzchnie chronione przypadające na jednego obywatela są znacznie mniejsze, średnia dla Unii Europejskiej wynosi 0,11 hektara na osobę. Polska plasuje się ze wskaźnikiem 0,18 ha na osobę powyżej średniej, a z bezpośrednich sąsiadów wyprzedza nas tylko Słowacja z wskaźnikiem 0,2 ha na osobę.

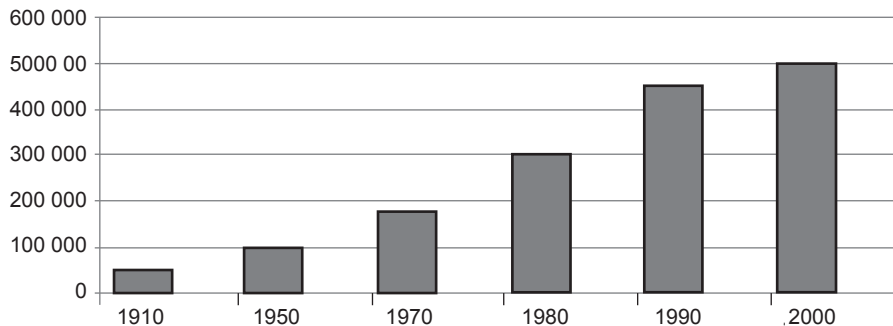
Wykres 11. Powierzchnie pod ochroną przypadające na mieszkańców poszczególnych krajów Europy (w ha/osobę)



Najważniejszą obecnie organizacją, kształtującą politykę europejską w zakresie ochrony przyrody jest Unia Europejska, która zrzesza obecnie 27 państw. Unia posiada własną politykę w zakresie ochrony przyrody, za której realizację odpowiadają wszystkie kraje członkowskie. Unia uczestniczy aktywnie w realizacji wszystkich wielostronnych konwencji ekologicznych, a specjalne programy w zakresie ochrony środowiska są realizowane także na rzecz pomocy krajom rozwijającym się. Oprócz przepisów unijnych w każdym z krajów unijnych obowiązują specyficzne przepisy ochrony przyrody, zarówno w zakresie ochrony gatunkowej zwierząt i roślin, istnieją też systemy obszarów chronionych, składające się z rezerwatów, parków narodowych, parków krajobrazowych (natury, regionalnych) i in. Krajowe systemy ochrony przyrody mają na ogół długie tradycje, sięgające XIX wieku i wielki dorobek ochroniarski.

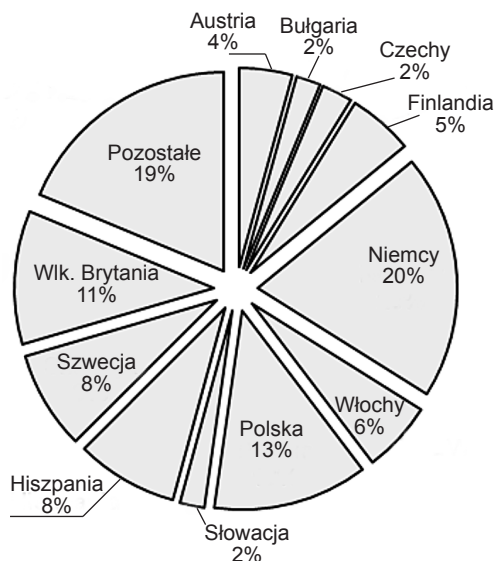
Na wykresie nr 12 przedstawiono tempo przyrostu powierzchni obszarów chronionych w Europie. Jak z niego wynika, od lat sześćdziesiątych XX w. mamy do czynienia z gwałtownym przyrostem powierzchni obszarów objętych ochroną. W ciągu czterdziestu ostatnich lat ubiegłego stulecia powierzchnia obszarów objętych ochroną wzrosła o 90%.

Wykres 12. Wzrost powierzchni obszarów chronionych (w ha) w Europie XX wieku (EEA Signals, 2004)



Obszary chronione powstawały we wszystkich krajach-członkach UE. W każdym z krajów Unii istnieją odpowiednie organy odpowiedzialne za administrowanie obszarami chronionymi, zlokalizowane w zależności od wewnętrznego ustroju danego państwa na poziomie centralnym lub regionalnym. Często też poszczególne formy ochrony przyrody przyporządkowane są różnym szczeblom administracji państwa. Wg danych UNEP / WCMC z 2005 r. największy odsetek europejskich – „unijnych” – obszarów pod ochroną znajduje się w Niemczech, Polsce, Wielkiej Brytanii, Szwecji i Hiszpanii. Dane te nie obejmują obszarów Sieci Natura 2000, gdyż duża ich część jest położona w obrębie obszarów chronionych oraz ze względu na fakt, że w większości krajów realizacja sieci nie została jeszcze zakończona.

Wykres 13. Udział obszarów chronionych wybranych krajów europejskich w ogólnej powierzchni obszarów chronionych UE



7.1. Ogólnoeuropejskie inicjatywy w zakresie ochrony przyrody

7.1.1. Paneuropejska Strategia Ochrony Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej

Paneuropejska Strategia Ochrony Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy – PEBLDS) została ustanowiona jako adaptacja do warunków europejskich działań przewidzianych w Konwencji o różnorodności biologicznej. Została zaproponowana w Deklaracji z Maastricht z roku 1993 poświęconej ochronie przyrody¹⁸⁸. Strategia została zaprezentowana na trzeciej europejskiej Konferencji Ministrów Środowiska w roku 1995. Celami Strategii jest znaczące ograniczenie zagrożeń dla europejskiej różnorodności biologicznej i krajobrazowej, wzrost różnorodności biologicznej i krajobrazowej w Europie, wzmocnienie spójności ekologicznej Europy, zapewnienie udziału społeczeństwa w działaniach na rzecz ochrony różnorodności biologicznej.

Dla realizacji PEBLDS zaproponowano Plan działań na rzecz różnorodności biologicznej i krajobrazowej w Europie w latach 1996 – 2000. Innym dokumentem, który powstał w ramach PEBLDS stał się projekt o nazwie Paneuropejska Sieć Ekologiczna (Pan-European Ecological Network – PEEN)¹⁸⁹. Inicjatywa ta została zaproponowana w roku 1995, w trakcie ministerialnego szczytu europejskiego w Sofii. Koncepcja funkcjonowania PEEN zbliżona jest do koncepcji konstruowania stref ochronnych międzynarodowych rezerwatów biosfery czy też sieci obszarów chronionych zaproponowanych w ramach polskiej koncepcji ESOCH (Różycka, Gacka 1976). W tych ramach przewiduje się tworzenie obszarów centralnych, stref buforowych, korytarzy łączących strefy i ew. obszarów wymagających rekultywacji¹⁹⁰. Deklarację uczestnictwa w tworzeniu PEEN zgłosiły 54 kraje strefy europejskiej przy dużym udziale Rady Europy. W oparciu o to proponowana jest sieć obszarów wymagających ochrony EECONET. Istnieje międzyrządowy komitet ekspertów, a nadzór nad funkcjonowaniem projektu sprawują Rada Europy wraz z European Centre for Nature Conservation (ECNC)¹⁹¹. Na kolejnym szczycie, w roku 2003 w Kijowie rezolucja poświęcona różnorodności biologicznej wzywa kraje europejskie do ustanowienia do roku 2008 wszystkich obszarów centralnych, zgodnie z koncepcją PEEN. Zakłada się także, że sieć ta bazować będzie m.in. na sieci Natura 2000 i sieci Emerald¹⁹².

Nie można uciec od konkluzji, że koncepcje PEBLDS oraz PEEN, choć cenne pod względem ideowym, w gruncie rzeczy stanowią obszar zainteresowań grupy międzynarodowych ekspertów i specjalistycznych organizacji pozarządowych, a w większości krajów, w tym także w Polsce brak jest szerszej świadomości uczestniczenia w tym programie.

¹⁸⁸ Conserving Europe's Natural Heritage-Towards a European Ecological Network.

¹⁸⁹ Koncepcja ta występowała także pod nazwą Europejskiej Sieci Ekologicznej European Ecological Network (EECONET).

¹⁹⁰ W połowie lat dziewięćdziesiątych w ramach tego programu przygotowano koncepcję ECONET dla Polski (Liro, red, 1995...

¹⁹¹ Bliższe dane na ten temat można znaleźć na stronach ECNC pod adresem www.eeconet.org

¹⁹² The European ecological network www.eeconet.org

7.1.2. Dyplomy europejskie

Najstarszą inicjatywą w zakresie ochrony przyrody podjętą na rzecz obszarów chronionych było ustanowienie w roku 1965 wyróżnienia w postaci Dyplomu Europejskiego. Dyplom taki jest przyznawany obiektom ważnym z punktu widzenia ochrony europejskiej flory i fauny oraz krajobrazu – szczególnie dobrze chronionych. Obszar proponowany do tego wyróżnienia winien być prawnie chroniony i charakteryzować się integracją zadań w zakresie ochrony przyrody z ograniczoną działalnością ludzką. Przyznanie dyplomu poprzedzone jest ewaluacją przez ekspertów.

Dyplom przyznawany jest na 5 lat. Po tym okresie może być odnowiony, o ile zarządzający danym obiektem wypełnia swe obowiązki, m.in. przez przesłanie do Rady Europy szczegółowych sprawozdań na temat stanu środowiska obiektu. W przypadku stwierdzenia znaczącego pogorszenia stanu środowiska, prowadzącego do utraty pierwotnych walorów obiektu, prawo posługiwania się dyplomem może być cofnięte.

W roku 2010 prawo posługiwania się Dyplomami Europejskimi posiadało 70 obiektów z 26 krajów.

W Polsce prawo to przysługuje Białowieskiemu Parkowi Narodowemu oraz Bieszczadzkiemu Parkowi Narodowemu.

Rada Europy angażuje się także w szereg innych działań na rzecz ochrony przyrody. Np. zainicjowała sieć NATUROPA, której celem jest propagowanie współpracy w zakresie zachowania dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego Europy, a także krzewienia zasad zrównoważonego rozwoju w gospodarce przestrzennej¹⁹³.

7.1.3. Europejska Konwencja Krajobrazowa

Europejska Konwencja Krajobrazowa¹⁹⁴ została sporządzona we Florencji w październiku 2000 roku z inicjatywy Rady Europy. Polska ratyfikowała Konwencję w czerwcu 2004 roku, a weszła ona w życie po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw w styczniu 2006 roku¹⁹⁵. Jak napisano w Preambule, Konwencja została sporządzona w celu osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju opartego na harmonijnych relacjach pomiędzy potrzebami rozwoju społecznego i gospodarczego a środowiskiem. W artykule 1 Konwencja definiuje krajobraz jako: „znaczný obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. W rozumieniu tego dokumentu ochronie podlegać winny krajobrazy lądowe różnego rodzaju, jak i krajobrazy wód śródlądowych oraz morskich. Konwencja wprowadza też do obiegu prawnego szereg pojęć, takich jak polityka w zakresie ochrony krajobrazu, gospodarka a krajobraz, czy też planowanie krajobrazu.

Celem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej jest ochrona krajobrazu oraz gospodarowanie i planowanie krajobrazu, a także oddziaływanie na rzecz współpracy. Sygnatariusze Konwencji zobowiązują się do prawnego uznania krajobrazu jako istotnego komponentu otoczenia ludzi, ustanowienia i wdrażania polityki w zakresie krajobrazu, włączenia zagadnień krajobrazowych w planowanie regionalne, urbanistyczne, gospodarcze, społeczne, działania na rzecz ochrony środowiska oraz wprowadzanie mechanizmów udziału władz lokalnych i społeczeństwa w działaniach na

¹⁹³ Rada Europy wydaje też pismo o nazwie NATUROPA (od roku 2008 Futuropa) poświęcone tym zagadnieniom.

¹⁹⁴ European Landscape Convention / Convention Européenne du Paysage.

¹⁹⁵ Dz. U. nr 14, poz. 98 z 2006 r.

rzecz krajobrazu. Konwencja przywiązuje dużą uwagę do spraw podnoszenia świadomości znaczenia krajobrazu, a także edukacji w tym zakresie. Konwencja wzywa Strony do przeprowadzenia waloryzacji krajobrazowej terytorium krajów oraz zidentyfikowania własnych celów w zakresie zachowania i rewitalizacji krajobrazu. W zakresie współpracy międzynarodowej zakłada się wzajemną pomoc i wymianę informacji, dużą uwagę przywiązuje się do transgranicznej współpracy w zakresie ochrony, planowania i gospodarowania krajobrazem.

Dla wdrażania postanowień Konwencji przewiduje się m.in. powołanie Komitetów Ekspertów. Zasady przyznawania Nagrody Krajobrazowej Rady Europy, której celem jest nagradzanie samorządów lokalnych i regionalnych (a także ich związków) za działania na rzecz ochrony i właściwego gospodarowania krajobrazem zostały przyjęte przez Komitet Ministrów w Rezolucji CM / Res (2008) 3 w 2008 roku.

7.1.4. Porozumienia w sprawie ochrony i rozwoju terenów górskich

Góry stanowią obszary o bardzo podobnych problemach w zakresie ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego. Wielkie pasma górskie stanowią też na ogół granice między różnymi krainami i państwami. Wynika z tego fakt, że współpraca w zakresie skutecznej ochrony obszarów górskich wymaga współpracy międzynarodowej (Price 1999). W Europie istnieją dwa obszary, w obrębie których współpraca międzynarodowa uznana została za konieczność.

Początki takiej współpracy miały miejsce w Alpach. W roku 1952 powstała Międzynarodowa Komisja Ochrony Alp (CIPRA). Organizacja ta działa do dziś jako pozarządowa federacja około stu różnych organizacji zainteresowanych ochroną przyrody i krajobrazu gór, i działaniem na rzecz wdrażania skutecznych mechanizmów ochrony środowiska oraz planowania regionalnego w Alpach. W ramach prac tej organizacji wypracowano koncepcję międzynarodowego traktatu o współpracy w całym regionie.

W roku 1991 kraje alpejskie oraz Komisja Europejska podpisały Konwencję Alpejską¹⁹⁶. Jej głównym celem jest zintegrowane podejście w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zagospodarowania przestrzennego, ochrony wód, gleb, ochrony przyrody i krajobrazu, współpracy w zakresie górskiego rolnictwa, gospodarki leśnej, turystyki i transportu. Ponieważ zdarzały się opinie, że Konwencja jest bardziej nastawiona na ochronę a mniej na rozwój, w ostatnich latach stawia się szczególnie nacisk na społeczne i ekonomiczne aspekty współpracy w obrębie Alp. Dla lokalnych społeczności Konwencja jest także dowodem, że rządy, które są jej sygnatariuszami zaczęły poważnie traktować problem przyszłości tych obszarów (Mountains in the World 2002).

Konwencja Alpejska stała się wzorem dla podobnych działań w obszarze Karpat. Doprowadziło to do przyjęcia w trakcie europejskiego spotkania ministrów środowiska w Kijowie w roku 2003 Ramowej Konwencji o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Konwencja Alpejska ma swoją oficjalną stronę pod adresem <http://www.alpenkonvention.org>

¹⁹⁷ Konwencję weszła w życie w styczniu 2006 roku, Polska formalnie ją ratyfikowała a jej obowiązujący tekst dostępny jest w dziale Umowy międzynarodowe witryny internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych (www.msz.gov.pl)

Konwencja ta definiuje obszar Karpat bardzo elastycznie, pozostawiając określenie jego granic przyszłym Konferencjom Stron. Jej artykuł 2 stwierdza, że Strony będą prowadzić wszechstronną politykę i współpracę na rzecz ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat dla: poprawy jakości życia, wzmocnienia miejscowej gospodarki i społeczności lokalnych oraz zachowania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego. Przewiduje się, że strony dla osiągnięcia celów określonych w Konwencji mogą opracowywać i przyjmować Protokoły.

Artykuł 4 poświęcony jest ochronie i zrównoważonemu użytkowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej, m.in. zakłada on współpracę w zakresie ustanawiania Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych. Kolejne artykuły poświęcone są działaniom na rzecz planowania przestrzennego, zarządzania zasobami wodnymi oraz problemom infrastruktury transportu, turystyki, leśnictwa i rolnictwa.

Artykuł 12 przewiduje wprowadzenie systemu monitoringu, a także ocen oddziaływania na środowisko w przypadku działań w środowisku.

Konwencja przewiduje także powołanie Konferencji Stron oraz Sekretariatu Konwencji¹⁹⁸. Tworzy się także instytucję obserwatorów, którzy za zgodą Stron mogą brać udział w jego konferencjach. Obserwatorami mogą być także zainteresowane organizacje pozarządowe.

7.1.5. EUROPARC i współpraca europejska w zakresie obszarów chronionych

Ważną instytucją dla obszarów chronionych w Europie jest Federacja EUROPARC. Została ona założona w roku 1973 jako Europejska Federacja Parków Natury i Parków Narodowych. Jest to organizacja pozarządowa, profesjonalna, zrzeszająca europejskie obszary chronione. W roku 2006 zrzeszała ona ponad czterysta obszarów chronionych – w tym kilka polskich parków narodowych. Głównymi celami działania jest promocja dobrej praktyki w zarządzaniu obszarami chronionymi, starania na rzecz tworzenia nowych obszarów chronionych, starania o wszechstronną ochronę najcenniejszych obszarów chronionych naszego kontynentu, wpływanie na taki rozwój polityki publicznej i programów, ze szczególnym uwzględnieniem Unii Europejskiej, by była ona korzystna dla obszarów chronionych. Do strategicznych zadań Federacji należą m.in.:

- wymiana doświadczeń w zarządzaniu obszarami chronionymi, organizowanie warsztatów, seminariów, staże dla personelu obszarów chronionych;
- wdrażanie strategii rozwoju transgranicznych obszarów chronionych w Europie;
- wdrażanie w ramach obszarów chronionych zasad zawartych w Europejskiej Karcie Zrównoważonej Turystyki;
- wykorzystywanie doświadczeń członków EUROPARC do zarządzania obszarami Natura 2000;
- współpraca z organami UE;
- rozwój i promocja wydawnictw na temat obszarów chronionych i inne.

Wśród działań, które realizuje EUROPARC można wymienić takie jak: Europejski Dzień Parków od 1999 roku obchodzony corocznie 24 maja, na pamiątkę utworzenia

¹⁹⁸ Oficjalna strona Konwencji Karpackiej znajduje się pod adresem www.carpathianconvention.org

pierwszych europejskich parków narodowych w Szwecji w roku 1909; The Natura Network Initiative, która ma na celu promować dobre wzorce zarządzania na obszarach Natura 2000, a także działać na rzecz wzrostu w świadomości publicznej znaczenia sieci Natura.

Na koniec trzeba wspomnieć o innej inicjatywie współpracującej z EUROPARC organizacji EUROSITE istniejącej od 1989 r., zajmującej się również wymianą praktycznych informacji na temat ochrony przyrody, zarządzania obszarami chronionymi w obrębie Europy oraz doradztwem. Zrzeszają one ponad 90 organizacji, zarówno instytucji publicznych jak i organizacji prywatnych, działających na rzecz ochrony przyrody w UE.

Wśród innych organizacji działających na rzecz m.in. obszarów chronionych w Europie należy wymienić The European Nature Heritage Fund – Euronatur (Europejski Fundusz na rzecz Dziedzictwa Przyrodniczego). Powstał on w roku 1987 z inicjatywy trzech niemieckich organizacji pozarządowych: Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland (BUND), Deutsche Umwelthilfe (DUH) i Naturschutzbund Deutschland (NABU). Celem tej organizacji jest m.in.:

- Realizacja różnego rodzaju projektów na rzecz ochrony przyrody;
- Propagowanie odpowiednich działań na rzecz ochrony zagrożonych gatunków i ich siedlisk;
- Propagowanie współpracy z lokalnymi i regionalnymi partnerami;
- Wzmacnianie transgranicznej współpracy między ekspertami;
- Udział w projektowaniu i realizacji obszarów wieloprzestrzennej ochrony przyrody;
- Doradztwo w zakresie realizacji zrównoważonego rozwoju;
- Budowanie sieci współpracy między ekspertami, politykami, działaczami gospodarczymi na rzecz ochrony przyrody.

Organizacja stale współpracuje z setkami naukowców i ekspertów w zakresie ochrony przyrody. Współdziała też z organizacjami działającymi na rzecz ochrony przyrody w czterdziestu krajach Europy¹⁹⁹.

W Europie mamy także szereg innych inicjatyw mających na celu wieloprzestrzenną ochronę przyrody.

Z ciekawszych, należy wymienić inicjatywę European Green Belt. Nawiązuje ona do skomplikowanej najnowszej historii naszego kontynentu, kiedy to ponad pięćdziesiąt lat był on podzielony Żelazną Kurtyną. Na granicach byłego imperium sowieckiego wyrósł system umocnień, mający z jednej strony cel militarny, tzn. zabezpieczenie przed domniemanym atakiem z Zachodu, a z drugiej strony uniemożliwienie własnym obywatelom opuszczenia krajów obozu socjalistycznego bez zgody władz. Granica ta, której symbolem był Mur Berliński, obejmowała różnego rodzaju ogrodzenia, zasieki z drutów kolczastych, pola minowe, wszelkiego rodzaju umocnienia wojskowe. Setki, a może tysiące kilometrów kwadratowych obszaru Europy stały się „ziemią niczyją”, na którą wstęp miały tylko patrole wojskowe. Ten tragiczny w historii Europy okres na szczęście mamy już poza sobą. Jednak, gdy pierwsi przyrodnicy weszli na opuszczone przez wojsko tereny, stwierdzili, że w wielu miejscach przyroda

¹⁹⁹ European Nature Heritage Fund (Euronatur) <http://www.euronatur.org>

przez ostatnie 50 lat rządziła się swymi prawami. Stąd pomysł, by na dawnej granicy dwóch systemów stworzyć specjalną strefę ochrony różnorodności biologicznej, łączącej tereny o wybitnych walorach przyrodniczych, parki narodowe, parki natury, rezerваты różnorodności biologicznej oraz transgraniczne obszary chronione. Idea Green Belt miałyby wzmocnić działania na rzecz ochrony przyrody, rozwijania podobnych metod zarządzania obszarami chronionymi, rozwijania świadomości ekologicznej Europejczyków²⁰⁰.

7.2. Podstawy ochrony przyrody w UE

Podstawą prawną działań Unii na rzecz ochrony środowiska są traktaty europejskie, główne źródło prawa europejskiego. W podstawowym w tym przypadku Jednolitym Traktacie Europejskim ochrona środowiska zawarta jest w artyku le 130. Ochrona przyrody w Unii Europejskiej opiera się na kilku dokumentach, z których najważniejsze z punktu widzenia ochrony obszarów są Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikich ptaków (tzw. dyrektywa ptasia) oraz Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. dyrektywa siedliskowa „habitatowa”). W ich ramach realizowana jest sieć obszarów chronionych, które zachować mają najcenniejsze siedliska przyrodnicze w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem miejsc bytowania dzikich ptaków. W ramach dyrektywy ptasiej są to Obszary Specjalnej Ochrony, a w ramach dyrektywy siedliskowej Specjalne Obszary Ochrony. Oprócz tych dyrektyw aktualne prawo unijne w zakresie ochrony przyrody tworzą następujące dokumenty:

1. Dyrektywa Rady 83/129/EWG z dnia 28 marca 1983 r. dotycząca importu do państw członkowskich skór z niektórych młodych fok i produktów z nich pochodzących; zmieniona Dyrektywami Rady 85/444/EWG i 89/370/EWG.
2. Rozporządzenie Rady EWG/3254/91 z dnia 4 listopada 1991 r. w sprawie zakazu używania potrzasków we Wspólnocie oraz sprowadzania do Wspólnoty surowych skór i innych towarów wytwarzanych z niektórych gatunków zwierząt, pochodzących z państw, w których chwytają się je przy pomocy potrzasków lub metod odłowu w pułapki niespełniające międzynarodowych norm odłowu humanitarnego.
3. Rozporządzenie Komisji WE/35/97 z dnia 10 stycznia 1997r. ustanawiające warunki certyfikacji w odniesieniu do skór i produktów uwzględnionych w Rozporządzeniu Rady EWG/3254/91.
4. Decyzja Rady EWG/602/97 odnośnie listy określonej w 2 podparagrafie art. 3 (1) Rozporządzenia Rady EWG/3254/91 oraz w art. 1(1) Rozporządzenia Komisji WE/35/97.
5. Rozporządzenie Rady 338/97 z dnia 9 grudnia 1997 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory poprzez regulację handlu nimi; zmienione rozporządzeniem Komisji 938/97.
6. Rozporządzenie Komisji 2307/97 z dnia 18 listopada 1997 r. zmieniające Rozporządzenie 338/97 w sprawie ochrony dzikich zwierząt i roślin poprzez regulację handlu ich gatunkami.

²⁰⁰ European Green Belt www.europeangreenbelt.org

7. Rozporządzenie Komisji 939/97 z dnia 26 maja 1997 r. ustalające szczegółowe zasady wprowadzania w życie Rozporządzenia Rady nr 338/97 w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory poprzez regulację handlu nimi; zmienione Rozporządzeniem Komisji 1006/98.
8. Rozporządzenie Komisji 2551/97 z dnia 15 grudnia 1997 r. zawieszające wprowadzanie na teren Wspólnoty pewnych gatunków dzikich roślin i zwierząt.
9. Rozporządzenie Komisji 767/98 z dnia 7 kwietnia 1998 r. poprawiające Rozporządzenie Komisji 939/97 ustanawiające szczegółowe zasady dotyczące wdrożenia Rozporządzenia Rady 338/97 na temat ochrony gatunków dzikich zwierząt i roślin poprzez regulację handlu nimi.
10. Decyzja Komisji z dnia 18 grudnia 1996 r. w sprawie formatu informacji dla obszarów proponowanych w ramach Sieci NATURA 2000.
11. Rozporządzenie Komisji WE/2473/98 z dnia 16 listopada 1998 r. zawieszające wprowadzanie na teren Wspólnoty okazów niektórych gatunków dzikich roślin i zwierząt.
12. Rozporządzenie Rady EWG/348/81 z dnia 20 stycznia 1981 r. w sprawie wspólnych reguł dotyczących importu produktów z wielorybów lub produktów z innych waleni.

Oprócz wspomnianych dyrektyw w obrębie Unii obowiązują także ustalenia wynikające z międzynarodowych konwencji, których stroną jest UE²⁰¹. Najważniejsze z nich dotyczące ochrony przyrody omówiono już szczegółowo powyżej:

- Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego z 1971 r. (Konwencja Ramsarska);
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem z roku 1973 (Konwencja Waszyngtońska CITES);
- Konwencja o ochronie dzikiej fauny i flory europejskiej oraz ich siedlisk naturalnych z roku 1982 (Konwencja Berneńska);
- Konwencja o różnorodności biologicznej z 1992 r.;
- Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r. (Konwencja Bońska);
- Porozumienie o ochronie małych waleni Morza Północnego i Bałtyku z 1992 r.;
- Porozumienie o ochronie nietoperzy w Europie z 1991 r.;

Udział w tych porozumieniach, które bliżej omówione zostały w rozdziale 3, jest obowiązkiem każdego z krajów członkowskich Unii.

7.2.1. Podstawy instytucjonalne i programowe

Nadzór nad wdrażaniem zasad wspólnej polityki ochrony środowiska pełnią następujące instytucje unijne (Radziejowski, Niesyto, 2002):

Parlament Europejski, wyłaniany w ogólnoeuropejskich wyborach, do którego kompetencji należy opiniowanie działalności Komisji i jej składu, opiniowanie aktów prawnych przygotowywanych przez unijne organy, inicjatywy polityczne, tworzenie prawa, zatwierdzanie budżetu;

²⁰¹ Unia Europejska jest członkiem ponad 20 wielostronnych porozumień dotyczących środowiska.

Rada Europejska – działająca jako konferencja szefów rządów krajów członkowskich lub spotkania ministrów odpowiadających za różne dziedziny życia (w tym dotyczące ochrony środowiska) – podejmuje najważniejsze decyzje polityczne, przyjmuje przepisy prawne, ustala kierunki działań. Przewodniczy jej wyłoniony w osobnych wyborach Przewodniczący Rady.

Komisja Europejska, do której należy nadzór nad bieżącą działalnością UE w zakresie ochrony środowiska, w jej ramach działają: Komisarz ds. Środowiska, a także Dyrekcja Generalna Środowisko (DG Environment). Ich zadaniem jest tworzenie propozycji aktów prawnych i programów, monitoring wdrażania prawa, raportowanie dla Rady i Parlamentu.

W ramach Dyrekcji Generalnej Środowisko funkcjonuje Dyrektoriat B Ochrona Środowiska Naturalnego, a w jego obrębie sekcja B2 – Przyroda i Różnorodność Biologiczna²⁰².

Instytucją zajmującą się wyłącznie sprawami ochrony środowiska jest Europejska Agencja Środowiska (European Environmental Agency – EEA)²⁰³ z siedzibą w Kopenhadze, która odpowiada za tworzenie systemu monitoringu środowiska oraz tworzenie analiz i raportów na temat jego stanu²⁰⁴. W roku 1990 podjęta została decyzja²⁰⁵ o powołaniu EEA oraz towarzyszącej jej europejskiej sieci obserwacji i inwentaryzacji środowiska EIONET.

W ramach EEA funkcjonuje, w programie poświęconym różnorodności biologicznej, analizom przestrzennym i scenariuszom (BSS) grupa zajmująca się różnorodnością biologiczną i ekosystemami (BSS 3). Z kolei EIONET funkcjonuje w oparciu o centra zadaniowe (Topic Centre). Jednym z nich, mającym swą siedzibę w Paryżu i korzystającym ze wsparcia francuskich instytucji rządowych i naukowych jest European Topic Centre on Biological Diversity (ETC / BD). Instytucja ta działa na rzecz europejskiej przyrody (pod różnymi nazwami – pod obecną nazwą od 2005 roku) już od roku 1995.

Jedną z ostatnich inicjatyw poświęconych m.in. wspomaganie rozwoju Sieci Natura jest EUNIS – European Nature Information System Database. Ten system baz danych rozwijany jest jako wspólne przedsięwzięcie ETC / BD, EEA i EIONET²⁰⁶.

Cechą charakterystyczną działań Unii Europejskiej na rzecz ochrony środowiska (a także w ramach innych sektorów gospodarczych i społecznych) są programy realizowane w okresach wieloletnich. Wyznaczają one cele, które powinny być realizowane przez całą wspólnotę i wszystkich jej członków w duchu zrównoważonego rozwoju.

Ogólne cele polityki ochrony środowiska w Unii Europejskiej sformułowane są wg następujących zasad:

²⁰²Szczegóły w zakresie organizacji, celów i funkcjonowania DG Środowisko można znaleźć na stronach internetowych Komisji Europejskiej.

²⁰³ Adres portalu internetowego EEA to www.eea.europa.eu

²⁰⁴ W ramach swej działalności Agencja wydała szereg dokumentów oceniających stan środowiska, również całej Europy (np. Europe's Environment: The Second Assessment Environment in the European Union at the Turn of the Century).

²⁰⁵ Council Regulation (EEC) No1270/90 on the establishment of the European Environmental Agency and European Environmental Information and Observation Network.

²⁰⁶ Z funkcjonowaniem tej bazy zapoznać się można za pośrednictwem witryny EUNIS <http://eunis.eea.europa.eu>

- Zapewnienie odpowiednich warunków życia obywateli;
- Zapewnienie odpowiednich warunków dla funkcjonowania jednolitego wspólnego rynku;
- Wypracowanie i egzekwowanie wspólnych standardów ekologicznych;
- Działania na rzecz rozwijania technologii przyjaznych środowisku;
- Ochrona zasobów naturalnych;
- Stworzenie warunków dla trwałego i zrównoważonego rozwoju;
- Prowadzenie wspólnej polityki międzynarodowej w dziedzinie ochrony środowiska;
- Realizacja wspólnych programów środowiskowych.

Programy działań mają na celu wdrożenie i realizację określonych ramami czasowymi etapów polityki ochrony środowiska Unii Europejskiej oraz koordynację wysiłków na rzecz najważniejszych zadań z zakresu ochrony środowiska. Programy takie są prowadzone od początku lat siedemdziesiątych.

W latach 2002 – 2012 realizowany jest Szósty Program działań Europa 2010 – Nasza Przyszłość Nasz Wybór²⁰⁷. Tworzony przez kilka lat, wobec dyskusji politycznej nad przyszłością wspólnej polityki ochrony środowiska, jest pierwszym programem w przygotowaniu którego biorą także udział kraje kandydujące. Cele programu to:

- powstrzymanie zmian klimatu (ograniczenie do lat 2008 – 2012 emisji gazów cieplarnianych o 8% w stosunku do 1999 r. – zgodnie z protokołem z Kioto);
- ochrona przyrody i różnorodności biologicznej – ochrona rzadkich zasobów przyrody żywej;
- zapewnienie odpowiednich relacji środowisko – zdrowie, a w tym m.in. wdrożenie efektywnej kontroli nad substancjami chemicznymi;
- zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych, ograniczenie wytwarzania odpadów, w tym promowanie technologii mało- i bezodpadowych.

Podkreślić należy, że Szósty Program Ramowy jest podstawą działań na rzecz ochrony środowiska (ze szczególnym podkreśleniem działań na rzecz ochrony przyrody) w całej Unii, a koordynacja jego realizacji postępuje przez wspólne regulacje prawne, a także alokacje środków pochodzących ze wspólnego budżetu, tylko na te działania, które zapisane zostały w Programie. Program realizowany jest poprzez siedem strategii tematycznych, z których jedna poświęcona jest ochronie zasobów przyrodniczych środowiska morskiego Europy²⁰⁸. Zakłada ona uzyskanie dobrego stanu środowiska morskiego do roku 2021. Wzór Ramowej Dyrektywy Wodnej zakłada, że kraje członkowskie będą realizowały strategię dla poszczególnych akwenów morskich.

Unia Europejska wydała także kilka dokumentów dotyczących postępów i strategii wdrażania Konwencji o różnorodności biologicznej w obrębie wspólnoty (np. First Report on the implementation of the Convention on Biological Diversity 1998, (Unia Europejska a ochrona różnorodności 1998). Ostatnim z tych też dokumentów jest komunikat Komisji Europejskiej na temat powstrzymania utraty różnorodności

²⁰⁷ Sixth Environment Action Programme of the European Community 2002 – 2012, Europa 2010 – Our Future, our Choice. Szersze informacje można odnaleźć w portalu internetowym UE pod adresem: <http://ec.europa.eu/environment>

²⁰⁸ Communicaion from the Commission... Thematic Strategy on Protection of the Marine Environment, Bruksela, 24.10.2005, COM(2005)504 final, dostępna w portalu EU w rozdziale Protection and Conservation of the Marine Environment, przyjęta w roku 2005.

biologicznej do roku 2010²⁰⁹. Dokument ten wprowadza do praktyki europejskiej pojęcie tzw. usług ekosystemowych, które obejmują wytwarzanie zasobów żywnościowych, biopaliw, włókien naturalnych, substancji leczniczych. Do najważniejszych zadań w tej dziedzinie Komisarz odpowiedzialny za ochronę środowiska zalicza dokończenie rozwoju sieci Natura 2000 i rozszerzenie jej na obszary morskie, włączenie problematyki ochrony różnorodności biologicznej do unijnej strategii zrównoważonego rozwoju, włączenie kwestii różnorodności biologicznej do polityki rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich i innych sektorów gospodarki, wzmocnienie kwestii ochrony różnorodności w polityce rozwoju regionalnego i planowania przestrzennego, kontrolowanie gatunków obcych. Dokument zwraca też uwagę na współodpowiedzialność Unii Europejskiej za współpracę międzynarodową w zakresie ochrony przyrody, a w tym kontrolę nad handlem drewnem z zagrożonych lasów tropikalnych, czy też energiczne współdziałanie w ramach Konwencji Waszyngtońskiej. Dla realizacji założonych celów wyróżnia się następujące obszary polityki w zakresie różnorodności biologicznej:

Obszar I dotyczy wewnętrznej polityki UE i zawiera następujące cele:

- Zachować najważniejsze siedliska i gatunki w UE;
- Chronić i odtwarzać różnorodność biologiczną i usługi ekosystemowe na obszarze lądowym UE;
- Chronić i odtwarzać różnorodność biologiczną i usługi ekosystemowe w środowisku morskim UE;
- Wzmocnić zgodność rozwoju regionalnego i planowania przestrzennego z potrzebami różnorodności biologicznej w UE;
- Znacznie zmniejszyć wpływ wywierany przez obce gatunki inwazyjne i obce genotypy na różnorodność biologiczną w UE.

Obszar II dotyczy aspektów międzynarodowych polityki UE i zawiera następujące cele:

- Podnieść skuteczność wspólnych międzynarodowych reguł działania w zakresie różnorodności biologicznej i usług ekosystemowych;
- Zintensyfikować wspieranie różnorodności biologicznej w ramach pomocy zewnętrznej udzielanej przez UE;
- Zmniejszyć wpływ handlu międzynarodowego na różnorodność biologiczną.

Obszar III dotyczy relacji między różnorodnością biologiczną a zmianami klimatycznymi i głównym celem zawartym w nim jest:

- Wspieranie dostosowania różnorodności biologicznej do zmian klimatycznych.

Obszar IV dotyczy wiedzy:

- Zwiększyć wiedzę na temat różnorodności biologicznej na świecie i w UE.

Wszystkie te cele mają być wzmocnione odpowiednim aparatem wykonawczym, w tym zapewniającym środki finansowe na ich realizację. Prezentowany dokument jest odpowiedzią na program Target 2010, który jest realizowany w ramach Konwencji o różnorodności biologicznej.

²⁰⁹ Op.cit, wersja polska dostępna w portalu internetowym Komisji Europejskiej pod tytułem Komunikat Komisji Zatrzymanie procesu utraty różnorodności biologicznej do roku 2010 i w przyszłości. Utrzymanie usług ekosystemowych na rzecz dobrobytu człowieka, Bruksela, 22.5.2006, KOM(2006) 216.

Przypomnieć należy, że Unia Europejska posiada dokument strategiczny dotyczący zrównoważonego rozwoju, który nawiązuje do tzw. Strategii Lizbońskiej. Jego wersja z roku 2005 wśród wielu różnych celów, wskazuje na powstrzymanie do 2010 utraty różnorodności biologicznej poprzez takie działania, jak rewizja Wspólnej Polityki Rolnej, rewizja polityki w sprawie rybołówstwa, a także rozwój Ekologicznej Sieci Natura 2000²¹⁰. Od 2007 roku trwają prace nad wdrożeniem Ramowej Dyrektywy w Sprawie Strategii Morskiej, gdzie również brane są pod uwagę problemy ochrony zasobów przyrodniczych mórz.

7.2.2. Europejska sieć ekologiczna Natura 2000

W latach dziewięćdziesiątych XX w. zdecydowano o tworzeniu europejskiej sieci obszarów chronionych Natura 2000. Sieć tę tworzyć mają zarówno obszary specjalnej ochrony – OSO, jak i specjalne obszary chronione – SOO. Nadzór nad tworzeniem sieci sprawuje odpowiedni organ Komisji Europejskiej – obecnie jest to Dyrekcja Generalna Środowisko, ale bezpośredni obowiązek jej wdrażania spoczywa na krajach członkowskich. Zakłada się, że sieć krajowa będzie powoływana w oparciu o kryteria wyznaczania obszarów, wynikające z poszczególnych dyrektyw, a także przepisów krajowych, dotyczących ochrony przyrody. W przypadku specjalnych obszarów ochrony siedlisk najważniejsze kryteria to reprezentatywność wobec regionów biogeograficznych Europy, stan zachowania danego obszaru, stan zagrożenia, rzadkość występowania gatunków itp. W przypadku obszarów specjalnej ochrony ptaków kryteria takie obejmują np. stan zagrożenia gatunków występujących na danym obszarze w skali globalnej, koncentrację gatunków ptaków występujących na danym obszarze, znaczenie danego obszaru dla gatunków ptaków migrujących itp. (np. European Union action plans for eight priority bird species, 2001).

Specyfiką Sieci jest to, że ma chronić wskazane dyrektywami gatunki zwierząt i roślin oraz ich naturalne siedliska, a nie jak w przypadku tradycyjnych form ochrony przyrody jak parki narodowe lub rezerваты, wszystkie komponenty przyrody, krajobraz, czy nawet zabytki kultury. Nie jest więc siecią rezerwatów, ale siecią obszarów, gdzie obowiązują specjalne zasady i procedury w zakresie zarządzania zasobami przyrody, szczególnie cennymi dla dziedzictwa europejskiego. Stan przyrody w obszarach Natura 2000 ma być poddany systematycznemu monitoringowi. Bardzo ważne są zasady postępowania w sprawach procedur lokalizacyjnych, strategii rozwoju, z ocenami oddziaływania na środowisko na czele. Szczególnie dotyczy to projektów o charakterze liniowym. Przykładem może być ocena pod tym kątem europejskiej sieci transportowej (Fisher, Waliczky, 2002)

Jak już wspomniano, forma ochrony danego obiektu należy do danego kraju, pod warunkiem, że siedlisko lub też miejsca bytowania tam ptaków będą skutecznie chronione. Należy w związku z tym zauważyć, że teoretycznie elementami sieci Natura 2000 mogą być np. rezerваты, parki narodowe, parki krajobrazowe i inne formy chronionej przyrody, o ile spełniają one warunki opisane w dyrektywach unijnych. Przewiduje się też, że Unia Europejska może częściowo partycypować w kosztach utrzymania krajowych elementów sieci Natura 2000 (do 70% kosztów), co może być

²¹⁰ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Review of Sustainable Development EU. A Platform for Action, Brussel, 12.12.2005 COM (2005) 658 Final.

ważnym argumentem za szybkim tworzeniem Sieci, zarówno dla rządów, jak i władz lokalnych oraz właścicieli terenów przewidywanych do włączenia do sieci ze względu na walory przyrodnicze.

Dyrektywa „habitatowa”, będąca podstawą tworzenia sieci Natura 2000, miała wejść w życie w dwa lata od jej przyjęcia przez Wspólnotę czyli w roku 1994. Od tego czasu kraje członkowskie miały 6 lat na przedstawienie pierwszego raportu na temat rozwoju Natury na swoich terytoriach.

7.2.3. Zasady tworzenia sieci Natura 2000

Podsumowując nasze rozważania stwierdzamy, że sieć Natura 2000 obejmuje wspomniane już specjalne obszary ochrony (siedlisk) oraz obszary specjalnej ochrony (ptaków) wyznaczane wg ściśle określonych zasad. Może się tak składać, że obszary te będą się nakładać – częściowo lub też całkowicie. Mogą także znajdować się w obrębie już istniejących obszarów chronionych.

Wspomniana odpowiedzialność za tworzenie sieci Natura 2002 spoczywa na państwach członkowskich UE i wynika z art. 6 dyrektywy siedliskowej. Wynika z niego że:

„Dla specjalnych obszarów ochrony państwa członkowskie ustalą konieczne działania ochronne obejmujące, jeśli zaistnieje taka potrzeba, odpowiednie plany zagospodarowania opracowane specjalnie dla tych obiektów bądź zintegrowane z innymi planami rozwoju oraz odpowiednie działania prawne, administracyjne lub oparte na dobrowolnych umowach, korespondujące z ekologicznymi wymaganiami rodzajów siedlisk naturalnych wymienionych w Aneksie I lub gatunków wymienionych w Aneksie II żyjących w tych obiektach”.

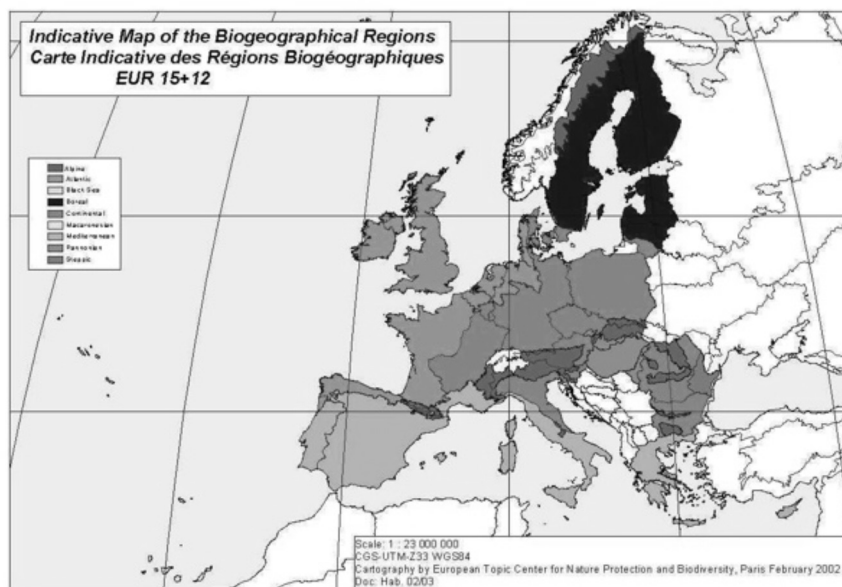
Dyrektywa ptasia (Dyrektywa Rady 79/409/EWG) wyposażona jest w 5 załączników, z których pierwszy zawiera listę 180 gatunków ptaków wymierających lub zagrożonych głównie wskutek niekorzystnych zmian typowych dla nich siedlisk, często bardzo rzadkich, które w naszym kraju coraz częściej nazywamy „gatunkami specjalnej troski” i dla ochrony których Dyrektywa nakazuje wytypowanie obszarów specjalnej ochrony (OSO), zwanych potocznie ostojami ptasimi. Tak więc ostoje ptasie traktowane jako podstawowy sposób ochrony miejsc bytowania ptaków chronionych w obrębie UE – to jedna z dwóch zasadniczych składowych sieci Natura 2000. Wybór OSO ściśle podlega regułom nakazanym w dyrektywie. Zapisy te oparte są na podstawie kryteriów opracowanych na zlecenie Komisji Europejskiej przez ekspertów najważniejszej międzynarodowej organizacji zajmującej się ochroną ptaków BirdLife International.

Tryb zatwierdzania „obszarów ptasich”, jako elementów sieci Natura 2000, jest stosunkowo prosty. Rządy państw członkowskich przesyłają informacje o poszczególnych OSO, które przewidują do utworzenia na swoim terytorium zgodnie z formułą Standardowego Formularza Danych, narzuconą przez Decyzję Komisji 97/266/WE. Komisja zatwierdza te propozycje, jeśli są one wyznaczone zgodnie ze wspomnianymi kryteriami. Od tego momentu stają się one elementami ogółouropejskiej sieci.

Dyrektywa siedliskowa (Dyrektywa Rady 92/43/EWG) wymaga od krajów członkowskich UE ochrony naturalnych typów siedlisk oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt, jako podstawowego sposobu zachowania zdolnych do życia populacji w ich naturalnym środowisku. Siedliska te mają być reprezentatywne dla 10 regionów biogeograficznych wydzielonych w obrębie Europy dla potrzeb budowania sieci Natura

2000. Obecnie są to regiony: alpejski, arktyczny, atlantycki, borealny, czarnomorski, kontynentalny, makaronezyjski, panoński, stepowy, śródziemnomorski. Wg tego bardzo uproszczonego podziału, Polska znalazła się w obrębie regionu kontynentalnego (z wyjątkiem najwyższych fragmentów Karpat, zaliczonych do regionu alpejskiego).

Kartogram 2. Oficjalny podział Europy na regiony biogeograficzne wg EEA (2004)



W zamierzeniu jej inicjatorów dyrektywa 92/43/EWG ma być skutecznym narzędziem realizacji postanowień Konwencji Berneńskiej. Podobnie, jak dyrektywa ptasia, także dyrektywa siedliskowa zawiera kilka załączników, precyzujących obiekty przyrodnicze podlegające ochronie na jej podstawie. W załączniku pierwszym wymieniono 231 typów siedlisk, wśród których 77 nadano rangę priorytetowych, wymagających wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony (SOO), ze względu na ich rzadkość lub (i) zagrożenie. Poszczególne typy siedlisk zostały opisane w przewodniku pt. Interpretation Manual of European Union Habitats (1999), zaś podstawą ich klasyfikacji jest system EUNIS, opracowany na użytek programu CORINE. Oba rodzaje SOO nazywane są potocznie obszarami siedliskowymi i stanowią drugi składnik obszarów NATURA 2000²¹¹.

Zgodnie z wytycznymi dyrektywy „habitatowej”, wyznaczanie sieci specjalnych obszarów ochrony (SOO) odbywa się w trzech etapach.

W pierwszym etapie rząd państwa członkowskiego opracowuje przy pomocy ekspertów i w uzgodnieniu z właściwymi władzami lokalnymi krajową listę proponowanych obszarów, uwzględniających kryteria przewidziane w załączniku III Dyrektywy Siedliskowej. W przypadku typów siedlisk odwołują się one do reprezentatywno-

²¹¹ Lista siedlisk i gatunków, które wymagają specjalnego traktowania znajduje się w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z 13 kwietnia 2010.

ści danego typu siedliska na obszarze, który ma być objęty ochroną, stosunku powierzchni zajmowanej przez dane siedlisko w projektowanym obszarze chronionym do całkowitej powierzchni zajmowanej przez nie w kraju, oraz stopnia zachowania siedliska, w tym możliwości jego renaturalizacji. W przypadku gatunków istotna także jest liczebność populacji na danym obszarze, zwłaszcza w stosunku do liczebności populacji w całym kraju oraz ogólny stan przyrodniczy zajmowanego siedliska. Wynik tych prac, w postaci oficjalnej propozycji rządowej przedstawiany jest Komisji Europejskiej.

W drugim etapie Komisja Europejska ocenia, które z proponowanych obszarów zasługują na status obszarów o znaczeniu wspólnotowym (OZW), jako potencjalnych składników sieci Natura 2000. Obszary reprezentujące typy siedlisk, których ochrona ma znaczenie priorytetowe i wyznaczone dla ochrony priorytetowych gatunków stają się takimi elementami sieci automatycznie.

W trzecim etapie, po zatwierdzeniu przez Komisję poszczególnych OZW, państwa członkowskie powinny formalnie wyznaczyć te obszary jako specjalne obszary ochrony. Oznacza to, że państwa są zobowiązane do ustalenia formy ochrony każdego obszaru oraz – jeśli obszar tego wymaga – do opracowania i wdrożenia planu jego ochrony.

Jeśli Komisja Europejska uzna, że liczba obszarów obu rodzajów w danym kraju jest zbyt mała w stosunku do jego odpowiedzialności za ochronę europejskiego dziedzictwa przyrodniczego, wzywa państwo do uzupełnienia. Najczęściej jest to spowodowane interwencjami ekspertów lub ekologicznych organizacji pozarządowych, jeśli są oni w stanie udowodnić, że z wcześniejszych ekspertyz fachowych wynika konieczność wyznaczenia większej liczby obszarów Natura 2000, niż to zrobiono. O ile interwencja Komisji nie przynosi właściwej reakcji, sprawa jest kierowana do rozstrzygnięcia przez Trybunał Sprawiedliwości, który w takich sprawach wydał już kilka wyroków, niekorzystnych dla krajów członkowskich „opornych” we wdrażaniu sieci Natura 2000.

W ostatnich latach nastąpiło znaczne przyspieszenie w zakresie realizacji programu wdrażania europejskiej sieci Natura 2000. Wg danych z końca roku 2006²¹², tylko jeden kraj (Holandia!) zrealizował program Natura 2000 w zakresie wyznaczania obszarów o znaczeniu wspólnotowym, kilka innych krajów (Holandia, Dania, Belgia, Luksemburg) w zrealizowała już program Natura w zakresie przewidzianym w dyrektywie „ptasiej”. Ogółem do końca roku 2003 wyznaczono w Europie (w obrębie „starych” 15 członków UE) 3200 Obszarów Specjalnej Ochrony (ptaków) na powierzchni 273 731 km² oraz 15 557 Specjalnych Obszarów Chronionych (siedlisk) na powierzchni 453 577 km²²¹³. Po formalnym rozszerzeniu Unii Sieć Natura 2000 uległa dalszemu rozszerzeniu. Do połowy roku 2006 wyznaczono w obrębie 25 członków UE 4540 obszarów specjalnej ochrony (ptaków) na powierzchni 444 368 km² (w tym ok. 65 tys. km obszarów morskich), co oznacza że pod tego rodzaju ochroną znajdowało się wtedy 9,6% powierzchni naszego kontynentu) oraz 20 789 specjalnych obszarów chronionych (siedlisk) uznanych jako obszary specjalnego znaczenia dla Wspólnoty (OZW) na powierzchni 559 082 ha. Opublikowane w maju 2009 dane wskazują,

²¹² Barometer Natura 2000, XII 2006, European Topic Center on Biological Diversity.

²¹³ Nature Newsletter Issue 17, European Commission, DG Environment, January 2004 (dostępny poprzez portal internetowy Komisji Europejskiej www.Europe.eu).

że w Europie istnieje już 5315 obszarów specjalnej ochrony ptaków, które obejmują 593,5 tys. km² czyli 11,4% powierzchni naszego kontynentu, z czego 700 obiektów utworzono na akwenach morskich o powierzchni 102,7 tys km² ²¹⁴. Odpowiednio – w Polsce wyznaczono 141 obiekty OSO, zajmują one powierzchnię 55,2 tys. km² czyli 15,6% powierzchni kraju. 4 obszary morskie obejmują powierzchnię ok 6500 km².

Jeśli chodzi o obiekty „habitatowe”, obszary o specjalnym znaczeniu dla Wspulnoty, to ogółem wyznaczono (wg danych z maja 2010 r.) ich 22 529 na powierzchni 719 tys km², czyli na 13,7% powierzchni Unii Europejskiej. Z tego zbioru 1412 obiektów obejmuje swymi granicami także obszary morskie (o łącznej powierzchni ok. 132 tys. km²). Dla porównania, w Polsce wyznaczono 817 obiektów na powierzchni 38 003 km², czyli 11,0% powierzchni kraju. Wśród nich wyznaczono 6 obszarów morskich (o powierzchni 3600 km²).

Są to liczby imponujące. Trudno jednak aktualnie coś powiedzieć na temat merytorycznej wartości tych obszarów i sposobu ich funkcjonowania w praktyce.

Na koniec należy dodać, że w obrębie Komisji trwają prace nad propozycjami umożliwienia w większym niż dotychczas zakresie wspierania programu realizacji sieci Natura ze wspólnych środków unijnych.

Obowiązkiem Komisji Europejskiej jest m.in. przygotowywanie sprawozdań dla ciał reprezentujących państwa i społeczeństwa UE w zakresie stanu różnych istotnych problemów. W lutym 2006 roku Komisja Europejska przedstawiła komunikat do Rady i Parlamentu Europejskiego poświęcony przeglądowi ochrony środowiska w roku 2005²¹⁵. Przedstawia on główne problemy ochrony środowiska odnotowane w roku 2005 i perspektywy ich rozwiązania do roku 2006. Duża część tego komunikatu poświęcona była różnorodności biologicznej i ochronie ekosystemów. W tej dziedzinie zwrócono uwagę na takie problemy, jak konieczność zintegrowania problematyki zachowania różnorodności biologicznej w różnych sektorach gospodarki, ochronę zasobów środowiska morskiego, konieczność ograniczenia zanieczyszczeń powietrza, które jest źródłem zakwaszenia i eutrofizacji. Odnotowano też wyraźny postęp w budowaniu sieci Natura 2000 i wyrażono przekonanie, że sieć ta zostanie zbudowana we wszystkich krajach członkowskich do końca 2006 roku²¹⁶.

7.2.4. Finansowanie obszarów chronionych

Finansowanie obszarów chronionych oraz różnych zadań z zakresu ochrony przyrody jest obowiązkiem państw członkowskich Unii Europejskiej. Pewne projekty

²¹⁴ Portal Internetowy UE, strony Komisji Europejskiej poświęcone różnorodności biologicznej (Environment/Natura & Biodiversity/Natura2000) – www.eu.eu

²¹⁵ Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, dnia 16.2.2006, KOM (2006) 70 wersja ostateczna, Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego – Przegląd polityki ochrony środowiska 2005, (SEK 2006) 218

²¹⁶ W opracowaniach IUCN, UNEP, WCMC, WDPA nie uwzględnia się obszarów Natura 2000 w globalnej statystyce obszarów chronionych. W dziele *The Worlds Protected Area* (Chape, Spalding, Jenkins, 2008) odnotowuje się fakt rozwoju sieci Natura 2000 w Europie jako spójnego systemu ochrony przyrody. Zwraca się także uwagę na problemy prawne i społeczne związane z realizacją sieci i to, że w przepisach dot. sieci nie ma wyraźnego wymogu konsultacji społecznych – w przeciwieństwie do „klasycznych” obszarów chronionych. To i fakt, że Natura 2000 tworzona jest pod silną presją organizacji pozarządowych oraz Komisji Europejskiej, jest właśnie przyczyną występujących problemów i konieczności odwoływania się do wyroków Trybunału Europejskiego (ss. 233 – 234).

dotyczące obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych mogą liczyć na dofinansowanie ze środków strukturalnych Unii, wg ogólnych zasad obowiązujących w tym zakresie. Jednak w przypadku programów ogólnoeuropejskich, których realizacja w krajach członkowskich jest obligatoryjna, występuje problem wsparcia finansowego ze środków wspólnotowych. Problem ten nie doczekał się jak dotychczas zadowalającego wszystkich rozwiązania. Ciągłe brak jest uregulowania, w jakim zakresie taki program jak Natura 2000 może liczyć na dofinansowanie w ramach UE, mimo że dyrektywa „habitatowa” wspomina o takiej możliwości. Pewne jest natomiast, że zainteresowani mogą także ubiegać się o środki ze specjalistycznego programu finansowego LIFE²¹⁷. Już pod koniec lat osiemdziesiątych w ramach ówczesnych wspólnot europejskich, zaczęto rozpatrywać problematykę dofinansowania zadań wynikających z dyrektywy ptasiej – gdzie wspomina się również o dofinansowywaniu ze środków publicznych obszarów specjalnej ochrony ptaków. W tym celu Rozporządzeniem Nr 1872/84 (przedłużonym później Rozporządzeniem Nr 2242/87) utworzono finansowy instrument pod nazwą Działania Wspólnotowe na rzecz Środowiska (Action Communautaire pour l'Environnement – ACE). Program ACE a później ACE II funkcjonował w latach 1984 – 1991 i w jego ramach dofinansowano 53 projekty dotyczące ochrony przyrody. W roku 1991 Rozporządzeniem Rady Nr 3907/91 stworzono możliwość utworzenia nowego instrumentu finansowego, który miałby zająć się wsparciem projektów ochrony przyrody – Działania Wspólnot na rzecz Przyrody (Actions by the Community for Nature ACNAT). Ostatecznie w wyniku dalszych decyzji utworzony został Rozporządzeniem Rady 1973/92 fundusz LIFE, który funkcjonował jako LIFE I w latach 1992 – 1995. Fundusz ten składał się wówczas z 5 komponentów:

- Działań na rzecz zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska (40% środków przewidzianych w ramach programu)
- Ochrona zagrożonych gatunków przyrody i jej siedlisk (45% budżetu)
- Współpraca między administracjami ochrony środowiska (5%)
- Edukacja, szkolenia i informacja (5%)
- Wspomaganie działań poza Unia (5%)

Ogółem budżet tego projektu wyniósł 400 mln ECU i dofinansowano z niego 731 zadań. W przypadku ochrony przyrody dofinansowanie to mogło wynosić do 50% wartości projektu.

Następna faza Programu LIFE była realizowana w latach 1996 – 1999 przy budżecie 450 mln ECU. LIFE II podzielony został na trzy kategorie: LIFE – Nature, LIFE – Environment oraz LIFE – Third Countries. Na pierwsze dwie kategorie przewidziano pod 46% budżetu Programu. Podkreślić należy, że projekty wspierane w ramach LIFE – *Nature* koncentrowały się wokół budowania sieci NATURA 2000. Pod koniec trwania II fazy LIFE do udziału w nim zaproszone zostały kraje kandydujące wówczas do UE, z czego skorzystały Rumunia, Słowenia, Węgry, Łotwa i Słowacja.

W latach 2000 – 2004, z budżetem 640 mln EUR realizowana była III faza programu LIFE²¹⁸; był on rozszerzony Rozporządzeniem Nr 1682/2004 na lata 2004 –

²¹⁷ Aktualne informacje na temat LIFE można znaleźć w portalu internetowym UE pod adresem www.ec.europa.eu/environment/life/

²¹⁸ Informacje na temat możliwości ubiegania się do dofinansowania z tego programu można znaleźć w portalu internetowym Ministerstwa Środowiska www.mos.gov.pl/fundusz_ue/life

2006, z dodatkowym budżetem 317 mln EUR. Program ten, jako jedyny poświęcony w całości dofinansowywaniu zadań w zakresie ochrony środowiska, uruchomiony został dla wsparcia realizacji Szóstego Programu działań UE w zakresie ochrony środowiska.

W nowym budżecie UE na lata 2007 – 2013 przewiduje się możliwość dofinansowania obszarów Natura 2000 i innych działań w zakresie ochrony przyrody w ramach programu LIFE+ oraz środków strukturalnych UE. Program LIFE będzie realizowany w trzech komponentach: LIFE+ przyroda i różnorodność biologiczna, LIFE+ polityka i zarządzanie w zakresie środowiska, LIFE+ informacja i komunikacja. Szczegółowe informacje na temat programu LIFE zostały zawarte w rozporządzeniu Parlamentu i Rady Europejskiej z 2007 r.²¹⁹.

Wspomnieć należy jeszcze o jednym instrumencie finansowym związanym bezpośrednio z ochroną środowiska. Jest on przeznaczony na dofinansowanie działań w obrębie Morza Śródziemnego, w partnerstwie między państwami członkowskimi Unii Europejskiej oraz dwunastoma krajami śródziemnomorskimi, które nie są członkami Unii. Dofinansowanie takich projektów odbywa się w ramach SMAP – Short and Medium – Term Priority Environmental Action Programme. W jego ramach dofinansowywane są także działania na rzecz ochrony różnorodności w ramach ograniczania procesów pustoszczenia oraz ochrony strefy wybrzeży Morza Śródziemnego.

²¹⁹ Rozporządzenie (we) nr 614/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 maja 2007 r. w sprawie instrumentu finansowego na rzecz środowiska (LIFE+).

8. Obszary chronione w Polsce

8.1. Z dziejów ochrony przyrody i obszarów chronionych w Polsce

Początki ochrony przyrody w Polsce sięgają dawnych czasów, kiedy to pierwsi władcy, chcąc chronić szczególnie cenne zwierzęta łowne, wydawali prawa grożące surowymi represjami odważającym się polować w królewskich lub książęcych lasach. Była to jednak ochrona głównie interesów własnych panujących. Znany jest tzw. system regaliów, czyli przywilejów panujących, jeśli chodzi o korzystanie z dóbr przyrody. Za pewną formę ochrony przyrody można uznać statut Kazimierza Wielkiego z 1347 r., gdzie wprowadzono kary za wyrąb drzew w cudzych lasach. Sprawę tę regulował także Statut Warecki (1423 r.) oraz inne późniejsze dokumenty. Z pierwszą świadomą próbą ochrony gatunkowej zwierząt mamy do czynienia pod koniec XVI w., kiedy to królewskim rozporządzeniem²²⁰ wzięto pod ochronę ginącego już wtedy тура. Nie tylko zakazano zabijania tych zwierząt, ale nakazano też ochronę ich naturalnych ostoi. Niestety, prawo to wydano zbyt późno, a może też niezbyt skutecznie było przestrzegane, gdyż ostatni na świecie tur padł w 1627 r. w Puszczy Jaktorowskiej na Mazowszu.

W XIX w. rodzi się nowoczesne podejście do ochrony przyrody. Polska znajdowała się wtedy pod rozbiorami. Największą swobodą kulturową i polityczną cieszyli się Polacy zamieszkujący południowe ziemie naszego kraju, należące wówczas do Austrii. Tutaj też, zwłaszcza w takich ośrodkach jak Kraków i Lwów, rozwijał się polski ruch naukowy, kulturalny, społeczny i samorządowy. Rozwijało się zainteresowanie przyrodą ojczystą i troska o jej stan. Pierwszym dokonaniem w zakresie ochrony przyrody było uchwalenie w roku 1868 przez samorząd dzielnicowy (tzw. Sejm Galicyjski), z inicjatywy przyrodnika Maksymiliana Nowickiego, ustawy o ochronie kozicy, zamieszkującej najwyższe góry w Polsce – Tatry²²¹. Dalsze działania na rzecz ochrony przyrody wiążą się z powstaniem w roku 1873 Towarzystwa Tatrzańskiego (później Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego PTT), pierwszej w Polsce organizacji turystycznej. Skupiała ona wielu znakomitych uczonych oraz osobistości świata kultury i polityki, przez co zyskiwała stosunkowo duże możliwości skutecznego działania. Zrzeszeni w PTT działacze prowadzili wiele akcji na rzecz ochrony przyrody. Tu wśród członków PTT, a także pozostających w kręgu oddziaływania Towarzystwa, powstała też idea stworzenia parku narodowego w Tatrach, a później też takich parków w innych rejonach Polski. Idee te bliskie były także działaczom powstałego w pierwszych latach XX wieku na terenie zaboru rosyjskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznaw-

²²⁰ Rozporządzenie to wydał król Zygmunt III Waza.

²²¹ Ustawa względem zakazu łapania, wytępienia i sprzedawania zwierząt alpejskich właściwych Tatrom, świstaka i dzikich kóz z dnia 5 października 1868 roku.

czego²²². Podkreślić należy, że z tego grona wyszło wielu uczonych i działaczy, którzy później, w Polsce niepodległej, organizowali państwowe struktury ochrony przyrody i prowadzili działalność społeczną w tym zakresie. Do głównych postaci ruchu na rzecz ochrony przyrody w Polsce należeli: botanik Marian Raciborski, Jan Gwalbert Pawlikowski, uczony zajmujący się ekonomią i rolnictwem oraz propagator idei Parku Narodowego w Tatrach (Pawlikowski 1923), botanik profesor Władysław Szafer i geolog profesor Walery Goetel.

Dużą rolę w tym pierwszym okresie nowoczesnej ochrony przyrody odgrywały osoby prywatne. I tak, w roku 1890 hr. Włodzimierz Dzieduszycki ustanowił na terenach swych dóbr rezerwat leśny Pamiątka Pieniacka, o powierzchni ok. 50 ha. Obiekt ten uznawany jest za pierwszy rezerwat przyrody w Polsce. Z kolei w roku 1903 hr. Adam Stadnicki tworzy rezerwat Baranowiec w Beskidzie Sądeckim koło Nawojowej. W swoich dobrach koło Złotego Potoku na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej tworzy rezerwat Parkowe o powierzchni 100 ha (Denisiuk 1997). Warto wspomnieć, że administracja Raczyńskich wspierała badania naukowe na terenie rezerwatu – m.in. prace archeologiczne prowadzone przez prof. Krukowskiego. W 1915 r. powstała idea powołania w gorczańskich dobrach Ludwika Wodzickiego rezerwatu leśnego o powierzchni ponad 100 ha, któremu w roku 1927 nadano imię Władysława Orkana. Wielkie zasługi dla ochrony przyrody w Polsce ma hr. Władysław Zamoyski, który w roku 1889 zakupił mocno zdewastowane rabunkową eksploatacją lasów dobra zakopiańskie. Dobra te wraz z innymi majątkami hr. Zamoyskiego stały się częścią założonej w 1924 r. fundacji, której jednym z celów było utworzenie zakładu naukowego, prowadzącego prace w zakresie hodowli, ochrony i użytkowania drzew. Zakład ten wraz ze słynnym arboretum istnieje do dziś w Kórniku²²³.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w roku 1918 działacze ochrony przyrody przystąpili do działań zmierzających do zorganizowania państwowej struktury ochrony przyrody. Już pod koniec 1919 r. powstała Tymczasowa Państwowa Komisja Ochrony Przyrody, z siedzibą w Krakowie. W 1926 r. w miejsce tej Komisji powołano Państwową Radę Ochrony Przyrody. Rada ta działała na obszarze kraju poprzez regionalne komitety ochrony przyrody, mające w głównych miastach akademickich Polski sieć lokalnych delegatur. Ściśle związany z Radą był urząd Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ds. Ochrony Przyrody. Stanowił on organ wykonawczy Rady z siedzibą również w Krakowie.

Państwowa Rada Ochrony Przyrody koordynowała całość działań na rzecz ochrony przyrody w Polsce. Skupiała największe autorytety naukowe, a współpracowały

²²² W roku 1889 „X Wielkopolek” (Ks. Bogusław Królikowski) ogłasza anonimowy manifest w sprawie konieczności powołania w Tatrach parku narodowego, w 1908 roku jeden z twórców PTK, Kazimierz Kulwiec ogłasza pracę „Osobliwości i zabytki przyrody oraz ich ochrona”, we wrześniu 1919 roku więc prowadzony przez Włodzimierza Tetmajera w Zakopanem. uchwała rezolucję w sprawie utworzenia „rezerwatów państwowych” w Tatrach i Pieninach, a na początku lat dwudziestych prof. Stanisław Sokołowski przedstawia bardzo nowoczesną koncepcję ochrony Tatr (Radziejowski, Walczak, Kamieniecki 1998, Goetel 1937).

²²³ Wyjaśnić należy, że działania hr. Zamoyskiego nie były ukierunkowane wprost na ochronę przyrody, ale poprzez prowadzoną, używając współczesnej terminologii „zrównoważoną gospodarkę leśną” doprowadziły do powstrzymania katastrofy ekologicznej w Tatrach i częściowej odnowy lasów tatrzańskich.

z nią ośrodki akademickie, organizacje społeczne (z Polskim Towarzystwem Tatrzańskim i powstała w 1928 r. Liga Ochrony Przyrody na czele), a także pojedyncze osoby. Rada wydawała własny organ pn. „Ochrona Przyrody” i prowadziła ożywioną działalność międzynarodową. W ramach międzynarodowej współpracy polsko-czechosłowackiej powstała idea tworzenia wspólnych, „międzynarodowych” parków narodowych. Dzięki temu w latach 1932 – 1934 powstał Park Narodowy w Pieninach, obejmujący teren położony po obu stronach granicy. Dzięki działalności Rady ogłoszona została w 1934 r. ustawa o ochronie przyrody²²⁴. Z inicjatywy Rady utworzono też 186 rezerwatów przyrody, zaplanowano powołanie dalszych (ok. 200) tego typu obiektów i 4500 obiektów przyrodniczych uznano za pomniki przyrody. Powołano także następujące parki narodowe: białowiecki, wielkopolski, babiogórski, pieniński oraz w Czarnohorze (Karpaty Wschodnie) (Goetel, 1937). Szósty park narodowy, tatrzański, powstał formalnie na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej. Chociaż niektóre z tych obiektów były parkami narodowymi tylko z nazwy (niewielkie rozmiary, brak specjalistycznej administracji), to dokonania II Rzeczypospolitej w zakresie ochrony przyrody należy ocenić bardzo wysoko, zwłaszcza że działało się to w warunkach odbudowy państwowości w Polsce po 120-letnim okresie jej braku i przy ścisłym przestrzeganiu prawa własności terenów, co nie zawsze stanowiło regułę w latach powojennych. Dużą rolę w organizowaniu obiektów chronionych w Polsce odegrały organizacje społeczne, które m.in. prowadziły akcję zbierania funduszy na wykup obszarów cennych przyrodniczo, przekazywanych później na rzecz rezerwatów i parków narodowych. Dużą rolę odegrało tu Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, które ze składek swych członków prowadziło wykup terenów w Tatrach na rzecz przyszłego parku narodowego. Państwowa Rada Ochrony Przyrody prowadziła swoją działalność z dużą niezależnością od rządu i pryncypialnością w zakresie ochrony przyrody. Dowodem na to może być protestacyjne ustąpienie Państwowej Rady Ochrony Przyrody w 1935 r. wobec forsowania przez ówczesne Ministerstwo Komunikacji planów turystycznego zagospodarowania Tatr, niezgodnego z projektem zorganizowania tam parku narodowego²²⁵. Protest ten zmusił władze do częściowego ograniczenia tych zamiarów i przyspieszenia organizacji parku.

Zarysowana tu struktura organizacji ochrony przyrody przetrwała II wojnę światową i utrzymywała się do 1949 r., kiedy to Sejm uchwalił nową ustawę o ochronie przyrody. Ustawa ta stanowiła podstawę tworzenia nowych rezerwatów przyrody i parków narodowych (w niektórych przypadkach było to odtwarzanie parków istniejących już przed wojną), ustanawiania pomników przyrody oraz wprowadzania ochrony gatunkowej zwierząt i roślin. Utrzymano istnienie Państwowej Rady Ochrony Przyrody jako głównego organu doradczego rządu w zakresie ochrony przyrody. Jej odpowiednikami w każdym z województw stały się wojewódzkie komitety ochrony przyrody. Sprawy wykonawcze ochrony przyrody przejęło Ministerstwo Leśnictwa, gdzie działał Zarząd Ochrony Przyrody (później Departament Ochrony Przyrody) oraz Naczelny Konserwator Przyrody. W województwach działali wojewódzcy konserwatorzy przyrody.

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych zwiększyło się zainteresowanie sprawami ochrony środowiska. Forsowana wówczas industrializacja kraju zwróciła uwagę sro-

²²⁴ Dziennik Ustaw RP, r. 1934, nr 31, poz. 274.

²²⁵ Konflikt ten bliżej został opisany w rozdziale 11 niniejszej pracy.

dowisk naukowych na jej negatywne konsekwencje dla przyrody i warunków życia ludzi. Stąd wiele inicjatyw środowisk naukowych oraz organów ochrony przyrody na rzecz racjonalnego gospodarowania środowiskiem przyrodniczym. W atmosferze pogarszania się sytuacji w dziedzinie jakości środowiska, a także narastania światowego kryzysu ekologicznego, sygnalizowanego w raporcie przewodniczącego ONZ U Thanta z 1969 r., w Polsce zaczął się rozwijać nurt ochrony środowiska, koncentrujący się na ochronie wód, powietrza, gleb i warunków życia ludzi. W krakowskim środowisku naukowym powstała nawet propozycja, by taki nurt w nauce wyodrębnić jako odrębną dziedzinę sozologii, czyli naukę o ochronie środowiska.

W latach siedemdziesiątych problematyka ochrony środowiska została podporządkowana istniejącemu wówczas Ministerstwu Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, a w 1980 r. sejm uchwalił ustawę o ochronie środowiska. Tak więc działały jak gdyby dwa piony ochrony środowiska, gdyż nadal istniała ochrona przyrody w Ministerstwie Leśnictwa.

W roku 1971 Państwowa Rada Ochrony Przyrody wystąpiła z nową inicjatywą tzw. ochrony krajobrazu. Opracowano projekt tworzenia parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu, które miały wraz z istniejącymi parkami narodowymi i rezerwatami przyrody tworzyć system ochrony przyrody. Idea ta jest realizowana od połowy lat siedemdziesiątych (Kozłowski, 1973). Jej podstawą teoretyczną stała się opracowana w połowie lat siedemdziesiątych w byłym Instytucie Kształtowania Środowiska koncepcja Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych (ESOCh)²²⁶ (Gacka-Grzesikiewicz, Różycka, 1977.)

W roku 1986 zostały wprowadzone zmiany w opisanym systemie organizacyjnym. Powstało wtedy Ministerstwo Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych, które przejęło w całości sprawy dotyczące ochrony środowiska i przyrody, a później także leśnictwa. Od roku 2000 resort ten nosi nazwę Ministerstwa Środowiska.

Przemiany ustrojowe na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych wpłynęły również na działania na rzecz ochrony przyrody w Polsce. W roku 1991 uchwalono nową ustawę o ochronie przyrody, a na koniec ostatniej dekady XX wieku wymieniono całe prawo ochrony środowiska w Polsce, w związku z naszymi staraniami o wejście do Unii Europejskiej. W latach 2008 – 2009 przeprowadzono reformę zarządzania ochroną przyrody, m.in. poprzez przekazanie części uprawnień w tym zakresie samorządom terytorialnym. Nowe prawa, podniesienie znaczenia współpracy międzynarodowej i międzynarodowych zobowiązań Polski, wyznaczyło nowe zadania i nową jakość w tej dziedzinie. Również zmiany polityczne i ekonomiczne sprawiły, że ochrona przyrody musi być obecnie traktowana jako szczególnie ważna dziedzina ochrony środowiska i gospodarki narodowej. Obecnie coraz bardziej w ramach działań na rzecz tzw. ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej podkreśla się konieczność integracji wspólnej polityki wobec sektorów ochrony przyrody, leśnictwa i rolnictwa.

Bardzo ważna w Polsce jest ochrona gatunkowa zwierząt i roślin. Ochronie gatunkowej roślin podlega 5 gatunków drzew: cis pospolity, limba, brzoza ojcowska, jarząb szwedzki, jarząb brekinia, a także 20 gatunków krzewów, ok. 200 gatunków roślin

²²⁶ Lansowany w połowie lat 80., wspomniany już ECONET był koncepcją zbliżoną do ESOCh (Liro, 1995, 1998).

zielnych oraz kilkadziesiąt gatunków grzybów. Ochronie częściowej podlega 1 gatunek porostów, 6 gatunków krzewów i 11 gatunków roślin zielnych.

Ochronie gatunkowej zwierząt podlegają 32 gatunki owadów, 21 gatunków ryb, 7 gatunków płazów, wszystkie gatunki gadów oraz większość krajowych gatunków ptaków i ssaków. Ptaki i ssaki łowne chronione są odrębnymi przepisami prawa łowieckiego.

Dodatkowe przepisy chronią stanowiska siedemnastu gatunków drapieżnych ptaków oraz 2 gatunków gadów: węża eskulapa oraz żółwia błotnego. Wokół gniazd ptaków drapieżnych wyznacza się strefę ochronną 200 m, którą w okresie od 1 lutego do 31 sierpnia dodatkowo rozszerza się do 500 m. Nadzór nad wykonywaniem zasad wynikających z gatunkowej ochrony zwierząt spoczywa na administracji państwowej stopnia wojewódzkiego.

Ważnym działaniem na rzecz ochrony zwierząt i roślin było sporządzenie list najbardziej zagrożonych w Polsce zwierząt i roślin, tzw. czerwonych list, wzorowanych na międzynarodowych listach zagrożonych gatunków, oraz tzw. czerwonych ksiąg gatunków chronionych. (Głowaciński 2001, op. cit., Zarzycki 1992).

8.2. Podstawy prawne funkcjonowania obszarów chronionych w Polsce

Źródłami prawa w Polsce są Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z roku 1997, ratyfikowane traktaty międzynarodowe, w tym Traktat Akcesyjny do Unii Europejskiej z 2003 roku, który od 1 maja 2004 roku wprowadza formalnie do naszego prawa dorobek prawny UE, oraz ustawy uchwalone przez Sejm RP wraz z aktami wykonawczymi.

Jeśli chodzi o ochronę przyrody, to w Konstytucji nie ma bezpośredniego odniesienia do tego problemu. Natomiast ustawa zasadnicza reguluje relacje między rozwojem i środowiskiem (art. 5), nakłada obowiązek ochrony środowiska na wszystkich obywateli (art. 86) oraz wszystkie instancje administracyjne, (art. 74). Ustęp 3 tegoż artykułu gwarantuje obywatelom prawo do dostępu do informacji o środowisku. Przewiduje się możliwości ograniczania praw obywatelskich także w związku z potrzebami ochrony środowiska (art. 31)²²⁷. Polska jest uczestnikiem szeregu wielostronnych międzynarodowych porozumień zawartych w ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych lub Rady Europy. Część z nich bezpośrednio dotyczy problemów ochrony przyrody. Najważniejsze z nich, mające duży wpływ na kształtowanie polityki ochrony przyrody w Polsce, w tym obszarów chronionych to:

- Program UNESCO Człowiek i Środowisko (MaB) z 1970 r.
- Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego z 1971 r. (Konwencja Ramsarska).
- Konwencji UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego z 1972 r.
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem (Konwencja Waszyngtońska – CITES) z 1973 r.

²²⁷ Szerzej rola Konstytucji jako źródła prawa w zakresie ochrony środowiska została omówiona w pracy Jędróski i Bar 2005.

- Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r. (Konwencja Bońska).
- Konwencja Rady Europy o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk z 1979 r. (Konwencja Berneńska).
- Konwencja ONZ o różnorodności biologicznej z 1992 r.

Zakres tych traktatów międzynarodowych został w rozdziałach 4.2. i 7.1.).

Polska posiada także umowy o dwustronnej współpracy z innymi krajami Europy²²⁸.

Przypomnieć należy, że ochrona przyrody w Unii Europejskiej opiera się na wielu dokumentach, z których najważniejsze dla obszarów chronionych są wspomniane już Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikich ptaków oraz Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory. W trakcie procesu akcesyjnego zostały one wprowadzone do polskiego systemu prawnego. Te i inne przepisy unijne zostały omówione szerzej w rozdziale im poświęconym.

Polski system prawny w zakresie ochrony środowiska opiera się na kilkudziesięciu aktach prawnych, z których dla problematyki ochrony przyrody bardzo istotne są następujące ustawy:

- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie (Dz.U. z dnia 16 czerwca 2009, przekazująca pewne kompetencje, m.in. w zakresie ochrony przyrody, administracji samorządowej;
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2008, nr 2001, poz. 1237);
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. 2008, Nr 199, poz.1227), która reguluje zagadnienia informacji o środowisku, dostępu społecznego do udziału w podejmowaniu decyzji administracyjnych o ochronie środowiska, reguluje procedury ocen oddziaływania na środowisko – również w zakresie niezbędnym dla działań na rzecz ochrony przyrody ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r o ochronie przyrody, (Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 z późniejszymi zmianami);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, (Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627 ze zm.), regulująca podstawowe problemy ochrony środowiska;
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, (Dz.U. 2004, nr 121, poz. 1266, tekst jednolity) – reguluje zasady gospodarowania terenami zalesionymi i terenami uprawnymi, również w zakresie zmiany ich użytkowania;
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 2000 nr 56, poz. 679 ze zm.) jest podstawowym dokumentem regulującym gospodarkę leśną i ochronę lasów;
- Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym, (Dz.U. z 1996, nr 23 poz. 150 z późniejszymi zmianami) – wprowadza m.in. przepisy w zakresie kształtowania stref ochronnych dla uzdrowisk.

²²⁸ Ciekawym przykładem może być współpraca polsko-niemiecka w zakresie ochrony przyrody, gdzie dla jej ułatwienia wydano w roku 2000 dwujęzyczny przewodnik ochrony przyrody (Polsko-niemiecki...).

Dla ochrony przyrody ważne są także przepisy w zakresie gospodarki przestrzennej omówione poniżej.

8.2.1. Ustawa o ochronie przyrody

Podstawową dla ochrony przyrody w Polsce jest ustawa o ochronie przyrody. W roku 2004 Sejm Rzeczypospolitej Polski przyjął ustawę o ochronie przyrody, która reguluje całość problematyki dotyczącej ochrony przyrody w Polsce²²⁹. Ustawa ta miała w pełni dostosować nasze prawo do wymogów europejskich. Niestety, już wkrótce okazało się, że Komisja Europejska kwestionuje szereg rozwiązań, zwłaszcza związanych z realizacją w Polsce sieci Natura 2000. W związku z tym, w roku 2008 Sejm przyjął dwie ustawy²³⁰, które m.in. wprowadzają nowy system zarządzania ochroną przyrody. Przepisy te przekazują kompetencje specjalnie powołanych instytucji zarządzanie obszarami objętymi Natura 2000 oraz prowadzenie procedur realizacji inwestycji, mogących mieć szkodliwy wpływ na te obszary. Wspomniane ustawy wprowadzają szereg zmian w ustawie o ochronie przyrody, ustawie Prawo ochrony środowiska, a także w innych ustawach²³¹.

W roku 2009 weszła w życie ustawa nowelizująca kompetencje administracji wojewódzkiej przekazując szerokie uprawnienia w zakresie ochrony krajobrazowej i lokalnych form ochrony przyrody organom samorządu wojewódzkiego i gminnego. W październiku 2010 r. rząd przyjął projekt kolejnej nowelizacji ustawy. Ma ona dostosować system ochrony przyrody do nowych rozwiązań w zakresie finansów publicznych. Można się spodziewać, że Sejm uchwali tę nowelizację w pierwszej połowie 2011 roku.

Jak można wywnioskować z powyższego, prawo ochrony przyrody w naszym kraju ulegało częstym zmianom, co z jednej strony ma wpłynąć na jego większą skuteczność, ale z drugiej strony, nie zapewnia stabilności instytucji odpowiedzialnych za realizację ochrony. Np. w roku 2004 zlikwidowano Krajowy Zarząd Parków Narodowych, w roku 2008 w znacznym stopniu ograniczono administrację parków krajobrazowych, przekazując zatrudniony tam personel częściowo do nowopowstałych regionalnych dyrekcji ochrony środowiska, by w końcu zarządy te przekazać administracji samorządowej

Ustawa o ochronie przyrody dzieli się na 13 rozdziałów. Rozdział pierwszy zawiera przepisy ogólne i stwierdza w art. 1, że ustawa określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Rozdział 2 określa w art. 6 następujące formy ochrony przyrody:

1. parki narodowe;
2. rezerваты przyrody;

²²⁹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. (Dz.U. 04.92.880 z dnia 30 kwietnia 2004 r.). Jest to czwarta w historii naszego prawa ustawa o ochronie przyrody. Poprzednie były uchwalane w latach 1934, 1949, oraz w 1991 r. Historię polskiej legislacji w zakresie ochrony przyrody opisuje w swej pracy z 1990 roku Radecki.

²³⁰ Wspomniane już akty prawne: ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw oraz ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. 2008, nr 199, poz.1227).

²³¹ W lutym 2009 roku Kancelaria Sejmu opublikowała jednolity tekst ustawy o ochronie przyrody, który wykorzystano w dalszej części pracy, omawiając sytuację prawną obszarów chronionych w Polsce.

3. parki krajobrazowe;
4. obszary chronionego krajobrazu;
5. obszary Natura 2000;
6. pomniki przyrody;
7. stanowiska dokumentacyjne;
8. użytki ekologiczne;
9. zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
10. ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

W dalszych artykułach rozdziału drugiego definiuje się poszczególne formy ochrony przyrody w Polsce, określa sposób ich powoływania i organy uprawnione do tego, a także podstawowe zasady ich ochrony. Dodatkowo, w art. 5, w ramach nowelizacji ustawy wprowadzono definicję „obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty”, jako obszarów, które ze względu na swe znaczenie dla zachowania lub właściwej ochrony siedlisk lub gatunków będących przedmiotem szczególnego zainteresowania Wspólnoty, są zatwierdzane decyzją Komisji Europejskiej.

Rozdział trzeci poświęcony jest ochronie *ex situ*, a więc dotyczy problemów organizacji i funkcjonowania ogrodów botanicznych, zoologicznych oraz ośrodków rehabilitacji zwierząt. W kolejnym, czwartym rozdziale porusza się problemy ochrony terenów zieleni i zadrzewień.

W rozdziale piątym omówione są organy ochrony przyrody, ciała doradcze, zasady ich powoływania, funkcjonowania i uprawnienia. Rozdział szósty reguluje funkcjonowanie służb ochrony przyrody, a rozdział siódmy dotyczy zwalczania przestępstw i wykroczeń na obszarach chronionych oraz uprawnień Straży Parku do działań w tym zakresie. W rozdziale ósmym znajdują się przepisy dotyczące wykonywania ochrony przyrody, opracowania strategii ochrony różnorodności biologicznej, zasady prowadzenia monitoringu ochrony przyrody, prowadzenia prac dokumentacyjnych i rejestrów, informowania o obszarach chronionych poprzez odpowiednie tablice. Rozdział dziewiąty omawia gospodarowanie zasobami i składnikami przyrody, m.in. poprzez ograniczenia w realizacji różnych inwestycji, ich kontrolowanie, ochronę przed gatunkami obcymi. Skutki prawne objęcia ochroną omawia rozdział 10, a przepisy karne zawarte są w rozdziale 11. Ostatnie rozdziały, 12 i 13 poświęcone są zmianom w przepisach obowiązujących oraz w przepisach przejściowych. Obecna ustawa o ochronie przyrody wprowadziła kilka istotnych zmian w stosunku do ustaw obowiązujących poprzednio, w tym ustanowiła obszary Natura 2000 jako nową kategorię ochronną. Łączy też w jednej ustawie zagadnienia ochrony przyrody *in situ* i *ex situ*, wprowadza też do ustawy problemy ochrony zieleni komunalnej.

8.2.2. Rozporządzenia dotyczące obszarów chronionych

Ustawa o ochronie przyrody zobowiązuje Radę Ministrów, ministra właściwego do spraw środowiska, a także innych ministrów do wydania szeregu aktów wykonawczych, dotyczących obszarów chronionych. Rada Ministrów wydaje rozporządzenia w sprawie powoływania parków narodowych i zmian ich granic, a także w sprawie nadania uprawnień do używania broni i środków przymusu bezpośredniego przez Straż Parku. Szczegóły dotyczące kwalifikacji, szkolenia itp. służby ochrony przyrody i straży parku regulują rozporządzenia ministra i minister wydaje także szereg innych

rozporządzeń dotyczących ochrony przyrody. Do najważniejszych z nich należą:

- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000 (Dz.U. 2010, nr 77, poz. 1226);
- Zmiana rozporządzenia w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 (Dz.U. 2007, 179.12750); zmienione w 2008 r. (Dz.U. 2008, nr 198, poz. 1226);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 maja 2005 r. w sprawie parków narodowych lub niektórych ich obszarów, gdzie za wstęp pobiera się opłaty, (Dz.U. nr 91, poz. 765);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, wymagających ochrony w formie wyznaczania obszarów Natura 2000 (Dz.U. nr 94, poz. 795);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i skalników przyrody (Dz.U. nr 94, poz. 794);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 roku w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody (Dz.U. nr 60, poz. 533);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie trybu i zakresu opracowania projektu planu ochrony dla obszaru Natura 2000 (Dz.U. 2005, nr 61, poz. 549);
- Rozporządzenie z 10 grudnia 2004 roku w sprawie typów tablic, (Dz.U. nr 268, poz. 2537);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 21 lipca 2004 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 (Dz.U. 2004, nr 229, poz. 2313);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego (Dz.U. 2002, nr 55, poz. 495);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla rezerwatu przyrody (Dz.U. 2002, nr 55, poz. 496);
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla parku krajobrazowego.

Ustawa upoważnia regionalnych dyrektorów ochrony środowiska²³² do wydawania rozporządzeń w sprawie powoływania rezerwatów, a samorządy do podejmowania uchwał w sprawie powołania parków krajobrazowych, a także innych form przestrzennej ochrony przyrody (obszarów chronionego krajobrazu, pomników przyrody, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo krajobrazowych).

²³² Przed nowelizacją ustawy o ochronie przyrody, kompetencje w tym zakresie należały do wojewodów.

8.2.3. Formy obszarów chronionych

Ustawa definiuje i określa sposób powoływania obszarów chronionych i zasady zarządzania nimi.

Najważniejszą obszarową formą ochrony przyrody w polskim systemie prawnym jest park narodowy. Wg artykułu 8 ustawy o ochronie przyrody park narodowy „obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi o powierzchni przynajmniej 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe”. Parki tworzy się dla zachowania różnorodności biologicznej, przyrody nieożywionej, krajobrazu, odtwarzania zniekształconych składników przyrody oraz siedlisk roślin, zwierząt i grzybów. Parki narodowe tworzone są rozporządzeniem Rady Ministrów, po uzgodnieniu z samorządami terytorialnymi (art. 10) i za zgoda właścicieli terenów nie będących własnością skarbu państwa (art. 7). Utworzenie parku jest celem publicznym w rozumieniu ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2000, nr 46, poz. 543 ze zm.), co oznacza możliwość zastosowania przepisów o wywłaszczeniu właścicieli gruntów na zasadach określonych w tej ustawie.

W otoczeniu parku narodowego może być wyznaczona otulina, a w niej strefa ochronna zwierzyny łownej (art. 11).

Obszar parku jest udostępniany dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych i sportowych (art. 12). Artykuł ten upoważnia także dyrektora parku narodowego do wprowadzenia opłat na wejście na teren parku lub też na pewne jego obszary²³³. Zebrane w ten sposób środki przeznacza się na infrastrukturę turystyczną i edukacyjną oraz ochronę przyrody.

Artykuł 15 ustawy zabrania na terenie parków narodowych (i rezerwatów) takich działań jak:

- budowanie obiektów niesłużących celom parku lub rezerwatu;
- eksploatacji gospodarczej parku, zmiany stosunków wodnych;
- poruszania się pojazdów poza drogami publicznymi;
- biwakowania, uprawiania turystyki i sportów poza obszarami i szlakami do tego przeznaczonymi lub wyznaczonymi przez dyrektora parku (lub w przypadku rezerwatu – regionalnego dyrektora ochrony środowiska), organizowania imprez sportowych i rekreacyjnych bez zezwolenia;
- wprowadzania psów na obszary ochrony ścisłej i czynnej – poza miejscami wyznaczonymi;
- hałasowania;

²³³ Jednorazowe opłaty nie mogą przekraczać 6 zł (z uwzględnieniem waloryzacji w stosunku do średniego wzrostu cen i usług) i są zwolnione z nich pewne grupy obywateli – w tym ludność miejscowa, dzieci do lat 7, osoby prowadzące za zgodą dyrektora parku badania naukowe, a także uczestnicy zajęć dydaktycznych. Uczniowie, studenci, emeryci, żołnierze mogą korzystać z ulg. W związku z konfliktami, które miały miejsce w przeszłości z opłat tych zwolniono osoby udające się do miejsc kultu religijnego, a także na plaże morskie znajdujące się w granicach parku. 15% wpływów z kwartalnych opłat za wstęp na tereny górskich parków narodowych przeznaczane jest na wsparcie Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego lub Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego działających na terenie danego parku. To ostatnie należy uznać za pozytywne rozwiązanie problemów odpłatności za ratownictwo górskie na terenach polskich parków narodowych.

- palenia ognisk, a także palenia papierosów (poza miejscami wyznaczonymi);
- zbierania okazów przyrodniczych, prowadzenia prac naukowych – bez odpowiedniego zezwolenia;
- zabijania, chwytania i niepokojenia zwierząt, niszczenia szaty roślinnej, wprowadzania gatunków obcych, a w szczególności organizmów genetycznie zmodyfikowanych;
- zbierania grzybów poza miejscami do tego wyznaczonymi;
- polowania i rybactwa, amatorskiego połowu ryb z wyjątkiem obszarów ustalonych w planach ochrony;
- pozyskiwania skał i minerałów;
- zakłócania stosunków wodnych;
- prowadzenia działalności wytwórczej i handlowej z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planach ochrony i szereg innych.

Odstępstwa od tych zasad mogą być wprowadzone decyzją organów upoważnionych. Dla obszaru parków narodowych decyzję taką może podjąć minister właściwy do spraw środowiska, po zasięgnięciu opinii dyrektora parku, o ile jest to uzasadnione celami ochrony przyrody, wykonywania badań naukowych, celami edukacyjnymi, turystycznymi, sportowymi, religijnymi – jeśli nie spowoduje to negatywnych skutków dla przyrody. Minister może podjąć także taką decyzję w przypadku konieczności realizacji inwestycji liniowych celu publicznego (o ile nie ma innej możliwości lokalizacji takiej inwestycji), pod warunkiem zagwarantowania kompensacji przyrodniczej w rozumieniu art. 3 znowelizowanej ustawy z dnia 27 kwietnia – Prawo ochrony środowiska (art. 15, ust. 3 ustawy o ochronie przyrody). Przewidywana nowelizacja ustawy o ochronie przyrody przynosi szereg zmian. I tak, wszystkie parki narodowe mają się stać państwowymi osobami prawnymi. Będą one mogły odpłatnie udostępniać obszar parku i jego atrakcje. W zmienionym art. 8 ustawy wymienia się źródła dochodów, które dotychczas trafiały do kasy parku w związku z działalnością gospodarstw pomocniczych, zlikwidowanych w wyniku porządkowania finansów publicznych w 2010 r. Projekt doprecyzowuje pewne pojęcia, zakres nadzoru ministra, sposoby powoływania i odwoływania dyrektora parku, gospodarkę majątkową i inne.

Na terenie rezerwatu Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska może, po zasięgnięciu opinii regionalnego dyrektora ochrony środowiska, zezwolić na odstępstwa od obowiązujących zakazów, o ile jest to uzasadnione ochroną przyrody lub realizacją inwestycji liniowych celu publicznego (przy zachowaniu warunków analogicznych jak w przypadku parków narodowych). Regionalny dyrektor ochrony środowiska może zezwolić na odstępstwa od zakazów ze względów naukowych, turystycznych, edukacyjnych, sportowych, religijnych – o ile nie będzie to skutkowało negatywnie dla celów ochrony przyrody rezerwatu. (art. 15, ust. 4 i 5).

Dla parków narodowych oraz rezerwatów i parków krajobrazowych tworzy się plany ochrony. Powinny one być ustanowione nie później niż 5 lat od czasu powołania danego obszaru (art. 18) i obejmować okres 20 lat (art. 20). W planach tych ustala się także różne rodzaje stref ochronnych: ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej (art. 20 ust. 3 pkt 3). Do czasu opracowania planu ustalane są zadania ochronne: dla parków narodowych – przez ministra właściwego dla spraw środowiska; dla rezerwatów – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Rezerваты przyrody są definiowane w artykule 13 ustawy o ochronie przyrody jako obejmujące „...obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi”.

Rezerваты są powoływane rozporządzeniem właściwego regionalnego dyrektora ochrony środowiska. W rozporządzeniu tym określa się oprócz nazwy, granic i celów ochrony, także rodzaj i typ rezerwatów na podstawie wytycznych zawartych w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 roku w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody, (Dz U. nr 60, poz. 533). Regionalny dyrektor może także ustalić otulinę wokół rezerwatu i ustalić możliwość pobierania opłat za wstęp na teren rezerwatu (w wysokości do 6 zł, wg zasad opisanych dla parków narodowych). Na terenach chronionych jako rezerваты obowiązują takie same zasady jak dla parków narodowych. Dla rezerwatów sporządzane są plany ochrony. Jest to obowiązek regionalnego dyrektora ochrony środowiska lub też upoważnionego przez niego organu zarządzającego rezerwatem lub sprawującego opiekę nad nim. Regionalny dyrektor ochrony środowiska ma obowiązek w ciągu 6 miesięcy od daty otrzymania projektu planu rezerwatu ustanowić plan w drodze aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia (art. 19, ust. 6). Parki krajobrazowe, w tym zespoły parków krajobrazowych, obejmują wg polskiego prawa (art. 16 ustawy o ochronie przyrody) „...obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju”. Są więc to obszary z założenia godzące potrzeby użytkowania ich zasobów dla potrzeb gospodarki z ochroną przyrody. Utworzenie parku krajobrazowego, wszelkie zmiany granic oraz jego likwidacja²³⁴ są w kompetencji samorządu wojewódzkiego. Projekty uchwał sejmików samorządowych w tej sprawie muszą być uzgodnione z właściwymi dyrekcjami regionalnymi ochrony środowiska oraz radami gmin (art. 16 zmienionej ustawy o ochronie przyrody). Dla parku krajobrazowego może być wyznaczona otulina, a dyrektor parku (lub zespołu parków) zobowiązany jest do sporządzenia projektu planu ochrony parku i jego zaopiniowania i uzgodnienia z właściwymi organami samorządu terytorialnego. Plan taki zatwierdza w drodze uchwały sejmik wojewódzki – w ciągu 6 miesięcy od daty otrzymania projektu planu. Jeśli park leży na terenie kilku województw, organem odpowiedzialnym za jego ustanowienie jest sejmik województwa, na którego terenie znajduje się siedziba dyrekcji parku – po uzgodnieniu z sejmikami pozostałych województw (art. 19).

Parki krajobrazowe są obszarami, w obrębie których obowiązują m.in. następujące zakazy:

- realizacji inwestycji mogących znacząco wpływać na stan środowiska w rozumieniu ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska;
- zabijania dzikich zwierząt, niszczenia ich miejsc bytowania i rozrodu – zakaz ten nie dotyczy racjonalnej gospodarki łowieckiej, rybackiej, leśnej i rolnej;
- likwidacji i niszczenia zadrzewień sródpolnych, przydrożnych i nawodnych;

²³⁴ Zapis o likwidacji obszarów chronionych, takich jak parki narodowe, rezerваты, parki krajobrazowe jest wymogiem prawnym, ale może nastąpić wyłącznie w wyniku bezzwrotnej utraty walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych.

- prowadzenia prac ziemnych powodujących trwałe przekształcenia terenu, a także eksploatację kopalin;
- zmian stosunków wodnych, likwidowania zbiorników wodnych, obszarów mokradeł, starorzeczy itp., zabudowy obiektami trwałymi pasu terenu do 100 m od brzegów rzek i jezior i 200 m od krawędzi klifów i wybrzeża morskiego;
- prowadzenia hodowli metodami bezściółkowymi, wylewania gnojowicy, utrzymywania otwartych zbiorników ściekowych;
- organizowania rajdów motorowych, samochodowych, używania łodzi motorowych na wodach otwartych.

Zakazy takie mogą być ograniczone na pewnych obszarach²³⁵, jeśli wynika to z innych przepisów lub też z planu ochrony parku. W przypadkach takich zastosowanie mają przepisy ustawy Prawo ochrony środowiska w zakresie procedur ocen oddziaływania na środowisko.

Obszary chronionego krajobrazu są kategorią ochrony obszarowej, która w Polsce zajmuje największą powierzchnię. Wg ustawy o ochronie przyrody, tereny do niej zaliczone są: „...chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na zaspokajanie potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych”(art. 23). Jak wynika z powyższej definicji obszary chronionego krajobrazu mają pełnić istotną funkcję łączników ekologicznych między różnymi obszarami o wybitnych wartościach ekologicznych oraz zapewnić ochronę przyrodniczych walorów turystycznych naszego kraju. Na obszarach chronionego krajobrazu obowiązują zakazy (art. 24) m.in. zabijania i niepokojenia zwierząt (poza działaniami prowadzonymi w ramach prawidłowo prowadzonej gospodarki łowieckiej, rybackiej, leśnictwa i rolnictwa), likwidowania zadrzewień śródpolnych, nadwodnych i przydrożnych, zmiany rzeźby terenu, zakłócania stosunków wodnych, realizacji obiektów budowlanych w paśmie o szerokości 100 m od linii brzegów rzek i jezior, realizacji przedsięwzięć mogących znacząco wpływać na środowisko w rozumieniu ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska.

Wyznaczanie obszarów chronionego krajobrazu odbywa się na podstawie uchwały sejmiku wojewódzkiego. Projekt w sprawie utworzenia, powiększenia czy też likwidacji obszaru chronionego krajobrazu, wymaga uzgodnienia z właściwymi regionalnymi dyrekcjami ochrony środowiska oraz gminami.

Dokumenty planistyczne (w tym także dla akwenów morskich), o ile obejmują obszary chronionego krajobrazu, wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo regionalnym dyrektorem ochrony środowiska.

Obszary Natura 2000 wyznaczane są jako element europejskiej sieci ekologicznej. W polskim prawie obszar Natura 2000 został po raz pierwszy zdefiniowany w nowelizacji ustawy o ochronie przyrody z roku 2008: „obszar Natura 2000 – obszar specjalnej ochrony ptaków, specjalny obszar ochrony siedlisk lub obszar mający znaczenie dla Wspólnoty, utworzony w celu ochrony populacji dziko występujących ptaków lub siedlisk przyrodniczych lub gatunków będących przedmiotem zainteresowania

²³⁵ Np. w związku z pracami na rzecz ochrony przeciwpowodziowej, zadań związanych z obroną państwa, realizacji inwestycji celu publicznego w rozumieniu ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Wspólnoty”²³⁶. Art. 25 ustawy o ochronie przyrody stwierdza, że sieć obszarów Natura 2000 obejmuje obszary specjalnej ochrony ptaków, specjalne obszary ochrony siedlisk, a także obszary mające znaczenie dla Wspólnoty, to ostatnie dodano poprzez nowelizację ustawy z 2008 roku. Stwierdza także, że obszar Natura 2000 „... może obejmować część lub całość obszarów i obiektów objętych formami przyrody, o których mowa w art. 6 (ustawy o ochronie przyrody)”. Art. 26 stwierdza że „minister właściwy dla spraw środowiska określi w drodze rozporządzenia typy siedlisk, gatunki zwierząt i roślin, będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, oraz wymagające utworzenia obszarów Natura 2000, a także kryteria wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania za obszary mające znaczenie dla Wspólnoty, i wyznaczenia jako specjalne obszary ochrony siedlisk oraz obszarów kwalifikujących się do wyznaczenia jako obszary specjalnej ochrony ptaków, mając na uwadze zachowanie poszczególnych cennych lub zagrożonych składników różnorodności biologicznej”, na podstawie których jest wyznaczana sieć obszarów Natura 2000. Jak już wspomniano, w 2010 r. Minister Środowiska wydał rozporządzenie w tej sprawie. Art. 27 nakłada na Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska obowiązek sporządzenia projektu listy Natura 2000, która winna być zaopiniowana przez właściwe gminy. Po uzyskaniu zgody Rady Ministrów, minister właściwy dla ochrony środowiska przekazuje Komisji Europejskiej listę proponowanych obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty, a także listę obszarów specjalnej ochrony ptaków. Ważnym zastrzeżeniem jest konieczność dołączenia do projektu szacunku kosztów współfinansowania przez Unię Europejską obszarów wyznaczonych ze względu na typy siedlisk oraz gatunki o znaczeniu priorytetowym. Wyznaczanie obszaru Natura 2000 musi być poprzedzone uzgodnieniami z ministrem odpowiedzialnymi za sprawy rolnictwa i rozwoju wsi.

Po wyznaczeniu obszarów specjalnej ochrony ptaków minister właściwy do spraw środowiska przekazuje listę tych obszarów Komisji Europejskiej. Nadzór nad obszarami Natura 2000 oraz obszarami mającymi specjalne znaczenie dla Wspólnoty sprawuje właściwy terytorialnie regionalny dyrektor ochrony środowiska, a na obszarach morskich – dyrektor urzędu morskiego (z wyłączeniem akwenów będących w obszarze parków narodowych).

Art. 28 znówelizowanej ustawy o ochronie przyrody przewiduje konieczność sporządzenia planu zadań ochronnych na 10 lat – nie później niż 6 lat od daty zatwierdzenia obszaru przez Komisję Europejską lub też daty ustanowienia obszaru specjalnej ochrony ptaków. O ile obszar taki jest położony na terenach leśnych, regionalny dyrektor ochrony środowiska uzgadnia go z dyrektorem regionalnym lasów państwowych. Tryb sporządzania zadań ochronnych, zakres prac niezbędnych do wykonania w trakcie sporządzania planu zadań ochronnych określa w drodze rozporządzenia minister właściwy dla spraw środowiska. Wg ustawy o ochronie przyrody plan zadań ochronnych winien określić opis granic obszaru, zidentyfikować zagrożenia, określić zadania ochronne i podmioty odpowiedzialne za ich wykonanie, a także wskazania do miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania i planów zagospodarowania morskich wód wewnętrznych. Planów zadań ochronnych nie sporządza się dla obiektów Natura 2000 posiadających plany ochrony lub leżących w całości lub w czę-

²³⁶ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw, art. 1, ust. 2b).

ści w obrębie obszarów parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych, o ile dla tych obszarów sporządzone zostały plany ochrony uwzględniające zakres zadań ochronnych przewidziany w ustawie (tj. przewidzianych w art. 28, ust. 10). Również w przypadku obszarów Natura 2000, leżących na terenie parków narodowych lub rezerwatów, dla których ustanowiono zadania ochronne z uwzględnieniem zakresu zadań ochronnych przewidzianych w art. 28 ust. 10, plany zadań ochronnych nie są wymagane.

Projekty planów ochrony dla obszarów Natura 2000 (lub ich części) sporządzane są przez podmioty zarządzające nimi (dyrektor regionalnej dyrekcji lasów państwowych – o ile obszar leży na terenie zarządzanym przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe lub przez właściwego dyrektora urzędu morskiego – o ile obszar obejmuje akweny morskie. Plany ochrony są zatwierdzane w drodze rozporządzenia przez ministra właściwego dla spraw środowiska na okres 20 lat. Wg art. 29 ust. 8 plan ochrony musi m.in. zawierać opis przebiegu granic obszaru, opis i ocenę zagrożeń istniejących i potencjalnych, opis sposobów ich eliminacji i ograniczania, a także warunków utrzymania ew. przywrócenia właściwego stanu przyrody, wykaz zadań ochronnych, wskazań dotyczących zmian dokumentów z zakresu planowania przestrzennego (w tym także dotyczących wewnętrznych wód morskich i wyłącznej strefy ekonomicznej), określenie zakresu monitoringu przyrodniczego. W planie takim mogą być także wskazania dotyczące dolesień, utrzymania korytarzy ekologicznych łączących poszczególne obszary Natury 2000 (w tym wód płynących stanowiących trasy wędrówek ryb i innych organizmów wodnych) i innych. Ustanowienie planu musi być poprzedzone postępowaniem z udziałem społeczeństwa na zasadach przewidzianych w dziale III, rozdziale 3 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisku. Osoby i podmioty zainteresowane mają prawo do udziału w czynnościach związanych ze sporządzeniem planu (art. 29, ust. 5 i 6).

O ile plany ochrony sporządzone dla parków narodowych, rezerwatów lub parków krajobrazowych, a także plany urzędzenia lasów (w obrębie których położone są obszary Natura 2000 lub ich części) spełniają warunki przewidziane w ust. 8 artykułu 29, stają się one planem dla objętej nimi części obszaru Natura 2000. Organy sprawujące nadzór nad funkcjonowaniem obszarów Natura 2000 mają obowiązek przekazywać Generalnemu Dyrektorowi Ochrony Środowiska oceny realizacji ochrony danego obszaru – co 6 lat dla specjalnych obszarów ochrony siedlisk oraz co 3 lata dla obszarów specjalnej ochrony ptaków) – art. 31. Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska sprawuje nadzór nad funkcjonowaniem obszarów Natura 2000 poprzez:

- wydawanie zaleceń w zakresie ochrony i funkcjonowania obszarów;
- określenie zakresu informacji, niezbędnych dla funkcjonowania i ochrony obszarów Natura 2000;
- kontrolę realizacji ustaleń planów ochrony.

W przypadku, gdy obszar Natura 2000 lub jego część położony jest w obrębie parku narodowego, sprawującym nadzór nad nim jest dyrektor parku narodowego. Nad obszarami położonym na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe, spra-

wującym nadzór nad ochroną przyrody w obrębie obszaru Natura 2000 jest właściwy nadleśniczy. Regionalny dyrektor ochrony środowiska jest odpowiedzialny za koordynację funkcjonowania obszarów Natura 2000 w obrębie województwa.

Szereg artykułów ustawy dotyczy problemów gospodarowania w obrębie obszarów zaliczonych do sieci Natura 2000. I tak, na obszarach Natura 2000 zabrania się realizacji działań mających w znaczący sposób pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych, zagrozić gatunkom zwierząt i roślin, dla których ochrony dany obszar został wyznaczony, pogorszyć integralność obszarów i ich powiązania z innymi obszarami. W przypadku opracowywania dokumentów planistycznych obejmujących dany obszar oraz planowania inwestycji niezwiązanych z celami jego ochrony wymagana jest ocena oddziaływania na środowisko (art. 33). W przypadku inwestycji niezbędnych ze względu na interes publiczny, ważny interes społeczny lub gospodarczy i wobec braku alternatywnych rozwiązań, dyrektor regionalny ochrony środowiska (lub dyrektor urzędu morskiego), może wyrazić zgodę na ich przeprowadzenie. Decyzja taka, oprócz zadań związanych ze zdrowiem ludzi, zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego lub służących ochronie przyrody, wymaga uzyskania opinii Komisji Europejskiej (art. 34). Art. 35 przewiduje, że w takim przypadku regionalny dyrektor ochrony środowiska lub dyrektor urzędu morskiego określa zakres, miejsce i termin wykonania kompensacji przyrodniczych na koszt podmiotu realizującego plan lub przedsięwzięcie inwestycyjne. O procedurach tych informowany jest Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, który z kolei przedstawia stosowną informację ministrowi właściwemu dla spraw środowiska. Minister Środowiska jest zobowiązany złożyć informację Komisji Europejskiej przed wdrożeniem kompensacji przyrodniczej oraz „...przed realizacją planu lub działania” (art. 35). W przypadku działań wynikających z planów, zezwolenie przewidziane w art. 34 ust. 1 zastępuje się decyzją o uwarunkowaniach środowiskowych, lub uzgodnieniem z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. (art. 35 a) w rozumieniu ustawy z 2008 o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisku. Art. 36 wymienia typy działalności dozwolonej w obszarach Natura 2000. Wynika z niego że oprócz rolnictwa, leśnictwa, rybołówstwa i amatorskiego połowu ryb dozwolona jest także działalność gospodarcza (co jest bardzo szerokim pojęciem!), o ile nie będzie ona miała istotnego, negatywnego wpływu na przedmioty ochrony. Przewiduje się możliwość zawierania umów na temat ograniczenia działalności gospodarczej na terenach Natura 2000, w tym wypłacania odpowiednich odszkodowań dla właścicieli terenów nie będących własnością Skarbu Państwa za utracone korzyści materialne.

Polskie prawo przewiduje jeszcze wprowadzenie kilku innych form ochrony obszarów o znaczących walorach przyrodniczych. Są to pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Artykuł 40 określa pomniki przyrody jako: ...pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej. Do tworów tych zalicza się okazałe drzewa i krzewy, źródła, głazy narzutowe, jary, jaskinie, skałki. Z kolei stanowiska dokumentacyjne to: ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzenia skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie

lub schroniska podskalne wraz z namuliskiem oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych (art. 41). Artykuł 42 definiuje użytki ekologiczne jako „...zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej, naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzeczka, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania”. Z kolei zespoły przyrodniczo-krajobrazowe to (art. 43) „...fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe i estetyczne”. Powyższe formy chronione są powoływane uchwałą właściwej rady gminy. Artykuł 45 ustawy wprowadza w obrębie wspomnianych obiektów zakazy uszkodzania i przekształcania obiektu, uszkodzenia i zanieczyszczenia gleby, prowadzenia prac ziemnych trwale przekształcających rzeźbę terenu, zmiany stosunków wodnych, wydobywania gospodarczego kopalin, niszczenia szaty roślinnej.

Na zakończenie tej części rozważań o obszarach chronionych w Polsce należy zwrócić uwagę, że ustawa o ochronie przyrody w art. 6 ustępie 2 przewiduje możliwość wyznaczania wraz z państwami sąsiednimi „...przygranicznych obszarów cennych po względem przyrodniczym, w celu ich wspólnej ochrony”. Ustawodawca nie precyzuje w tym przypadku form obszarów chronionych, które miałyby być przedmiotem wspólnej ochrony²³⁷.

8.2.4. Ochrona przyrody w planowaniu przestrzennym

Tworzenie obszarów chronionych wymaga uzgodnień o charakterze przestrzennym, gdyż niektóre z planowanych obiektów mogą wywoływać kolizje z innymi funkcjami terenów, interesami właścicieli terenów i społeczności lokalnych, wymaga też wprowadzania takich obiektów do krajowych, regionalnych lub lokalnych planów zagospodarowania przestrzennego.

Podstawy prawne planowania przestrzennego w Polsce wynikają z szeregu ustaw i rozporządzeń, z których wymienić należy następujące:

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, z której wynika obowiązek sporządzania planów przez gminy;
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane (z późniejszymi zmianami, ostatecznie z 2004 roku); regulująca m.in. problemy procedury wydawania zezwoleń budowlanych;
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku – Prawo ochrony środowiska (z późniejszymi zmianami, ostatecznie z 2005 roku)²³⁸;

²³⁷ W 1992 roku powstała w Instytucie Ochrony Środowiska w Warszawie koncepcja Transgranicznych Obszarów Chronionych o funkcjach turystycznych. W latach późniejszych wraz ze specjalistami z Federacji Rosyjskiej, Litwy, Białorusi i Ukrainy przygotowano projekt takich obszarów na północnej, wschodniej i południowej granicy Polski (Rąkowski 2000).

²³⁸ Z dokumentem tym koresponduje m.in. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 14 listopada 2002 r. w sprawie szczegółowych warunków, jakim powinna odpowiadać prognoza oddziaływania na środowisko, dotycząca projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu przestrzennym, podstawowy²³⁹ dokument prawny regulujący całość problematyki planowania przestrzennego;
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. 2008, nr 199, poz.1227) reguluje procedury ocen wpływania na środowisko w procesach planistycznych i inwestycyjnych.

Od wielu lat starano się o znalezienie właściwego miejsca dla kryteriów przyrodniczych na różnych poziomach planowania przestrzennego (Kozłowski, 1996, Kassenberg, 1986, Radziejowski, 2010). Kluczowe znaczenie dla omawianego problemu ma ustawa o planowaniu przestrzennym, która przewiduje, że we wszystkich dokumentach planistycznych musi być uwzględniona problematyka obejmująca zagadnienia ochrony przyrody i krajobrazu. Szczególnie ważne jest to w przypadku miejscowego planu przestrzennego zagospodarowania gminy, który jest jednym z najważniejszych dokumentów prawa lokalnego²⁴⁰.

Z ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku... wynika szereg procedur dodatkowych, jak przeprowadzanie postępowania w zakresie oceny skutków dla środowiska, dokumentów planistycznych czy też szczególne zobowiązania dotyczące przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko wszelkich inwestycji mogących negatywnie wpływać na obiekty cenne pod względem przyrodniczym. Planowanie przestrzenne wprowadza także obowiązki w zakresie poszanowania interesów właścicieli terenów, a także uprawnień decyzyjnych samorządów lokalnych. Z ustawy z 2004 roku o ochronie przyrody wynika, że cele ochrony przyrody realizowane są m.in. poprzez plany przestrzennego zagospodarowania i inne dokumenty planistyczne (art. 3).

Nieporozumienia na tym tle stają się czasami źródłem konfliktów między interesami społeczności lokalnych a interesami przyrody reprezentowanymi przez administrację ochrony przyrody, czy też organizacjami pozarządowymi. Na problemy związane z konfliktami dotyczącymi ochrony przyrody w gospodarce przestrzennej, a także na korzyści, które dla rozwoju przestrzennego niektórych regionów mogą dać decyzje o tworzeniu nowych obszarów chronionych, zwraca się uwagę w pracach przygotowawczych dla potrzeb koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (Degórski 2007).

Z ustawy o ochronie przyrody wynika obowiązek wykonywania specjalnych opracowań planistycznych – planów ochrony dla poszczególnych obiektów chronionych (parków narodowych, rezerwatów, parków krajobrazowych obiektów NATURA 2000).

Wspomnieć też należy o potrzebie specjalnego zagospodarowania dolin rzecznych. Chodzi tu zarówno o potrzebę ochrony ich fragmentów o wybitnych walorach przyrodniczych, zachowania ciągów przyrodniczych dolin rzecznych jako korytarzy ekologicznych, jak też ochronę przeciwpowodziową terenów nadrzecznych. Szcze-

²³⁹ Zwrócić uwagę należy na fakt, że z problematyką planowania przestrzennego wiążą się wspomniane rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie planów ochrony obszarów chronionych.

²⁴⁰ Każda gmina zgodnie z ustawą z 1990 r. o samorządzie terytorialnym ma obowiązek sporządzania planu przestrzennego zagospodarowania.

gólnym zainteresowaniem cieszą się doliny naszych największych rzek Wisły i Odry (Gacka-Grzesikiewicz 1995, Gacka-Grzesikiewicz i Cichocki 2001, Jankowski 1997).

Rozpatrując relacje między gospodarką przestrzenną a ochroną przyrody²⁴¹ pamiętać należy o następujących prawidłowościach wynikających z nich:

- Gospodarka przestrzenna, zgodnie z przepisami prawa musi uwzględniać fakt istnienia obszarów chronionych;
- W Polsce obowiązują nie tylko chronione formy przyrody przewidziane w polskim ustawodawstwie, ale wynikające z międzynarodowych zobowiązań Polski, takich jak międzynarodowe konwencje czy też członkostwo w UE, które muszą również się znaleźć w planach przestrzennego zagospodarowania;
- Właściwe funkcjonowanie obiektów chronionych można w pełni zapewnić tylko poprzez wpisanie ich do planów przestrzennego zagospodarowania; szczególne znaczenie ma to w odniesieniu do otulin obszarów chronionych, a także takich obiektów, jak obszary chronionego krajobrazu²⁴²;
- Polskie przepisy w zakresie planowania przestrzennego przywiązują właściwą uwagę do problematyki ochrony przyrody, niestety, obserwować można ich niską skuteczność w zakresie ochrony przyrody;
- Szereg procedur i przepisów szczegółowych dotyczących przestrzennych aspektów ochrony przyrody wynika także z Prawa o ochronie środowiska, zwłaszcza w zakresie procedur lokalizacyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązków przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko.

8.3. Dokumenty strategiczne w zakresie ochrony przyrody

8.3.1. Polityka ekologiczna

W Polsce od wielu lat obowiązują zasady praktykowane na świecie w zakresie ochrony środowiska, jak np. zasady sporządzania ocen oddziaływania na środowisko na początku i w trakcie procesu inwestycyjnego, zasada przezorności, czy też zasada „zanieczyszczający płaci”. Istnieje także bardzo efektywny system finansowania inwestycji ekologicznych. Odpowiedzialność za ochronę środowiska w Polsce spoczywa na wszystkich podmiotach gospodarczych oraz na administracji, a także w coraz większym stopniu na poszczególnych obywatelach. Wszystko to dzieje się w ramach przepisów prawnych oraz dokumentów programowych obowiązujących w naszym państwie. Ustalenia dokumentów programowych wyznaczają także strategię w zakresie ochrony przyrody, a w szczególności w zakresie funkcjonowania obszarów chronionych.

²⁴¹ Na związki między ustawą o ochronie przyrody z 2004 r. a praktyką planowania przestrzennego zwrócił uwagę Cichocki w artykule zamieszczonym w „Urbaniście”.

²⁴² Szereg prac na temat planowania struktury obszarów chronionych wykonano w latach osiemdziesiątych i siedemdziesiątych w Instytucie Ochrony Środowiska oraz Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa (wówczas Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej) w Warszawie. Dotyczyły one zarówno obszarów prawnie chronionych jak parki krajobrazowe (Baranowska-Janota 1993, Chmielewski 1990, Gacka-Grzesikiewicz i inni, 1987, 1990, Gerstmannowa, 1997, Lenartowicz 1944, jak i innych nieformalnych form ochrony – korytarze ekologiczne (Gacka-Grzesikiewicz – 1995, Liro, Szacki 1993), czy też ochrony przyrody i krajobrazu w planach przestrzennego zagospodarowania (Gacka-Grzesikiewicz i inni, 1994).

Początek lat dziewięćdziesiątych zaowocował wieloma dokumentami programowymi fundamentalnymi dla ochrony środowiska. Sejm przyjął wtedy ramowy dokument polityczny: Politykę Ekologiczną Państwa. Uznano w niej jako główny cel gospodarowania w środowisku, w pierwszej fazie powstrzymanie procesu dewastacji środowiska, następnie działania na rzecz jego poprawy, a wreszcie trwały i zrównoważony rozwój. Dokument ten przyświecał wszystkim działaniom w zakresie ochrony środowiska w Polsce w okresie całej dekady.

W końcu lat dziewięćdziesiątych uznano, że zarówno ranga konstytucyjna ochrony środowiska, jak i nowe wyzwania przed którymi stoi Polska (m.in. proces akcesji do Unii Europejskiej) wymagają nowych dokumentów programowych. W ten sposób powstała, ostatecznie przyjęta przez Sejm w roku 2001, II Polityka Ekologiczną Państwa. Jeśli chodzi o zasady ochrony przyrody oraz obszary chronione, to poświęcone są im następujące zapisy II PEP:

„110. Bezpieczeństwo ekologiczne państwa zakłada m.in. utrzymanie na odpowiednim poziomie krajowej różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz zwiększenie powierzchni obszarów chronionych do 1/3 terytorium kraju. Celem nowej polityki ekologicznej jest m.in. zwiększenie skali rekultywacji i renaturyzacji obszarów zdegradowanych, zapobieganie pogarszaniu się jakości środowiska, powstrzymanie procesu degradacji zabytków kultury, a także zwiększenie skuteczności ochrony obszarów objętych już ochroną prawną. Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej to jeden z ważniejszych obszarów w zakresie bezpieczeństwa ekologicznego państwa.

112. Działania mające na celu ochronę różnorodności biologicznej na poziomie krajowym powinny zmierzać do poprawy ochrony naturalnego dziedzictwa przez (...), stworzenie spójnego systemu prawnego i finansowego w celu zapewnienia ramowych możliwości realizacji praktycznej ochrony przyrody; potrzeby ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej muszą być uwzględniane w planach przestrzennego zagospodarowania kraju, województw i gmin (...),

ochronę najbardziej zagrożonych ekosystemów oraz gatunków i ich siedlisk przez tworzenie i powiększanie narodowej sieci obszarów chronionych (parki narodowe, rezerваты przyrody i inne), wdrożenie systemu Natura 2000,

wdrożenie specjalnej strategii ochrony obszarów wodnolotnych; są to siedliska szczególnie ważne dla zachowania różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz zachowania bilansu wodnego kraju, których ochrona wymaga wielosektorowego podejścia w zagospodarowaniu przestrzennym w skali regionu i kraju,

ochronę rzek oraz innych ciągów obszarowych mających duże znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej, w tym jako korytarze ekologiczne (...).

114. Konkretne działania podejmowane na różnych szczeblach i w różnych resortach w perspektywie średniookresowej (do 2010 r.) powinny obejmować:

a/ w dziedzinie ochrona środowiska:

utworzenie w Polsce Europejskiej Sieci Obszarów Chronionych NATURA 2000 poprzez waloryzację przyrodniczą obszarów objętych już ochroną prawną, jak też cennych obszarów przyrodniczych dotychczas nie objętych żadną formą ochrony, a spełniających kryteria sieci NATURA (...).

Dla realizacji tych założeń w II PEP zaproponowano podział kraju na trzy strefy problemowe (strefę obszarów silnie przekształconych i zdegradowanych, strefę ob-

szarów o wysokich walorach przyrodniczych, strefę obszarów „pośrednich”, z winiętą funkcją rolniczą. Wymieniono także obszary funkcjonalne²⁴³ i przestrzenne jednostki priorytetowe²⁴⁴ (s. 65 – 68 II PEP). Tak więc PEP (której ustalenia obowiązują formalnie do dziś) skoncentrowała się na wyznaczaniu konkretnych zadań dla gospodarki przestrzennej kraju.

W roku 2000 Rada Ministrów przyjęła dokument pt. Polska 2025²⁴⁵, stanowiący zapis programowy działań na rzecz realizacji trwałego i zrównoważonego rozwoju w ciągu nadchodzącego ćwierćwiecza. W dokumencie tym zwraca się uwagę na konieczność zachowania różnorodności biologicznej.

Kolejnym ważnym dokumentem jest Polityka ekologiczna państwa na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007 – 2010, przyjęta w grudniu 2002 przez Radę Ministrów a uchwalona przez Sejm RP w maju 2003 r.²⁴⁶. Dokument ten należy traktować jako uszczegółowienie II PEP. Zakłada on m.in. „ekologizację planowania przestrzennego i gospodarki terenami”.

W roku 2009 Sejm przyjął kolejny trzeci już dokument strategiczny pod nazwą Polityka ekologiczna państwa na lata 2009 – 2012 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011 – 2016. Dokument ten będzie realizowany w dwóch przedziałach czasowych:

- Kierunkowym, w okresie do roku 2016, kiedy to będą realizowane cele średniookresowe;
- Szczegółowym, który będzie realizowany w latach 2009 – 2012.

Dokument zakłada realizację działań wynikających z istniejącego prawodawstwa, zobowiązań międzynarodowych, przyjętych planów i programów.

Jako cel średniookresowy stawia się: „...zachowanie bogatej różnorodności biologicznej polskiej przyrody (...) wraz z umożliwieniem zrównoważonego rozwoju gospodarczego, kraju (...)” (pkt 3.1.2). Na terenie Polski, w ramach współpracy między resortami środowiska oraz rolnictwa i rozwoju wsi, przewiduje się wyznaczenie cennych obszarów przyrodniczych, co ma pomóc w realizacji polityki ochrony różnorodności biologicznej w obrębie obszarów rolnych i leśnych.

W najbliższym czasie III Polityka ekologiczna państwa przewiduje ukończenie realizacji europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000, wdrożenie nowego systemu nadzoru nad tym systemem (patrz rozdział 8.4). Przewiduje się „(...) przywracanie właściwego stanu siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) i ostoji gatunków na obsza-

²⁴³ Do obszarów tych zaliczono m.in. obszary szczególnie narażone na antropopresję, obszary leśne, aglomeracje miejskie, obszary deficytów wody, obszary węzłowe infrastruktury energetycznej i transportowej, obszary o wybitnych walorach przyrodniczych.

²⁴⁴ Do tego typu jednostek zaliczono konkretne tereny jak np. Górnośląski Okręg Przemysłowy, wybrzeże Bałtyku, obszary przyrodnicze objęte międzynarodowymi umowami i inne, spełniające kryteria szczególnego znaczenia dla przyrody, gospodarki czy też szczególnego narażenia na antropopresję

²⁴⁵ Rada Ministrów, Polska 2025. Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju, Warszawa 2000, RCSS przy współpracy MŚ.

²⁴⁶ Monitor Polski nr 33 poz. 433. „Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010” została sporządzona jako realizacja ustaleń ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. Nr 62, poz. 627 i nr 115, poz. 1229 oraz z 2002 r., nr 74, poz. 676, nr 113, poz. 984 i nr 153, poz. 1271), która w art. 13-16 wprowadza obowiązek przygotowywania i aktualizowania co 4 lata polityki ekologicznej państwa.

rach chronionych (...), przywrócenie drożności lądowych i wodnych korytarzy ekologicznych umożliwiających przemieszczanie się zwierząt i funkcjonowanie populacji w skali kraju, wsparcie procesu opracowania planów ochrony dla obszarów chronionych, zwiększenie świadomości społeczeństwa w zakresie potrzeb i działań właściwych dla ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu”(pkt 3.1.3). Przewiduje się kontynuację tworzenia krajowej sieci obszarów chronionych uwzględniających takie zadania, jak tworzenie nowych parków narodowych, rezerwatów i innych obiektów. Zakłada się także tworzenie korytarzy ekologicznych, będą to „miejsca dopełniające obszarową formę ochrony przyrody”.

Dokument postuluje też wdrożenie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej do polskiego prawa ochrony przyrody. Opracowanie i wdrożenie wytycznych dotyczących wyznaczania korytarzy ekologicznych dla potrzeb opracowań ekofizjograficznych i opracowanie podstaw prawnych ich zagospodarowania zgodnie z wymogami ochrony różnorodności biologicznej (Polityka ekologiczna państwa 2009).

8.3.2. Krajowa strategia ochrony różnorodności biologicznej

Krajowa strategia ochrony różnorodności biologicznej jest najważniejszym dokumentem programowym dotyczącym ochrony przyrody. Obowiązek jej przygotowania wynika z art. 111 ustawy o ochronie przyrody. Minister właściwy dla spraw środowiska sporządza projekt strategii wraz projektem programu, a Rada Ministrów zatwierdza taki projekt w formie uchwały. W czwartym kwartale 2007 roku Rada Ministrów przyjęła dokument pt. Krajowa strategia ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej oraz Program działań na lata 2007 – 2013²⁴⁷. Celem głównym strategii jest: „Zachowanie bogactwa różnorodności biologicznej w skali lokalnej, krajowej i globalnej oraz zapewnienie trwałości i możliwości rozwoju wszystkich poziomów jej organizacji (wewnątrzgatunkowego, międzygatunkowego i ponadgatunkowego), z uwzględnieniem potrzeb rozwoju społeczno-gospodarczego Polski oraz konieczności zapewnienia odpowiednich warunków życia i rozwoju społeczeństwa”. W części diagnostycznej Strategia przeprowadza analizę stanu ochrony różnorodności biologicznej w Polsce. W zakresie obszarów chronionych do mocnych stron zalicza m. in.:

- Tradycyjne podejście do zasobów przyrodniczych – ochrona poprzez użytkowanie.
- Długie i dobre tradycje ochrony przyrody w Polsce.
- Ustanowienie podstaw prawnych tworzenia systemu ochrony obszarowej i gatunkowej.
- Objęcie różnymi formami ochrony większości najbardziej wartościowych pod względem przyrodniczym fragmentów kraju.

Do słabych stron obecnego stanu zalicza się m.in.:

- Brak wystarczających instrumentów zachowania różnorodności biologicznej poza obszarami chronionymi. Brak podstaw prawnych tworzenia korytarzy ekologicznych.
- Słaby reżim ochronny obszarów chronionego krajobrazu.
- Brak prawnych możliwości objęcia ochroną najcenniejszych przyrodniczo fragmentów polskich obszarów morskich.

²⁴⁷ Załącznik do uchwały nr 270/2007 Rady Ministrów z dnia 26 10 2007 r.

- Trudności w uzyskaniu akceptacji społecznej dla tworzenia nowych bądź poszerzania istniejących obszarów chronionych, w tym także obszarów Natura 2000.
- Brak systemu pozytywnej motywacji dla samorządów i mieszkańców terenów obejmowanych ochroną prawną.

Wspomina się także o błędach popełnionych przy realizacji sieci Natura 2000, a w tym:

- Tworzenie Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 bez wcześniejszej inwentaryzacji zasobów przyrodniczych kraju, zwłaszcza pod kątem wymogów Dyrektywy Ptasiej i Dyrektywy Siedliskowej.
- Zbyt wolny proces wdrażania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000.
- Brak wypracowanej wizji docelowego kształtu oraz założeń funkcjonowania Sieci. Strategia posiada osiem równorzędnych celów strategicznych, których realizacja jest rozpisana na poszczególne działy administracji państwowej:

1. Rozpoznanie i monitorowanie stanu różnorodności biologicznej oraz istniejących i potencjalnych zagrożeń.
2. Skuteczne usunięcie lub ograniczanie pojawiających się zagrożeń różnorodności biologicznej.
3. Zachowanie i/lub wzbogacenie istniejących oraz odtworzenie utraconych elementów różnorodności biologicznej.
4. Pełne zintegrowanie działań na rzecz ochrony różnorodności biologicznej z działaniami oddziaływującymi na tę różnorodność sektorów gospodarki oraz administracji publicznej i społeczeństwa (w tym organizacji pozarządowych), przy zachowaniu właściwych proporcji między zapewnieniem równowagi przyrodniczej, a rozwojem społeczno-gospodarczym kraju.
5. Podniesienie wiedzy oraz kształtowanie postaw i aktywności społeczeństwa na rzecz ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej.
6. Udoskonalenie mechanizmów i instrumentów służących ochronie i zrównoważonemu użytkowaniu różnorodności biologicznej.
7. Rozwinięcie współpracy międzynarodowej w skali regionalnej i globalnej na rzecz ochrony i zrównoważonego użytkowania zasobów różnorodności biologicznej.
8. Użytkowanie różnorodności biologicznej w sposób zrównoważony, z uwzględnieniem równego i sprawiedliwego podziału korzyści i kosztów jej zachowania, w tym także kosztów zaniechania działań rozwojowych ze względu na ochronę zasobów przyrody.

Wśród celów operacyjnych dotyczących obszarów chronionych wymienić należy:

9. Rozwijanie i umacnianie krajowego systemu obszarów chronionych, w tym wdrażanie Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000.
10. Ochrona *in situ* cennych i zagrożonych siedlisk przyrodniczych i ekosystemów, w tym szczególnie wodno-błotnych, górskich i morskich.
11. Poprawa stanu zachowania najcenniejszych, zniszczonych ekosystemów, w tym dolin rzecznych, obszarów wodno-błotnych i leśnych.

Cele te zostały rozpisane na zadania w programie wykonawczym na lata 2007 – 2013, których realizacja będzie miała zapewnione wsparcie finansowe z budżetu, funduszy ekologicznych, funduszu LIFE, funduszy strukturalnych UE. Wymienić można tu kilka przykładów zadań:

- Wdrożenie programów renaturyzacji zdegradowanych ekosystemów, w tym szczególnie wodno-błotnych, które mają zapewnić polepszenie stanu różnorodności biologicznej w obszarach podmokłych kosztem ok. 8 mln zł rocznie.
- Uzupełnianie listy obszarów objętych Konwencją Ramsarską. Zwiększenie efektywności ochrony obszarów wodno-błotnych poprzez wpisanie co najmniej 8 nowych obiektów na listę obszarów Ramsar, kosztem około 160 tys. zł w latach 2006 – 2011.
- Pełne utworzenie Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 w Polsce, co pozwoli na całkowite wypełnienie zobowiązań, bez ponoszenia dalszych kosztów.
- Opracowanie lub zintegrowanie istniejących i formalne zatwierdzenie planów ochrony obszarów chronionych, w tym zwłaszcza obszarów Natura 2000, co pozwoli na wzmocnienie systemu zarządzania obszarami chronionymi, poprzez wdrożenie ok. 400 planów, kosztem około 8 milionów rocznie.
- Opracowanie i wdrożenie systemu zarządzania obszarami Natura 2000 poprzez wdrożenie i opracowanie krajowego, regionalnych i lokalnych poziomów zarządzania i wyznaczenie jednostki zarządzającej poszczególnymi obszarami Natura 2000, zapewnienie im odpowiednich zasobów ludzkich. Będzie to kosztować około 10 mln złotych rocznie.

Jak można zauważyć, Krajowa Strategia Ochrony Różnorodności Biologicznej różni się od innych dotychczasowych dokumentów programowych nie tylko zakresem tematycznym, ale też tym, że posiada bardzo precyzyjny program wykonawczy wskazujący, jakie zadania będą realizowane, jakie cele zostaną osiągnięte, z jakich źródeł będą one finansowane²⁴⁸.

8.4. Zasady zarządzania obszarami chronionymi

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody najwyższą instancją w dziedzinie ochrony przyrody jest Minister Środowiska i jego zastępca do spraw ochrony przyrody – Główny Konserwator Przyrody. Organem doradczym Ministra w sprawie ochrony przyrody jest Państwowa Rada Ochrony Przyrody, z którą konsultowane są wszystkie ważniejsze decyzje dotyczące ochrony przyrody. W gestii administracji centralnej jest prowadzenie polityki w zakresie ochrony przyrody, a także organizowanie, powoływanie i nadzór nad funkcjonowaniem parków narodowych, uznawanie zwierząt i roślin za gatunki chronione. Minister mianuje dyrektorów parków narodowych (kandydatury wyłaniane są na podstawie konkursów), którzy podlegają mu bezpośrednio, a także ciała doradcze dyrektorów – Rady Naukowe Parku. W każdym z szesnastu województw działają regionalni dyrektorzy ochrony środowiska, którzy również nadzorują sprawy ochrony przyrody (mogą oni mieć do pomocy regionalnych konserwatorów przyrody).

²⁴⁸ Polska przedstawiła już dwukrotnie sprawozdanie z realizacji działań na rzecz zachowania różnorodności biologicznej (np. Andrzejewski, Weigle, 2003, 2005).

Po reformie kompetencyjnej wojewódzkiej administracji publicznej z 2009 roku znaczne zadania w zakresie ochrony przyrody pełnią również samorządy terytorialne. W kompetencji samorządów wojewódzkich leży ustanawianie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu oraz powoływanie dyrektorów parków. Władze samorządowe miast i gmin odpowiadają za lokalne obiekty chronione, takie jak pomniki przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i użytki ekologiczne.

8.4.1. Administracja ochrony przyrody w Polsce

Rada Ministrów stanowi szczególny organ administracji rządowej, nadzorujący wszystkie organy administracji państwa. Na podstawie ustawy z 2004 r. o ochronie przyrody posiada ona pewne uprawnienia w zakresie ochrony przyrody. Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia tworzy, zmienia granice lub likwiduje parki narodowe (art. 10). Wyraża także zgodę na przekazanie przez ministra właściwego do spraw środowiska Komisji Europejskiej listy obszarów specjalnej ochrony siedlisk oraz szacunków współfinansowania przez Unię obszarów obejmujących siedliska oraz gatunki roślin i zwierząt o znaczeniu priorytetowym (art. 27). W kompetencji Rady Ministrów leży także zatwierdzenie w drodze uchwały krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej (art. 111). Rada Ministrów wydaje rozporządzenia w sprawie pewnych „policyjnych” uprawnień Straży Parku, takich jak legitymowanie, zatrzymywanie, użycie środków przymusu bezpośredniego czy też broni (art. 108, 109, 110).

Zgodnie z ustawą o działach administracji państwowej ochrona przyrody (a także leśnictwo) włączona jest do działu Środowisko. Na podstawie ustawy z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (rozdział 5) organami administracyjnymi w tym zakresie są:

- Minister właściwy do spraw środowiska²⁴⁹;
- Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska;
- Regionalni dyrektorzy ochrony środowiska;
- Samorządy wojewódzkie;
- Starostowie;
- Wójtowie, burmistrzowie lub prezydenci miast.

Szczególne uprawnienia w zakresie ochrony przyrody posiadają samorządowe organy uchwałodawcze – sejmiki i rady gmin, które uchwałami powołują niektóre obszary chronione i ustanawiają ich plany.

Na terenie parków narodowych uprawnienia administracyjne w zakresie ochrony przyrody posiadają ich dyrektorzy, powoływani i nadzorowani przez Ministra Środowiska. Wg teoretyków prawa nie stanowią oni organów administracji państwowej, a tylko działają na podstawie przekazanych im uprawnień przez Ministra (Ciechanowicz-Mc Lean, 2006).

Zwrócić należy uwagę, że w wyniku zmian prawa wojewodowie utracili swe uprawnienia w zakresie ochrony przyrody.

Za bezpośrednie działania w na rzecz ochrony przyrody odpowiadają Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, regionalne dyrekcje ochrony środowiska, administracja samorządowa oraz służby ochrony przyrody, a w tym:

²⁴⁹ Obecnie ministrem właściwym dla spraw środowiska jest Minister Środowiska (do roku 2000 był to Minister Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa).

- Służba Parków Narodowych
- Służba Parków Krajobrazowych

Na obszarach chronionych położonych na terenach należących do Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, zadania w zakresie ochrony przyrody wykonuje właściwy nadleśniczy (art. 105, ust. 5).

Uprawnienia w zakresie ochrony przyrody w akwenach morskich należą także do Urzędów Morskich. W szczególności dotyczy to decyzji na temat działań mogących mieć wpływ na obszary Natura 2000 (art. 33, ust. 6, art. 34, ust. 1 oraz art. 35, ust. 1 ustawy o o. p.).

Organy administracyjne w zakresie ochrony przyrody są wspomagane przez ciała opiniotwórczo-doradcze:

- Państwową Radę Ochrony Przyrody;
- Regionalne rady ochrony przyrody;
- Rady naukowe parków narodowych;
- Rady parków krajobrazowych.

Skład, zakres działalności i uprawnienia tych ciał zapisane są w ustawie o ochronie przyrody.

8.4.2. Organy administracji ochrony przyrody²⁵⁰

Minister właściwy dla spraw środowiska

Najwyższą instancją w dziedzinie ochrony przyrody jest minister właściwy dla spraw środowiska, którym obecnie jest Minister Środowiska (do roku 1999 Minister Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa), w imieniu którego nadzór nad tą problematyką pełni Główny Konserwator Przyrody (jeden z zastępców Ministra w randze sekretarza lub podsekretarza stanu) – art. 81, 92 ustawy o ochronie przyrody.

W strukturze Ministerstwa są specjalistyczne jednostki organizacyjne odpowiedzialne za ochronę przyrody, leśnictwo, nadzorujące parki narodowe i obszary Natura 2000²⁵¹. Organem doradczym Ministra w zakresie ochrony przyrody jest Państwowa Rada Ochrony Przyrody.

W zakresie ochrony przyrody obszarów chronionych Minister Środowiska odpowiedzialny jest za:

- przedkładanie wniosków do Rady Ministrów o powoływanie parków narodowych (a także w sprawie wszelkich zmian ich granic), wydawanie zarządzeń, w sprawie nadawania statutów parków, nadzorowanie ich funkcjonowania (artykuły 9,10 ustawy o o.p.);
- wydawanie rozporządzeń w sprawie ustanawiania planów ochrony dla parków narodowych (art. 19, ust. 5), powołuje też dyrektorów parków (art. 101) oraz rady parków narodowych (art. 98).
- ustanawianie w drodze rozporządzenia zadań ochronnych dla parku narodowego (art. 22);

²⁵⁰ Krytyczne omówienie zakresu działań administracji ochrony przyrody można znaleźć w książce pod redakcją J. Ciechanowicz-McLean 2006 oraz Jędrośki i Bar 2005.

²⁵¹ Wg stanu na 31 marca 2008 roku. Do roku 2004 jednostką nadzorującą parki narodowe był Krajowy Zarząd Parków Narodowych, podlegający bezpośrednio Ministrowi.

- wydawanie decyzji w zakresie odstępstw od ograniczeń obowiązujących na terenach parków narodowych i rezerwatów (art. 15);
- nadzór nad procedurami mającymi na celu realizację Sieci Natura 2000, określanie typów siedlisk i kryteriów, obejmowanie ich ochroną w formie uznania za obszar Natura 2000, powoływanie obszarów specjalnej ochrony ptaków (art. 28, ust. 2), przedkładanie Komisji Europejskiej projektu listy obszarów specjalnej ochrony siedlisk, a po ich zatwierdzeniu – nadzorowanie ich funkcjonowania, ustanawianie w drodze rozporządzenia planów ochrony obszarów Natura 2000 (art. 27, ust. 1 i 3, art. 28, ust. 1, 2, 3, art. 29);
- sporządzenie krajowej strategii ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej (w ramach zobowiązań wynikających z naszego udziału w Konwencji o różnorodności biologicznej), wraz z programem działania, którą zatwierdza Rada Ministrów;
- powoływanie członków Państwowej Rady Ochrony Przyrody oraz członków rad naukowych parków narodowych.

Minister spełnia także ogólny nadzór nad wykonywaniem ochrony przyrody w Polsce. Np. odpowiada za uznawanie zwierząt, roślin i grzybów za gatunki chronione²⁵². Ważnym obowiązkiem Ministra jest odpowiedzialność za współpracę międzynarodową, wynikającą ze zobowiązań Polski w zakresie ochrony przyrody na forum światowym, a w szczególności za współpracę z organami Unii Europejskiej i wdrażanie prawa unijnego w tym zakresie²⁵³. Minister opowiada też za wydawanie przepisów prawnych, których obowiązkiem wydania wynika z ustaw, a także przygotowuje projekty zmian prawa w tym zakresie.

Wzmiankowany nadzór ministra właściwego do spraw środowiska, w zakresie koordynacji i nadzoru działalność parków narodowych polega na:

- zatwierdzaniu planów finansowych oraz sporządzaniu sprawozdań zbiorczych z działalności parków narodowych;
- zatwierdzaniu rocznych zadań rzeczowych wynikających z planu ochrony lub zadań ochronnych;
- koordynowaniu działalności naukowej i dydaktycznej parków narodowych, kontrolowaniu funkcjonowania Służby Parków Narodowych;
- udzielaniu niezbędnej pomocy parkom narodowym w sprawach wymagających decyzji władz centralnych oraz współpracy z zagranicą;
- kontrolowaniu parków narodowych w zakresie ich działalności i wykonywaniu funkcji dysponenta środków budżetowych przeznaczonych dla parków narodowych.

Minister właściwy dla spraw środowiska odpowiada także za leśnictwo i łowiectwo oraz określa priorytety Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w zakresie finansowania ochrony przyrody

Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska

Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego dla spraw środowiska powołuje Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska, do którego zadań należy

²⁵² W porozumieniu z ministrem odpowiedzialnym za sprawy rolnictwa.

²⁵³ Przypomnieć należy, że minister właściwy dla spraw środowiska reprezentuje rząd polski w Radzie Unii Europejskiej, o ile organ ten omawia zagadnienia dotyczące jego kompetencji.

współudział w realizacji polityki ochrony środowiska, w zakresie kontroli procesów inwestycyjnych i ochrony przyrody, kontrola zapobiegania i naprawy szkód w środowisku, organizowanie systemu ek zarządzania, udział w ocenach oddziaływania na środowisko i inne, a w zakresie ochrony przyrody współpraca z Głównym Konserwatorem Przyrody, wykonywanie zadań związanych z realizacją sieci Natura 2000 (art. 126 i 127 ustawy z 3 października 2008 roku o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie...). Generalny Dyrektor jest organem centralnej administracji rządowej (Górski, 2009) i wykonuje swe obowiązki przy pomocy urzędu Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska. Do jego obowiązków w zakresie ochrony przyrody należy, m.in:

- decydowanie o odstępstwach od zakazów obowiązujących na obszarach rezerwatów (w uzgodnieniu z właściwym dyrektorem regionalnym ochrony środowiska) (art. 15, ust. 4 ustawy o ochronie przyrody);
- opracowywanie projektu listy obszarów Natura 2000 (art. 27 ustawy o ochronie przyrody);
- nadzorowanie funkcjonowania obszarów Natura 2000;
- składanie informacji ministrowi właściwemu dla spraw środowiska na temat kompensacji przyrodniczych (art. 35);
- składanie Komisji Europejskiej raportów i notyfikacji dotyczących obszarów Natura 2000 (art. 38);
- prowadzenie centralnego rejestru parków narodowych, rezerwatów, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, obszarów Natura 2000, pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (art. 113).

Regionalni dyrektorzy ochrony środowiska

W terenie organami niezespołonej administracji rządowej do spraw ochrony przyrody są regionalni dyrektorzy ochrony środowiska (Górski, op. cit). Są oni powoływani przez Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska, który na ich wniosek może powołać zastępców, w tym regionalnego konserwatora przyrody (art. 130 ustawy z 2008 o udostępnianiu informacji o ochronie środowiska...). Regionalny dyrektor wykonuje swe obowiązki przy pomocy urzędu – regionalnej dyrekcji ochrony środowiska. Oprócz zadań w zakresie ochrony przyrody do obowiązków dyrektora należy udział w strategicznych ocenach oddziaływania na środowisko, prowadzenie działań mających na celu zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawę, udział w organizowaniu systemu ek zarządzania, współpraca z organizacjami społecznymi i administracją samorządową (art. 131 ustawy z 2008 o udostępnianiu informacji o ochronie środowiska...) Organami opiniodawczo-doradczymi regionalnych dyrektorów w zakresie ochrony przyrody są regionalne rady ochrony przyrody.

W zakresie ochrony obszarów regionalni dyrektorzy ochrony środowiska posiadają następujące uprawnienia:

- ustanawianie rezerwatów, powiększanie lub pomniejszanie ich powierzchni (art. 13 ust. 3), określanie ich nazwy, granic, celu ochrony, typu i podtypu, a także zarządzającego rezerwatem poprzez wydawanie zarządzeń mających rangę aktu prawa miejscowego;

- wprowadzanie opłat za wstęp do rezerwatów (art. 13, ust. 4);
- wyrażanie zgody na odstępstwa od pewnych zakazów obowiązujących w obrębie rezerwatów, w przypadkach uzasadnionych względami naukowymi, turystycznymi, sportowymi, edukacyjnymi, kulturalnymi lub religijnymi (art. 15, ust. 5);
- sporządzanie planu rezerwatów lub uzgadnianie planu sporządzonego przez zarządzającego rezerwatem, a następnie ustanawianie go poprzez wydanie zarządzenia w drodze aktu prawa miejscowego (art. 19, ust. 1 i 6);
- sprawowanie nadzoru nad obszarami Natura 2000 oraz proponowanymi obszarami mającymi znaczenie dla UE (art. 27a), oraz koordynowanie funkcjonowania obszarów Natura 2000 na obszarze województwa (art. 32);
- wydawanie aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia w sprawie ustanawiania zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000;
- uzgadnianie wszelkiego rodzaju dokumentów planistycznych z zakresu gospodarki przestrzennej, mogących mieć negatywny wpływ na stan środowiska obszarów Natura 2000 (art. 30);
- wydawanie decyzji w sprawie działań (w tym ocen oddziaływania na środowisko i kompensacji przyrodniczych), które mogą oddziaływać na przyrodę obszarów Natura 2000 (art. 33, 34, 35, 37); udział w ocenach strategicznych, m.in. mających wpływ na obszary chronione;
- powoływanie członków regionalnej rady ochrony przyrody (art. 97) prowadzenie rejestru form ochrony przyrody występujących na obszarze województwa (art. 14).

Samorządy terytorialne

Do niedawna ustawa o ochronie przyrody pomijała w zakresie obszarów chronionych samorząd wojewódzki, który pozbawiono w praktyce jakichkolwiek uprawnień w tym zakresie. Jako organy ochrony przyrody ustawa wymieniała starostów, wójtów, (burmistrzów i prezydentów), lecz poza funkcjami nadzorczymi ich uprawnienia tylko w niewielkim stopniu dotyczyły obszarów chronionych²⁵⁴. Podkreślić należy, że istotne uprawnienia posiadały w tym zakresie wyłącznie rady gmin. W ich kompetencji leżało ustanawianie lokalnych obiektów chronionych, takich jak zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne i użytki ekologiczne oraz obszary chronionego krajobrazu, (jeśli nie zostały one powołane przez wojewodę). Ustawa z 2009²⁵⁵ roku wprowadziła tu istotne zmiany,

Samorządy wojewódzkie

Sejmik wojewódzki w formie uchwały:

- tworzy parki krajobrazowe, wyznacza obszary chronionego krajobrazu, decyduje o ich powiększaniu lub likwidacji, określa ich nazwy, granice, ew. otuliny parków krajobrazowych, cele funkcjonowania obszarów chronionych, określa

²⁵⁴ Do niewielu uprawnień starosty w tym zakresie należy „inicjowanie i wspieranie badań naukowych w zakresie ochrony siedlisk przyrodniczych itp.” (art. 59). To samo uprawnienie przysługuje wójtom, burmistrzom i prezydentom miast.

²⁵⁵ Ustawa z dnia 21 stycznia 2009 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie.

zakazy właściwe dla danego obiektu spośród wykazu przewidzianego w art. 17 ustawy o ochronie przyrody (w przypadku parków krajobrazowych) oraz art. 24 (w przypadku obszarów chronionego krajobrazu);

- ustanawia plany ochrony dla parków krajobrazowych;
- uzgadnia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska projekty wyżej wspomnianych uchwał.

Zarząd województwa powołuje:

- członków rad parków krajobrazowych (lub zespołów parków krajobrazowych);
- dyrektorów parków.

Samorządy lokalne

Rady gmin (miast) w drodze uchwał:

- ustanawiają pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe lub podejmują decyzję o ich likwidacji;
- ustalają nazwy obiektów lub obszarów, ich położenie, granice, cele ochrony, zarządzającego, niezbędne zakazy, spośród zakazów wymienionych w artykule 45.

Rady gmin uczestniczą także w procedurach tworzenia i zmiany granic parków narodowych oraz parków krajobrazowych poprzez uzgadnianie tych projektów (art. 10, ust. 2, art. 16, ust. 3 i 4), uzgadniają ustalenia dotyczące planów rozwoju infrastruktury technicznej, zagospodarowania turystycznego, a także ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania (art. 19). Opiniują także plany ochrony obszarów chronionych, a także projekty obszarów sieci Natura 2000 (art. 27).

Niesłuchanie istotnym uprawnieniem samorządów terytorialnych jest sporządzanie planów przestrzennego zagospodarowania, podstawowych dokumentów miejscowego prawa służących między innymi do udzielania wskazań na lokalizację inwestycji, a także wyznaczających tereny o funkcjach ochrony przyrody.

8.4.3. Służby ochrony przyrody

Rozdział 6 ustawy o ochronie przyrody zalicza do służb ochrony przyrody dyrektorów parków narodowych i parków krajobrazowych (zespołów parków krajobrazowych) oraz Służbę Parków Narodowych i Służbę Parków Krajobrazowych.

Dyrektorzy parków narodowych

Parkiem narodowym zarządza dyrektor parku narodowego, a powołuje go (spośród kandydatów wyłonionych w konkursie) minister właściwy dla spraw środowiska na okres kadencji trwającej 5 lat (art. 101, ust. 1 i 2). Ustawa przewiduje odpowiednie warunki, które musi spełnić kandydat na dyrektora, a więc staż pracy co najmniej 10 lat, w tym 3 lata na stanowisku kierowniczym, wykształcenie wyższe z zakresu biologii, geografii, geologii, leśnictwa, ochrony środowiska lub rolnictwa²⁵⁶. Dyrektor parku:

- kieruje parkiem, odpowiada za realizację celów wynikających ze statutu parku (nadanego przez ministra do spraw środowiska), a także innych dokumentów, jak np. plan ochrony parku (art. 94, 102);

²⁵⁶ Szczegółowe warunki konkursu na dyrektora parku zawarte są w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 7 września 2004 roku w sprawie konkursu na stanowisko dyrektora parku narodowego (Dz.U. nr 205, poz. 2104).

- wydaje rozporządzenia w zakresie turystycznego, naukowego i edukacyjnego użytkowania obszaru parku (art. 102);
- jest organem administracyjnym w zakresie ochrony przyrody na terenie parku, reprezentuje Skarb Państwa w zakresie mienia parku (art. 102);
- ma prawo występowania w sprawach przed sądami w sprawach o wykroczenia z zakresu ochrony przyrody (art. 102);
- może mieć powierzone przez ministra zadania w zakresie nadzoru nad obszarami Natura 2000 poza obszarem parku (art. 103);
- sporządza projekt planu ochrony parku (art. 19).

Przy dyrektorze parku narodowego działa Rada Naukowa Parku jako organ opiniodawczy i doradczy.

Dyrektorzy parków krajobrazowych

Zarządy województwa powołują i odwołują dyrektorów parków krajobrazowych (lub dyrektorów zespołów parków krajobrazowych), po wyrażeniu opinii przez regionalną radę ochrony przyrody. W przypadku, gdy park krajobrazowy (lub zespół parków) jest położony w obrębie więcej niż jednego województwa, dyrektora parku powołuje i odwołuje zarząd, na którego terenie znajduje się siedziba parku, po uzgodnieniu z pozostałymi zarządami (art. 105). Do zadań dyrektora parku krajobrazowego należy w szczególności:

- ochrona przyrody²⁵⁷ i krajobrazu zgodnie z rozporządzeniem o utworzeniu parku krajobrazowego;
- organizacja działalności naukowej, dydaktycznej, turystycznej oraz rekreacyjnej na terenie parku krajobrazowego i jego otuliny;
- wydawanie z upoważnienia wojewody decyzji administracyjnych w zakresie ochrony przyrody na terenie parku krajobrazowego i jego otuliny;
- współdziałanie w zakresie ochrony przyrody z jednostkami organizacyjnymi, osobami prawnymi i fizycznymi, w tym z samorządami;
- składanie wniosków do planów przestrzennego zagospodarowania obszarów wchodzących w skład parków.

Organami doradczo-opiniującymi dyrektorów parków krajobrazowych są rady parków.

Służba Parków Narodowych

Praktycznie cała obsługa parków narodowych wykonywana jest przez kierowaną przez dyrektorów Służbę Parków Narodowych. Artykuł 103 ustawy o ochronie przyrody nakłada bardzo szerokie zadania dla tej służby. Przewiduje się, że odpowiada ona za ochronę przyrody, badania naukowe, działalność edukacyjną, a także zwalczanie przestępstw wymierzonych przeciwko mieniu i przyrodzie parku. Pracownikom Służby Parków Narodowych przysługuje w trakcie wykonywania czynności służbowych ochrona przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych. Ustawa w sposób bardzo szczegółowy wymienia obowiązki i uprawnienia członków Służby, w tym prawo do umundurowania oraz przywileje socjalne.

²⁵⁷ Za ochronę przyrody w obrębie lasów wchodzących w skład parków krajobrazowych odpowiada administracja leśna.

Do zadań Służby oprócz czynności ochronnych, będących domeną głównie funkcjonariuszy Straży Parku (w tym czynności o charakterze policyjnym art. 108 – 110), należy (art. 103, ust. 2):

- Informowanie i promocja w zakresie ochrony przyrody, w tym prowadzenie muzeum przyrodniczego, ośrodków informacji i edukacji oraz publikowanie materiałów informacyjnych i promocyjnych;
- Prowadzenie badań naukowych w celu określenia metod i sposobów ochrony przyrody, skuteczności działań ochronnych oraz rozpoznawania różnorodności biologicznej;
- Udostępnianie parku narodowego do celów naukowych, edukacyjnych, rekreacyjnych, turystycznych i sportowych.

Jak wynika z powyższego, zadania Służby obejmują bardzo wiele obowiązków związanych z udostępnieniem obszaru parków dla publiczności oraz współpracą ze środowiskami edukacyjnymi i naukowymi.

Służba Parków Krajobrazowych

Do kompetencji Służby Parków Krajobrazowych należą działania w zakresie ochrony przyrody, walorów krajobrazowych, historycznych i kulturowych, a także prowadzenie działalności edukacyjnej. Służba Parków Krajobrazowych ma prawo do umundurowania i prowadzenia na terenie parku pewnych, ograniczonych czynności kontrolnych (informowania o naruszaniu przepisów, legitymowania sprawców naruszeń, a w razie odmowy wzywania policji). Do najważniejszych obowiązków Służby należą (art. 107):

- Inwentaryzacja zasobów przyrodniczych parków, ocena ich stanu, identyfikacja ich zagrożeń;
- Prowadzenie działalności dokumentacyjno-inwentaryzacyjnej walorów przyrodniczych, kulturowych, historycznych i etnograficznych;
- Prowadzenie edukacji ekologicznej;
- Współpraca z samorządami.

Służby mogą otrzymać zadania w zakresie wykonywania określonych czynności na obszarach sieci Natura 2000, decyzją ministra (art. 103 ust. 3) odnośnie parków narodowych lub decyzją zarządu (art. 107 ust. 3) odnośnie parków krajobrazowych

8.4.4 Ciała doradcze

Państwowa Rada Ochrony Przyrody

Państwowa Rada Ochrony Przyrody jest najstarszą w Polsce instytucją państwową, działającą na rzecz ochrony przyrody. Jest ciałem opiniodawczo-doradczym ministra do spraw środowiska w zakresie ochrony przyrody. Minister ten powołuje 40 członków Państwowej Rady Ochrony Przyrody na kadencję trwającą 5 lat. W jej skład wchodzi przedstawiciele nauki, praktyki i organizacji ekologicznych.

Do zadań Państwowej Rady Ochrony Przyrody należy m.in.:

- ocena realizacji ustawy o ochronie przyrody oraz planów i strategii dotyczących ochrony przyrody;
- opiniowanie projektów aktów prawnych dotyczących ochrony przyrody;

- przedstawianie wniosków i opinii w sprawach ochrony przyrody oraz w zakresie popularyzowania zagadnień ochrony przyrody.

Państwowa Rada Ochrony Przyrody funkcjonuje w oparciu o regulamin, m.in. poprzez robocze komisje problemowe.

Rady naukowe parków narodowych

Organami opiniodawczymi i doradczymi dyrektorów parków narodowych są rady parków. Minister właściwy dla spraw środowiska powołuje je w drodze zarządzenia, na pięcioletnie kadencje, określając ich skład i zakres działania. W skład rad parków wchodzi przedstawiciele: nauki, praktyki, właściwych terytorialnie samorządów, organizacji społecznych, organizacji gospodarczych, w liczbie od 10 do 20 członków. Do zadań rad należy wydawanie opinii w różnych sprawach dotyczących parku narodowego, takich jak:

- ocena stanu przyrody parku i przedstawianie wniosków w tym zakresie i w zakresie funkcjonowania parków;
- opiniowanie projektów planu ochrony i zadań ochronnych, i ich realizacji;
- opiniowanie programów badawczych na terenie parku.

Regionalne rady ochrony przyrody

Zarządy województw powołują regionalne rady ochrony przyrody na kadencję trwającą 5 lat w liczbie 20 – 30 członków. Reprezentują one środowiska: nauki, praktyki, sejmiku wojewódzkiego, społecznych organizacji ekologicznych i PGL Lasy Państwowe. Do zadań rad ochrony przyrody należy w szczególności:

- ocena stanu i potrzeb ochrony przyrody i przygotowywanie opinii i wniosków z zakresu ochrony przyrody;
- opiniowanie projektów aktów prawa miejscowego w zakresie ochrony przyrody wydawanych przez wojewodę;
- opiniowanie planów rozwoju oraz strategii wojewódzkich w zakresie ochrony przyrody.

Rady parków krajobrazowych

Rady parków krajobrazowych (lub zespołów parków krajobrazowych) działają jako organy opiniodawczo-doradcze przy ich dyrektorach.

Rady powoływane są na pięcioletnie kadencje przez zarządy województw spośród przedstawicieli: nauki, praktyki, właściwego terytorialnie samorządu gminnego, organizacji społecznych, organizacji gospodarczych w liczbie od 10 do 20 osób

Radę parku dla parku położonego na terenie kilku województw powołuje zarząd, na którego obszarze działania znajduje się największa część parku, w porozumieniu z samorządami pozostałych województw..

Do zadań rady należy:

- Ocena zasobów przyrodniczych i kulturowych parku,
- Opiniowanie projektów planu ochrony oraz ocena ich realizacji.
- Opiniowanie planu działań parku, m.in. w zakresie ochrony przyrody, edukacji i turystyki.

W Polsce istnieje rozbudowana i dobrze zorganizowana administracja ochrony przyrody. Niestety, oprócz dobrze działających, opartych w dużej mierze na wzorcach organizacyjnych leśnictwa Służbach Parków Narodowych i Parków Krajobrazowych brak jest służb, które mogłyby nadzorować ochronę przyrody na innych obszarach. Obszary niższej rangi mogą korzystać z fachowej opieki jedynie wtedy, kiedy położone są w obrębie PGL Lasy Państwowe lub włączone zostały do obszarów sieci Natura 2000.

Uprawnienia samorządów, gminnych i wojewódzkich²⁵⁸ w zakresie obszarów chronionych zostały ostatnio znacznie wzmocnione. Powoduje to, że wzorem większości państw europejskich mamy obecnie trzy poziomy prawnej ochrony obszarów:

- poziom ogólnopaństwowy: parki narodowe, rezerваты przyrody i obszary Natura 2000;
- poziom regionalny: parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu;
- poziom lokalny: pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły krajobrazowo-przyrodnicze.

8.5. Finansowanie obszarów chronionych

Podstawę prawną finansowania obszarów chronionych w Polsce stanowi art. 4 ustawy o ochronie przyrody, który w ustępie 2 stwierdza że „organy administracji publicznej są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody”. Zapis ten nakłada więc obowiązek finansowania ochrony przyrody (a w tym obszarów chronionych) zarówno przez administrację rządową, jak i samorządową, w zależności od ich kompetencji. Ustawa ta zezwala także na inne formy finansowania funkcjonowania parków narodowych i rezerwatów poprzez możliwość pobierania opłat za wstęp do parku lub jego wybranych obszarów (art. 12). Wysokość opłaty ustala dyrektor parku, kierując się przy ustalaniu zasad jej pobierania wytycznymi zawartymi w ustawie. Podobne uprawnienia ma wojewoda, jeśli chodzi o możliwości pobierania opłat za zwiedzanie rezerwatów przyrody bądź ich części.

Obszary chronione w Polsce finansowane są z kilku źródeł. Podstawowym źródłem jest budżet państwa realizowany zarówno poprzez środki będące w dyspozycji resortu środowiska, jak za pośrednictwem budżetów wojewódzkich. Oprócz tego ich funkcjonowanie jest finansowane ze środków pozabudżetowych, takich jak:

- dotacje Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- dotacje Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Ochrony środowiska;
- dotacje EkoFunduszu²⁵⁹ ;
- środki zagraniczne, a szczególnie ze środków Unii Europejskiej;
- inne.

²⁵⁸ Przypomnieć należy, że do 1990 roku powołanie parku krajobrazowego lub parku narodowego w obrębie województwa wymagało uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej.

²⁵⁹ Fundacja EkoFundusz powstała w 1991 r. w ramach porozumienia rządu RP z państwami-wierzycielami, skupionymi w tzw. Klubie Paryskim, w sprawie spłaty polskiego zadłużenia. W ramach tego porozumienia przewidywano możliwość inwestowania w ochronę środowiska w Polsce w wysokości do 10% zadłużenia, a dla zarządzania tymi środkami powołano specjalną fundację. W roku 2010 porozumienie wygasło i Fundacja zaprzestała swojej działalności (Nowicki, Sitnicki).

Część wydatków na utrzymanie takich obiektów, jak utworzone przez gminy użytki ekologiczne czy też obszary chronionego krajobrazu pochodzi z budżetów samorządów terytorialnych. Środki budżetu państwa przeznaczone na utrzymanie obszarów chronionych są realizowane wg następujących działów budżetu:

- Z części 41 – środowisko, realizowane przez Ministra Środowiska w zakresie działu 925 – ogrody botaniczne i zoologiczne oraz naturalne obszary i obiekty chronionej przyrody, rozdział 9251 – parki narodowe
- Z części 85 – budżety wojewodów, w zakresie działów: 020 I – leśnictwo, 900 gospodarka komunalna i ochrona środowiska, 925 – ogrody botaniczne i zoologiczne oraz naturalne obszary i obiekty chronionej przyrody, a w tym rozdział 92502 – parki krajobrazowe i rozdział 92503 – rezerваты i pomniki przyrody.

W rozumieniu przepisów o finansach publicznych parki narodowe stanowią państwowe jednostki budżetowe²⁶⁰. Wg danych z realizacji budżetu państwa za rok 2006, z budżetu centralnego na utrzymanie parków narodowych przeznaczono nieco ponad 54 mln złotych, z czego na bieżącą działalność wydano ponad 50 mln złotych (głównie koszty płacowe) oraz ok. 1,8 mln złotych na wydatki inwestycyjne. Wspomnieć należy, że art. 9 ustawy o ochronie przyrody nakłada na ministra właściwego dla spraw środowiska także finansowanie sieci obszarów Natura 2000, w części która nie będzie finansowana z budżetu Unii Europejskiej. Wg budżetu na rok 2006 na cel ten przeznaczono 10 mln złotych w ramach rezerwy celowej (część 83, poz. 1). Podobna suma została zarezerwowana w budżecie na rok 2007. Wg danych Ministerstwa Środowiska, w roku 2010 koszty utrzymania wszystkich polskich parków narodowych wynosiły ok. 90 mln zł i tyle samo ich dochody z różnych źródeł.

Z budżetów wojewodów na parki narodowe przeznaczono ok. 25 mln złotych, z czego ponad 22 mln złote na finansowanie bieżących kosztów funkcjonowania parków, a ponad 2 mln złotych na inwestycje. Niecały milion złotych przeznaczono na utrzymanie rezerwatów i pomników przyrody.

Jak z wynika z powyższego zestawienia, sumy, które budżet państwa przeznacza na utrzymanie obszarów chronionych nie są zbyt imponujące zważywszy, że wydatki całego budżetu kształtowały się w latach 2005 – 2007 na poziomie ponad 220 mld zł. Niepokojące jest zwłaszcza to, że od końca lat dziewięćdziesiątych budżet obszarów chronionych postaje na mniej więcej tym samym poziomie, mimo zwiększających się zadań w zakresie ochrony przyrody – związanych choćby z naszym wstąpieniem do UE i koniecznością rozwoju sieci Natura 2000. Z drugiej strony budżet ten wynika z możliwości finansowych naszego państwa, a skala naszych wydatków na obszary chronione nie odbiega w sposób drastyczny od tego, co można zaobserwować w krajach sąsiadujących.

W świetle opisanej sytuacji warto zwrócić uwagę na pieniądze służące ochronie przyrody na obszarach prawnie chronionych, a pochodzące z innych źródeł. O ile pieniądze budżetowe służą pokryciu bieżących kosztów funkcjonowania obszarów chronionych, a zwłaszcza kosztów osobowych, to te dodatkowe środki są źródłem pokrycia wydatków związanych z inwestycjami służącymi turystyce (np. budowa i konserwacja szlaków turystycznych), planowym działaniom w zakresie czynnej ochrony, wspomaganiu inwestycji parkowych (budowa siedzib, muzeów, laboratoriów, ośrodków edukacyjnych i in.).

²⁶⁰ Art. 8, ust. 3 ustawy z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody.

W przypadku parków narodowych dużą rolę w ich budżetach odgrywały do roku 2010 dochody gospodarstw pomocniczych; zostały one zlikwidowane na mocy ustawy o finansach publicznych z 2009 r. Raport NIK z 2004 roku szacował, że stanowiły one ponad 40% dochodów parków narodowych. Środki te pochodziły z różnych źródeł. Były to pieniądze pochodzące ze sprzedaży biletów wstępu do parków²⁶¹, sprzedaży usług turystycznych, edukacyjnych, wydawnictw, przedmiotów pamiątkowych itp. Źródłem dochodów była także sprzedaż drewna pozyskiwanego w ramach planowej przebudowy drzewostanów czy też w wyniku usuwania wiatrołomów, śniegołomów, drzew zagrożonych gradacją szkodników. Podkreślić jednak należy, że tego rodzaju działalność nie może w zasadzie dotyczyć obszarów objętych ochroną ścisłą i musi wynikać z planów ochrony parku, czy też, w przypadku zjawisk klęskowych, wymaga poprzedzenia odpowiednimi ekspertyzami. Wspomniany projekt nowelizacji ustawy o ochronie przyrody przewiduje, że zadania gospodarstw pomocniczych przejmą bezpośrednio parki jako państwowe osoby prawne.

Znaczącą rolę odgrywają fundusze ekologiczne, które przyznawane są w formie dotacji na sfinansowanie konkretnych zadań lub też dofinansowania ich. Ze środków tych bywają np. dofinansowane działania realizowane w oparciu o pieniądze pochodzące z różnych programów UE. Wg cytowanych już materiałów NIK, ocenia się że w roku 2004 dotacje z funduszy stanowiły ponad 15% budżetów polskich parków narodowych.

Największą rolę odgrywa w dofinansowywaniu działań w obrębie obszarów chronionych Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Wśród dziedzin, które wymienia się jako uprawnione o ubieganie się o dotacje z NFOŚiGW znajduje się m.in. ochrona przyrody i krajobrazu oraz leśnictwo. Priorytety finansowania zadań w zakresie ochrony środowiska określane są corocznie uchwałami Rady Nadzorczej Funduszu. I tak w roku 2008 finansowano następujące zadania w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu oraz kształtowania postaw ekologicznych²⁶²:

- Ochrona przyrody i krajobrazu;
- Wspieranie działań w zakresie zwiększenia lesistości kraju i ochrony zasobów leśnych;
- Kształtowanie postaw społecznych sprzyjających ochronie środowiska;
- Wspieranie edukacji dla zrównoważonego rozwoju;
- Wspieranie działań w zakresie profilaktyki zdrowotnej dzieci;
- Wspieranie działalności pozarządowych organizacji ekologicznych.

Szczególnie istotne z punktu widzenia obszarów chronionych przedsięwzięcia są przewidziane w zadaniu ochrona przyrody i krajobrazu: opracowanie planów ochrony obszarów chronionych, ochrona ekosystemów na obszarach chronionych, działania na rzecz ochrony różnorodności biologicznej, odpowiednie kształtowanie infrastruktury turystycznej, zwiększenie drożności korytarzy ekologicznych, przywracanie walorów przyrodniczych cennym założeniom parkowym i pałacowo-ogrodowym, eliminacja bezpośrednich zagrożeń środowiska obszarów cennych przyrodniczo, ograniczanie emisji zanieczyszczeń, usuwanie azbestu.

²⁶¹ Wg Hurkały (2008) łączne przychody wszystkich parków narodowych z tytułu sprzedaży biletów wstępu wyniosły w roku 2007 nieco ponad 10 mln złotych.

²⁶² Uchwała 16/82 Rady Nadzorczej NFOŚiGW z dnia 6 marca 2008 roku.

W roku 2006 Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w dziale ochrona przyrody zawarł 55 umów na kwotę 16,7 mln złotych, a następne 15.5 mln wydano na realizację zawartych wcześniej umów²⁶³. Spośród projektów realizowanych w obrębie obszarów chronionych można wymienić przykładowo: inwestycje w zakresie gospodarki wodno-ściekowej na terenie parków Świętokrzyskiego, Kampinoskiego, Bieszczadzkiego, wykonywanie czynnej ochrony (zalesianie, wykaszanie i odkrzaczanie, zabezpieczanie upraw leśnych przed zgrzyzaniem itp.) na obszarze ponad 5 tys. ha w różnych polskich parkach narodowych, zakupy samochodów terenowych dla potrzeb służb przeciwpożarowych, wykup gruntów i inne.

Podobne działania, w tym również w obrębie parków krajobrazowych prowadzone są przez wojewódzkie fundusze ochrony środowiska

Z kolei Fundacja EkoFundusz przeznaczyła na ochronę przyrody 14% dotacji z ok. 1,5 mld złotych, którymi fundusz dysponował w latach 1992 – 2006 (Nowicki i Sitnicki). Część z tych pieniędzy służyła działaniom ochrony w obrębie obszarów chronionych. I tak, 22% środków wydano na projekty na terenie parków narodowych, a 14% w parkach krajobrazowych. Fundacja EkoFundusz koncentrowała swoją działalność na ochronie ekosystemów uznanych za priorytetowe. I tak za jeden z najważniejszych uznano ochronę obszarów mokradeł (w tym np. działania w obrębie doliny Biebrzy), ochronę czynną pastwisk i łąk górskich np. w Pienińskim Parku Narodowym i w Gorczańskim Parku Narodowym, ochronę muraw kserotermicznych w Parku Krajobrazowym Doliny Dolnej Wisły i w obrębie Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych (razem na ekosystemy nieleśne wydano ok. 33,4 mln zł), ochronę lasów w Karkonoszach i Górach Izerskich i inne (ok. 45 mln zł). Szereg projektów dotyczyło ochrony gatunkowej zwierząt w różnych ekosystemach – np. ochrona żubra czy też ochrona żółwia błotnego. EkoFundusz dofinansowywał realizację centrów muzealno-dydaktycznych i infrastrukturę edukacyjno-turystyczną w obrębie parków narodowych, rezerwatów i parkach krajobrazowych (dofinansowano ok. 68 projektów na sumę 14,5 mln zł).

Z dużych fundatorów działań w zakresie ochrony przyrody wymienić należy Lasy Państwowe. Finansują one działania ochronne w obrębie lasów, a także na obszarach chronionych, takich jak rezerваты przyrody, położone w obszarach administrowanych przez siebie.

Obszary chronione mogą ubiegać się o fundusze europejskie: ze środków przeznaczonych na finansowanie polityki strukturalnej czy też z funduszu LIFE +. Jak dotychczas polskie obszary chronione korzystają z tej możliwości w bardzo niewielkim stopniu.

Sytuacja w tym zakresie ulega zmianie w latach 2007 – 2013, czyli w okresie realizacji obecnego budżetu Unii Europejskiej. I tak, w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko ustanowiono tzw. oś V Ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych, w obrębie której wyodrębnione zostały 4 działania:

- 5.1. Wspieranie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej;
- 5.2. Zwiększenie drożności korytarzy ekologicznych;
- 5.3. Opracowanie planów obszarów chronionych;

²⁶³ Sprawozdanie z działalności NFOŚiGW w roku 2006, Warszawa, marzec 2007 r.

5.4. Kształtowanie postaw społecznych sprzyjających ochronie środowiska, w tym różnorodności biologicznej.

W zasadzie, o środki przewidziane na realizację każdego z tych działań ubiegać się mogą zarządcy wszelkiego rodzaju kategorii obszarów chronionych, jednostki administracji rządowej, samorządowej oraz Lasów Państwowych. Przewiduje się, że w ramach osi V do dyspozycji będzie kwota 105 mln euro, z czego 89 milionów pochodzić będzie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego²⁶⁴. Należy przypuszczać, że część z tych środków będzie służyła wsparciu zadań przewidzianych do realizacji w ramach Programu działań na lata 2007 – 2013 do Krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej uchwalonej w 2007 roku.

Z kolei właściciele gruntów położonych na obszarach o wybitnych walorach przyrodniczych mogą korzystać ze środków przeznaczonych na programy rolno-środowiskowe (Liro, 2002) w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007 – 2013. Środki takie mogą być realizowane za pośrednictwem tzw. pakietów ukierunkowanych na różnego typu działalności rolnicze zorientowane proekologicznie. Wynika z tego, że rolnicy, którzy będą prowadzić czynności gospodarcze, zgodnie z planami ochrony obszarów chronionych, w obrębie których posiadają grunty, mogą liczyć na dofinansowanie. Szczególnie mogą być zachęceni do korzystania z tych środków rolnicy gospodarujący w obrębie obszarów Natura 2000²⁶⁵.

Jak wynika z powyższego zestawienia obszary chronione w Polsce finansowane są przede wszystkim ze środków publicznych. Wg autora można je szacować na około 150 – 170 mln zł rocznie, nie licząc środków na ochronę środowiska poza obszarami chronionymi, w ich sąsiedztwie, na inwestycje warunkujące dobry stan środowiska w ich obrębie, np. poprzez porządkowanie gospodarki wodnej i ściekowej w obrębie zlewni.

Bardzo niewielkie środki pochodzą ze źródeł prywatnych. Brak jest fundacji zajmujących się pozyskiwaniem środków na rzecz ochrony przyrody. Również wielki biznes nie wykazuje zainteresowania taką działalnością. Jednym z nielicznych przypadków są wpłaty pewnych środków finansowych na rzecz Białowieskiego Parku Narodowego za wykorzystanie wizerunku żubra w promocji marki piwa noszącego jego nazwę. Działalność ta jest jednak odbierana jako dwuznaczna moralnie przez część miłośników przyrody.

8.6. Stan parków narodowych i innych obszarów chronionych w Polsce

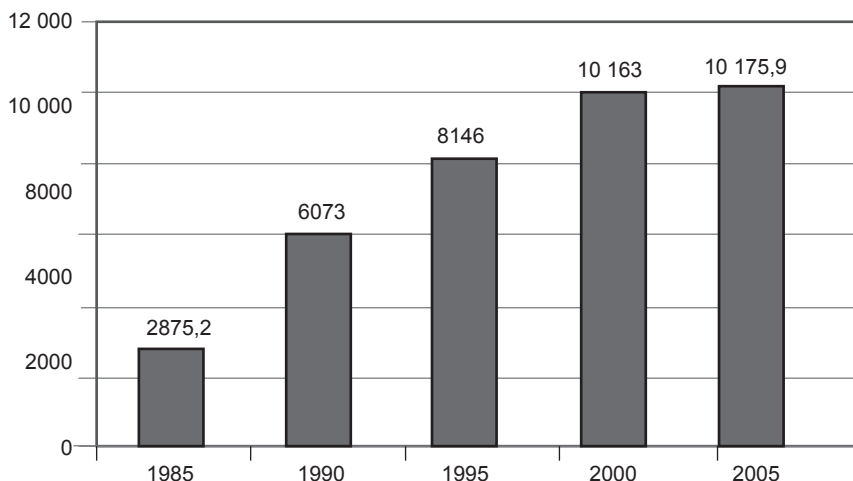
W latach dziewięćdziesiątych XX w. powierzchnia obszarów objętych prawną ochroną ulegała systematycznemu powiększeniu. I tak w 2006 r. powierzchnia obszarów chronionych w Polsce wynosiła 100 423 km², co stanowi 32,1% powierzchni Polski. (GUS 2006) Liczba ta obejmuje wszystkie obszary chronione z wyłączeniem obszarów specjalnej ochrony ptaków, a to m.in. z tego względu, że duża część tych

²⁶⁴ Szczegóły na ten temat znaleźć można w portalu internetowym Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych pod adresem www.ckps.pl.

²⁶⁵ W praktyce programy rolno-środowiskowe funkcjonują od 1 marca 2008 roku. Bliższe informacje są dostępne na stronie internetowej Centralnego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Brwinowie – www.cdr.gov.pl

obszarów znajduje się (lub pokrywa się) z istniejącymi już obszarami chronionymi. Jak wynika z analizy powierzchni obszarów chronionych w latach 1985 – 2005, to aktualna ich powierzchnia jest nieco mniejsza niż w latach 2000 – 2005.

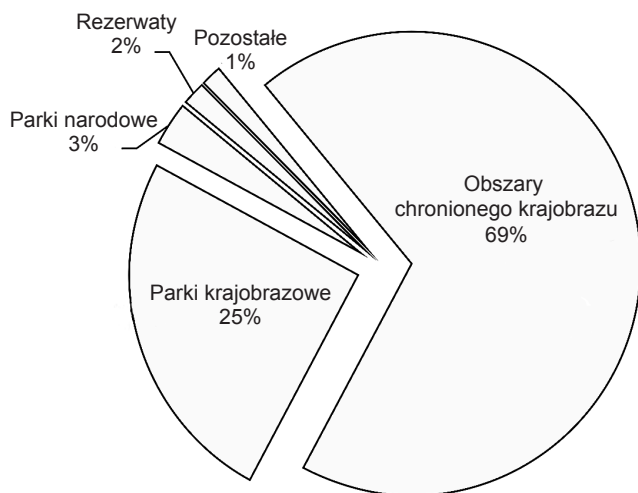
Wykres 14. Wzrost powierzchni obszarów chronionych w Polsce w latach 1985 – 2005 (w ha) (GUS 2006)



Wynika to z tego, że powierzchnia wielu obszarów została zweryfikowana przez dokładniejsze pomiary geodezyjne oraz z faktu starannego odliczenia powierzchni rezerwatów, znajdujących się w obrębie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. Przy okazji należy zwrócić uwagę na znaczną dynamikę przyrostu powierzchni obszarów chronionych w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. Przeczy to nieraz pojawiającym się tezom, że demokratycznie wybrane rządy i samorządy nie były zainteresowane ochroną przyrody.

Największą pod względem obszarowym formą chronioną są obszary chronionego krajobrazu, które stanowią 68% powierzchni obszarów chronionych. Najmniejszą, potraktowaną zbiorczo pod względem powierzchni – użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Zwrócić uwagę należy, że tego rodzaju kategorie obszarów chronionych nadzorowane są bezpośrednio przez wojewodów lub też władze samorządowe. Na terenach zalesionych nadzór pełni administracja leśna. Wynika z tego, że duża część tych obszarów nie posiada odpowiednich służb, które odpowiadałyby za ich stan i funkcjonowanie. Stosunkowo dużą część obszarów chronionych stanowią parki krajobrazowe (jedna czwarta całości). Parki narodowe i rezerваты chronią relatywnie niewielkie obszary naszego kraju. W sumie najlepiej chronione i zarządzane obszary – parki narodowe, parki krajobrazowe i rezerваты zajmują około 10% powierzchni kraju.

Wykres 15. Odsetek poszczególnych kategorii obszarów chronionych w powierzchni chronionej kraju



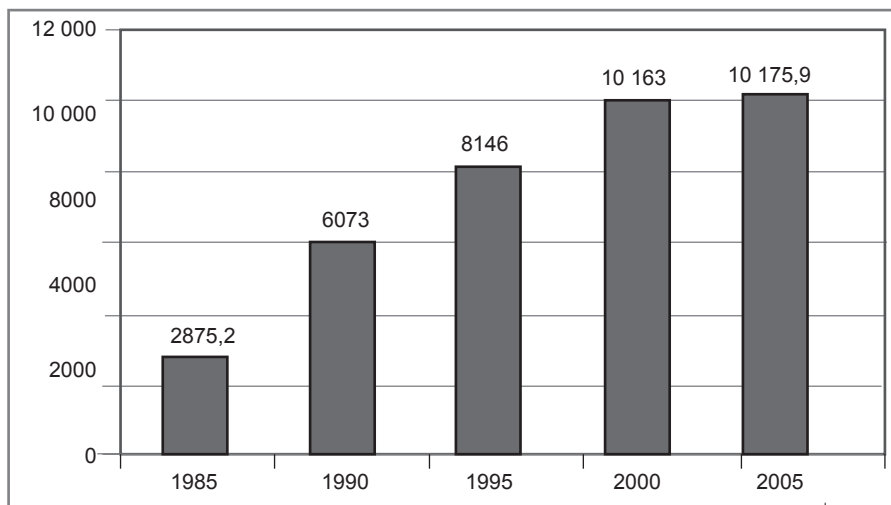
Parki narodowe, tworzone w drodze rozporządzenia Rady Ministrów, obejmują obszary chronione wyróżniające się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na których ochronie podlega całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu. Wszystkie parki narodowe są udostępnione do zwiedzania. Obecnie w Polsce mamy 23 parki narodowe, a ich łączna powierzchnia wynosi 316 748 ha, co stanowi ponad 1% powierzchni kraju. Podkreślić należy, że siedem z nich powstało w latach dziewięćdziesiątych, a kolejny, 23 park utworzony został w 2001 r. (Park Narodowy Ujścia Warty).

Wg danych z 2003 r. (ostatnia lista obszarów chronionych ONZ) z klasyfikowanych wówczas 22 parków narodowych 15 było uznanych za parki narodowe właściwe w rozumieniu międzynarodowym, czyli obiekty kategorii II, dwa (Ojcowski i Wigierski) za obiekty o charakterze parków krajobrazowych (kategoria V), pozostałe, powstałe w połowie lat dziewięćdziesiątych, nie zostały jeszcze zakwalifikowane do żadnej z kategorii (PN: Narwiański, Borów Tucholskich, Magurski, Gór Stołowych, Biebrzański). Ta klasyfikacja świadczy dobrze o międzynarodowym uznaniu dla walorów naturalnych polskich parków narodowych²⁶⁶. Zauważyć należy, że spośród 13 niemieckich parków narodowych tylko 3 posiadają II kategorię, a wszystkie 11 parków w Wielkiej Brytanii posiada kategorię V. Szereg polskich obszarów chronionych, a szczególnie parki narodowe: Białowiecki, Bieszczadzki, Babiej Góry, Karkonoski, Pieniński, Poleski, Rztoczański, Tatrzański, Woliński, zalicza się wraz z ich sąsiadami z zagranicy do kategorii transgranicznych obszarów chronionych, co znakomicie wzmacnia ich możliwości ochrony przyrody oraz przyjmowania ruchu turystycznego. Jest to szczególnie ważne wobec bliskiej perspektywy jednoczenia się politycznego Europy.

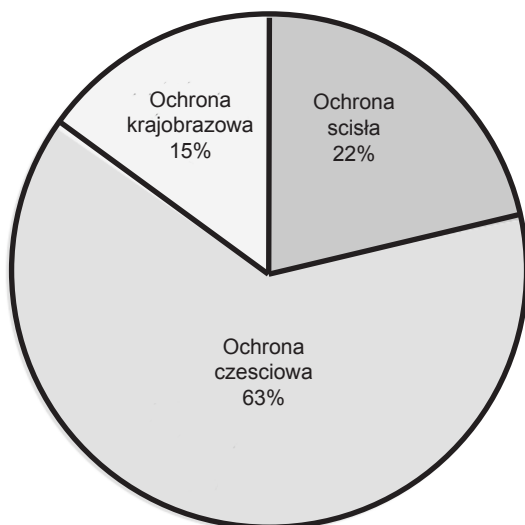
²⁶⁶ Należy przypuszczać, że przy ponownej klasyfikacji parków wg kryteriów międzynarodowych wszystkie zostaną zaliczone do kategorii II parków narodowych.

Ciekawostką jest, że dwa polskie parki posiadają w swym obszarze także akweny morskie. Woliński Park Narodowy obejmuje także pewne akweny Zatoki Pomorskiej oraz Zalewu Odrzańskiego, Słowiński Park Narodowy obejmuje część wód przybrzeżnych.

Wykres 16. Przyrost powierzchni (w ha) parków narodowych w latach 1990 – 2005



Wykres 17. Kategorie terenów chronionych w polskich parkach narodowych



Obszary parków narodowych chronione są w trzech reżimach. Wg danych za rok 2006 ochronie ścisłej podlega 22% obszarów parków, ochronie częściowej 63%,

a ochronie krajobrazowej 15%. Jak z tego wynika, niemalże 80% powierzchni naszych parków narodowych może być udostępniane dla celów poza ochroną przyrody.

Poniżej przedstawiono przegląd polskich parków narodowych w podziale na regiony, wraz z krótką charakterystyką ich walorów²⁶⁷.

8.6.1. Polskie parki narodowe i ich walory

W strefie Półwyspu Południowobałtyckiego²⁶⁸ posiadamy dwa parki narodowe.

Woliński Park Narodowy²⁶⁹ utworzony został w 1960 roku na powierzchni 4691 ha, w roku 1996 powiększony poprzez przyłączenie od północy pasa przybrzeżnych wód Bałtyku o szerokości 1 mili morskiej oraz od zachodu rozlewiska delty Świny. Obecna powierzchnia parku wynosi 10 937 ha. Obszar Bałtyku włączony do WPB był praktycznie pierwszym tej rangi morskim obszarem chronionym w Polsce. Park chroni najcenniejsze pod względem przyrodniczym fragmenty największej polskiej wyspy – Wolina oraz fragmenty Zalewu Szczecińskiego i Zatoki Pomorskiej.

Krajobraz wyspy Wolin został ukształtowany pod wpływem ostatniego zlodowacenia. Od strony północnej brzeg opada do Bałtyku wysokim klifem, w głębi lądu znajdują się polodowcowe jeziora. Szata roślinna liczy ok. 1300 gatunków, a wśród niej są rośliny plaży nadmorskiej, rośliny siedlisk słonych występujące w delcie Świny, a także glony bytujące w Bałtyku. Środowiska leśne zdominowane są przez lasy bukowo-sosnowo-dębowe, w części południowej parku występuje m.in. buczyna storczykowa.

Wyspa Wolin leży na głównym szlaku przelotu ptaków wzdłuż wybrzeża Bałtyku, a obszar delty Świny został zaliczony do ostoi ptaków wodnych i błotnych o znaczeniu Wspólnotowym (NATURA 2000). Ogółem na terenie parku stwierdzono występowanie ponad 230 gatunków ptaków. Występujący tu bielik jest symbolem parku.

Park posiada dobrze rozwiniętą infrastrukturę turystyczną, w tym Centrum Dydaktyczno-Muzealne w Międzyzdrojach, a także rezerwat pokazowy żubrów.

Słowiński Park Narodowy utworzony został w 1967 roku, jego powierzchnia wynosi 18 618 ha²⁷⁰.

W roku 1977 UNESCO uznało park za Światowy Rezerwat Biosfery (program MaB). Od roku 1995 jest on chroniony jako obszar wodno-błotny objęty Konwencją z Ramsar.

Słowiński Park Narodowy był drugim polskim nadmorskim parkiem narodowym, został powołany dla ochrony unikalnych walorów środkowego wybrzeża między Rowami a Łebą.

²⁶⁷ Istnieje bardzo wiele opracowań na temat polskich parków narodowych, zarówno monografii, jak i wydawnictw albumowych czy też turystycznych. Każdy park narodowy ma swoją witrynę internetową, gdzie można znaleźć podstawowe informacje przyrodnicze i turystyczne. Opisy niektórych parków można także znaleźć w wydawnictwie specjalistycznym „Parki Narodowe i Rezerваты” pt. Monografia polskich parków 1993.

²⁶⁸ Nazwy krain geograficznych zastosowano w oparciu o mapę Regiony fizycznogeograficzne autorstwa J. Kondrackiego i A. Richlinga zamieszczonej w Atlasie Rzeczypospolitej Polskiej, IGI PAN, Warszawa 1994

²⁶⁹ Dyrekcja WPN mieści się w Międzyzdrojach, a więcej informacji na temat Parku można znaleźć na jego witrynie internetowej www.wolinpn.pl

²⁷⁰ Dyrekcja SPN mieści się w Smołdzinie, oficjalna witryna internetowa ma adres www.slowinski-pn.pl

Krajobraz Parku jest bardzo zróżnicowany. Obejmuje on akwen Bałtyku przylegający do wybrzeża, część mierzei Gardieńsko-Łebskiej, oddzielającej od morza płytkie jeziora przymorskie, z których największe to Łebsko oraz Gardno. Wielką osobliwością jest tam pasmo wydym, które zbudowane są z piasków wyrzucanych przez morze i wędrujących z szybkością od 3 do 10 m w ciągu roku. Wydmy te osiągają wysokość do 30 m. Obszar parku obejmuje także pasmo wzgórz polodowcowych, których najwyższe, Rowokół, sięga 115 m n.p.m. Bogata jest szata roślinna omawianego obszaru. Stwierdzono tam występowanie 850 gatunków roślin naczyniowych, z których 50 podlega ochronie gatunkowej. 80% powierzchni leśnej parku zajmują bory sosnowe. W parku występuje 257 gatunków ptaków, a mewa stanowi godło Parku.

W obrębie SPN dobrze rozwinięta jest infrastruktura turystyczna²⁷¹. Park posiada własne muzeum przyrodnicze, w miejscowości Kluki znajduje się skansen z pozostałościami kultury materialnej dawnych mieszkańców tych ziem – Słowińców. Istnieją też zabytkowe obiekty militarne – poligon rakietowy z czasów II wojny światowej i współczesna baza rakietowa.

W paśmie Pojezierzy Bałtyckich znajduje się pięć parków narodowych. Najmłodszy polski park – **Park Narodowy Ujście Warty** został utworzony w roku 2001, jego powierzchnia wynosi 8038 ha²⁷². W roku 1984 obiekt (wtedy jeszcze jako rezerwat Słońsk) uznany został jako obszar objęty ochroną Konwencji z Ramsar. Obecny Park powstał w granicach polderu zbudowanego w ramach licznych prac inżynierskich w okolicach Kostrzyna w XVIII wieku. Obszar Parku dzieli dolina rzeki Warty, która w tym miejscu wpada do Odry. Wody Warty zalewają sezonowo cały ten teren. Mimo tego, że obszar parku był przez setki lat użytkowany przez człowieka, co spowodowało zanik roślinności leśnej o charakterze łąkowym na rzecz łąk i pastwisk, to szata roślinna jest tu reprezentowana przez blisko 400 gatunków roślin naczyniowych.

Park Narodowy Ujście Warty należy do najważniejszych miejsc bytowania ptaków wodnych i błotnych w Polsce i w Europie. W jego obrębie występuje 245 gatunków ptaków, a 160 gatunków ma tu swoje lęgi. Park Narodowy „Ujście Warty” jest także ważnym miejscem na szlakach migracji ptaków. Z tego też powodu stanowi obszar specjalnej ochrony ptaków (OSO) i jest desygnowany do europejskiej sieci Natura 2000.

Na terenie Parku obecnie funkcjonuje kilka szlaków pieszych i rowerowych. Można także uprawiać turystykę wodną. Dla miłośników ptaków przewidziano specjalny program pozwalający na ich obserwację.

W południowej części Pojezierza Pomorskiego znajduje się **Drawieński Park Narodowy**, który został utworzony w roku 1990, a jego powierzchnia wynosi 11 342 ha. Park powstał w obrębie Puszczy Drawskiej, wzdłuż dwóch rzek: Drawy i Płocicznej. Krajobraz Parku został ukształtowany przez lodowiec i jego wody roztopowe w czasie zlodowacenia bałtyckiego, i charakteryzuje się bardzo urozmaiconą rzeźbą. Drawa płynie w parku poprzez wąwozy i doliny, a szybki nurt upodabnia ją do rzek górskich. Z kolei rzeka Płociczna płynie poprzez ciąg jezior rynnowych.

²⁷¹ Siedziba Dyrekcji znajduje się w Chyrzynie, adres internetowy Parku: www.pnujsciewarty.gov.pl

²⁷² Siedzibą dyrekcji Parku jest Drawno, a jego witryna internetowa znajduje się pod adresem www.dpn.pl

Na terenie Parku występuje blisko 900 gatunków roślin naczyniowych. Część zbiorowisk leśnych Parku zachowała duży stopień naturalności. Są to buczyny pomorskie, lasy dębowo-bukowe (z dębami liczącymi nawet 300 – 400 lat), a także bory sosnowe, a w dolinach rzek Drawy i Płocicznej łągi oraz olsy. Spośród ssaków żyją tu bobry, wydry (symbol Parku), a także szereg innych. Występuje też aż 129 gatunków lęgowych ptaków, w tym wiele gatunków rzadkich. Stwierdzono fakt występowania żółwia błotnego, a także licznych gatunków ryb, spośród których na szczególną uwagę zasługuje troć wędrowną, która ma tu swoje tarliska. Drawieński Park Narodowy odwiedzają latem głównie wodniacy, stąd też szczególnie rozwinięta została infrastruktura dla potrzeb turystyki kajakowej.

Również na Pojezierzu Południowopomorskim położony jest **Park Narodowy Borów Tucholskich**, utworzony w 1996 roku²⁷³. Jego powierzchnia wynosi 4 798, a jego granice obejmują najciekawsze pod względem przyrodniczym fragmenty Borów Tucholskich – otoczenie Strugi Siedmiu Jezior. Bory Tucholskie stanowią jeden z największych w kraju zwartych kompleksów leśnych; pokrywają one rozległe piaszczyste równiny (sandry) powstałe w czasie topnienia lodowca podczas ostatniego zlodowacenia. Powierzchnię Parku przecinają rynny polodowcowe, liczne są skupiska wydmy śródlądowych. Charakterystyczne dla Parku są liczne jeziora, o bardzo czystych wodach. Z przyrodniczego punktu widzenia najciekawsze i najcenniejsze z nich to tzw. jeziora lobeliowe (nazwa pochodzi od charakterystycznej występującej w nich rośliny, lobelii jeziornej). Wśród zbiorowisk leśnych w Parku dominują siedliska borowe.

W Parku występują liczne gatunki ptaków, z czego 108 gatunków ma tu swoje łągi, a symbolem Parku jest głąszec. Liczne są także gatunki innych zwierząt. Park Narodowy Borów Tucholskich leży w pobliżu południowych granic Kaszub (tzw. Ziemia Zaborska), a w niektórych wsiach natknąć się można jeszcze na przykłady budownictwa ludowego.

W obrębie parku i na jego obrzeżach znajdują się znakomite warunki do uprawiania kajakarstwa (np. szlak Brdy) oraz żeglarstwa, w tym lodowego (bojery). Są też warunki do uprawiania turystyki pieszej, konnej i rowerowej

Na Pojezierzu Wielkopolskim znajduje się utworzony w 1957 roku **Wielkopolski Park Narodowy**²⁷⁴. Jego powierzchnia wynosi 7584 ha. Z historią powstania tego Parku wiąże się postać wielkiego polskiego przyrodnika okresu międzywojennego, prof. Adama Wodiczki, który uchodzi za jednego z prekursorów nowoczesnego podejścia do zagadnień ochrony przyrody w Polsce. W obrębie Parku chroniony jest krajobraz polodowcowy z licznymi morenami, ozami i kemami oraz rynnami wypełnionymi jeziorami. Znajdują się tu także głązy narzutowe, z których największy, tzw. Głąz Leśników uznany został za pomnik przyrody.

Cały ten teren porośnięty jest lasami, silnie przekształconymi przez człowieka. Główne zbiorowiska leśne na omawianym terenie to bory sosnowe i sosnowo-dębowe bory mieszane. Występują także dąbrowy, lasy dębowo-grabowe a także łągi wiązowo-jesionowe nad jeziorami i ciekami wodnymi. Szata roślinna obejmuje 1 100

²⁷³ Dyrekcja Parku ma swą siedzibę w Charzykowach, bliższe informacje można uzyskać pod adresem internetowym www.park.borytucholski.info

²⁷⁴ Adres Dyrekcji to Jezioro k. Mosiny, a jej strona internetowa to www.wielkopolski.pn

gatunków roślin naczyniowych. Wśród fauny dominują bezkręgowce, w tym ponad 3 tysiące gatunków owadów, 5 gatunków gadów, szereg gatunków ptaków. Bytująca tam sowa jest ptakiem herbowym parku.

Na terenie Parku i w jego okolicach są liczne zabytki sztuki sakralnej, a także architektury świeckiej z dworami szlacheckimi na czele. Park posiada swoje muzeum, a szereg szlaków udostępnia do zwiedzania.

Wigierski Park Narodowy położony jest w obrębie Pojezierza Suwalskiego²⁷⁵.

Utworzony został w 1989 roku, a jego powierzchnia wynosi 15 086 ha. Jest to jedyny park narodowy na terenie polskiej części Pojezierza Wschodniobałtyckiego obejmujący swym obszarem jedno z większych i malowniczych polskich jezior – Wigry. Jak cały obszar Pojezierza ukształtowany został pod wpływem ostatniego, bałtyckiego zlodowacenia. Można tu znaleźć większość form morfologicznych charakterystycznych dla tego typu krajobrazu jak kemy, ozy, pola sandrowe, moreny denne. W rynnach lodowcowych i zagłębieniach znajdują się liczne jeziora oraz torfowiska. Ogółem na obszarze parku znajdują się 42 jeziora, są liczne małe jeziora śródlądne, zwane potocznie „sucharami”. Przez Park przepływa rzeka Czarna Hańcza, która łączy jezioro Wigry z Kanałem Augustowskim. Z 1000 gatunków roślin naczyniowych, których występowanie stwierdzono na omawianym obszarze, 60 gatunków podlega ochronie ścisłej.

W zbiorowiskach leśnych dominuje świerk, a najbardziej naturalny charakter mają bory i lasy bagienne, bory świeże oraz olsy. Występujące licznie torfowiska charakteryzują się występowaniem brzozy niskiej. Na terenie Parku występuje ponad 1700 gatunków zwierząt, z czego 1500 gatunków to bezkręgowce. Spośród nich 289 gatunków objętych jest ochroną prawną, a 128 znajduje się na listach gatunków zagrożonych w Polsce. Wśród ssaków wyróżnia się bóbr, który jest zwierzęciem herbowym Parku. W Parku prowadzone są prace zarybieniowe. W ten sposób reintrodukowano troć jeziorową i sumę.

Najciekawszym zabytkiem historyczno-kulturowym jest zespół klasztorny – pozostałość po Zakonie Kamedułów Wigierskich, położony na półwyspie; ostatnio pieczołowicie odrestaurowany. Liczne są też stanowiska archeologiczne, z których część to pozostałości po niegdyśiejszych władcach tych ziem, Jaćwingach. Park jest szczególnie atrakcyjny dla wodniaków zarówno żeglarzy jak i kajakarzy, gdyż sławny szlak kajakowy Czarnej Hańczy ma właśnie swój początek nad Wigrami. Turystom oferowana jest dobrze rozwinięta sieć szlaków, punkty widokowe, przystanie, szlaki edukacyjne.

Z okazji dziesięciolecia Parku wydana została książka pamiątkowa pod redakcją wybitnego artysty plastyka, prof. A. Strumiłły (X lat Wigierskiego 1999)

W obszarze Niziny Środkowopolskiej znajduje się **Kampinoski Park Narodowy**²⁷⁶, który utworzony został w roku 1959. Jego powierzchnia wynosi 38 544 ha. Pod zarządem Parku jest także Ośrodek Hodowli Żubrów im. Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w Smardzewicach k. Tomaszowa Mazowieckiego. W roku 2000 Park został wpisany na listę Światowych Rezerwatów Biosfery MaB UNESCO. Kampinoski Park Narodowy obejmuje obszar Puszczy Kampinoskiej, która stanowi największy i najle-

²⁷⁵ Dyrekcja ma swą siedzibę w Krzywem k. Suwałk, adres internetowy – www.wigry.win.pl

²⁷⁶ Dyrekcja mieści się w Izabelinie a adres internetowy Parku to www.kampinos-pn.gov.pl

piej zachowany fragment dawnych puszczy mazowieckich. Ciekawostką jest też fakt, że Park bezpośrednio sąsiaduje z Warszawą, stanowiąc jej „zielone płuco”. Jest to jeden z niewielu obiektów tej rangi na świecie, sąsiadujący tak ściśle ze stolicą państwa – obok Nairobi National Park w Kenii. Pierwsze rezerваты na terenie Puszczy Kampinoskiej powstały już w latach trzydziestych ub. wieku, a ich powstanie, jak i późniejsze powstanie samego parku, wiąże się z działalnością naukową małżeństwa Romana i Jadwigi Kobendzów.

Krajobraz Parku został ukształtowany pod koniec okresu lodowcowego. W tym czasie w wyniku procesów eolicznych powstały wydmy, które sięgają do 30 m wysokości względnej. Później wydmy te zarosły roślinnością – obecnie głównie lasem z dominującą na wydmach sosną, a u ich podnóży wytworzyły się podmokłe obniżenia również ze specyficzną roślinnością. To zróżnicowanie szaty roślinnej, spowodowane morfologią terenu, stanowi o atrakcyjności krajobrazowej i przyrodniczej tego obszaru. Flora Parku obejmuje około 1245 gatunków roślin, z czego ochronie gatunkowej podlega 69 gatunków roślin. Spośród zwierząt najliczniejsze w obrębie Parku są owady liczące ponad 2030 gatunków. Ponadto na terenie Parku występuje 13 gatunków płazów, 6 gatunków gadów, około 200 gatunków ptaków i 48 gatunków ssaków. Wśród tych ostatnich wymienić należy łośa, który jest zwierzęciem herbowym Parku, bobra i rysia. Wszystkie te zwierzęta zostały ponownie wprowadzone do Parku, a ich adaptacja w Puszczy zakończyła się dużym sukcesem.

Współcześnie poważnym problem dla istnienia KPN jest rozwijające się żywiłowo budownictwo w sąsiadujących z parkiem osiedlach podmiejskich oraz we wsiach położonych w jego obrębie. Oznacza to coraz silniejszą presję człowieka na środowisko Parku. W miejscowości Granica, przy muzeum parkowym powstaje skansen budownictwa puszczańskiego. W Palmirach znajduje się cmentarz ofiar mordów hitlerowskich na początku okupacji niemieckiej w trakcie II wojny światowej. Park posiada bardzo rozwiniętą sieć szlaków dla turystyki pieszej i rowerowej. Atrakcją turystyczną jest także, kursująca w sezonie letnim do Puszczy, kolejka wąskotorowa z Sochaczewa.

We wschodniej części Polski, w obrębie Niziny Północnopodlaskiej istnieją trzy parki narodowe. W roku 1993 w obrębie Kotliny Biebrzańskiej utworzony został **Biebrzański Park Narodowy**²⁷⁷. Jest to największy tego rodzaju obiekt w Polsce i obejmuje powierzchnię 59 223 ha. Od roku 1995 park znajduje się na liście międzynarodowych rezerwatów chronionych Konwencją z Ramsar. Biebrzański Park Narodowy, znany jest jako jeden z większy w Europie naturalnych kompleksów torfowisk i jedno z najważniejszych naturalnych miejsc bytowania ptaków. Kiedyś większość tego obszaru była intensywnie użytkowana przez człowieka. Obecnie upada prymitywne rolnictwo, a przyroda odzyskuje te tereny w swe władanie, co powoduje przyspieszony powrót lasu (tzw. sukcesję) na niewypasane i niewykasane łąki nadrzeczne. Taki proces, naturalny z przyrodniczego punktu widzenia, grozi radykalnym przekształceniem szaty roślinnej, a także utratą warunków bytowych dla licznych ptaków i innych zwierząt. Stąd też paradoksalna konieczność celowego wykaszania tych terenów bądź też ich wypasania.

²⁷⁷ Dyrekcja ma swą siedzibę w miejscowości Osowiec – Twierdza k. Goniądza, a szczegółowe informacje na temat parku można znaleźć pod adresem www.biebrza.org.pl

Park rozpościera się wzdłuż meandrującej silnie rzeki Biebrzy, której długość w granicach Parku wynosi ponad 150 km. Szata roślinna Parku odznacza się dużym zróżnicowaniem, wysokim stopniem naturalności i obecnością wielu rzadkich gatunków. Specjaliści stwierdzili tu występowanie ponad 920 gatunków roślin, z czego 67 jest objętych ochroną, a 45 znalazło się na Czerwonej Liście jako gatunki ginące bądź zagrożone wyginięciem.

Obszar BPN jest jedną z najważniejszych w Europie ostoj dla bardzo wielu gatunków ptactwa wodnego i błotnego, z których 181 gatunków zakłada tu swoje gniazda. Liczne są też inne gatunki zwierząt, z czego najbardziej charakterystyczny jest łoś, który tutaj ma swą najważniejszą w Polsce ostoję.

Spośród zabytków na szczególną uwagę zasługują rosyjskie fortyfikacje z czasów I wojny światowej z Twierdzą Osowiec na czele. Obszar Parku jest dobrze udostępniony dla turystów, szukających bezpośredniego kontaktu z naturą. Przygotowano dla nich wieże widokowe, szlaki piesze i rowerowe, szlaki dla turystyki kajakowej. Najlicniejsza grupa turystów odwiedzających Park to miłośnicy ptaków, ornitolodzy – amatorzy z całej Europy, którzy mają tu co oglądać przez cały rok.

W roku 2003 wydana została popularna monografia parku (Sienko, Grygoruk 2003).

Narwiański Park Narodowy utworzony został w 1996 r., jego powierzchnia wynosi 7350 ha²⁷⁸. Obejmuje najlepiej zachowane fragmenty bagiennej doliny Narwi między Surazem i Rzędzianami. Dolina na tym odcinku nigdy nie była meliorowana, zachowała więc swój pierwotny charakter. Rzeka płynie tutaj licznymi kanałami. Ze względu na charakter, obszar ten zwany jest Polską Amazonią. Podmokłe tereny, obejmujące ok. 90% powierzchni parku to także królestwo ptaków wodnych i błotnych. Tak ukształtowany ekosystem nie ma swego odpowiednika, nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie. Szata roślinna Parku to przede wszystkim zespoły szuwarów turzycowiskowych oraz trzcinowych. Liczne są też zespoły roślinności wodnej. Roślinność lądową reprezentują zbiorowiska łąkowe, a także zarośla wierzbowe oraz leśne – te ostatnie zajmują niewielkie powierzchnie. Ogółem na terenach podmokłych Parku stwierdzono występowanie ok. 200 gatunków roślin naczyniowych, w tym roślin chronionych. W obszarze Narwiańskiego Parku Narodowego specjaliści stwierdzili występowanie 179 gatunków ptaków, w tym aż 149 gatunków lęgowych. Wśród nich spotkać można głównie przedstawicieli gatunków ptaków związanych z terenami podmokłymi i wodnymi, m.in. błotniaka łąkowego, który jest symbolem parku. W wodach Parku stwierdzono 22 gatunki ryb. Bytuje tu także 13 gatunków płazów.

W Parku brak jest ciekawszych zabytków kultury materialnej. Położna jest w jego obrębie reduta obronna Koziołek, a w niektórych wsiach są jeszcze drewniane zagrody i budynki wiejskie kryte strzechą. Turystyka w Parku to przede wszystkim wędrówki wodne, bardzo często połączone z podglądaniem ptaków. Park udostępnił także specjalnie zbudowane trasy, gdzie wędrując po pomostach można zapoznać się z jego walorami przyrodniczymi.

Białowiecki Park Narodowy istnieje od 1932 roku (jako park narodowy w dzisiejszym rozumieniu od 1947 roku), obejmuje powierzchnię 10 502 ha²⁷⁹.

Od 1977 znajduje się na liście Światowych Rezerwatów Biosfery MaB UNESCO, w 1979 wpisany został na listę Światowego Dziedzictwa (World Heritage) UNESCO.

²⁷⁸ Dyrekcja mieści się w Kurowie, adres internetowy to www.npn.pl.

²⁷⁹ Siedziba Dyrekcji mieści się w Białowieży, adres internetowy to www.bpn.com.pl

Białowieski Park Narodowy należy do najbardziej znanych polskich parków narodowych. Jest ojczyzną żubra, zwierzęcia, które w naszym kraju uchodzi za symbol ochrony przyrody. Wraz z innymi obszarami chronionymi w Polsce oraz swym odpowiednikiem w Republice Białoruskiej – Parkiem Narodowym Białowieżskaja Puszcza – chroni największy i najlepiej zachowany fragment puszczy, która kiedyś królowała na wielkich nizinach europejskich.

Tradycje ochrony tego obszaru sięgają średniowiecza, gdyż upodobali go sobie władcy jako teren łowiecki, przeznaczony tylko dla ich użytku. Od XV wieku ustanowione były różne służby mające na celu ochronę Puszczy. W rezultacie przetrwała ona w prawie niezmiennym kształcie do czasów I wojny światowej. Tuż po zakończeniu wojny, przyrodnicy i leśnicy polscy, zaniepokojeni stratami, jakie poniosła Puszcza Białowieska w czasie zawieruchy wojennej, postulowali jej ochronę. Już w 1921 roku (praktycznie pierwszym roku pokoju dla Odrodzonej Polski) utworzono tu rezerwat ścisły, obejmujący najcenniejsze drzewostany. W roku 1932 rezerwat ten uznano za Park Narodowy. Jednym z celów ochrony było odtworzenia populacji żubra, wyniszczonej w czasie wojny, co zakończyło się pełnym sukcesem.

W okresie po II wojnie światowej Park Narodowy został ponownie zorganizowany, ale do dziś trwają spory, co do przyszłości ochrony całej, liczącej ponad 50 000 ha, polskiej części Puszczy Białowieskiej. Postulat uznania całej Puszczy za park narodowy jak dotychczas nie doczekał się spełnienia²⁸⁰.

W roku 2009 obchodzono 600-lecie ochrony Puszczy, gdyż w roku 1409 król Władysław Jagiełło uznał ją za swoją prywatną własność, co wykluczało możliwość eksploatacji przez poddanych.

Na terenie Białowieskiego Parku Narodowego dominują naturalne i półnaturalne leśne zespoły roślinne, z których najbardziej charakterystyczne są lasy dębowo-grabowe z domieszką lipy, bory mieszane, bory sosnowe, oraz lasy olszowo-jesionowe z licznymi drzewami kilkusetletnimi. W obrębie Parku występuje 4500 gatunków grzybów, porostów oraz roślin zielnych. Bardzo bogata jest tutejsza fauna. Sztandarym zwierzęciem Parku jest żubr, którego wizerunek jest herbem BPN. Występują też takie ssaki chronione jak: wilki, rysie, borsuki i inne. Bardzo liczne są również płazy i gady, a także tysiące gatunków bezkręgowców.

W sąsiedztwie Parku zachowały się zabytki przeszłości z Parkiem Pałacowym i kilkoma budynkami dawnej carskiej osady myśliwskiej, a w Białowieży i osadach puszczańskich relikty dawnego budownictwa. Najważniejsze atrakcje turystyczne to rezerwat ścisły (najstarsza część Parku), który zwiedzać można tylko z przewodnikiem, rezerwat pokazowy żubrów, gdzie można je oglądać w specjalnej zagrodzie, a także Muzeum BPN niedawno ponownie otwarte w nowoczesnej siedzibie.

Szereg interesujących informacji na temat walorów BPN, jego historii oraz problemów można znaleźć w pracach nieżyjącej już prof. S. Kossak (2001, 2006).

W obrębie należącego do Polski fragmentu zachodniej części Polesia funkcjonuje od 1990 roku **Poleski Park Narodowy**, którego powierzchnia wynosi 4813 ha²⁸¹.

Wraz z obszarami chronionymi ukraińskimi i białoruskimi, a także innymi polskimi, jest częścią Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Zachodniego Polesia (MaB UNESCO).

²⁸⁰ Wg zapowiedzi Ministra Środowiska z 2010 roku przygotowywane jest powiększenie obszaru Parku o ok. 50%.

²⁸¹ Siedzibą Dyrekcji jest Urszulin, a adres internetowy to www.poleskipn.pl

Teren obecnego Parku był pod koniec ostatniego zlodowacenia wielkim płytkim jeziorem, które w wyniku długotrwałych procesów zostało wypełnione utworami czwartorzędowymi, nanoszonymi tu z Wyżyny Lubelskiej. Obecnie, liczne tu torfowiska oraz zbiorniki wodne, zajmują blisko 30% powierzchni Parku. Park zachował naturalny charakter na dużych obszarach, pomimo prób jego przekształcenia w łąki i pastwiska przez zamiar osuszenia części bagien. W chwili jego powołania Poleski Park Narodowy był pierwszym w Polsce obiektem chroniącym ekosystemy podmokłe w takiej skali.

Krajobraz tego obszaru stanowi namiastkę tundry bądź lasotundry, znanych z północnej Europy. Osobliwością parku są także torfowiska węglanowe.

Spośród stwierdzonych w Parku 928 gatunków roślin naczyniowych, 60 podlega prawnej ochronie gatunkowej. 150 gatunków ma tutaj swoje granice zasięgów. Ciekawostką są rośliny charakterystyczne dla Europy północnej i północno-wschodniej. Zbiorowiska leśne to blisko połowa powierzchni Parku, a tworzą je brzeziny bagienne, ubogie bory sosnowe, a także, w miejscach podmokłych – olsy.

W zbiornikach wodnych stwierdzono wiele gatunków ryb, w tym niezwykle rzadką i chronioną – strzeblę przekopową. Spotkać tam można 12 gatunków płazów. Spośród gadów na szczególną uwagę zasługuje żmija zygzakowata oraz żółw błotny, mający jedną z większych ostoi w Europie. Na terenie parku gniazduje 146 gatunków ptaków, a w tym żuraw, który znajduje się w herbie Parku. Z 35 gatunków ssaków na uwagę zasługują: łось, wilk, niedawno reintrodukowany bóbr oraz inne.

W obszarze Parku zachowały się zabytki ludowej architektury drewnianej. Dla turystów przygotowana jest sieć szlaków, ścieżki dydaktyczne, miejsca do obserwacji zwierząt (Poleski Park Narodowy 2000).

Przyroda pasma Wyżyn chroniona jest przez trzy parki narodowe.

Ojcowski Park Narodowy został utworzony w 1956 roku, a jego powierzchnia wynosi 2146 ha, co oznacza, że jest najmniejszym polskim parkiem narodowym²⁸². Park położony jest w dolinie Prądnika (oraz jego dopływu – Sąsówki) wciętej w wierzchowinę Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (zwanej też Jurą Krakowsko-Częstochowską). Cechą charakterystyczną Parku jest jego budowa geologiczna. Dolina Prądnika zbudowana jest z wapieni jurajskich. Skały te charakteryzują się tym, że rozwijają się w nich zjawiska krasowe. Podziemne zjawiska krasowe to jaskinie powstałe w wyniku krążenia wód w górotworze oraz ich szata naciekowa. Do największych i najbardziej znanych należą jaskinia Łokietka, jaskinia Ciemna – gdzie stwierdzono występowanie najstarszych śladów przebywania przodków współczesnych ludzi na ziemiach polski. Powierzchniowe zjawiska krasowe to liczne na terenie parku fantastycznie ukształtowane skały – ze słynną Maczugą Herkulesa na czele, strome ściany skalne wąwozów, bramy skalne i in.

Budowa geologiczna oraz ukształtowanie terenu ma zasadniczy wpływ na szatę roślinną Parku. Występuje tu około 1000 gatunków roślin naczyniowych, w tym m.in. ok. 50 gatunków górskich i ponad 100 ciepłolubnych. Spośród zbiorowisk leśnych dominują tu grądy oraz buczyna karpacka.

Fauna parku obejmuje ok. 5500 gatunków zwierząt, w tym 4600 gatunków owadów, wśród których stwierdzono występowanie aż 1075 gatunków motyli! Spośród

²⁸² Dyrekcja znajduje się w Ojcowie, adres internetowy to www.opn.pan.krakow.pl

innych wymienić należy 15 gatunków nietoperzy (zwierzę to znajduje się w herbie Parku).

Liczne są zabytki kultury materialnej. Najważniejsze to dwa: dobrze zachowany renesansowy zamek w Pieskowej Skale oraz częściowo zrekonstruowany średnio-wieczny zamek w Ojcowie. Ze znacznie wcześniejszych czasów pochodzą liczne stanowiska archeologiczne, a najstarsze odnalezione tam krzemienne narzędzia pochodzą sprzed 120 tysięcy lat. Park posiada dobrze rozwiniętą infrastrukturę turystyczną: muzeum przyrodnicze, szlaki turystyczne oraz dwie przystosowane do zwiedzania jaskinie, Łokietka oraz Ciemną.

Świętokrzyski Park Narodowy²⁸³ utworzono w 1950 roku, obejmuje on powierzchnię 7626 ha, a otulina liczy 20 786 ha. Położone w paśmie Wyżyn Małopolskich Góry Świętokrzyskie to najstarsze góry w Polsce. (Tak więc Park ten zaliczany jest do górskich parków narodowych). Starania o ochronę przyrody Gór Świętokrzyskich podjęło Polskie Towarzystwo Krajoznawcze już w 1909 roku. W 1920 roku na Górze Chełmowej został utworzony pierwszy rezerwat obejmujący naturalne stanowisko modrzewia, a w 1932 roku powiększono obszar ochrony rezerwatowej do 1347,38 ha.

W skład utworzonego po II wojnie światowej Parku weszły: Grzbiet Łysogórski (z najwyższym szczytem całych Gór – Łysicą (612 m n.p.m.), część Doliny Wilkowskiej, Góra Stawiana, Góra Miejska, Góra Chełmowa.

Góry Świętokrzyskie należą do najstarszych formacji geologicznych. Zbudowane są z piaskowców, łupków i kwarcytów ery paleozoicznej. Nieoficjalnym symbolem tych gór są gołoborza – piargi powstałe w wyniku erozji górotworu.

Wśród roślinności dają się wyróżnić gatunki charakterystyczne dla roślinności górskiej. Szczytowe partie Łysogór pokryte są drzewostanami jodłowymi. Niższe partie zajmują lasy mieszane jodłowo-bukowe z domieszką jaworu, natomiast na Górze Chełmowej duże skupiska tworzy modrzew polski. Swoistą roślinnością charakteryzują się gołoborza, gdzie rozwija się flora złożona z wątrobowców, porostów i mchów. Wiele roślin podlega prawnej ochronie. Bogaty jest świat zwierząt. Fauna ptaków liczy ponad 100 gatunków, a zwierzęciem herbowym Parku jest jeleni. Wśród zwierząt bezkręgowych na uwagę zasługują reliktowe gatunki ślimaków.

Na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego istnieje wiele zabytków architektury. Najbardziej znane są zespoły klasztorne w Świętej Katarzynie i na Świętym Krzyżu, gdzie znajduje się muzeum Parku. Liczne są też stanowiska archeologiczne, w tym ślady prehistorycznego górnictwa i hutnictwa²⁸⁴.

Park jest masowo odwiedzany przez turystów. Do niemalże obowiązkowych punktów programu należą wędrowki grzbietem Łysogór, zwiedzanie gołoborzy, a także wizyty we wspomnianych miejscach zabytkowych.

Roztoczański Park Narodowy utworzony został w 1974 roku na obszarze 8483 ha²⁸⁵. Park jest położony na Roztoczu Środkowym, na terenach będących wcześniej lasami Ordynacji Zamojskiej. To, że obszar ten do dzisiaj zachował swe walory przyrodnicze, zawdzięcza ówczesnym właścicielom, którzy potrafili wyłączyć z eksploatacji

²⁸³ Siedziba dyrekcji znajduje się w Bodzentynie, adres internetowy www.swietokrzyskipn.org.pl

²⁸⁴ Szerzej walory parku opisuje monografia wydana pod redakcją Cieślińskiego i Kowalkowskiego (2000).

²⁸⁵ Siedziba Parku to Zwierzyniec, adres internetowy – www.roztoczanski-pn.pl

gospodarczej najcenniejsze fragmenty lasów Ordynacji, a w latach 30-tych XX wieku wprowadzili ściśle formy ochrony (w tym ochrony ptaków drapieżnych).

Roztocze to łańcuch wzgórz zbudowanych z utworów kredowych (skały kredowe i wapienne), przykrytych późniejszymi skałami osadowymi – piaskami i lessami, o bardzo urozmaiconym krajobrazie. Między tymi wzgórzami meandruje rzeka Wieprz. Park pokryty jest prawie w 93% lasami, z czego połowa to cenne zbiorowiska leśne wyżynnego boru jodłowego oraz buczyny karpackiej. W lasach tych królują największe w Polsce jodły o wysokości sięgającej 50 m. W Parku znajduje się około 400 drzew uznanych za pomniki przyrody. Faunę ssaków reprezentują, oprócz szeregu gatunków pospolitych, m.in. bobry, borsuki i wilki. Prowadzona jest także hodowla koników polskich, będących potomkami dawnych dzikich koni leśnych – tarpanów. Koniki są zwierzęciem herbowym Parku.

W obrębie Parku stwierdzono ok. 190 gatunków ptaków. Spośród gadów na szczególną uwagę zasługują padalce odmiany turkusowej, żmija zygzakowata i zaskroniec oraz żółw błotny.

W Parku znajdują się liczne zabytki kultury materialnej, głównie związane z dawną Ordynacją. Park posiada obiekt muzealny, a do dyspozycji turystów jest kilka tras pieszych oraz rowerowych.

Górskie parki narodowe stanowią najliczniejszą grupę obiektów chronione tej rangi. W Sudetach utworzona dwa parki narodowe, a w Karpatach – sześć.

Karkonoski Park Narodowy utworzono w 1959 roku, jego powierzchnia wynosi 5579 ha²⁸⁶.

Park ten wraz z czeskim Karkonoskim Narodnim Parkiem tworzy od 1992 r. Międzynarodowy Rezerwat Biosfery Karkonosze (MaB UNESCO). Park obejmuje najwyższy w Sudetach masyw górski. Główne jego pasmo zbudowane jest z granitów, a w wyniku procesów wietrzenia powstały charakterystyczne dla Karkonoszy ostańce skalne. Istniejące tu niegdyś lodowce górskie miały duży wpływ na ukształtowanie współczesnej rzeźby gór. Ich ślady to m.in. wcięte w zbocza kotliny – kotły lodowcowe z jeziorami górskimi w niektórych z nich. Na stokach najwyższego szczytu Karkonoszy – Śnieżki (1605 m n.p.m.), a także Wielkiego i Małego Szybszaka, spotykamy potężne gruzowiska skalne. Cechą charakterystyczną dla Karkonoszy są też torfowiska górskie, występujące w miejscach podmokłych na wierzchołkach górskich.

Układ roślinności ma wyraźny charakter piętrowy. Regiel dolny sięga do wysokości 1000 m n.p.m. Lasy tego piętra zostały silnie przekształcone przez człowieka, a najcenniejsze są naturalne drzewostany bukowe i świerkowe z domieszką jodły i jaworu. W reglu górnym, sięgającym do wysokości 1250 m n.p.m., panuje świerk pochodzenia naturalnego. Powyżej rozpościera się piętro kosówki. Nad nim, średnio do wysokości 1450 m n.p.m., rozciąga się piętro roślinności alpejskiej z charakterystycznymi murawami i porostami.

Do niedawna roślinność Karkonoszy narażona była na silną presję przemysłu, co wiązało się z istnieniem w ich bezpośrednim sąsiedztwie tzw. Czarnego Trójkąta, (nazwanego tak ze względu na nagromadzenie szkodliwych dla środowiska zakładów energetycznych w Polsce, w Czechach i w Niemczech). Skutkiem emisji zanieczyszczeń było zamieranie lasów. Martwy las można obserwować jeszcze obecnie w wielu

²⁸⁶ Siedziba dyrekcji Parku mieści się w Sobieszowie, a adres internetowy to www.kpnmaab.pl

miejscach. Prowadzona w latach dziewięćdziesiątych intensywna międzynarodowa akcja doprowadziła do korzystnych zmian w tym rejonie.

Chociaż świat zwierząt uległ w Karkonoszach wyraźnym przeobrażeniom pod presją człowieka, nadal jest on ciekawy i stosunkowo bogaty. Wprawdzie wyginęły występujące tu niegdyś niedźwiedzie, rysie i żbiki, ciągle jednak można spotkać jelenia, dziką, sarnę czy sprowadzoną tu kiedyś z południa Europy owcę górską – muflona. W obrębie Parku Narodowego i na jego obrzeżach znajdują się liczne zabytki kultury materialnej. Na samym szczycie Śnieżki, znajduje się zabytkowa kaplica Św. Wawrzyńca z XVII wieku. Średniowieczny zamek Chojnik, u którego podnóża mieści się siedziba dyrekcji Parku, stanowi jego symbol.

Żywo rozwija się tu turystyka letnia i zimowa, piesza, rowerowa i narciarska, liczne są urządzenia dla narciarstwa zjazdowego, uprawiane są wspinaczki skalne.

W roku 1985 pod redakcją prof. Jahna z Uniwersyteu Wrocławskiego wydana została fundamentalna monografia Karkonoszy (Jahn 1985).

Park Narodowy Gór Stołowych utworzono w 1993 roku, powierzchnia Parku wynosi 6340 ha²⁸⁷. Wraz z czeskim obszarem chronionego krajobrazu ChKO Broumovsko stanowią międzynarodowy obszar chroniony. Góry Stołowe są jedynym w Polsce przykładem gór o płytowej budowie. Zbudowane są z górnokredowych piaskowców, poprzegradzanych ławicami margli z wkładkami wapieni i piaskowców wapnistych, które w wyniku ruchów górotwórczych oraz procesów erozyjnych przybrały charakterystyczny układ rzeźby. Dzięki zróżnicowanej odporności na wietrzenie, poszczególne skały, a także całe fragmenty Gór Stołowych, przybrały fantastyczne w swym kształcie formy labiryntów, ambon, wież, grzybów i stołów czy też postaci ludzkich. Jedną z takich skałek znajduje się w herbie Parku. Kulminacyjne wzniesienie Gór Stołowych – Szczeliniec Wielki (919 m n.p.m.), jest wyjątkowym skupieniem oryginalnych form skalnych. Równie atrakcyjne dla turystów są labirynty skalne na terenie Błędných Skał.

Góry Stołowe w podziale geobotanicznym należą do okręgu wschodniosudeckiego, gdzie układ piętrowy zbiorowisk roślinnych obejmuje tylko regiel dolny. Obszar masywu porasta las świerkowy wprowadzony tam po wycięciu naturalnych drzewostanów. Tylko w niektórych miejscach spotkać można lasy bukowe, w których domieszkę stanowi wiąz, jawor i pojedynczo rosnący modrzew. 24 gatunki rosnących tu roślin objęte są całkowitą ochroną, a wiele z nich zachowało się we florystyczno-torfowiskowym rezerwacie Wielkie Torfowisko Batorowskie, chroniącym rzadkie w Polsce torfowiska górskie typu wysokiego (Baldy 2002).

Pod względem nagromadzenia zabytków kultury materialnej Park Gór Stołowych nie należy do najbogatszych. Jedyne ciekawsze obiekty to kościół barokowy w Pasterce, resztki XVIII-wiecznych fortyfikacji – Fort Karola, a także skansen kultury ludowej w Pstrążnej.

Jest to miejsce, które zawsze zwracało uwagę turystów, choćby dlatego, że górowało nad znanymi od XVI wieku uzdrowiskami śląskimi Kudową, Dusznikami, Polanicą. To stało się przyczyną, że w Karłowie, u stóp Szczelińca Wielkiego, już 200 lat temu rozpoczął działalność usługową, na podstawie licencji wydanej przez króla Prus, pierwszy przewodnik turystyczny w Europie.

²⁸⁷ Dyrekcja Parku Narodowego Gór Stołowych mieści się w Kudowie Zdroju, www.pngs.pulsar.net.pl

Na terenie Parku uprawiana jest piesza turystyka górską, rowerowa, a także wspinaczki górskie. Przygotowane są także specjalne ścieżki dydaktyczne zapoznające z przyrodą Parku.

Babiogórski Park Narodowy utworzony został w roku 1954, jego powierzchnia wynosi 3392 ha²⁸⁸. W roku 1977 został wpisany na listę Światowych Rezerwatów Biosfery MaB UNESCO.

Razem ze słowackim Obszarem Chronionego Krajobrazu (ChKO) Horna Orava stanowi transgraniczny obszar chronionej przyrody.

Babiogórski Park Narodowy należy do najstarszych polskich parków narodowych. W roku 1933 uznano jego najcenniejsze fragmenty za rezerwat przyrody. W 1954 roku rezerwat na Babiej Górze przekształcono w park narodowy

Najwyższy wierzchołek masywu Diablak – wznosi się na wysokość 1725 m n.p.m., co czyni Babią Górę najwyższym poza Tatrami szczytem w Polsce. Z przyrodniczego punktu widzenia najbardziej charakterystyczne są wyodrębnione tu, ze względu na górski klimat, cztery piętra roślinne. Do wysokości 1150 m n.p.m. rozciąga się piętro regla dolnego, gdzie wśród współczesnych, silnie przeobrażonych lasów gospodarczych (ze świerkiem jako gatunkiem dominującym) zachowały się fragmenty lasów jodłowych i buczyn, charakterystycznych niegdyś dla Puszczy Karpackiej. Powyżej rozciągają się naturalne bory świerkowe piętra regla górnego, a od wysokości 1390 m n.p.m. rozpościera się piętro kosodrzewiny. Najwyższe piętro, obejmujące wierzchołkowe partie góry rozciągające się od wysokości 1650 m do szczytu (1725 m), tworzą murawy alpejskie.

Masyw Babiej Góry, tak jak i całe Beskidy, zbudowany jest ze skał osadowych zwanych fliszem karpackim. Górne jego fragmenty pokryte są rumoszem skalnym. Na stromych północnych stokach liczne są skałki, żleby, a także osuwiska skalne.

Szata roślinna Parku obejmuje 50 gatunków chronionych. Występujące tu okrzyn jeleni oraz rogownica alpejska mają jedyne stanowiska występowania w Polsce. Ta pierwsza roślina stanowi symbol Babiogórskiego Parku Narodowego.

Bogata jest babiogórska fauna – liczne są gatunki ptaków górskich, z ssaków zdarzają się rysie, wilki i czasami zachodzące tu niedźwiedzie.

Pasma Babiogórskie dzieli dwie krainy etnograficzne: Orawę na południu i Podhale na północy (północno-zachodnia część). Zachowały się liczne zabytki dominującej tu niegdyś pasterskiej kultury materialnej, z których najciekawsze obiekty zlokalizowane są na północy w Zawoi oraz na południu w Zubrzycy Górnej, gdzie u podnóża Babiej Góry znajduje się sławny skansen budownictwa orawskiego.

Najbardziej znane atrakcje turystyczne tego obszaru to niewątpliwie szlak prowadzący na Diablak (dla najambitniejszych – przez skalną ścieżkę, zwaną Percią Akademików), a także schronisko na Markowych Szczawinach, jedno z najstarszych schronisk beskidzkich. Zimą w otoczeniu Babiej Góry funkcjonuje szereg terenów narciarskich, wyposażonych w wyciągi i dysponujących oświetlanymi stokami.

Gorczański Park Narodowy utworzony został 1 stycznia 1981 roku, a jego obszar wynosi 7019 ha²⁸⁹. Gorce to zwarty masyw górski o promienistym układzie grzbie-

²⁸⁸ Siedzibą dyrekcji jest Zawoja, informacje na temat parku można znaleźć pod adresem www.bgpn.pl

²⁸⁹ Siedziba dyrekcji mieści się w Porębie Wielkiej, jego strona internetowa to www.gpn.pl

tów (tzw. rozróg). Pośrodku masywu znajduje się najwyższy szczyt Turbacz (1310 m n.p.m.). Gorce, jak i całe Beskidy zbudowane są ze skał osadowych – tzw. fliszu karpackiego. Rozcinają go liczne, głębokie doliny rzeczne, najdłuższą z nich tworzy dolina Kamienicy. Gorczański Park Narodowy obejmuje północną część gór.

W obrębie Gorczańskiego Parku Narodowego wyróżnić można piętro roślinne regla dolnego (600 – 1150 m n.p.m.) oraz piętro regla górnego (powyżej 1150 m n.p.m.). Najcenniejszym zbiorowiskiem roślinnym lasu regla dolnego jest buczyna karpacka, w której dominują buk i jodła z niewielkim udziałem świerka. Piętro regla górnego tworzy bór świerkowy.

Bardzo cenne z przyrodniczego punktu widzenia są również polany gorczańskie, które powstały niegdyś jako tereny wypasu owiec. Zwierzęta pasąc się wygryzały samosiewki drzew, zapobiegając zarastaniu polan przez las. Obecnie, wobec zaniku tego rodzaju gospodarowania, większości z nich grozi zarośnięcie, co oznacza utratę siedlisk dla wielu rzadkich i cennych gatunków roślin i owadów.

W lasach gorczańskich można spotykać wiele gatunków pospolitych w Beskidach, w tym także wilki, czasami zdarzają się też rysie. Ciekawa jest awifauna, a wśród płazów wymienić należy salamandrę plamistą – zwierzę herbowe Parku. Na gorczańskich polanach występują liczne gatunki motyli i innych owadów.

W Gorcach można zobaczyć liczne szałas pasterskie, niektóre niestety w ruinie. Świadczą one o pasterskiej przeszłości tych obszarów i o ich związkach z kulturą pasterską Karpat. W wyższych partiach wsi oraz przysiółków natrafić można na liczne i dobrze zachowane przykłady budownictwa ludowego – zarówno budynki mieszkalne, jak i gospodarcze. Gorce są bardzo popularnym obszarem wędrówek górskich pieszych i rowerowych, zimą także narciarskich.

Wieś Koninki jest popularnym ośrodkiem narciarskim, stąd prowadzi kolej linowa na Górę Tobołów.

Tatrzański Park Narodowy utworzony został 30 października 1954 roku. Jego ogólna powierzchnia wynosi 21 165 ha²⁹⁰. Razem ze słowackim Tatrzańskim Narodowym Parkiem (TANAP) tworzą od 1992 roku Międzynarodowy Rezerwat Biosfery MaB UNESCO.

Historia tworzenia parku narodowego ma blisko 100 lat i sięga ostatniej ćwierci XIX wieku. Wysiłkiem wielu działaczy i naukowców doprowadzono do formalnego powstania pierwszego parku narodowego w 1939 roku. Wybuch wojny przeszkodził pracom organizacyjnym, które zakończono dopiero po wyzwoleniu.

Tatry są jedynym w Polsce pasmem górskim o charakterze alpejskim. W jego budowie można wyróżnić trzon krystaliczny, który tworzą granity, gnejsy, łupki i płaszczyzny skał osadowych z dolomitów i wapieni. Ostatecznie ich rzeźba ukształtowana została w czasie epoki lodowcowej. Na terenach zachodnich Tatr, w budujących je skałach węglanowych rozwinęły się zjawiska krasowe, w tym liczne najdłuższe i najgłębsze jaskinie Polski, takie jak Wielka Śnieżna, Miętusia, Wysoka, Czarna i inne. Jaskinia Mroźna jest oświetlona i udostępniona turystycznie.

Zależnie od wysokości odmiennie kształtuje się charakter szaty roślinnej, która w Tatrach, podobnie jak w innych górach, ma układ piętrowy. Piętro regla dolnego sięga od ok. 700 m do 1250 m n.p.m. Powinny tu dominować lasy złożone z jodły

²⁹⁰ Siedziba dyrekcji parku znajduje się w Zakopanem, strona internetowa znajduje się pod adresem www.cyf-kr.edu.pl/tpn

i buka, z domieszką jaworu i świerka. Na znacznych powierzchniach miejsce ich zajęły sztucznie wprowadzone lasy świerkowe. W obrębie regla dolnego spotyka się łąki kośne. Wyższe partie (1250 – 1550 m n.p.m.) zajmuje piętro regla górnego. Panuje tu wyłącznie świerk. Między granicą lasu a wysokością 1800 m występuje piętro koso-drzewiny, tworzącej zwarte i trudne do przebycia zarośla. Ponad pasmem kosodrzewiny, do wysokości 2300 m n.p.m., rozpościera się piętro halne, czyli alpejskie. Tworzą je gęste murawy wysokogórskie. Piętro turniowe rozpoczyna się na wysokości 2300 m n.p.m. i sięga po najwyższe szczyty. Panują tu naskalne porosty, a rośliny kwiatowe spotyka się jedynie w załomach skalnych. Na obszarze Tatr i Podtatrza rośnie ok. 1300 gatunków roślin naczyniowych. Obok wymienionej już skalnicy tatrzańskiej endemitem jest warzucha tatrzańska.

Bogaty jest świat zwierząt: w piętrze hal żyje świstak oraz kozica, która jest także symbolem Parku. Z innych ssaków tatrzańskich wymienić trzeba niedźwiedzia, wilka i rysia. Wśród ptaków stwierdza się wiele gatunków wysokogórskich, są to m.in. pommurzik, orzeł przedni i pustułka.

Tatry są głównym w Polsce miejscem uprawiania turystyki wysokogórskiej, a także alpinizmu i taternictwa jaskiniowego. Rejon Kasprowego Wierchu jest traktowany jako najważniejsze w Polsce miejsce uprawiania narciarstwa zjazdowego.

TPN opisują liczne opracowania naukowe, atlasy, a także dwie obszerne monografie: jedna pod redakcją Szafera z roku 1962, a druga pod redakcją Mirka z 1996 r.

Pieniński Park Narodowy powstał w 1932 roku, jego powierzchnia wynosi 2346 ha²⁹¹.

Wraz ze słowackim Pieniskym Narodnym Parkiem PIENAP stanowi najstarszy w Europie międzynarodowy obszar chroniony. Już bowiem w 1932 roku ukazało się rozporządzenie ówczesnego ministra rolnictwa o utworzeniu jednostki organizacyjnej pod nazwą Park Narodowy w Pieninach. W tym samym roku po stronie słowackiej powstał Słowacki Rezerwat Przyrodniczy. Obie te jednostki zostały przekształcone w późniejszych czasach w parki narodowe. Pieniński Park Narodowy cechuje się nagromadzeniem na stosunkowo niewielkim obszarze osobliwości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych. Znany jest ze słynnego przełomu Dunajca, który tu przecina pasmo Pienin, a także z mających już ponad stuletnią tradycję spływów tratwami tą rzeką.

Spór o kształt ochrony Pienin miał miejsce także w ostatnich dwóch dekadach ubiegłego wieku, kiedy to realizowano budowę zapory w Czorsztynie, wbrew opiniom dużej części środowisk naukowych i czynnym protestom ugrupowań radykalnych pod hasłem „Tama tamie”. Ostatecznie Jezioro Czorsztyńskie powstało i trudno jest jeszcze mówić o jego wpływie na przyrodę PPN. Na pewno przestał istnieć ukształtowany przez bez mała tysiąc lat krajobraz historyczno-przyrodniczy tego obszaru.

Pieniny stanowią część tzw. pienińskiego pasa skałkowego, zbudowanego głównie z twardych jurajskich wapieni. Pieniński Park Narodowy położony jest w jego środkowej części. Najwyższy szczyt to Trzy Korony (982 m n.p.m.) wznoszące się nad przełomem Dunajca. Ich stylizowany wizerunek jest herbem Parku.

Szata roślinna Pienin jest niezwykle bogata. Takie rośliny jak złocień Zawadzkiego, mniszek pieniński i pszonak pieniński zaliczane są do roślin reliktowych i endemicznych. Lasy Parku znajdują się w piętrze regla dolnego. Dominuje tam jodła

²⁹¹ Siedziba dyrekcji mieści się w Krościenku, a jego adres internetowy to www.pieninyppn.pl

i buk z domieszką jaworu, klonu i wiązu. Osobliwością Pienin są też reliktowe la-
ski sosnowe rosnące w niedostępnych miejscach na skałach. Łąki i polany powstały
w Pieninach w wyniku działalności człowieka. Cechują się niezwykle bogactwem
występowania roślin oraz owadów. Na polanie Majerz nad Czorsztynem odbywa się
wypas owiec połączony z tradycyjną produkcją owczych serów.

Bogata jest fauna, a wśród bardzo wielu gatunków motyli do najbardziej charak-
terystycznych i cennych należy niepylak apollo.

Wśród zabytków kultury materialnej wymienić należy zamki w Czorsztynie i Nie-
dzicy, z których pierwszy był siedzibą polskiego starostwa i jest on obecnie rekonstru-
owany staraniem Parku Narodowego. Drugi przez wieki związany był z magnackimi
rodami węgierskimi. W Sromowcach Niżnych i Grywałdzie znajdują się zabytkowe
kościoły. Do zabytków należą też liczne przydrożne kapliczki.

Główne atrakcje turystyczne tego obszaru to spływ Dunajcem na górskich tra-
wach, wejście na Trzy Korony, zwiedzanie zamków.

Magurski Park Narodowy utworzony został 24 listopada 1994 roku. Zajmuje po-
wierzchnię 19 962 ha²⁹². Magurski Park Narodowy obejmuje centralną część Beskidu
Niskiego, zwaną rejonem Pasm Magurskich, położoną tuż przy granicy polsko-sło-
wackiej. Góry te należą do najbardziej odludnych i malowniczych fragmentów nasze-
go kraju. Mimo niewielkich wysokości – sięgających ok. 900 m n.p.m, krajobraz jest
tu bardzo urozmaicony, m.in. dzięki znacznym deniwelacjom. Pozostałością dawnych
wsi i pastwisk są obszerne polany.

Beskid Niskie, jak całe Beskidy, zbudowany jest z warstw fliszu, piaskowców ma-
gurskich. W wyższych partiach gór znajdują się liczne i malownicze zgrupowania
skałek, m.in. Kornuty, Ruski Zamek czy Księża Góra. Cały obszar Parku położony jest
w zlewni górnego Wisłoka. Tutaj też znajdują się jego źródliska, a doliny górskich
potoków są głęboko wcięte między góry.

Szata roślinna ma charakter piętrowy i wykazuje cechy przejściowe między ro-
ślinnością Karpat Wschodnich i Zachodnich. W piętrze pogórza zachowały się natu-
ralne zespoły leśne: grądy z dominacją brzozy lub jodły, olszynka karpacka, olszynka
bagienna, łągi wielogatunkowe oraz zajmujące znaczną powierzchnię bory jodłowe,
świerkowo-jodłowe oraz sosnowe, sztucznego pochodzenia. Piętro regla dolnego (po-
wyżej 530 m n.p.m.) występuje wyspowo, zajmując wyższe części wzniesień. Są to
głównie buczyny karpackie, w mniejszym stopniu bory jodłowe i jodłowo-świerkowe
oraz sosnowe z udziałem brzozy. Flora Parku obejmuje 360 gatunków roślin naczy-
niowych, w tym 41 gatunków roślin chronionych. Na terenie Parku żyje ok. 35 ga-
tunków ssaków, a wśród nich niedźwiedź, ryś, wilk, żbik, liczbę gatunków ptaków
określa się na 135, w tym 106 lęgowych, są to m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy
(ptak herbowy Parku). Bogaty jest również świat płazów i gadów.

Teren Magurskiego Parku Narodowego jest słabo zaludniony. W przeszłości sto-
sunkowo liczną grupę etniczną stanowili Łemkowie. Pozostały po nich nieliczne za-
bytki – trochę budynków, cerkwi, stare cmentarze. Pamiętać też należy, że pod koniec
II wojny światowej toczyły się tu ciężkie walki, po których do dziś zostały liczne
ślady. Dotychczasowe zagospodarowanie i użytkowanie turystyczne tego obszaru nie
jest zbyt intensywne, a główną formą rekreacji stanowi turystyka wędrowska.

²⁹² Siedziba Dyrekcji znajduje się w Krempnej, adres internetowy www.magurskipn.pl

Bieszczadzki Park Narodowy²⁹³ utworzony został w roku 1973 (od tego czasu kilkakrotnie powiększany), liczy 29 202 ha powierzchni.

Jest częścią Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery (w ramach sieci rezerwatów MaB UNESCO), w skład, którego oprócz BPN i polskich parków krajobrazowych: Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskiego, wchodzi także słowacki Park Narodowy Połoniny i ukraiński Rezerwat Przyrody Stuzica.

Bieszczadzki Park Narodowy obejmuje najwyższe fragmenty polskiej części Bieszczadów. Niegdyś był to teren gęsto zaludniony i intensywnie użytkowany, głównie przez pasterzy górskich. W wyniku II wojny światowej obszar ten opustoszał i przez wiele lat był niedostępny dla turystów i osadników. Na opustoszałe tereny dawnych wiosek, pastwisk i pól uprawnych wkraczał las i inne naturalne zespoły roślinne.

Bieszczadzki Park Narodowy obejmuje najwyższe szczyty tych gór (po polskiej stronie), z Tarnicą (1346 m n.p.m.), Haliczem (1333 m n.p.m.) oraz Połonią Wetlińską, Połonina Caryńską, Wielką Rawką i innymi. W Bieszczadach wyróżnia się dwa piętra roślinne, brak pięter regła górnego, a także kosodrzewiny. Dolne piętro tworzą lasy, które składają się z buka z domieszką jodły lub jaworu. Najwyższe partie gór, powyżej 1150 m n.p.m., pokrywają połoniny, charakterystyczne łąki górskie. Były one przez setki lat intensywnie wypasane przez zwierzęta hodowlane. Spotyka się tam także kilkumetrowe piaskowcowe skałki. Flora Parku zawiera wiele gatunków wschodniokarpackich. Bieszczady to także jedna z najważniejszych w naszym kraju ostoji zwierzyny. Spośród zwierząt wymienić należy wszystkie duże drapieżniki: niedźwiedzia brunatnego, wilka, rysia (symbol Parku) oraz żbika. W latach pięćdziesiątych sprowadzono tu żubry.

Choć liczne zabytki uległy zniszczeniu w trakcie działań wojennych, (które trwały tutaj niemal do końca lat czterdziestych), to niektóre z nich można jeszcze do dziś podziwiać, jak np. zabytkową, drewnianą dawną cerkiewkę w Smolniku.

Bieszczady są jednym z najbardziej atrakcyjnych terenów dla turystyki górskiej w Polsce latem i zimą. Najbardziej popularne szlaki turystyczne wiodą na Tarnicę i Halicz, a także Połonię Wetlińską i Caryńską oraz Wielką Rawkę. Są także specjalne szlaki dla miłośników turystyki konnej. Dla użytku turystów zrekonstruowano także leśną kolejkę bieszczadzką.

8.6.2. Rezerваты przyrody

Rezerваты przyrody są najstarszą formą ochrony przyrody w Polsce. Jak już wspomniano, pierwsze tego typu obiekty powstawały z inicjatywy świątliwych obywateli jeszcze przed I wojną światową. Ich liczba stale i systematycznie wzrastała, a szczególnie przyrost liczby rezerwatów nastąpił w ostatnim ćwierćwieczu (o ponad 450).

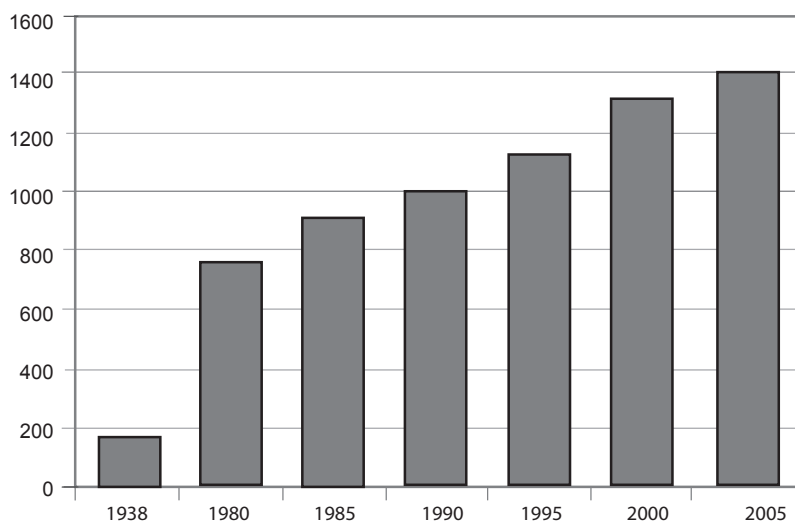
Według stanu na 31 grudnia 2006 r. było ich w Polsce 1407, o łącznej powierzchni 1606 km², co w przybliżeniu stanowiło 0,5% powierzchni naszego kraju. Przebiegająca powierzchnia rezerwatu wynosi 117 ha (GUS, 2006) i waha się od ułamków ha do kilkuset ha²⁹⁴. Istnieją także rezerваты krajobrazowe obejmujące szczególnie duże powierzchnie, jak Nadgoplański Park Tysiąclecia (12 704,60 ha), czy też Jeziora Nidzkie (2934 ha). Ciekawą inicjatywą było utworzenie w roku 2003 rezerwatu

²⁹³ Dyrekcja mieści się w Ustrzykach Górnych, www.bdpn.pl

²⁹⁴ Np. rezerwat roślinności stepowej Kwidzyńskie Ostnice, gm. Kwidzyn liczy 0,20 ha, a rezerwat florystyczno-leśny Tarkowa w gminie Nowa Wieś Wielka – 0,25.

na terenie Puszczy Białowieskiej pod nazwą Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej o powierzchni aż 8580 ha. Rezerwat ten klasyfikowany jest jako obiekt o znaczeniu międzynarodowym i wraz Parkiem Narodowym Puszczy Białowieskiej ma stanowić system zapewniający ochronę jej przyrody. Działania ochronne w obrębie rezerwatów prowadzone są w trybie ścisłym, zakładającym całkowite powstrzymanie się od ingerencji człowieka (ok. 2% powierzchni wszystkich rezerwatów) lub częściowym, pozwalającym na ograniczone pozyskiwanie zasobów rezerwatu. Rezerваты mogą być otoczone otuliną oraz być udostępniane dla działalności naukowej, edukacyjnej czy też turystyki, na zasadach wynikających z przepisów ustawy o ochronie przyrody oraz planów ochrony. Wg danych GUS z roku 2006, na jednego mieszkańca polski przypada 43 m kwadratowe powierzchni rezerwatowej.

Wykres 18. Wzrost liczby rezerwatów w Polsce w latach 1938 – 2005



Na podstawie ustawy o ochronie przyrody Minister Środowiska wydał rozporządzenie w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody²⁹⁵. W załączniku do niego wymienia się następujące rodzaje rezerwatów:

Tabela 8. Rodzaje rezerwatów

1. Leśny	4. Słonoroślowy	7. Torfowiskowy
2. Wodny	5. Faunistyczny	8. Przyrody nieożywionej
3. Stepowy	6. Florystyczny	9. Krajobrazowy

Największą powierzchnię zajmują rezerваты leśne (39% terenów objętych ochroną rezerwatową), faunistyczne (24%), krajobrazowe (23%), torfowiskowe (9%), florystyczne (2%), wodne (2%). Udział powierzchni pozostałych rodzajów rezerwatów w ogólnej ich powierzchni wynosi po 1 i mniej procent.

²⁹⁵ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody (Dz.U. z dnia 14 kwietnia 2005 r.).

Rozporządzenie wymienia dwa rodzaje typów i podtypów rezerwatów, pierwszy ze względu na dominujący przedmiot ochrony:

Tabela 9. Rodzaje rezerwatów ze względu na dominujący przedmiot ochrony

1. Florystyczny	4. Biocenotyczny i fizjocenotyczny	7. Krajobrazów
2. Fitocenotyczny	5. Faunistyczny	8. Nasadzeń i upraw
3. Grzybów	6. Geologiczny i glebowy	9. Kulturowy

W obrębie poszczególnych typów rezerwatów wyróżnia się podtypy, łącznie 26 różnych kategorii. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród rezerwatów kulturowych wyróżnia się podtypy chroniące miejsca kultu i pamięci narodowej oraz zabytki. Oznacza to, że aż pięć kategorii rezerwatów tworzonych jest, by chronić twory człowieka (oprócz wyżej wspomnianych – rezerваты krajobrazów antropogenicznych, starych drzew oraz fitoagrocenoz).

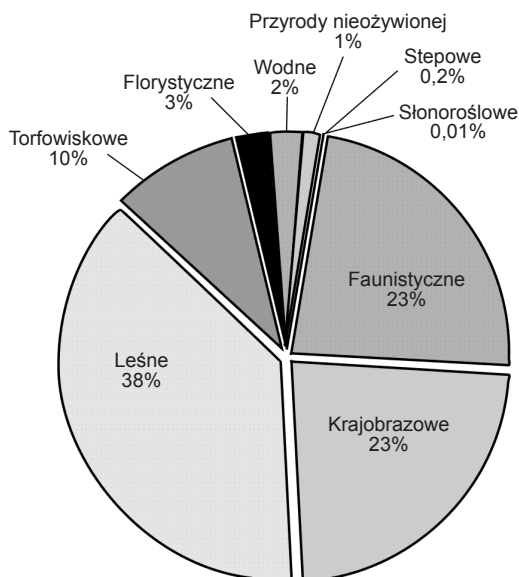
Tabela 10. Rodzaje rezerwatów ze względu na typ ekosystemu

1. Leśny i borowy	5. Słonoroślowy	9. Uprawowy
2. Łąkowy, pastwiskowy, murawowy i zaroślowy	6. Wydmowy	10. Różnych ekosystemów
3. Wodny	7. Podziemny	
4. Torfowiskowy (bagienny)	8. Skalny	

Podstawą wyróżnienia drugiego rodzaju rezerwatów są typy ekosystemów.

W obrębie tego rodzaju rezerwatów wymienia się 42 podtypy ekosystemów, które mogą być objęte ochroną. Klasyfikacja ta daje też możliwość ochrony ekosystemów morskich (jak np. rezerваты wód morskich czy też słonorośli nadmorskich).

Wykres 19. Procentowy udział poszczególnych rodzajów rezerwatów

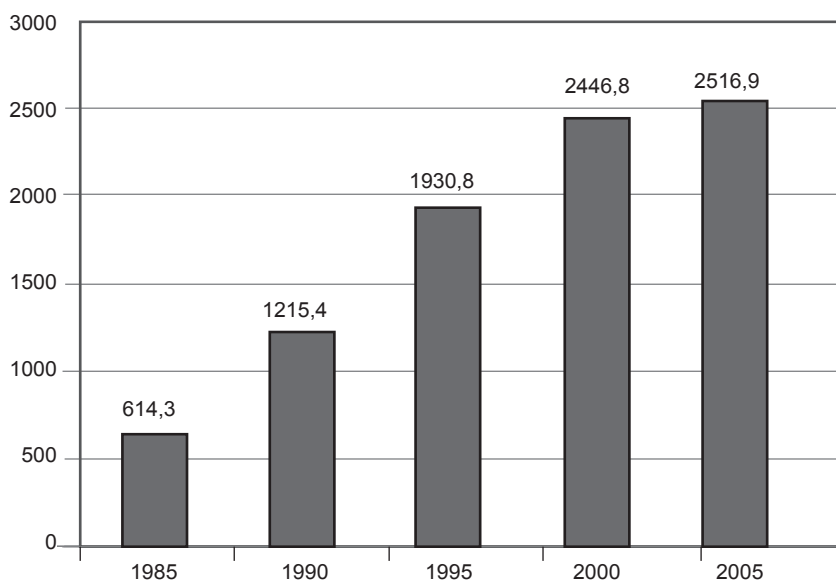


System klasyfikacji rezerwatów w Polsce jest dosyć skomplikowany, niemniej obejmuje wszystkie reprezentatywne ekosystemy i typy krajobrazu. Stosując kryteria IUCN większość polskich rezerwatów przyrody można by zakwalifikować do kategorii IV (Managed Nature Reserve / Wildlife Sanctuary), a częściowo do kategorii III (Natural Monument / Natural Landmarks). Niektóre rezerваты o ścisłym reżimie ochronnym należałoby być może zakwalifikować do kategorii I B (Stricte Nature Reserve), a wielkie rezerваты krajobrazowe do kategorii V (Protected Landscapes).

8.6.3. Parki krajobrazowe

Idea parków krajobrazowych sięga w Polsce lat 60. (Novák 1963), jednakże pierwszy park został formalnie powołany w 1976 roku (Suwalski Park Krajobrazowy). Parki krajobrazowe jako forma ochrony rozpowszechniły się w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. W 2006 roku w Polsce istniało 120 parków krajobrazowych o łącznej powierzchni ok. 25 150 km² (ok. 8% pow. kraju – bez rezerwatów przyrody leżących w obrębie PK). Ta forma ochrony przyrody ukierunkowana jest na zachowanie walorów krajobrazu naturalnego oraz kulturowego, nie wykluczając różnych form użytkowania terenów objętych ochroną²⁹⁶.

Wykres 20. Wzrost powierzchni parków krajobrazowych w latach 1985 – 2005 (w tys. ha)



Najwięcej obszarów chronionych w formie parków krajobrazowych występuje – co może być zaskoczeniem – w obrębie województwa śląskiego (18,5% powierzchni województwa), podkarpackiego (15,6%) i kujawsko-pomorskiego (12%). Najmniej w woje-

²⁹⁶ Problematyka ochrony, zagospodarowania przestrzennego, użytkowania obszarów parków krajobrazowych doczekała się wielu opracowań jak np. Chmielewski (2001), Gacka-Grzesikiewicz (1995), Radziejowski (1995), Ryszkowski i Bałazy (red.) (2001), Zimniewicz (2005, 2008).

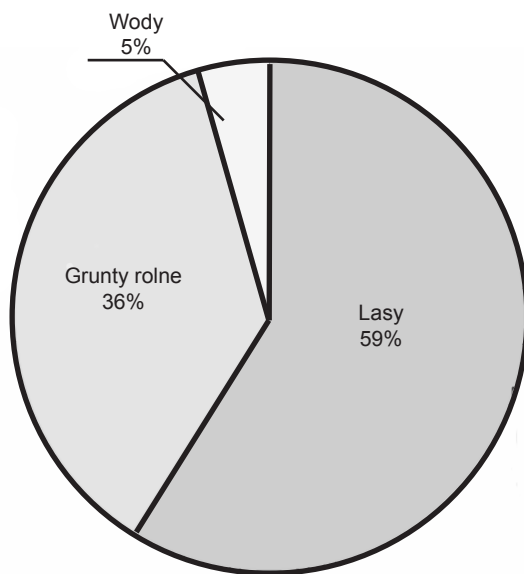
wództwie podlaskim (4,3%), mazowieckim (4,8%), zachodniopomorskim (5,1%), łódzkim (5,3%), lubuskim (5,5%) i wielkopolskim (5,8%). Przeciętny park krajobrazowy ma powierzchnię nieco ponad 20 tys. ha²⁹⁷. Najmniejszym parkiem krajobrazowym jest PK Stawki w Zespole PK Woj. Śląskiego (nieco ponad 1700 ha). Do największych parków krajobrazowych zaliczyć należy Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej i Nadbużański Park Krajobrazowy (po ponad 74 tys. ha) oraz Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego (ponad 61 tys. ha)²⁹⁸.

Część parków krajobrazowych zorganizowanych jest w zespoły parków, posiadające wspólne zarządy i służby. I tak istnieją: ZPK Województwa Śląskiego, ZPK Województwa Wielkopolskiego, ZPK w Przemyśle, ZPK w Krośnie, Zespół Świętokrzyskich i Nadnidziańskich PK, Dolnośląski ZPK, Zespół Zamojskich PK, ZPK Województwa Lubuskiego, Zespół Jurajskich PK (woj. małopolskie), Zespół Lubelskich PK, Zespół PK Pogórza w Tarnowie, Zespół Sieradzkich PK, Zespół Nadpilicznych PK, ZPK Pojezierza Hławskiego i Wzgórz Dylewskich, ZPK Pojezierza Brudzeńskiego i Gostynińsko-Włocławskiego. 58 parków jest zarządzanych indywidualnie.

Polskie parki krajobrazowe można zakwalifikować do kategorii V obszarów chronionych wg IUCN (Protected Landscapes).

Obszary chronione w formie parków krajobrazowych cechują się znacznie wyższą niż przeciętna krajowa lesistością a także stosunkowo dużym odsetkiem gruntów rolnych.

Wykres 21. Użytkowanie gruntów parków krajobrazowych



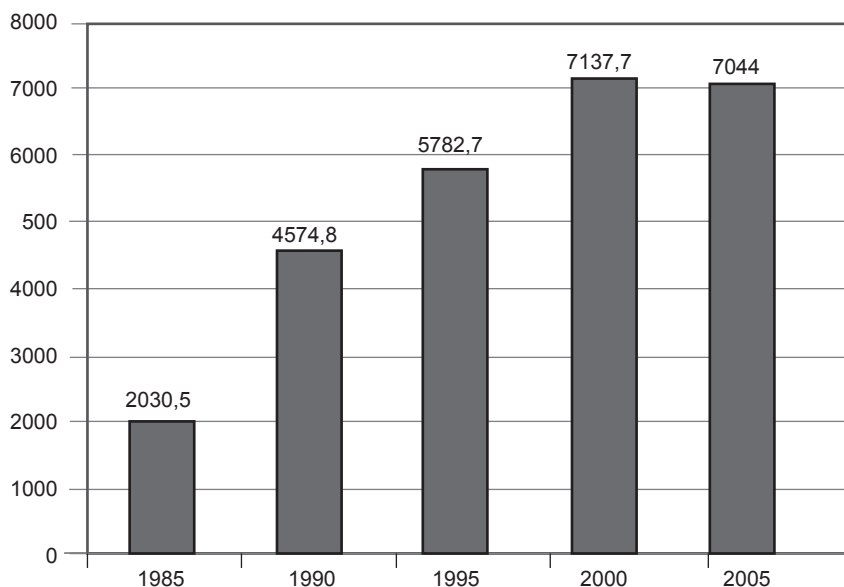
²⁹⁷ Wg Rocznika ochrony środowiska GUS z 2007 roku oznacza to, że na mieszkańca Polski przypada ok. 660 m² powierzchni parków krajobrazowych.

²⁹⁸ Szczegółowe opisy PK można między innymi znaleźć w monografii pod red. Rąkowskiego (2002) Parki krajobrazowe w Polsce.

8.6.4. Obszary chronionego krajobrazu

Obszary chronionego krajobrazu obejmują wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów. Zagospodarowanie ich powinno zapewnić stan względnej równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych. Pełnią one także ważną rolę łączników ekologicznych oraz otulin dla obszarów o większej wartości przyrodniczej. Inną ważną funkcją obszarów chronionego krajobrazu jest ochrona terenów dla turystyki i rekreacji. Obszary chronionego krajobrazu wg Rocznika ochrony środowiska GUS z 2007 roku zajmują powierzchnię ok. 69 066 km² (22,1% pow. kraju – bez powierzchni obszarów wyższej rangi, znajdujących się w ich obrębie).

Wykres 22. Wzrost powierzchni obszarów chronionego krajobrazu w latach 1985 – 2005 (w tys. ha)



Największy odsetek obszarów chronionego krajobrazu obserwujemy na terenach województw świętokrzyskiego (50,9%), warmińsko-mazurskiego (39,3%), małopolskiego (37,7%) i lubuskiego (31,0%). Najmniej – w obrębie województwa śląskiego (2,9%), dolnośląskiego (6,8%), łódzkiego (10,3%).

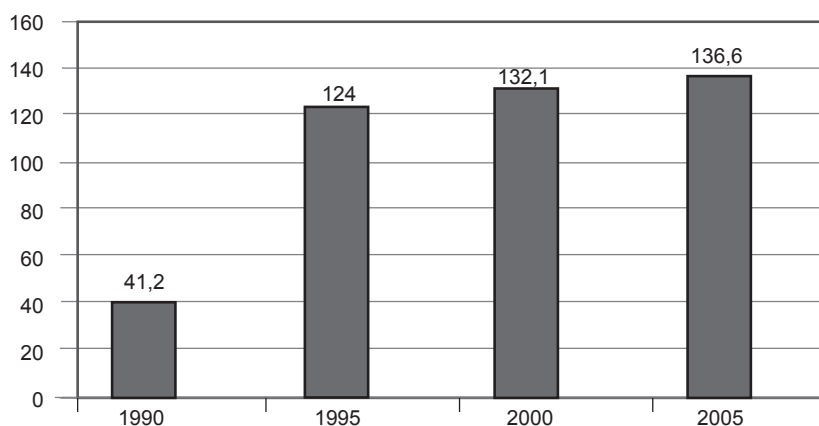
Obszary chronionego krajobrazu, można by zakwalifikować jako obszary kategorii VI wg IUCN (Resource Reserve), których głównym celem jest stworzenie warunków do wykorzystywania zasobów przyrodniczych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. W tym celu, niezbędne jest, by obszary takie włączone były w efektywne, strategiczne plany przestrzennego zagospodarowania, które niestety w Polsce w praktyce nie istnieją. Stąd możliwości czynnej ochrony zasobów przyrodniczych, jakie daje fakt, że ponad 20% naszego kraju objęte jest obszarami chronionego krajobrazu, nie są właściwie wykorzystane.

8.6.5. Inne formy

Od początku lat dziewięćdziesiątych w polskiej praktyce ochrony przyrody pojawiły się nowe niewielkie formy ochrony przestrzennej. Są to użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i stanowiska dokumentacyjne. O ile ta ostatnia kategoria ma znaczenie przede wszystkim naukowe i dydaktyczne, a także krajoznawcze ze względu na swe walory geologiczne, paleontologiczne czy też geomorfologiczne (Aleksandrowicz 1991), to pozostałe dwie formy mają chronić bądź zachowane fragmenty naturalnych lub półnaturalnych zespołów przyrodniczych, bądź obszarów naturalnych lub antropogenicznych, o zachowanych walorach kulturowych i estetycznych. Zakłada się, że tego rodzaju formy ochronne będą powoływane lokalnie dla uzupełnienia podstawowych form ochrony przyrody.

Jak wynika z załączonych danych te formy ochrony przyrody rozwijają się w ostatnich latach.

Wykres 23. Powierzchnia użytków ekologicznych i zespołów krajobrazowo-przyrodniczych w latach 1995 – 2005 (w tys. ha)



8.6.6. Natura 2000 w polskim prawie

Od czasu wejścia w życie ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku oraz formalnego wejścia Polski do UE elementy sieci Natura 2000 są traktowane jako nowa forma ochrony przyrody. Istotne jest to, że sieć taką tworzą: obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) oraz specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Niektóre z tych obszarów mogą pokrywać się na jednym terenie (będąc jednocześnie OSO i SOO). Obszary Natura 2000 mogą obejmować – i tak się najczęściej dzieje – część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami ochrony przyrody. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej wymusza na naszym kraju tworzenie sieci Natura 2000 jako ważnej składowej polityki ochrony przyrody w UE. Sieć ma na celu zachowanie, przeciwdziałanie degradacji, a w niektórych przypadkach odtworzenie warunków przyrodniczych, pozwalających na bytowanie siedlisk i gatunków zwierząt i roślin zagrożonych w Europie²⁹⁹.

²⁹⁹ Szersze informacje na temat sieci Natura 2000 i problemów związanych z jej tworzeniem w Polsce można znaleźć m.in. w pracach Wójcika (2001), Świerkosza (2003), Radziejewskiego (2004 czy też Szyszki (2009).

Polska, przez ekspertów dość wcześnie włączyła się w proces tworzenia sieci Natura 2000 (Dyduch-Falniowska 1999). Początkowo były to prace poświęcone tworzeniu w Polsce bazy danych o siedliskach i gatunkach chronionych CORINE Biotopes. W oparciu o te i inne dane sporządzone zostały przestrzenne koncepcje ochrony najcenniejszych ostoi nieprzekształconej lub przekształconej w niewielkim stopniu przyrody. W ramach prac przygotowawczych zidentyfikowano w naszym kraju blisko 400 obiektów spełniających kryteria wynikające z obu dyrektyw. Jak wynika z ustaleń towarzyszących Traktatowi Akcesyjnemu, Polskę obowiązuje wytypowanie OSO dla 267 gatunków ptaków oraz SOO dla 73 typów siedlisk, (w tym 13 siedlisk priorytetowych), 88 gatunków zwierząt i 44 gatunków roślin, należących do dwóch regionów biogeograficznych: kontynentalnego i alpejskiego. Lista typów siedlisk i lista gatunków, wymienionych w dyrektywie siedliskowej, mogą być weryfikowane i uzupełniane.

Jak wynika z opisanej wcześniej procedury unijnej, nie wszystkie obszary zgłoszone przez rząd RP będą ostatecznie włączone do sieci Natura 2000. Przypomnieć należy, że ponad 32% powierzchni naszego kraju jest już objęta różnego rodzaju formami ochrony przyrody. Są to tereny najcenniejsze pod względem przyrodniczym, a więc oczywiste jest, że większość z proponowanych do udziału w sieci Natura 2000 obiektów leży w obrębie istniejących już obszarów chronionych, jak parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты. Część ekspertów zwraca uwagę, że wobec braku jasnych kryteriów wyznaczania obszarów chronionych w naszym kraju, system Natura 2000 jest szansą na jego uzupełnienie i uściślenie, i objęcie ochroną wielu cennych komponentów naszej przyrody³⁰⁰. Wg różnych szacunków przyjmuje się, że poza terenami już poddanymi rygorom ochrony przyrody, ochroną objąć trzeba będzie dodatkowo kilka procent powierzchni naszego kraju, by spełnić warunki obowiązujące państwo w ramach tworzenia sieci Natura 2000. Może to okazać się najtrudniejszym etapem wyznaczania sieci w Polsce, gdyż większość tych terenów należy do prywatnych właścicieli, a utworzenie obszaru chronionego (co jest obowiązkiem państwa) wymaga zgody właścicieli gruntów oraz właściwego samorządu gminnego. Oznaczać może długotrwałe negocjacje zarówno z właścicielami, jak i samorządami. Zakłada się, że część właścicieli terenów rolniczych wchodzących w skład obszarów Natura 2000, może być zainteresowana włączeniem się w realizację w programy rolno-środowiskowe. Programy takie finansowane są z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013. W ramach takiego programu rolnik gospodarujący na obszarach Natura 2000 może wybrać pakiet działań 5 Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000. Przewiduje on możliwość otrzymania płatności rolno-środowiskowych – w zależności od wyboru wariantu pakietu. Taka płatność może się wahać od 140 do 356 euro/ha. Warunkiem przystąpienia do programu jest przyjęcie przez rolnika programu działalności rolno-środowiskowej na 5 lat. Innym problemem są konflikty między obszarami Natura 2000 a istniejącymi planami w zakresie rozbudowy infrastruktury technicznej, a zwłaszcza w zakresie budowy autostrad i dróg szybkiego ruchu.

Nie jest znana ostateczna liczba obszarów Natura 2000 w Polsce. Do końca 2007r. wyznaczono rozporządzeniami Ministra Środowiska 124 OSO oraz zgłoszono do Ko-

³⁰⁰ Szerzej na ten temat w wypowiedzi na temat sieci Natura 2000 autorstwa Makomaskiej -Juchiewicz oraz Tworka zamieszczonej w „Parkach Narodowych” Nr 4/2003 s.2-9

misji 362 SOO. Obszary „ptasie” zajmowały 14,08% powierzchni terytorium kraju³⁰¹. 12 grudnia 2008 r. Komisja Europejska zatwierdziła w Polsce 18 nowych obszarów w regionie alpejskim i 157 w regionie kontynentalnym. Przewidziano utworzenie morskich obszarów Natury w strefie przybrzeżnej oraz polskiej strefie ekonomicznej na Bałtyku, o łącznej powierzchni blisko 6500 km². Niektóre z polskich obszarów Natura 2000 zajmują duże powierzchnie. Np. OSO Puszcza Piska – 171 319 ha, Puszcza Knyszyńska – 132 372 ha, OSO/OOS Dolina Biebrzy – 124 104,6 ha, OSO Puszcza Augustowska – 115 377 ha.

W trakcie negocjacji propozycje rządowe wciąż zderzały się z propozycjami zgłaszanym w formie tzw. *shadow list* przez część ekspertów oraz organizacje pozarządowe, które zarzucały stronie rządowej minimalizm, a nawet pomijanie dość istotnych z punktu widzenia ochrony europejskiego dziedzictwa przyrodniczego elementów, czy też rezygnację z objęcia ochroną stanowisk gatunków unikatowych w skali kraju³⁰². Wytykano także opieszałość w konsultowaniu projektów z uprawnionymi samorządami terytorialnymi. Szczególnie krytyka ta była nasiloną w latach 2003 – 2007. Z drugiej strony w minionych latach nie brakowało także wypowiedzi, które negowały sensowność wprowadzania systemu Natura 2000 w Polsce zarzucając temu systemowi wręcz niezgodność z ideą zrównoważonego rozwoju³⁰³. W roku 2008 odbyło się krajowe seminarium, w trakcie którego oceniono braki w zakresie zapewnienia ochrony gatunków i siedlisk przewidzianych do ochrony w ramach dyrektywy siedliskowej. Dla weryfikacji obszarów podlegających potencjalnie ochronie w ramach sieci Natura 2000 powołano zespoły wojewódzkie, które miały je szczegółowo zweryfikować i ocenić kompletność. 28 października 2010 roku Rada Ministrów przyjęła propozycje ostatecznej listy obszarów wchodzących w skład krajowej sieci Natura 2000. W jej skład wchodzić mają 142 obiekty ochrony ptaków (OSO) zajmujące 15,6% powierzchni kraju oraz 817 obszarów o szczególnym znaczeniu dla Wspólnoty (OZW), zajmujące 11% powierzchni kraju. Wobec nakładania się obszarów obu kategorii, przewiduje się, że około 21% powierzchni kraju objętych zostanie siecią Natura 2000.

8.6.7. Międzynarodowe formy ochrony przyrody

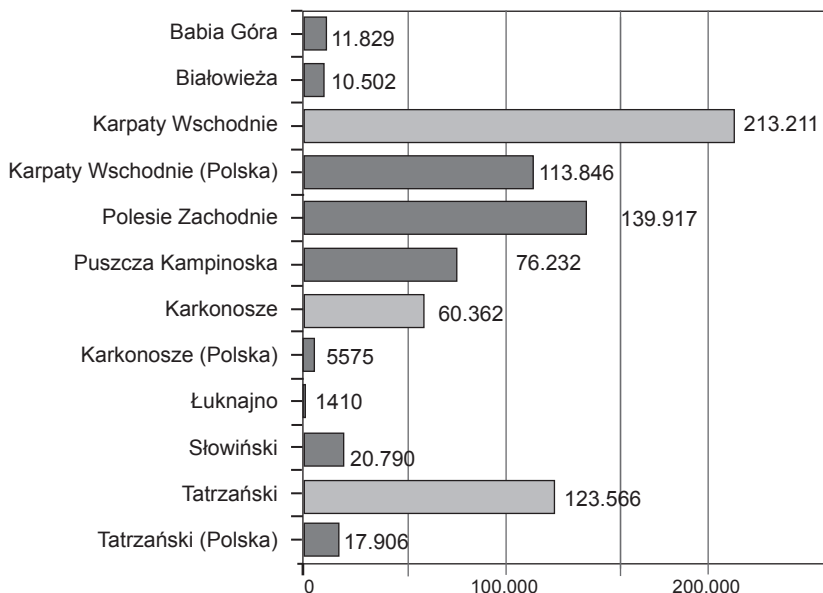
Wspomnieć należy o jeszcze innych formach ochrony przyrody w Polsce. Statut Światowego Rezerwatu Biosfery Programu UNESCO Człowiek i Biosfera (MaB) przyznano: Babiogórskiemu Parkowi Narodowemu, Białowieskiemu Parkowi Narodowemu, Bieszczadzkiemu Parkowi Narodowemu, (który jest częścią trójkątnego Polsko-Słowacko-Ukraińskiego Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Wschodnie Karpaty), Słowińskiemu Parkowi Narodowemu, Kampinoskiemu Parkowi Narodowemu, rezerwatowi Jezioro Łuknajno, a ostatnio również Poleskiemu Parkowi Narodowemu w ramach Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Zachodniego Polesia. Częścią międzynarodowych rezerwatów biosfery: słowacko-polskiego i czesko-polskiego – są także parki narodowe: Tatrzański oraz Karkonoski (Breymer 1997).

³⁰¹ Wg „Barometer Natura 2000”, op.cit.

³⁰² Stanowisko organizacji pozarządowych wyrażone w formie szczegółowej opinii na temat propozycji rządowych w tym zakresie reprezentowane jest m.in. przez WWF Polska (www.wwf.pl), Lubuski Klub Przyrodników (www.lkp.org.pl) oraz PTOP „Salamandra” (www.salamandra.org.pl)

³⁰³ Stanowisko takie reprezentuje np. J. Sołon w dyskusji „Chronić czy pielęgnować?” zamieszczonej w „Urbaniście” nr 6 r. 2004.

Wykres 24. Powierzchnia obszarów polskich i transgranicznych obszarów rezerwatów biosfery (w ha).
(Kolor jasnoszary – obszary transgraniczne)



Białowieski Park Narodowy został w 1979 r. zaliczony do obiektów stanowiących światowe dziedzictwo dóbr kultury i przyrody (World Heritage Sites) w kategorii obiektów przyrodniczych. Ostatnio do tej samej kategorii obszarów zaliczono PK Łuk Mużakowa (Jaroszewicz 2007).

Na mocy Konwencji z Ramsar jezioro Karaś, jezioro Łuknajno, jezioro Siedmiu Wysp, rezerwat Słońsk (obecnie Park Narodowy Ujście Warty), Stawy Milickie, parki narodowe Biebrzański i Słowiński uznano jako obszary wodne i błotne o międzynarodowym znaczeniu.

W Polsce jak na razie nie stworzono formalnie żadnego geoparku, nie mniej jednak od wielu lat zwraca się uwagę na konieczność ochrony przyrody nieożywionej. Wspomnieć tu należy o pracach prowadzonych w Instytucie Ochrony Przyrody PAN w Krakowie (Aleksandrowicz, Drzał, Kozłowski, 1975), z których pewne zawierały koncepcje tworzenia geoparku (prace dotyczące Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. (Aleksandrowicz i Aleksandrowicz, 2001). Również w Państwowym Instytucie Geologicznym problem ochrony litosfery był lansowany, szczególnie w pracach profesora Stefana Kozłowskiego (Kozłowski, 1998). Podkreślić też należy że na stronie portalu internetowego Ministerstwa Środowiska istnieje zakładka, propagująca walory turystyczne obiektów geologicznych.

8.7. Ochrona przyrody w lasach państwowych

Za ochronę przyrody na obszarze zarządzanym przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe odpowiadają wszystkie ich organy zarządzające – Dyrektora Generalnego, przez dyrektorów regionalnych po Nadleśniczych. Obowiązek ten wynika z ustawy o lasach³⁰⁴ oraz Polskiej Polityki Leśnej z 1997 roku. Odpowiednie przepisy wprowadzają w obrębie terenów leśnych kategorię lasów ochronnych, których powierzchnia w Polsce wynosi w lasach państwowych 3399 tys. ha, co stanowi 47,5% powierzchni wszystkich lasów. W obrębie funkcji ochronnych wymienia się lasy wodochronne, lasy wokół miast, lasy glebochronne, lasy zagrożone przez przemysł³⁰⁵. Zdecydowana większość rezerwatów przyrody w Polsce, bo ponad 1200 położonych jest w obrębie Lasów Państwowych. Obejmują one obszar o powierzchni blisko 116 tys ha³⁰⁶.

Bardzo interesującą formą ochrony przyrody przez objęcie ich ochroną obszarową są Leśne Kompleksy Promocyjne. Ta forma ochrony lasów została powołana Zarządzeniem nr 30 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z grudnia 1994. Powołano wtedy siedem pierwszych obszarów Leśnych Kompleksów Promocyjnych. Jak wynika ze wspomnianego rozporządzenia celem ich ustanowienia jest:

- Wszechstronne rozpoznanie stanu biocenozy leśnej na ich obszarze i warunków jej bytowania oraz trendów zachodzących w niej zmian;
- Trwałe zachowanie lub odtwarzanie naturalnych walorów lasu metodami racjonalnej gospodarki leśnej, prowadzonej na podstawach ekologicznych;
- Integrowanie celów trwałej gospodarki leśnej i aktywnej ochrony przyrody;
- Promowanie wielofunkcyjnej i zrównoważonej gospodarki leśnej przy wykorzystaniu wsparcia finansowego ze środków krajowych i zagranicznych;
- Prowadzenie prac badawczych i doświadczalnictwa leśnego w celu wyciągnięcia wniosków dotyczących możliwości i warunków upowszechnienia zasad ekorozwoju na całym obszarze działania lasów państwowych;
- Prowadzenie szkoleń Służby Leśnej i edukacji ekologicznej społeczeństwa.

Jak stwierdził profesor Andrzej Szujewski: Podstawowym celem leśnych kompleksów promocyjnych jest wprowadzenie do praktyki leśnej zasad sterowania gospodarką w warunkach pełnego rozpoznania stanu i spełnienia wymogów ochrony przyrody. Są one... miejscem wdrażania ochrony wielkopowierzchniowej, godzącej w myśl Konwencji o różnorodności biologicznej, cele gospodarcze z ochronnymi...³⁰⁷

Jak wynika z przedstawionych teoretycznych założeń funkcjonowania LKP można je zakwalifikować do VI kategorii ochronnej wg Światowej Unii Ochrony Przyrody IUCN – obszarów czynnej ochrony zasobów przyrodniczych (Resource Reserve), których, jak należy przypomnieć, głównym celem jest zachowanie różnorodności biologicznej i wprowadzanie trwałego i zrównoważonego rozwoju użytkowania ich zasobów w celu zaspokajania potrzeb gospodarczych.

³⁰⁴ Ustawa z dnia 28 września 1991 o lasach, Dz.U. 2000 nr 56, poz. 679 ze zm.

³⁰⁵ Do 1992 roku wyodrębniano kategorię lasów krajobrazowych, jako główną kategorię lasów ochronnych.

³⁰⁶ Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe, Raport o stanie lasów w Polsce 2006, Warszawa 2007.

³⁰⁷ 10 bram do królestwa lasów, PGLP, Warszawa.

Tabela 11. Leśne kompleksy promocyjne w 2007 r.

	Nazwa kompleksu	Powierzchnia w ha
1	Lasy Puszczy Białowieskiej	56 679
2	Bory Tucholskie	84 053
3	Lasy Gostynińsko-Włocławskie	53 118
4	Lasy Puszczy Kozienickiej	30 400
5	Lasy Janowskie	31 348
6	Bory Lubuskie	32 000
7	Lasy Beskidu Śląskiego	39 829
8	Lasy Oliwsko-Darżlubskie	40 473
9	Lasy Puszczy Bukowej	33 167
10	Lasy Rychtałskie	47 822
11	Lasy Birczańskie	29 553
12	Lasy Warszawskie	48 572
13	Lasy Spalsko-Rogowskie	34 950
14	Puszcze Szczecińskie	61 070
15	Puszcza Świętokrzyska	68 245
16	Lasy Warciańsko-Polanowskie	37 335
17	Puszcza Notecka	137 273
18	Sudety Zachodnie	22 866
	Ogółem	990 469

O znaczeniu struktur Państwowego Gospodarstwa Leśnego „Lasy Państwowe” świadczy również fakt, że Minister Środowiska powierzył tej instytucji w czerwcu 2007 r. organizację i prowadzenie Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych, instytucji wdrażającej V oś priorytetowego Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko³⁰⁸.

³⁰⁸ Patrz rozdział 8.3.2

9. Wybrane problemy funkcjonowania obszarów chronionych w Polsce

Społeczeństwo ocenia obszary chronione poprzez funkcje, jakie one pełnią, korzyści, jakie przynoszą obywatelom, a także oceniając wyrzeczenia, których wymaga ich funkcjonowanie. Przyrodników interesują głównie walory przyrodnicze i skuteczność ochrony w obrębie parków narodowych, rezerwatów i innych obiektów. Bardzo często te oczekiwania nie dają się pogodzić. Poniżej przedstawione zostaną najistotniejsze zdaniem autora problemy funkcjonowania obszarów chronionych w Polsce. Zaliczyć do nich należy główne formy użytkowania obszarów chronionych, a wśród nich:

- funkcjonowanie obszarów chronionych jako obiektów badań naukowych i monitoringu stanu środowiska,
- edukacja ekologiczna w ich obrębie,
- zagospodarowanie i użytkowanie turystyczne,
- inne formy ich użytkowania gospodarczego.

Następna grupa problemów wiąże się z aspektami społecznymi funkcjonowania przestrzennych form ochrony przyrody, w tym stosunek obywateli do obszarów chronionych, konflikty interesów wywołane różnymi koncepcjami użytkowania obszarów chronionych, działalność organizacji społecznych wokół obszarów chronionych.

Przedstawione zostaną także oceny stanu środowiska obszarów chronionych, a także problemy finansowania ich działalności.

9.1. Użytkowanie obszarów chronionych

Jak wynika z analizy stanu obszarów chronionych w Polsce, zajmują one blisko jedną trzecią powierzchni kraju. Fakt ten z jednej strony świadczy o potencjale naszego dziedzictwa przyrodniczego i dowodzi wysiłków, jakie są podejmowane dla ich zachowania, a z drugiej strony, dla wielu stanowi poważny czynnik ograniczający gospodarcze użytkowanie przestrzeni naszego kraju. Ostatnie konflikty wokół wyznaczania korytarzy infrastruktury transportowej w związku z planowanymi obszarami sieci ekologicznej Natura 2000 dowodzą powagi problemu.

Różna jest ranga ochronna obszarów chronionych i różne zasady ich użytkowania³⁰⁹. W obrębie obszarów chronionego krajobrazu, parków krajobrazowych, a nawet części obszarów będących elementami Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, dozwolonych jest bardzo wiele form działalności, takich jak turystyka, rolnictwo, gospodarka leśna, rybołówstwo i pewne inne formy działalności gospodarczej. Podsta-

³⁰⁹ Systematykę możliwych funkcji obszarów chronionych (z wyłączeniem obszarów Natura 2000) przedstawia m.in. praca Ptaszyckiej-Jackowskiej oraz Baranowskiej-Janoty z 1998 r. Problemy związane z użytkowaniem obszarów chronionych przedstawia także praca pod redakcją Hibsznerna i Partyki (2005).

wową obowiązującą zasadą jest warunek, by działalność człowieka nie naruszała drastycznie istniejącego stanu przyrody i krajobrazu. Na terenie parków narodowych i rezerwatów mamy do czynienia z restrykcjami dotyczącymi większości rodzajów ich użytkowania przez człowieka, z pełnym zakazem jakiejkolwiek ingerencji człowieka w przypadku stref ochrony ścisłej.

Obszary chronione ze względu na ich walory mają trudne do przecenienia znaczenie dla badań naukowych oraz edukacji przyrodniczej. Stanowią swego rodzaju naturalne laboratoria, w których można prowadzić obserwacje dotyczące procesów przyrodniczych zachodzących w warunkach zbliżonych do naturalnych, w niewielkim tylko stopniu przekształconych działalnością ludzką. Są też znakomitą przestrzenią do prowadzenia szerokiej edukacji społeczeństwa na temat walorów przyrodniczych naszego kraju i konieczności ich ochrony. Poniżej przedstawiono bliżej, na tle uwarunkowań formalno-prawnych, główne sprawy wiążące się z użytkowaniem obszarów chronionych. Są to turystyka, edukacja oraz badania naukowe i monitoringowe. Zwrócono także uwagę na inne problemy związane z użytkowaniem terenów chronionych.

9.1.1. Formalne podstawy użytkowania obszarów chronionych

Przepisy ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku regulują zakres użytkowania obszarów chronionych. I tak art. 12 przewiduje, że „obszar parku narodowego jest udostępniany w celach naukowych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym”. Z kolei art. 15 wymienia szereg czynności, których wykonywanie jest zabronione w obrębie parku narodowego z wyjątkiem (ust. 2, pkt 5) gospodarczego użytkowania przez prawnych właścicieli fragmentów objętych ochroną krajobrazową. Przewiduje się (ust. 5), że minister właściwy do spraw środowiska może odstąpić w uzasadnionych przypadkach od tych zakazów. Szczegóły w zakresie udostępnienia obszarów parków do różnego typu działalności są zapisane w planach ochrony parków narodowych (art. 20, ust. 3). Podobne zasady udostępniania i użytkowania obowiązują dla obszarów rezerwatów przyrody (art. 15, art. 20, ust. 3). Udostępnianie obszarów rezerwatów zależy także od typu rezerwatu, określonego rozporządzeniem ministra właściwego dla spraw środowiska (art. 14).

Jeśli chodzi o parki krajobrazowe, to oprócz zakazów dotyczących dewastacji środowiska i wprowadzenia w nim istotnych zmian (art. 17) dodaje się zakaz użytkowania łodzi motorowych w obrębie obszarów włączonych do parku oraz ograniczenia w zakresie lokalizacji nowych budynków w pasie 100 m od zbiorników wodnych (z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej oraz gospodarce wodnej i rybackiej) oraz 200 m od krawędzi brzegów klifowych i tzw. pasa technicznego brzegu morskiego. Art. 16, ust. 6, stwierdza wyraźnie, że „grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku krajobrazowego pozostawia się w gospodarczym wykorzystaniu”. Dla parku krajobrazowego sporządza się plan ochrony (art. 20), gdzie m.in. wskazuje się obszary udostępnione dla różnych form użytkowania parku (ust. 4, pkt. 5).

Na obszarach chronionego krajobrazu przewiduje się rozwój funkcji ekologicznych oraz turystyczno-rekreacyjnych (art. 23). Ograniczenia dotyczą dewastacji środowiska i krajobrazu. Z kolei na terenach włączonych do sieci obszarów Natura 2000

zabrania się (art. 33) podejmowania działań „...mogących w znaczący sposób pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt, a także w znaczący sposób wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony wyznaczony został obszar Natura 2000, z zastrzeżeniem art. 34”. Artykuł ten wprowadza możliwość, ze względu na nadrzędny interes publiczny (w tym społeczny i gospodarczy), realizacji przedsięwzięć, które mogą mieć negatywny wpływ na środowisko³¹⁰. Możliwość taka jest ograniczona, jeśli na terenie planowanego przedsięwzięcia znajdują się gatunki lub siedliska o znaczeniu priorytetowym (w rozumieniu dyrektywy siedliskowej). Przewiduje się także zapewnienie kompensacji przyrodniczej „niezbędnej do zapewnienia spójności i właściwego funkcjonowania sieci obszarów Natura 2000” (art. 34). Na obszarach Natura 2000, o ile nie stanowią one części parków narodowych lub rezerwatów, „...nie podlega ograniczeniu działalność gospodarcza, rolna, leśna, łowiecka i gospodarcza, o ile nie zagrażają one zachowaniu siedlisk przyrodniczych...” (art. 36, ust. 1 i 2). Artykuł ten w ust. 3 przewiduje też zawieranie umów między regionalnym dyrektorem ochrony środowiska jako organem w zakresie ochrony przyrody a właścicielami gruntów, m.in., co do ograniczeń w wykonywaniu czynności gospodarczych oraz możliwości wypłacania rekompensat za utracone korzyści w wyniku wprowadzenia tychże ograniczeń.

Najmniejsze przewidziane polskim prawem tereny chronione to użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, a także niektóre stanowiska dokumentacyjne oraz pomniki przyrody. Ustawa w art. 44 nie wprowadza specjalnych zasad ich użytkowania, poza działalnością mogącą doprowadzić do dewastacji środowiska i krajobrazu.

9.1.2. Badania naukowe i monitoring

Obszary chronione pełnią ważne funkcje naukowe, są też obszarami badań monitoringowych. Funkcja naukowa pełniona przez polskie parki narodowe stanowi w prawie ochrony przyrody główny – oprócz ochrony przyrody – cel ich tworzenia (art. 12 ustawy o ochronie przyrody³¹¹). Zakazy obowiązujące w obszarze parków narodowych i rezerwatów obejmują także badania naukowe związane z takimi przedsięwzięciami, jak np. chwytanie i zabijanie dziko żyjących zwierząt czy zbiór dziko występujących roślin i grzybów. Odstępstwa od tych zakazów mogą być wprowadzone przez ministra właściwego do spraw środowiska na podstawie art. 15, ust. 3 wspomnianej ustawy.

W każdym z polskich parków narodowych znajdują się pracownie naukowe, które prowadzą badania własne i współpracują w realizacji różnego rodzaju programów przyrodniczych. Ogółem jest w nich zatrudnionych około 50 pracowników naukowo-badawczych. Do roku 2003, tj. do czasu funkcjonowania Krajowego Zarządu Parków Narodowych, w ramach tej struktury był zatrudniony koordynator badań naukowych w parkach. Obszary parków stanowią też poligony badań naukowych dla różnych

³¹⁰ Jest to dokładna transpozycja zapisów dyrektywy siedliskowej.

³¹¹ Zwrócić należy uwagę, że międzynarodowe zalecenia w tym zakresie (patrz podrozdział: Kategorie ochronne IUCN/UNEP) traktują badania naukowe priorytetowo tylko w obrębie obszarów rezerwatów ścisłych, klasyfikowanych jako kategoria ochronna Ia. W przypadku parków narodowych (kategoria II) badania naukowe traktowane są jako zadanie drugoplanowe, a priorytet, oprócz ochrony różnorodności biologicznej ma turystyka i rekreacja (Guidelines 1999).

ośrodków badawczych w kraju, prowadzonych, zgodnie z przepisami, za zgodą dyrektorów parków. Wymagana jest też na ogół pozytywna opinia rady naukowej parku. Dla części z nich, zwłaszcza tych, które objęte są w całości ochroną ścisłą, badania naukowe stanowią w zasadzie jedyną dopuszczalną formę ingerencji człowieka. Również w niektórych rezerwatach o ochronie ścisłej, badania naukowe stanowią oprócz działań ochroniarskich jedyną dopuszczalną formę ich użytkowania. Na terenach administrowanych przez Lasy Państwowe badania naukowe mogą być prowadzone za zgodą administracji leśnej oraz po uzyskaniu zezwolenia wojewódzkich służb ochrony przyrody.

Tradycje badań naukowych na terenie niektórych obecnych obszarów chronionych sięgają dziewiętnastego wieku. Niektóre z nich miały fundamentalne znaczenie dla rozwoju całych dziedzin nauki, jak np. badania na terenie Tatr i Gór Świętokrzyskich dla rozwoju geologii, badania prowadzone w akwenie Jeziora Wigry dla polskiej hydrobiologii, czy też studia naukowe prowadzone w Puszczy Białowieskiej dla znajomości wielkich ssaków, funkcjonowania naturalnych roślinnych zespołów puszczańskich i zasad ich ochrony. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. prowadzone były badania nad stanem środowiska polskich parków narodowych, a ich wyniki doczekały się wydania w formie książki (Grodzińska i Olaczek 1985). W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w Instytucie Kształtowania Środowiska (a później w jego następcach – Instytucie Ochrony Środowiska oraz Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa) prowadzono szereg prac dotyczących dokumentowania dla potrzeb zarządzania obszarów chronionych, a także w zakresie ich zagospodarowania przestrzennego (Radziejowski, 1997).

Współcześnie badania takie są prowadzone w oparciu o państwowe fundusze przeznaczone na finansowanie badań naukowych (obecnie za pośrednictwem Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego), środki resortu środowiska przeznaczone na finansowanie ekspertyz i badań monitoringowych, dotacje Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, środki własne instytutów naukowych i wyższych uczelni, oraz środki parków narodowych. Wg danych za rok 2000 (Parki Narodowe w Polsce. Sprawozdanie roczne 2000) pracownice naukowe polskich parków narodowych realizowały rocznie ponad 100 tematów badawczych. Jednocześnie na terenach parków uczelnie i inne jednostki naukowe prowadziły rocznie ponad tysiąc różnych prac badawczych. W strukturach parków narodowych funkcjonowało 17 muzeów, głównie o profilu przyrodniczo-krajoznawczym, a biblioteki parkowe posiadały ponad 100 tysięcy pozycji. Wyniki badań publikowane są w licznych pracach naukowych. Spośród wielu czasopism zajmujących się publikowaniem prac w zakresie ochrony przyrody należy wspomnieć o piśmie popularno-naukowym „Chrońmy Przyrodę Ojczystą” wydawanym (od 1945 r.) przez Państwową Radę Ochrony Przyrody, a obecnie przez Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie. Instytut ten wydaje też czasopismo naukowe „Nature Conservation”, które do 2000 roku ukazywało się jako „Ochrona Przyrody”. Ogółem ukazało się już 67 roczników, co oznacza że jest to najstarszy polski periodyk naukowy poświęcony ochronie przyrody. Istnieje też specjalistyczne pismo naukowe „Parki narodowe i rezerваты przyrody”, wydawane od 1981 roku przez Białowieski Park Narodowy. Szereg zarządów parków narodowych a także parków krajobrazowych wydaje własne publikacje naukowe, monografie przyrodnicze, materiały z konferencji naukowych dotyczących obszarów chronionych. Przy-

kładem takich wydawnictw może być periodyk Parku Narodowego Gór Stołowych „Szczeliniac”, czasopismo naukowe Pienińskiego Parku Narodowego „Pieniny. Przyroda i człowiek”, „Roczniki Bieszczadzkie” wydawane przez Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Niektóre parki narodowe wydają bibliografie prac poświęconych ich historii, kulturze, przyrodzie i in³¹².

Na terenie kilku obszarów chronionych prowadzone są badania monitoringowe w ramach Państwowego Monitoringu Środowiska, za którego realizację odpowiada Inspekcja Ochrony Środowiska. W jego obrębie funkcjonuje od roku 2000 – podsystem ochrony przyrody. W kwietniu 2004 roku ustawa o ochronie przyrody wprowadziła formalny obowiązek prowadzenia monitoringu przyrody przez Państwowy Monitoring Środowiska³¹³.

Celem funkcjonowania podsystemu monitoringu przyrody jest przede wszystkim gromadzenie informacji o naturalnych, wybranych składnikach różnorodności biologicznej, zachodzących w niej zmianach oraz ocenie skuteczności działań ochronnych. W 2004 r. program monitoringu przyrody obejmował cztery bloki tematyczne: monitoring ekosystemów lądowych, monitoring ekosystemów wodnych, monitoring gatunków, monitoring skuteczności obszarowej ochrony konserwatorskiej³¹⁴. Jeśli chodzi o obszary chronione, to na terenie 12 parków narodowych (Babiogórski PN, Biebrzański PN, Drawieński PN, Magurski PN, Narwiański PN, Ojcowski PN, Pieniński PN, PN Bory Tucholskie, PN Ujście Warty, PN Gór Stołowych, Poleski PN, Woliński PN) prowadzono monitoring w zakresie fitocenoz leśnych. Monitoring grzybów-prowadzony był na stanowiskach zlokalizowanych w parkach narodowych: Ojcowskim, Pienińskim, Wolińskim, Babiogórskim, Wielkopolskim, Kampinowskim, Poleskim, Roztoczańskim. W Białowieskim Parku Narodowym wyznaczono 10 powierzchni badawczych, służących badaniom skuteczności konserwatorskiej ochrony przyrody.

W ramach programu badań w latach 2007 – 2009 przyjęto następującą strukturę monitoringu przyrody:

- Monitoring ptaków, w tym monitoring obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000;
- Monitoring gatunków i siedlisk przyrodniczych ze szczególnym uwzględnieniem specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000;
- Monitoring lasów;
- Zintegrowany monitoring środowiska przyrodniczego.

Do realizacji monitoringu gatunków i siedlisk wybrano 20 gatunków zwierząt, 9 gatunków roślin i 20 typów siedlisk przyrodniczych spośród gatunków priorytetowych w rozumieniu Unii Europejskiej. Przy doborze obszarów badań w szczególności uwzględniono obszary planowane jako elementy sieci Natura 2000 oraz obszary objęte poprzednimi badaniami. Koordynatorem tego monitoringu jest Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie³¹⁵.

³¹² Przykładem może być cykl prac bibliograficznych poświęconych Puszczy Białowieskiej, ukazujących się od 1969 r., (od 1976 po redakcją Czesława Okołowa – Okołów, 2007), bibliografia Gór Stołowych (Gołąb, Jońca i inni 1997), czy też wydana w roku 1997 bibliografia prac poświęconych Babiej Górze (Materiały...).

³¹³ artykuł 112.

³¹⁴ Informacja o realizacji zadań Inspekcji Ochrony Środowiska w 2004 roku, Warszawa 2005.

³¹⁵ Monitoring Gatunków i Siedlisk Przyrodniczych strona internetowa prowadzona pod

Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego (ZMŚP) w odróżnieniu od monitoringów szczegółowych ujmuje kompleksowo środowisko przyrodnicze Polski. Realizowany jest w oparciu o standaryzowane badania stacjonarne prowadzone przez 7 stacji bazowych w wybranych reprezentatywnych geoekosystemach Polski. Obszarami, na których wyznaczane są powierzchnie badawcze w ramach monitoringu zintegrowanego są zlewnie rzeczne lub jeziorne. Na terytoriach obszarów chronionych zlokalizowane są następujące stacje bazowe: Wigry w Wigierskim Parku Narodowym, Pożary w obrębie Kampinoskiego Parku Narodowego, Święty Krzyż na terenach Świętokrzyskiego Parku Narodowego³¹⁶.

Wyniki monitoringu przyrodniczego publikowane są m.in. na łamach „Biuletynu Monitoringu Przyrody”, wydawanego w ramach biblioteki PMŚ. Trudno przecenić znaczenie obszarów chronionych dla badań przyrodniczych, świadczą o tym m.in. liczne publikacje wydawane przez różne ośrodki naukowe w kraju.

9.1.3. Edukacja na obszarach chronionych

Innym ważnym zadaniem obszarów chronionych, a w szczególności parków narodowych i parków krajobrazowych, jest prowadzenie edukacji ekologicznej ukierunkowanej na turystów oraz lokalne społeczności. Dzieje się to za pośrednictwem muzeów, wystaw, ośrodków edukacyjnych wyposażonych często w specjalistyczne pracownie, laboratoria, a także bibliotek, wydawnictw, Internetu oraz specjalnie przygotowanych tras edukacyjnych. Bardzo ważną rolę odgrywają też filmy przyrodnicze i promocyjne, realizowane na terenie obszarów chronionych lub też przy współudziale administracji leśnej lub administracji obszarów chronionych, prezentowane w telewizji bądź też dystrybuowane na kasetach video i płytach DVD³¹⁷.

Edukacja ekologiczna prowadzona jest w obrębie obszarów chronionych (parków narodowych, parków krajobrazowych, a także w specjalnych ośrodkach edukacji leśnej). Wyróżnić można:

- edukację prowadzoną przez wyspecjalizowany personel parków narodowych i krajobrazowych oraz leśników na rzecz turystów i osób zainteresowanych;
- edukację na rzecz młodzieży szkolnej, obejmującą prowadzenie wybranych zajęć lekcyjnych obowiązkowych i ponadobowiązkowych zajęć w ramach tzw. „zielonych szkół”;
- zajęcia ze studentami przewidziane programami różnych studiów;
- różne zajęcia z zakresu edukacji nieformalnej, prowadzone na terenie obszarów chronionych lub też na ich rzecz przez liczne organizacje społeczne.

Choć pojęcie edukacja ekologiczna jest stosunkowo nowego pochodzenia, to trzeba pamiętać, że pod względem merytorycznym jej początki sięgają XIX wieku, kiedy również na ziemiach polskich powstawać zaczęły, często z inicjatywy prywatnej, muzea przyrodnicze, których celem było udostępnienie publiczności wiedzy na temat zjawisk przyrodniczych. Choć z punktu widzenia dzisiejszych standardów część

adresem <http://www.iop.kraków.pl/gios/monitoring>

³¹⁶ Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego w Polsce, <http://www.gios.gov.pl/zmsp>

³¹⁷ Na uwagę zasługuje seria filmów edukacyjnych o polskich parkach narodowych, realizowana od początku obecnego stulecia w oparciu o środki Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

z tych muzeów przypominała gabinety osobliwości, ze szczególnym wyeksponowaniem trofeów myśliwskich założycieli, to trudno nie doceniać tego rodzaju działań dla rozwoju świadomości przyrodniczej społeczeństwa. Również w zakresie formalnej edukacji dotyczącej ochrony przyrody w Polsce mamy do czynienia z długą tradycją sięgającą wykładów o ochronie przyrody prowadzonych jeszcze prze I wojną światową w Krakowie przez prof. Mariana Raciborskiego.

Edukacja ekologiczna, a właściwie przyrodnicza, jako ważna funkcja obszarów chronionych towarzyszyła im od początku ich istnienia. Zapisy w tym zakresie znajdujemy w aktualnych aktach. I tak obowiązująca ustawa z 2004 roku o ochronie przyrody przewiduje w art. 8 m.in., że park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi..., z kolei park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe... w celu... popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (art. 16). W omawianej już ustawie jako jeden z celów, dla których obszar parku narodowego może być udostępniony, wymieniona jest edukacja (art. 12, ust. 1).

Edukacja ekologiczna została zapisana także w innych dokumentach prawnych i programowych. W 1997 r. Minister Środowiska oraz Minister Edukacji Narodowej przyjęli Narodową Strategię Edukacji. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju³¹⁸. W roku 2001 dokument ten aktualizowano oraz przygotowano program wykonawczy, określający nie tylko zadania przypisane różnym organom państwowym i samorządowym, ale i potencjalne źródła finansowania (Przez edukację 2001). Wspomniane dokumenty przewidują objęcie możliwie najszerzej rzeszy obywateli permanentną edukacją ekologiczną, przez wdrożenie edukacji ekologicznej jako edukacji interdyscyplinarnej na wszystkich poziomach kształcenia. W punkcie 2.4 Narodowej Strategii określono zadania administracji terenów cennych pod względem przyrodniczym, a w tym:

- Prowadzenie działań w zakresie edukacji ekologicznej we wszystkich obszarach przyrodniczo cennych.
- Objęcie działalnością edukacyjną społeczności lokalne.
- Oferowanie form edukacji ekologicznej dostosowanych do potrzeb i możliwości grup wiekowych i zawodowych.
- Stałe rozszerzanie działalności edukacyjnej i informacyjno-wydawniczej.

Należy wspomnieć też o ważnej roli, jaką w zakresie edukacji ekologicznej odgrywają lasy państwowe, w obrębie których położonych jest szereg obiektów chronionych, takich jak rezerваты przyrody czy parki krajobrazowe, jak też terenów służących promocji gospodarki leśnej w duchu zrównoważonego rozwoju. Edukacja ekologiczna stanowi jeden z ważnych celów funkcjonowania lasów państwowych³¹⁹. W roku 2002 Dyrektor Generalny Lasów Państwowych powołał specjalny zespół do spraw opracowania zasad prowadzenia edukacji leśnej. Wyniki prac tego zespołu znalazły się w Zarządzeniu nr 57 DG LP w sprawie wytycznych prowadzenia edukacji

³¹⁸ Należy zwrócić uwagę, że dokument ten mieści się w nurcie międzynarodowych działań i dokumentów programowych, zapoczątkowanych konferencją UNESCO w sprawie edukacji ekologicznej, która miała miejsce w Tbilisi w 1977 r.

³¹⁹ Polska polityka leśna, MOŚNiL, 1997 r.

leśnej społeczności w lasach państwowych z 2003 r. (Grzywacz 2007). Dokumentem wykonawczym do tego dokumentu jest Program edukacji leśnej społeczności w nadleśnictwie. Obecnie edukacja taka prowadzona jest we wszystkich dyrekcjach regionalnych Lasów Państwowych oraz nadleśnictwach. Specjalną wagę do działalności edukacyjnej przywiązuje się w ramach programów funkcjonowania 19 leśnych kompleksów promocyjnych. Edukację leśną prowadzi się także w Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie i Leśnym Banku Genów w Kostrzycy. Zadania w tym zakresie wypełnia m.in. poprzez organizowanie konferencji i liczne wydawnictwa edukacyjne Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.

W roku 2008 Lasy Państwowe dysponowały ponad 50 ośrodkami edukacji ekologicznej, ponad 200 izbami edukacji leśnej, a także ok. 750 ścieżkami edukacyjnymi. Szczególna koncentracja tego rodzaju obiektów ma miejsce w obrębie Leśnych Kompleksów Promocyjnych, gdzie znajduje się ponad połowa ośrodków edukacyjnych i sto kilkadziesiąt ścieżek edukacyjnych. Prowadzone są tam różnorodne formy edukacji ekologicznej, skierowane do młodzieży szkolnej oraz do indywidualnych turystów³²⁰.

Coraz szerzej rozwija się edukacja nieformalna. W sposób systematyczny prowadzą ją liczne instytucje zajmujące się profesjonalnie edukacją ekologiczną. Wśród różnego rodzaju centrów edukacyjnych i informacyjnych szczególną rolę odgrywają te prowadzone przez parki narodowe czy też parki krajobrazowe. We wszystkich dwudziestu trzech polskich parkach narodowych prowadzona jest działalność edukacyjna nastawiona na turystów oraz młodzież szkolną – jako uzupełnienie dla edukacji szkolnej. Parki narodowe posiadają specjalne szlaki, tzw. ścieżki dydaktyczne, muzea i centra edukacji ekologicznej. Wydawane są liczne materiały informacyjno-edukacyjne, udostępnia się serwisy internetowe.

Działalność edukacyjną w ramach obszarów chronionych podjęto już w latach dwudziestych ubiegłego wieku, gdy w ramach tworzonego Rezerwatu Parku Narodowego w Białowieży utworzono muzeum przyrodnicze. Jednym z celów jego działalności było prowadzenie szerokiej edukacji przyrodniczej. Pierwsze wyspecjalizowane ośrodki edukacji ekologicznej powstały w roku 1990 w Ojcowskim Parku Narodowym i Kampinoskim Parku Narodowym. Niemal wszystkie polskie parki narodowe, część parków krajobrazowych, jednostki organizacyjne Lasów Państwowych posiadają odpowiednią infrastrukturę w postaci ośrodków i centrów edukacyjnych³²¹, w których prowadzi działalność edukacyjną. Siedemnaście parków narodowych prowadzi działalność muzealną. Najważniejsze muzea posiadają Białowiecki Park Narodowy, Kampinoski Park Narodowy, Woliński Park Narodowy, Świętokrzyski Park Narodowy, Ojcowski Park Narodowy, Tatrzański Park Narodowy, Bieszczadzki Park Narodowy³²².

³²⁰ Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, raport z działalności w 2006.

³²¹ Dotychczasowa działalność parków narodowych w dziedzinie edukacji ekologicznej została podsumowana w materiałach pokonferencyjnych wydanych przez Kampinoski Park Narodowy 15 lat ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych (Izabelin 2006). Na szczególną uwagę zasługują zawarte w nich opracowania Okołowa (2006) o początkach działalności edukacyjnej, Majewskiej o finansowaniu działalności edukacyjnej, Lewandowskiej podsumowujące działalność edukacyjną parków

³²² Muzea parków specjalizują się nie tylko w problematyce przyrodniczej, ale także prezentują historię i kulturę danego regionu, problematykę etnograficzną, sztukę współczesną związaną z regionem, Ciekawostką może być Muzeum Żaby w Parku Narodowym Gór Stołowych, które m.in. za pomocą pochodzących z całego świata kolekcji artystycznych wizerunków żab, ma na celu popularyzację ochrony tych płazów.

Spośród różnych form działalności ośrodków edukacyjnych parków narodowych zwrócić należy uwagę na wspomaganie edukacji przyrodniczej uczniów lokalnych szkół różnego szczebla. Współpraca między samorządami a parkami narodowymi w tej dziedzinie może być cennym wkładem w rozwój oświaty lokalnej.

Wg GUS (na podstawie danych Min. Środowiska) w roku 2005 w obrębie polskich parków narodowych istniało 111 ścieżek dydaktycznych dostępnych dla indywidualnych turystów, jak też wykorzystywanych w ramach terenowych zajęć edukacyjnych. Najwięcej ścieżek edukacyjnych znajduje się w Bieszczadzkim Parku Narodowym (13) i Kampinoskim Parku Narodowym (9) oraz Babiogórskim Parku Narodowym (8). W niektórych parkach duża część odwiedzającej je publiczności korzysta z różnych form edukacji ekologicznej. Najwięcej w Pienińskim Parku Narodowym – ok. 70% turystów odwiedza miejsca edukacyjne parku, Babiogórskim Parku Narodowym – 38%, Parku Narodowym Ujścia Warty – 30% (Lewandowska 2006)³²³.

Szereg centrów edukacji ekologicznej znajduje się w strukturach parków krajobrazowych lub też wojewódzkich zarządów parków krajobrazowych. Wg danych z 2004 roku istnieją 22 takie obiekty. Wiele wyspecjalizowanych ośrodków znajduje się w strukturach Lasów Państwowych³²⁴.

Parki narodowe i zarządy parków krajobrazowych publikują wiele książek, materiałów informacyjnych, folderów, przewodników. Wydawane są też czasopisma popularne jak np. „Parki Narodowe” (Ministerstwo Środowiska), „Tatry” (Tatrzański Park Narodowy), „Puszcza Kampinoska” (Kampinoski Park Narodowy), „Matecznik” (Białowiecki Park Narodowy), „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski” (przy współudziale Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego) i inne.

W działalności na rzecz edukacji ekologicznej społeczeństwa w zakresie obszarów chronionych dużą rolę odgrywają organizacje społeczne. Należy do nich zaliczyć Polski Klub Ekologiczny, szczególnie zainteresowany w ochronie górskich parków narodowych, dzięki inicjatywie którego ukazało się szereg wydawnictw, jak polska wersja dokumentu IUCN Parks for Life. Godne odnotowania są działania PKE na rzecz budowania współpracy między lokalną społecznością i administracją ochrony przyrody na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego. Bardzo aktywną organizacją w zakresie promocji zagadnień ochrony przyrody w obrębie obszarów chronionych jest Stowarzyszenie Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot Ośrodek Ekologii Głębokiej, wydająca czasopismo „Dzikie Życie”. Pracownia firmuje także wiele wydawnictw książkowych oraz jest organizatorem i współorganizatorem happeningów i akcji protestacyjnych, których jednym z celów jest zwrócenie uwagi społeczeństwa na różne istotne problemy związane z funkcjonowaniem obszarów chronionych (np. w obrębie Tatr, Góry Św. Anny, Puszczy Białowieckiej). Działalność w zakresie promowania problematyki obszarów chronionych dla ludności i decydentów prowadzą też takie organizacje, jak Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody „Salamandra” czy Lubuskie Towarzystwo Przyrodników. Od wielu lat edukacją ekologiczną turystów zajmuje się Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, spadkobierca tradycji Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. W różnych komórkach

³²³ Należy przypuszczać, że chodzi tu nie tylko o udział w zorganizowanych formach edukacji, ale także odwiedzanie różnych wystaw, ekspozycji parkowych, punktów informacji parkowej.

³²⁴ Przewodnik po wybranych ośrodkach i organizacjach zajmujących się edukacją ekologiczną w Polsce, MŚ, Warszawa 2004.

organizacyjnych PTTK istnieją Komisje Ochrony Przyrody, wydawane są też materiały promujące ochronę przyrody w obszarach chronionych. Edukacja ekologiczna z zakresu promocji ochrony obszarów chronionych jest jednym z celów funkcjonowania najstarszej i największej polskiej organizacji ochroniarskiej Ligi Ochrony Przyrody. Duże zasługi dla promocji ochrony przyrody i starań na rzecz współpracy w zakresie ochrony przyrody ze społecznościami lokalnymi ma również działająca w Polsce WWF.

Problematyka obszarów chronionych jest też przedmiotem edukacji formalnej. We wszystkich polskich wyższych uczelniach kształcących w zakresie ochrony środowiska wykładane są problemy ochrony przyrody. Na Wydziale Leśnictwa SGGW w Warszawie przez szereg lat funkcjonowało podyplomowe Studium Parków Narodowych, kształtujące przede wszystkim kadry polskich parków narodowych.

Bardzo ważną rolę edukacyjną odgrywa Internet. Wszystkie parki narodowe, zarządy parków krajobrazowych (lub ich zarządy wojewódzkie) posiadają swe strony prezentacyjne, gdzie można uzyskać podstawowe informacje na temat ich przyrody, problemów jej ochrony, możliwości uprawiania turystyki i innych form udostępniania obszarów dla publiczności.

Edukacja ekologiczna prowadzona jest w oparciu o środki własne obszarów chronionych i administracji lasów państwowych, środki Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz wojewódzkie fundusze ochrony środowiska. Wg Majewskiej w latach 1989 – 2005 Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej wsparł tworzenie bazy na rzecz edukacji ekologicznej sumą ok. 51 mln zł.

W roku 2004 Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego wydało pełną bibliografię prac dotyczących edukacji ekologicznej (w tym również dotyczących obszarów chronionych) za lata 1992 – 2003 (Kalinowska, 2004).

9.1.4. Problemy turystycznego użytkowania obszarów chronionych

Obszary chronione w Polsce, tak jak wszędzie na świecie, należą do najbardziej atrakcyjnych terenów turystycznych. Przypomnieć należy, że według Światowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) parki narodowe mają dwie główne funkcje: ochronę przyrody i obsługę turystów. W naszym kraju, mimo że turystykę obowiązujące prawo traktuje jako drugorzędny cel istnienia parków narodowych (po funkcjach ochronnych i naukowych) oraz parków krajobrazowych, to jednak zapewnienie właściwej obsługi ruchu turystycznego należy do prawnych obowiązków administracji parkowej. Faktycznie turystyka należy do najpoważniejszych problemów, przed którymi stoją pracownicy parków, ponieważ polskie parki narodowe, obejmujące tylko nieco ponad 1% powierzchni kraju, odwiedza corocznie ponad 10 milionów ludzi – w tym stale zwiększający się odsetek cudzoziemców. Ważną rolę jako zaplecze dla turystyki pełnią parki krajobrazowe. Obejmują one ponad 8% powierzchni naszego kraju i na ich terenie zlokalizowana jest znaczna część różnorodnych szlaków turystycznych i innych urządzeń służących turystyce i rekreacji (Radziejowski 2002).

Prawidłowy rozwój turystyki na terenach chronionych wymaga współpracy między administracją parków a ludnością miejscową i reprezentującymi ją samorządami. Te ostatnie są szczególnie zainteresowane rozwojem turystyki ze względu na jej stale

wzrastającą rolę w gospodarce, gdzie stanowi dziedzinę uzupełniającą inne formy aktywności (z rolnictwem na czele), a niekiedy wypierającą je. Są obszary, jak np. Karpaty, gdzie tradycje obsługi turystyki i innych form wypoczynku sięgają XIX wieku, a dochody z nich są znaczącym elementem lokalnej gospodarki. Szereg miejscowości karpaccich zawdzięcza swój rozwój turystyce. Można tu wspomnieć o Krynicy, Szczawnicy, Zakopanem. Pod koniec XIX wieku z inicjatywy Towarzystwa Tatrzańskiego unormowano, wzorem alpejskim, przewodnictwo tatrzańskie, wprowadzając egzaminy i kategorie przewodników w zależności od ich kwalifikacji, znajomości gór. W Sudetach tradycja uprawiania turystyki sięga XVI wieku³²⁵. Ludność rozumie znaczenie turystyki dla swojego dobrobytu, znaczny jej odsetek żyje już wyłącznie z obsługi ruchu turystycznego – od świadczenia usług noclegowych, poprzez wyżywienie, organizację pobytu, handel – po różne specjalne usługi techniczne dla turystyki. Miejscowe władze posiadają wizję rozwoju, w której sektor turystyczny odgrywa znaczącą rolę.

Są jednak miejsca, gdzie brak jest tradycji turystycznych, trudno zachęcić ludność do włączenia się w obsługę turystów (np. w obrębie Polski północno-wschodniej), a parki narodowe przejmują na siebie znaczną część obowiązków organizatorów turystyki

Turystyka, wypoczynek, rekreacja, stanowią ważną formę użytkowania wszystkich rodzajów obszarów chronionych – oprócz rezerwatów ścisłych, przy czym obowiązuje zasada, że im bardziej ścisła jest forma ochrony obszaru, tym większe ograniczenie w jego rekreacyjnym użytkowaniu. Na terenach parków narodowych oraz rezerwatów preferowane formy turystyki obejmują tzw. turystykę kwalifikowaną:

- pieszą, pieszą górską,
- narciarską niziną i górską,
- wodną: kajakową, żeglarską,
- rowerową,
- konną itp.

działalność sportową i eksploracyjną, jak:

- taternictwo i wspinaczki skalne,
- tzw. skialpinizm
- taternictwo jaskiniowe,
- lotniarstwo,
- nurkowanie swobodne i inne.

W obrębie tych obszarów mamy do czynienia także z penetracją rekreacyjną:

- spacer, opalanie,
- kąpiele
- jazda wozami i saniami konnymi,

³²⁵ Od XVII wieku świadczone usługi turystyczne na Śnieżce, wprowadzając tam lub wnosząc w lektykach chętnych do wejścia na najwyższą górę Sudetów. Pod koniec XVIII wieku w Karłowie w Górach Stołowych działał przewodnik górski, który swoją działalność opierał o patent przewodnicki wydany przez króla pruskiego, pierwszy tego typu dokument w Europie.

- wjazd na szczyty kolejkami linowymi
- zbieranie runa leśnego itp.

Specjalną formą użytkowania rekreacyjnego obszarów chronionych i ich otulin jest lecznictwo sanatoryjne. Jego tradycje sięgają zamierzcztych czasów, a zorganizowane początki obecnych uzdrowisk XVI wieku. Największy rozwój uzdrowisk przypada na wiek XIX i wiąże się z modą na „wyjazdy do wód”. Miejscowości uzdrowiskowe położone są na ogół na obrzeżach obszarów chronionych. Przepisy regulujące w olsce funkcjonowanie uzdrowisk przewidują tworzenie wokół nich stref ochronnych A, B, C. Niektóre z tych stref, zwłaszcza najszersza zewnętrzna strefa C, obejmują bardzo często również obszary terenów chronionych. Można więc stwierdzić, że przepisy uzdrowiskowe wspomagają ochronę przyrody. Przykładem jest tu Park Narodowy Gór Stołowych, u którego podnóży znajdują się znane miejscowości uzdrowiskowe Kudowa Zdrój, Polanica Zdrój, Duszniki Zdrój.

Zgodnie z zasadami, turystyka i działalność sportowa winny mieć miejsce tylko na wyznaczonych obszarach, wędrówki mogą odbywać się tylko po odpowiednio wyznaczonych szlakach, a obiekty towarzyszące tej turystyce (baza noclegowa, punkty żywienia zbiorowego i inne usługi) powinny być zlokalizowane poza granicami tych obszarów. W praktyce jednak szereg obiektów znajduje się w obrębie parków (np. schroniska i inne obiekty obsługi ruchu turystycznego), a obszary intensywnego użytkowania turystycznego, np. w postaci wyciągów, kolejek, narciarskich tras zjazdowych na terenach górskich parków narodowych.

W obrębie parków krajobrazowych a w szczególności obszarów chronionego krajobrazu, dopuszczalna jest turystyka o charakterze wypoczynkowym, zezwala się na lokalizację bazy recepcyjnej dla niej, a także wg specjalnych zasad na rozwój budownictwa letniskowego. Dla obszarów o niskiej wartości przyrodniczej dopuszczalne są „agresywne” w stosunku do środowiska formy wypoczynku, jak np. sporty motorowe, motorowodne.

Turystyka kwalifikowana, a także różne formy turystyki przyrodniczej (np. wędrówki w celu poznawania przyrody połączone np. z jej fotografowaniem czy też filmowaniem), jeśli nie ma charakteru nadmiernie masowego, uznawana jest jako szczególnie przyjazna środowisku. Taka forma turystyki funkcjonuje obecnie pod nazwą ekoturystyki, czasami – turystyki zrównoważonej, a jej rozwój winien stanowić przedmiot troski władz odpowiedzialnych za turystykę i ochronę przyrody (Kamieniecka, Radziejowski 2008)³²⁶.

³²⁶ Mika-Brzyska (2002) z okazji Międzynarodowego Roku Ekoturystyki przypomina o działaniach ówczesnego resortu turystyki na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki w obszarach chronionych, wyrażonych w takich rządowych dokumentach jak Gospodarka turystyczna w Polsce z 1993, Rozwój turystyki i zagospodarowania turystycznego w polityce przestrzennego zagospodarowania kraju z 1997 czy też Strategia rozwoju turystyki w latach 2001 – 2005. Rządowy program wsparcia turystyki w latach 2001 – 2006 z 2001 roku. Dokumenty te przewidują w ramach wsparcia dla turystyki na obszarach chronionych m.in. organizowanie szkoleń i seminariów, akcji społecznych na rzecz turystyki ekologicznej, wspieranie sanitacji obiektów turystycznych na obszarach chronionych. Na uwagę zasługuje też opracowanie wydane przez PTTK (Gottowt-Jeziorska i Śledzińska, 2008) na temat teoretycznych i praktycznych problemów związanych z wdrażaniem idei turystyki zrównoważonej.

Artykuł 15 ustawy z 16 kwietnia 2004 roku zabrania na terenach parków narodowych i rezerwatów turystyki pieszej, narciarskiej, rowerowej, konnej, kajakarskiej wspinaczki i innych form rekreacji poza terenami wyznaczonymi przez dyrektora parku narodowego lub w przypadku rezerwatów – przez odpowiedni organ zarządzający. Artykuł 17, dotyczący parków krajobrazowych wprowadza ograniczenia odnośnie sportowych imprez motorowych. Zarówno w przypadku parków narodowych i rezerwatów, jak i parków krajobrazowych, turystyka motorowodna dopuszczalna jest jedynie na wyznaczonych akwenach. W parkach narodowych i rezerwach warunek ten dotyczy także żeglarstwa. Plany ochrony parków i rezerwatów (art. 20) muszą wskazywać tereny, które mogą być udostępnione dla różnych form turystyki i rekreacji.

Dyrektorzy parków narodowych i zarządcy rezerwatów mogą wskazać obszary, na których dozwolone jest zbieranie runa leśnego. W planach ochrony parków narodowych i rezerwatów mogą być wyznaczone miejsca do amatorskiego połowu ryb. W parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, leśnych kompleksów promocyjnych prowadzona jest działalność łowiecka – wykluczona na terenie parków narodowych czy też części rezerwatów.

Oprócz już wspomnianych obiektów noclegowych i urzędzeń narciarskich³²⁷, w obrębie parków narodowych i krajobrazowych znajdują się także urządzenia służące turystyce wodnej, jak trasy spływów, stacje wodne, kąpieliska, przystanie i porty żeglarskie.

Większość obiektów turystycznych w parkach jest własnością podmiotów obcych (organizacji turystycznych z PTTK na czele, Państwowych Kolei Linowych, osób prywatnych). Podmioty te pełnią także funkcje operatorów turystyki na obszarach chronionych. Szczególną rolę w aktywizacji turystycznej obszarów chronionych odgrywają małe, wyspecjalizowane przedsiębiorstwa turystyczne. Ich zakres i formy działalności określają przepisy ochrony przyrody, a także państwowe przepisy dotyczące funkcjonowania przedsiębiorstw turystycznych czy też przewodnictwa. Są organizacje gospodarcze wyspecjalizowane w obsłudze ruchu narciarskiego, budujące i eksploatujące urządzenia narciarskie. Inne zajmują się turystyką wodną. Rozwój jachtingu np. w Mazurskim Parku Krajobrazowym czy też turystyki kajakowej w północno-wschodniej Polsce zawdzięczamy licznym firmom zajmującym się czarterami sprzętu wodnego, organizowaniem różnych imprez turystycznych i rekreacyjnych. Turystyka podwodna opiera się o sieć baz nurkowych działających w ramach uznanych międzynarodowych systemów uprawiania nurkowania, np. CMAS czy PADI. Specjalistyczne formy turystyki związane z podglądaniem ptaków (forma znana na świecie pod nazwą birds watching lub birding) oferowane są na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego i Narwiańskiego Parku Narodowego. Na wielu obszarach chronionych znajdują się wypożyczalnie rowerów, oferowane są także różnego rodzaju wycieczki pod kierownictwem przewodników. W Bieszczadach, Beskidzie Niskim rozwija się turystyka konna. Przypomnieć należy, że jednym z pionierów tego typu działalności był Bieszczadzki Park Narodowy, który dla tego celu rozwijał hodowlę górskich karpackich koników rasy huculskiej. Na terenach górskich oferowane są

³²⁷ Wg cytowanego źródła w obrębie parków są 44 schroniska, 19 domów wczasowych, 67 miejsc kempingowych i biwakowych, a także 4 stadiony oraz 24 wyciągi narciarskie i kolejki linowe.

rozmaitego rodzaju specjalistyczne formy turystyki: od wspinaczek górskich i narciarstwa wysokogórskiego pod kierownictwem wykwalifikowanych przewodników wysokogórskich, poprzez turystykę rowerową do bardzo ostatnio popularnych marszów z kijkami (nordic walking).

Formy i zasady uprawiania turystyki w obszarach chronionych wynikają z ustawy o ochronie przyrody, planów ochrony parku oraz naturalnych predyspozycji przyrodniczych i pewnych tradycji danego terenu. Wg danych Krajowego Zarządu Parków Narodowych (Parki Narodowe w Polsce... za rok 2000) w obrębie polskich parków narodowych znajdowało się ponad 2500 km znakowanych szlaków turystycznych dla turystyki pieszej. Wg danych statystycznych (GUS Ochrona środowiska 2008) w okresie tym poruszało się po nich 10 360 tys. turystów, co dawało wskaźnik 33 turystów rocznie na 1 ha obszaru parków narodowych. Jest to dużo, trzeba jednak pamiętać, że ruch ten nie rozprzestrzenia się jednolicie na obszarach parków oraz, że ruch turystyczny ma różne nasilenia w zależności od sezonu. Szlaki turystyczne w obrębie parków narodowych pełnią też bardzo ważne funkcje dydaktyczne³²⁸.

W roku 2007 na terenie parków było już 3243 km szlaków (wg GUS, 2008).

Najlepiej udokumentowaną mamy historię rozwoju turystyki na Podhalu. Główny napór zwolenników wypoczynku w górach, od początku turystyki górskiej w Polsce i właściwie do czasów dzisiejszych, zmierza w kierunku Tatr i Zakopanego. Wielkość ruchu turystycznego na tym terenie kształtowała się w poszczególnych latach następująco: rok 1908 – 3 tys. osób, 1918 – 9 tys., 1928 – 42 tys., 1938 – 60 tys., 1948 – 150 tys., 1958 – 901 tys., 1963 – 1050 tys., 1971 – 2900 tys., 1979 – ponad 3 mln.). Obecnie wg dość ścisłych badań w oparciu o ewidencję sprzedawanych biletów wejściowych do Parku ruch ten w pierwszych latach XXI wieku szacowany jest na od ok. 2,3 do 2,7 mln. Na jego ograniczenie ma niewątpliwie wpływ otwarcie dla naszych turystów terenów zagranicznych. Ruch ten rozkłada się niejednolicie. Tradycyjnie najwięcej turystów notuje się w Morskim Oku i w Dolinie Kościeliskiej³²⁹.

Ciekawe, że skala ruchu turystycznego w Tatrach wywoływała zaniepokojenie wśród miłośników przyrody od dawna, narzekano na nadmierną penetrację turystyczną już przed I wojną światową, bito na alarm w okresie międzywojennym, kiedy to liczba wizytujących była dziesiątki razy mniejsza od stanu obecnego. Stały wzrost liczby turystów powodował rozwój Zakopanego i urbanizację Rowu Podtatrzańskiego. Niewłaściwość przyjętej drogi rozwoju podkreślano jednak już przed I wojną światową. Problemy wtedy dostrzegane (hałaśliwe tłumy w górach, nadmierny rozwój Zakopanego) są bardzo bliskie tym, które rejestruje się obecnie (Kamieniecki, Radziejowski, Walczak 1998).

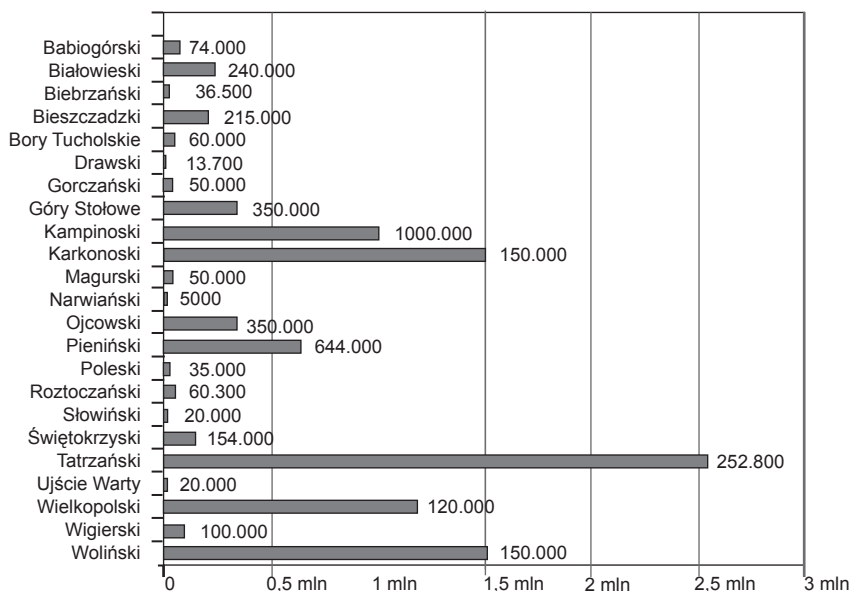
Interesujące jest przeanalizowanie danych statystycznych dotyczących ruchu turystycznego na różnych obszarach chronionych. Jak wynika z wykresu obrazujące-

³²⁸ Szerzej na temat roli szlaków turystycznych w udostępnianiu obszarów chronionych, a także zagrożeń wynikających z ich eksploatacji można przeczytać w opracowaniach Dąbrowskiego i Wielochy, Kuleczki 2007, Skłodowskiego i innych 2004.

³²⁹ Bardzo ciekawy przykładem szczegółowych badań ruchu turystycznego w Tatrach jest Monitoring ruchu turystycznego w Tatrach 5 – 7 sierpnia 2004 r. Prezentowane badania zostały przeprowadzone wspólnie przez TPN i słowacki TANAP i dotyczą frekwencji w poszczególnych strefach parku oraz przedstawiają socjologiczną analizę tatrzańskiego ruchu turystycznego. Wiadomo, że podobne badania na mniejszą jednak skalę były prowadzone także w innych parkach narodowych.

go liczbę turystów odwiedzających polskie parki narodowe w 2005 r., największa frekwencja odnotowywana jest w górskich parkach narodowych (kolejno Tatrzański i Karkonoski) oraz w Wolińskim Parku Narodowym, co wiąże się z faktem, że Wyspa Wolin jest jednym z najpopularniejszych w Polsce terenów wypoczynku letniego i jest odwiedzana także przez cudzoziemców. Bardzo wysoka frekwencja obserwowana jest na terenie obszarów sąsiadujących z wielkimi metropoliami Wielkopolskiego Parku Narodowego oraz Kampinoskiego Parku Narodowego³³⁰.

Wykres 25. Liczba turystów odwiedzających polskie parki narodowe w roku 2005

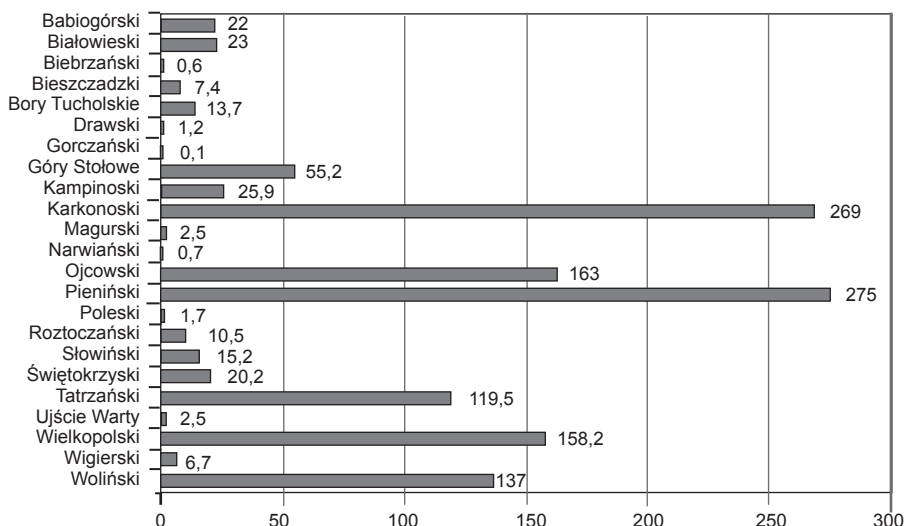


Proste policzenie liczby turystów odwiedzających parki narodowe nie daje jednak w pełni obrazu obciążenia ruchem turystycznym ich obszarów. Wykres przedstawiający liczbę turystów na 1 ha obszaru parku narodowego wykazuje, że najbardziej obciążone ruchem turystycznym są kolejno parki narodowe Pieniński, Karkonoski, Ojcowski i Wielkopolski. Wg tego wskaźnika Tatrzański Park Narodowy znajduje się dopiero na piątym miejscu³³¹.

³³⁰ Osobnym problemem jest wiarygodność danych dotyczących ruchu turystycznego. Z pewnością wiarygodność ta jest bardzo wysoka tam, gdzie frekwencja liczona jest wg rzeczywistych wejść do parku (np. wg liczby sprzedawanych biletów). W innych przypadkach jest ona szacowana w oparciu o przekrojowe badania monitoringowe ruchu turystycznego.

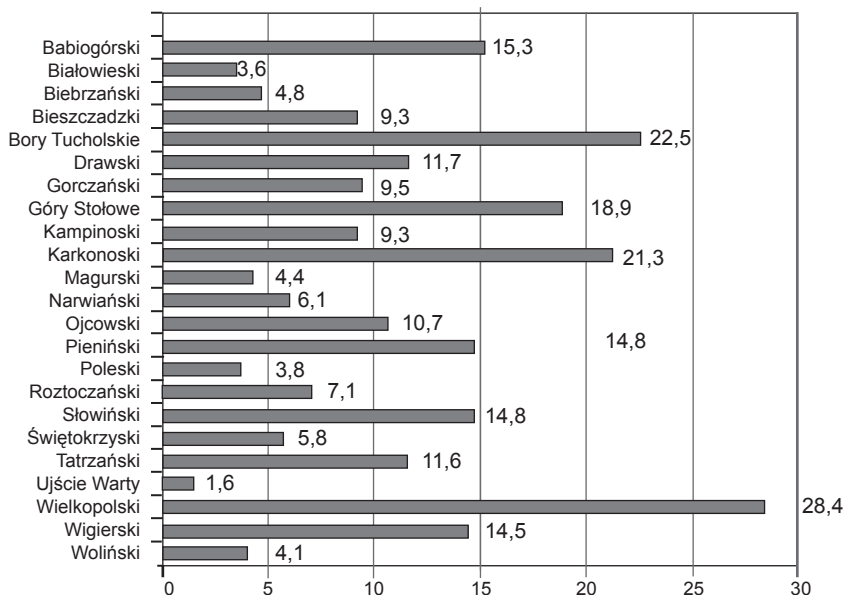
³³¹ Oczywiście ten wskaźnik ma charakter mocno uśredniony i nie jest w stanie oddać szczególnie groźnej dla przyrody penetracji pewnych fragmentów parku, jak np. rejon Kasprowego Wierchu w Tatrzańskim Parku Narodowym czy też najczęściej odwiedzanych fragmentów Doliny Prądnika w OPN.

**Wykres 26. Liczba turystów przypadających na 1 ha
w poszczególnych parkach narowych w roku 2005**



Z kolei największa gęstość znakowanych szlaków występuje w obrębie Wielkopolskiego Parku Narodowego, Parku Narodowego Borów Tucholskich, Karkonoskiego PN i Góry Stołowej. Tatrzański Park Narodowy pod tym względem znajduje się dopiero na 10 miejscu. Na przedostatnim miejscu jest Białowiecki Park Narodowy.

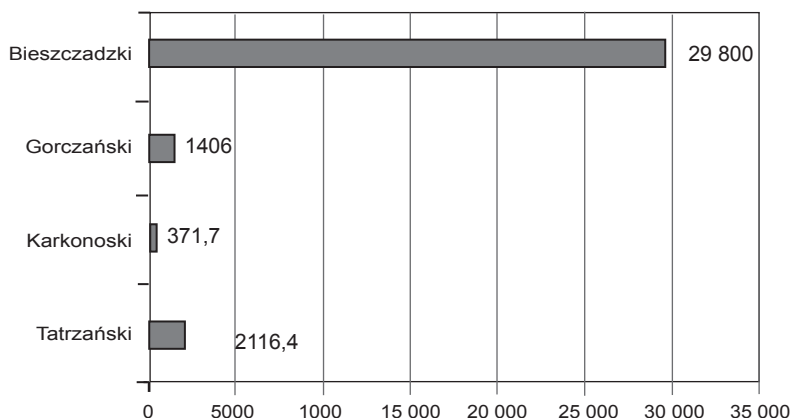
Wykres 27. Gęstość szlaków w parkach narodowych w m/ha w roku 2005



Od wielu lat istnieją zakusy dalszej rozbudowy urządzeń narciarskich w różnych regionach górskich Polski, nieraz w konflikcie z racjonalną ochroną przyrody. Oczywiście trudno negować wyjątkowe znaczenie Tatr czy też Karkonoszy dla narciarstwa zjazdowego, wymagającego sprawnych urządzeń wyciągowych. Niezbędne jest jednak rozsądne wyważenie tendencji do rekreacyjnego udostępnienia gór i konieczności ochrony ich unikatowych walorów przyrodniczych.

Zwrócić tutaj należy uwagę na niepokojący fakt, że część środowisk ochroniarskich nie chce zrozumieć znaczenia, jakie mają góry ze względu na pewne formy rekreacji i sportu. Takie dziedziny sportu i wypoczynku, jak wspinaczka i turystyka wysokogórska, narciarstwo wysokogórskie, lotniarstwo mogą w Polsce odbywać się praktycznie jedynie w obrębie terenów chronionych. Przy umiejętnym współdziałaniu ze środowiskami zainteresowanymi ich uprawianiem, dziedziny te nie muszą stanowić zagrożenia gór, a taternicy czy wysoko kwalifikowani turyści mogą stać się sojusznikami ochrony przyrody (Partyka, 2008). Tu trzeba zwrócić uwagę, że zagospodarowanie narciarskie polskich parków narodowych nie jest nadzwyczaj intensywne. Na obszarach górskich parków znajduje się stosunkowo niewiele urządzeń typu wyciągów czy też kolejek linowych. Wg danych GUS za rok 2005 w sumie jest to 31 obiektów w 4 parkach narodowych, z czego najwięcej, bo 15 znajduje się na terenie KPN, a 10 w TPN. Poniższy wykres ukazuje powierzchnię poszczególnych parków przypadającą na jeden wyciąg³³².

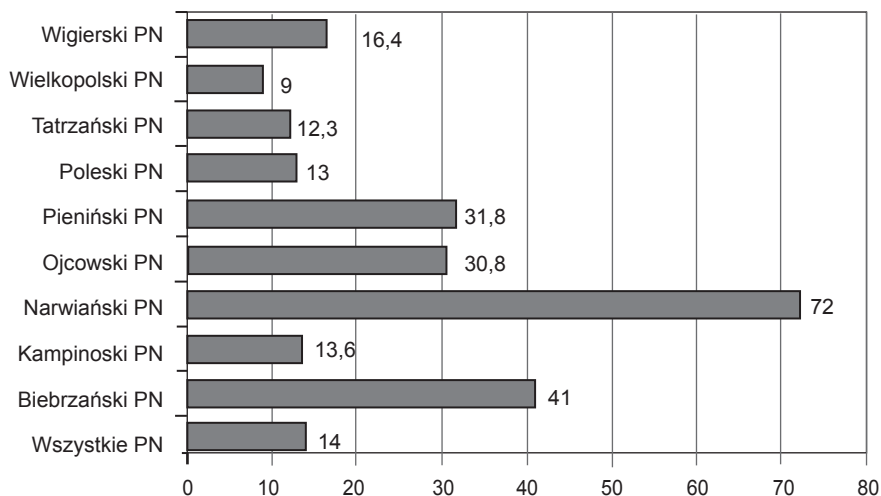
Wykres 28. Powierzchnia parku przypadająca na jeden wyciąg (w ha)



Również liczba nartostrad w obrębie naszych parków narodowych jest stosunkowo niewielka. Wg GUS w roku 2005 było ich tylko 63 km. Najintensywniej był pod tym względem zagospodarowany Karkonoski Park Narodowy, gdzie gęstość nartostrad mierzona wskaźnikiem metr nartostrady przypadający na ha powierzchni parku był prawie dwukrotnie większy niż w TPN (patrz poniższy wykres).

³³² Wskaźnik ten ma oczywiście wartość ściśle orientacyjną, bo część wyciągów i kolejek jest zlokalizowana faktycznie na granicy parku (np. wyciągi na zboczach Nosala w Tatrach) i ich oddziaływanie na środowisko parku jest stosunkowo niewielkie.

Wykres 29. Gęstość nartostrad w parkach narodowych w 2005 w m/ha



Narciarstwo zresztą wywołuje największe spory między ochroniarzami przyrody a zainteresowanymi rozwojem ruchu turystycznego. Dzieje się tak dlatego, że współczesne narciarstwo to nie tylko wyciągi i kolejki linowe, ale cała towarzysząca infrastruktura służąca właściwemu utrzymaniu stoków narciarskich (tzw. ratraki, oświetlenie, urządzenia zaśnieżające). Również rozwijające się obecnie wysokogórskie narciarstwo turystyczne lub alpinistyczne³³³ może stanowić zagrożenie dla przyrody. Dotyczy to zwłaszcza obszarów szczególnie wrażliwych, położonych poza terenami udostępnionymi dla narciarstwa, które dotychczas nie były niepokojone i mogły stanowić zimowe ostoje zwierzyny. Wszystko to powoduje potencjalnie poważne zagrożenia w funkcjonowaniu przyrody. Innym zagrożeniem są wszelkie formy turystyki masowej, generujące tłumy odwiedzających szczególnie atrakcyjne i znane miejsca, zwłaszcza w sezonie letnim. Powoduje to również znaczne zagrożenia dla funkcjonowania substancji przyrodniczej parków, w postaci zanieczyszczania wód, zaśmiecania, płoszenia zwierząt itp.

Wizje rozwoju turystyki w obrębie parków narodowych prezentowane przez lokalne władze stają niekiedy w kolizji z wymogami ochrony przyrody i wyobrażeniami służb ochrony przyrody czy też ekologicznych organizacji pozarządowych. Najczęściej dzieje się tak w górach, gdzie narciarstwo, które jest jednym z najbardziej rozwijających się sektorów turystyki, stwarza realne zagrożenia dla przyrody. Żądanie udostępniania coraz nowych obszarów dla budowy tras i innych urządzeń, może podważyć sens istnienia danego parku, a w konsekwencji degradację przyrody całego regionu. W niektórych parkach problemem mogą być oczekiwania udostępnienia terenów leżących w granicach parku lub w jego otulinie dla budownictwa rekreacyjnego. Sprawy komplikują się szczególnie, gdy dotyczy to terenów prywatnych, włączonych kiedyś w granice parku. W przypadkach takich konfliktów właściciele zgłaszają żądania wyłączenia ich własności z parku.

³³³ Tzw. skialpinizm lub skituring.

Przy rozwiązywaniu tych i innych problemów niezbędny jest umiar i zdrowy rozsądek. Nikt nie może negować obecności turystów, a także pewnych obiektów turystycznych w obrębie parków, zwłaszcza tam gdzie mają one za sobą racje historyczne lub służą formom rekreacji, które nie mogłyby być uprawiane w innych miejscach. Nie można też podważać prawa obywateli do korzystania z własności prywatnej. Ale planując rozwój ruchu turystycznego pamiętać należy o konieczności posługiwania się zasadą zrównoważonego rozwoju, która w tym przypadku oznacza taki rozwój turystyki, który nie doprowadziłby do stałej degradacji przyrody i walorów krajobrazowych danego obszaru.

Nadmierny ruch turystyczny stanowi jednak zagrożenie obiektów chronionych. Dotyczy to zwłaszcza obiektów położonych w strefach masowego wypoczynku lub tych, które są obiektami masowych wycieczek, co wiąże się z intensywnym ruchem samochodowym. (Partyka, Żółciak 2005). Zagrożenia te wiążą się zwykle z niedostateczną infrastrukturą turystyczną, kanalizującą ruch turystyczny, lub też z nieprzestrzeganiem przez organizatorów ruchu turystycznego założonych wcześniej dopuszczalnych wielkości dziennego obciążenia turystycznego.

Poważnym problemem, utrudniającym ułożenie właściwych relacji między rekreacją a przyrodą, jest faktyczny kryzys planowania przestrzennego w Polsce. Plany zbyt często stają się dokumentem koniunkturalnym, odnoszącym się do pozyskania inwestorów. Brak jest odniesienia do warunków przyrodniczych czy też sąsiadujących obszarów, a także dłuższej perspektywy czasowej obowiązywania planów.

9.1.5. Inne formy użytkowania

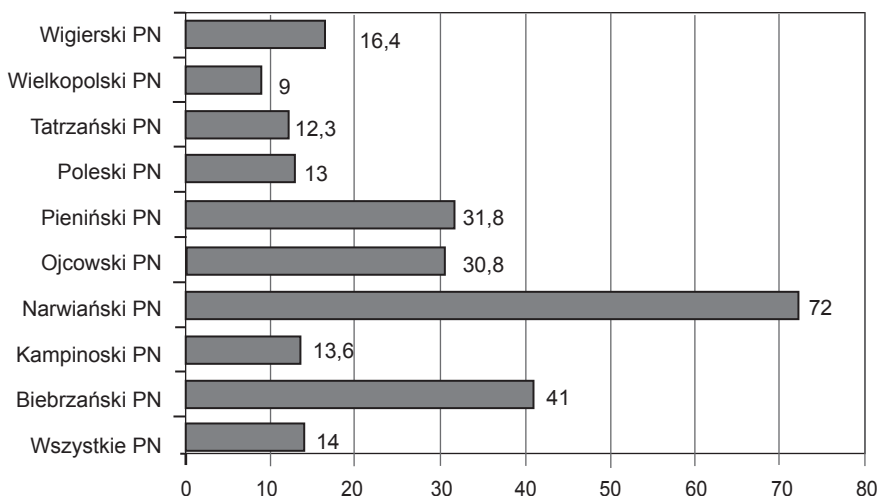
W bogatej (lecz w dużej mierze przyczynkarskiej) literaturze polskiej na temat użytkowania obszarów chronionych zbyt dużą rolę przypisuje się zagrożeniom, jakie dla obszarów chronionych niesie choćby turystyka. Z kolei znane są liczne wystąpienia przedstawicieli społeczności lokalnych, którzy uważają, że z winy obszarów chronionych ograniczane są możliwości ich rozwoju. Tymczasem w literaturze światowej coraz więcej mówi się o rachunku korzyści i strat w relacjach przyroda i człowiek w obrębie obszarów chronionych. Również w Polsce znane są pozytywne przykłady działalności turystycznej na obszarze parków narodowych i krajobrazowych, przynoszącej konkretne pieniądze, np. wnoszone jako opłaty za wejście na teren parków narodowych, które mogą służyć ochronie przyrody. Z kolei same obszary chronione jako cel turystyki mogą przynosić bardzo konkretne korzyści lokalnym społecznościom. Współpraca między administracją ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi jest tym bardziej niezbędna, że np. w obrębie parków narodowych blisko 18% ich powierzchni należy do właścicieli prywatnych³³⁴.

Rzeczą zrozumiałą jest, że samorządy są szczególnie zainteresowane rozwojem gospodarczym swojego terytorium, wykorzystującym walory naturalne gminy. Taką najoczywistszą formą rozwoju gospodarczego jest turystyka. Ta gałąź gospodarki stanowi ważne pole współpracy między administracją parków i władzami lokalnymi, ale także bywa przyczyną konfliktów. Równocześnie coraz częściej rośnie świadomość, że nie tylko rozwój turystyki może stanowić korzyść dla społeczności lokalnej.

³³⁴ Problemy związków między ochroną przyrody a różnymi formami jej użytkowania są przedmiotem licznych prac. Z ostatnich pozycji można wymienić prace Staniewskiej-Zątek (2007), Zimkiewicza (red, 2008) czy też wydane nieco wcześniej opracowanie pod red.

Hibszera i Partyki (2005) Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony.

Wykres 30. Odsetek obszarów prywatnych w wybranych parkach narodowych



Ostatnio mamy do czynienia z wykorzystywaniem obszarów chronionych do promocji lokalnych wyrobów i usług. Obszary chronione oraz ich otuliny znakomicie nadają się do produkcji wysokiej jakości żywności, tzw. żywności ekologicznej. Dzieje się tak dlatego, że są to tereny na ogół o wysokich standardach jakości środowiska, a wg kryteriów ustanawianych dla tego typu żywności powinna ona być produkowana metodami ekologicznymi, na terenach o wysokich walorach ekologicznych³³⁵. W wielu miejscach Polski lansowane są produkty lokalne, w reklamie których podaje się, że wytworzono je w sąsiedztwie obszarów chronionych. Reklamowane są w ten sposób sery, powidła, miody, wyroby mączne. Opatrzone stosowną informacją mają szanse na zaistnienie wśród bogatej na rynku oferty podobnych produktów, tworząc markę lokalnego wyrobu. Część z nich ubiega się o rejestrację jako produkt regionalny, objęty ochroną przed podróbkami na obszarze Unii Europejskiej.

Działalność rolnicza czy hodowlana, oprócz korzyści dla rolników, może mieć też duże znaczenie dla zachowania walorów przyrodniczych obszaru chronionego (Passaris, Sokólska 2002). I tak np. zachowanie naturalnych lub też półnaturalnych łąk na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego czy Górczańskiego Parku Narodowego jest związane z wykaszaniem czy też wypasaniem łąk, co chroni cenne przyrodniczo tereny przed sukcesją leśną i całkowitą zmianą siedlisk (Tomasiewicz, 2005). Do takich działań zachęcani są prywatni właściciele terenów parkowych.

Troskę o zachowanie dotychczasowych warunków przyrodniczych można także osiągnąć przez udostępnienie terenów parków dla hodowli zachowawczej zagrożonych domowych zwierząt, należących do ras prymitywnych, rodzimych. Łączy się w ten sposób czynna ochrona obszarową z ochroną rodzimych zasobów genetycznych, do czego nas zobowiązuje Konwencja o różnorodności biologicznej.

Z kolei przykładem zachowania pewnych tradycji regionalnych jest tzw. wypas kulturowy owiec, prowadzony w tradycyjny sposób na niektórych halach tatrzańskich.

³³⁵ Szczegółową systematykę możliwości użytkowania przyrodniczych obszarów chronionych można znaleźć m.in. w pracy Ptaszyckiej-Jackowskiej oraz Baranowskiej-Janoty z 1996 r.

Bardzo ciekawą inicjatywą jest specjalny znak promocyjny „Zielone Płuca Polski”. Znak ten jest przyznawany w obrębie Porozumienia „Zielonych Płuc Polski”, obejmującego północno-wschodnie obszary naszego kraju. Otrzymują go produkty, usługi i instytucje, które cechują się przyjaznym dla środowiska sposobem wytwarzania i funkcjonowania.

Również edukacja może być polem współpracy między parkami narodowymi a samorządami, zapewniającej wzajemne korzyści. Baza edukacyjna parków narodowych czy też parków krajobrazowych daje szansę na wzbogacenie możliwości edukacyjnych miejscowej młodzieży.

Przypomnieć należy, że w obrębie takich obszarów chronionych jak parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu czy też obszary sieci Natura 2000 dominującym elementem pokrycia terenu są lasy gospodarcze, zarówno prywatne jak i będące we władaniu Lasów Państwowych. Duża część tych terenów, w przeważającej części należąca do indywidualnych gospodarzy, to użytki rolne różnych kategorii. Np. w parkach krajobrazowych większość drzewostanów jest użytkowana gospodarczo (z pewnymi ograniczeniami wynikającymi z planów urządzenia lasów dla drzewostanów ochronnych), a ponad 1/3 ich terenów to użytki rolne. Na obszarach chronionego krajobrazu stanowiących 23% powierzchni kraju, blisko 45% terenów to użytki rolne (wg danych GUS z 2006 r.). W parkach krajobrazowych i obszarach chronionego krajobrazu liczne tereny są zajęte przez osadnictwo: głównie wsie, osadnictwo rekreacyjne, częściowo małe miasta.

Dość powszechną formą użytkowania obszarów chronionych jest rybołówstwo. Osoby prywatne i przedsiębiorstwa dzierżawią wody w obrębie obszarów chronionych i prowadzą tam gospodarkę rybacką. Na Jeziorze Wigry, w całości należącym do Wigierskiego Parku Narodowego, gospodarkę taką prowadzą służby Parku. Jest ona w dużej części nastawiona na restytucję zagrożonych gatunków ryb. Problemy gospodarki rybackiej występują także nad Bałtykiem, gdzie niewielka część akwenów przybrzeżnych włączona została do Słowińskiego Parku Narodowego i Wolińskiego Parku Narodowego.

Jak wynika z powyższych uwag, błędne są twierdzenia, że objęcie danego terenu ochroną przyrody stanowi zagrożenie dla tradycyjnej gospodarki wiejskiej (rolnictwo, hodowla, leśnictwo). Co więcej, już obecnie mamy szereg dowodów na to, że obszary chronione mogą się przyczyniać do wspomagania rozwoju lokalnego i lansowania miejscowych usług i produktów. Aby ta tendencja rozszerzała się, niezbędna jest stała współpraca między lokalnymi samorządami a administracją obszarów chronionych.

9.2. Problemy społeczne wokół obszarów chronionych

9.2.1. Relacje między społeczeństwem a obszarami chronionymi

W Polsce, tak jak i na świecie, obszary chronione funkcjonują nie tylko w konkretnej rzeczywistości przyrodniczej, ale także w kontekście pewnej rzeczywistości społecznej. Społeczny kontekst ochrony przyrody to bardzo ważny aspekt funkcjonowania obszarów chronionych. Polskie parki narodowe i krajobrazowe oraz rezerваты powstawały staraniem nie tylko ekspertów-naukowców czy też administracji ochro-

ny przyrody, ale także staraniem przedstawicieli społeczeństwa. Wg Burgera (2005) ochrona przyrody poprzez ustanowienie w naszym kraju nowych parków narodowych cieszy się poparciem ponad $\frac{3}{4}$ społeczeństwa. I tak, wg ogólnopolskich badań przeprowadzonych przez Centrum Badań Opinii Publicznej, za tworzeniem nowych parków narodowych było w roku 2000 74% naszego społeczeństwa, a w roku 2004 liczba ta wzrosła do 78%. W latach ubiegłych powstawały liczne organizacje społeczne i stowarzyszenia, których celem była ochrona obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych. Z drugiej strony, jak wykazano wyżej, społeczeństwo jest także silnie zainteresowane użytkowaniem turystycznym, edukacyjnym czy sportowym obszarów chronionych. Przedsięwzięcia w tym zakresie niejednokrotnie kolidują z celami ochrony przyrody. Faktem jest, że otoczenie obszarów chronionych, a częstokroć same obszary są użytkowane gospodarczo, co też może być przyczyną konfliktów interesów ochrony przyrody i gospodarki.

Problemy społeczne związane z ochroną obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych dotyczą następujących zagadnień:

- Postaw wobec tworzenia i funkcjonowania obszarów chronionych, ich akceptacji lub negacji potrzeby ich istnienia, formy i obowiązujących zasad ich ochrony;
- Partycypacji społecznej w działaniach na rzecz ochrony przyrody, w tym również w działaniach organizacji społecznych, zainteresowanych problematyką obszarów chronionych;
- Problemów własności prywatnej w obrębie obszarów chronionych – a w tym zwrotu dóbr lub odszkodowania za nie, zarządzania i gospodarowania prywatną własnością, pozostającą pod prawną ochroną;
- Zachowania tożsamości kulturowej społeczności lokalnych;
- Konfliktów wywołanych kontrowersjami wokół:
 - o wykorzystania zasobów naturalnych (np. drewna, kopalin) znajdujących się w obrębie obszarów chronionych;
 - o forsowania kierunków rozwoju lokalnego i gospodarki przestrzennej kolidujących z ochroną przyrody;
 - o zagospodarowania turystycznego obszarów chronionych i ich najbliższego otoczenia budownictwa mieszkaniowego oraz budowy linii komunikacyjnych.

9.2.2. Samorządność, własność prywatna, tożsamość kulturowa a obszary chronione

Od początków powstania idei ochrony obszarów przyrodniczo cennych mieliśmy do czynienia ze sporami dotyczącymi zakresu takiej ochrony, prymatu ochrony przyrody nad działalnością gospodarczą, sporów wokół idei narodowych – publicznych praw w stosunku do dziedzictwa przyrodniczego. Pierwszy wielki konflikt między zwolennikami niekontrolowanej gospodarczej eksploatacji zasobów naturalnych a ochroną dziedzictwa przyrodniczego, który poruszył szerokie rzesze ówczesnego społeczeństwa, miał miejsce w latach osiemdziesiątych XIX w. w Tatrach. Ich obszar należał wtedy do licznych prywatnych właścicieli, zarówno górali, jak i różnego rodzaju posiadaczy dóbr ziemskich i przedsiębiorców. Konsekwencją tego była bezwzględna eksploatacja lasów tatrzańskich. Na przełomie lat siedemdziesiątych

i osiemdziesiątych w rezultacie wylesienia gór doszło do szeregu katastrof naturalnych w Tatrach i na Podhalu – utraty naturalnej szaty roślinnej, gwałtownej erozji, licznych powodzi. Zmieniał się także na niekorzyść krajobraz gór. Sytuacja ta mocno zaniepokoiła przedstawicieli ówczesnych przyrodników i turystów. Już w 1885 roku Feliks Pławicki, poseł na Sejm Galicyjski i jeden z inicjatorów utworzenia Towarzystwa Tatrzańskiego, zgłasza interpelację w sprawie konieczności zalesiania nieużytków tatrzańskich. W tym samym czasie sytuacja tatrzańskich lasów pogorszyła się – najważniejsza część Tatr, tzw. dobra zakopiańskie, należące dawniej do rodziny Homolaców (właścicieli Kuźnic), miały zostać wystawione na licytację, co groziło dalszą ich dewastacją przez żądnych zysków zagranicznych handlarzy drewna. Powstała inicjatywa zebrania odpowiednich funduszy przez społeczeństwo polskie, by na zbliżającej się licytacji wykupić lasy tatrzańskie. W związku z tym w 1887 roku utworzono Towarzystwo Ochrony Tatr Polskich (zwane także Towarzystwem „Ochrona Tatr Polskich”). Na jego czele stanęły osobistości znaczące w życiu politycznym i społecznym ówczesnego zaboru austriackiego, w tym działacze Towarzystwa Tatrzańskiego, jak dr Franciszek Smolka (prezydent Izby Poselskiej austriackiej Rady Państwa) czy ks. Eustachy Sanguszko (prezes Towarzystwa Tatrzańskiego). Towarzystwo Tatrzańskie postawiło sobie za cel zebranie pieniędzy na wykup licytowanych dóbr. Mimo starań nie udało się zebrać właściwej kwoty. Na szczęście sprawą udało się zainteresować hr. Władysława Zamoyskiego, który stanął do licytacji i nabył dobra zakopiańskie. Zostają one włączone do jego majątków. W latach późniejszych Zamojski rozpoczął planowe zalesianie gór. Pracami kierowali leśnicy W. Bieńkowski i M.A. Liberak. Wtedy to dolnoregłowe lasy tatrzańskie zostały intensywnie dolesione świerkiem alpejskim, którego nasiona sprowadzono z Wiednia³³⁶.

Tak więc pierwsza w naszej historii mobilizacja społeczna wobec problemu ochrony przyrody zakończyła się pozytywnie tylko dzięki hojnemu filantropowi i wielce zasłużonemu Polakowi, jakim był hrabia Zamoyski³³⁷.

W ostatnich latach przed I wojną światową panowało w polskich sferach intelektualnych wszystkich zaborów spore zainteresowanie problemami ochrony przyrodniczego dziedzictwa narodowego. Pojawiały się wezwania do ochrony tego, co najcenniejsze. Po odrodzeniu polskiej państwowości nie brak było wezwań do intensyfikacji prac nad utworzeniem rezerwatów przyrody i parków narodowych (w Puszczy Białowieskiej, Górach Świętokrzyskich, Tatrach). Należy też wspomnieć o roli, jaką w tym zamierzczłym już okresie w historii obszarów chronionych odegrali prywatni właściciele, którzy dzięki swej wysokiej kulturze, wyczuleniu na dobro przyrody oraz interes publiczny, decydowali się na objęcie ochroną najcenniejszych fragmentów swych dóbr³³⁸. Ta prospołeczna działalność przedstawicieli ówczesnej arystokracji z pewnością zasługuje na wdzięczną pamięć.

³³⁶ Radziejowski, Kamieniecki, Walczak, 1997.

³³⁷ Zaslugi hr. Władysława Zamoyskiego dla Tatr, w tym również w tzw. sporze z Węgrami o Morskie Oko omawia praca Heleny Lubomirskiej – Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko, Biblioteka Kórnicka PAN, TBN, Urząd Miasta Zakopane, Kórnik – Zakopane 2003 r.

³³⁸ Przed I wojną światową na pamięć zasługuje działalność hrabiego Dzieduszyckiego na Podolu, hrabiego Adama Stadnickiego w Beskidzie Sądeckim, czy też hrabiego Raczyńskiego na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Już w latach dwudziestych dzięki decyzji hrabiego Wodzickiego ochroną objęte zostały lasy Turbacza w Gorcach.

Wybuch wojny przeciął spory o ochronę przyrody w Polsce. W okresie socjalizmu, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych – parki i rezerwy powstawały wedle procedury ignorującej interesy i prawa społeczności zamieszkujących te obszary od setek lat. Ludzi byli przymusowo wywłaszczani, ograniczano ich prawa w dysponowaniu własnością. Planów w zakresie przyrody nie uzgadniano z lokalnymi władzami. Tworzyło to przekonanie, że prawa obywatelskie nie dotyczą mieszkańców parków narodowych czy też właścicieli terenów. Powstanie parku narodowego, krajobrazowego lub rezerwatu przyrody, przez społeczności lokalne odbierane było często jako kolejne ograniczenie możliwości rozwojowych. Konflikty dotyczyły funkcjonowania obszarów, spraw własnościowych, a także gospodarczych i finansowych. Trzeba zwrócić uwagę, że część ekspertów i działaczy ochrony przyrody nie widziała nic złego w pozabawianiu lub ograniczaniu praw własności dla zapewnienia możliwości realizacji działań w zakresie ochrony przyrody.

Również obecnie mamy do czynienia z sytuacją, że w obrębie polskich parków narodowych odsetek własności prywatnej jest znaczący: od kilku procent do 30 – 70% powierzchni. Ogółem blisko 1/6 powierzchni naszych parków narodowych to tereny prywatne. Sytuacja ta rodzi liczne konflikty z samorządami oraz z osobami prywatnymi i brak akceptacji dla obszarów chronionych. Tak naprawdę tereny te winny być wykupione lub też potencjalne roszczenia ich właścicieli zaspokojone w inny sposób³³⁹. W przeciwnym razie mamy do czynienia z szeregiem konfliktów – do najbardziej znanych należą konflikty w obrębie Kampinoskiego Parku Narodowego, gdzie znajdują się całe wsie, a od lat siedemdziesiątych kolejne rządy – najpierw PRL, a później III RP zobowiązywały się zakończyć wykupy w najbliższym czasie. Obecnie sytuacja stała się o tyle trudniejsza, że liczni właściciele gruntów położonych w obrębie Parku nie są zainteresowani ich sprzedażą Skarbowi Państwa, ze względu na znacznie atrakcyjniejsze oferty zakupu atrakcyjnych terenów pod inwestycje mieszkaniowe w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy. Wg raportu NIK z roku 2006 w latach 2002 – 2005 wykupiono ogółem 510 ha ziemi w dwunastu polskich parkach narodowych, z czego 411 ha w Kampinoskim Parku Narodowym. Stanowiło to nieco powyżej 4% nieruchomości należących do właścicieli innych niż Skarb Państwa, leżących w obszarze wybranych parków narodowych. Średni koszt wykupu jednego ha ziemi wynosił ok. 30 tys. zł³⁴⁰. Poważne problemy w obrębie TPN stwarzała własność prywatnych lasów tzw. Wspólnoty Witowskiej (należy do niej ponad 10% powierzchni Parku)³⁴¹. Do 1983 roku władze nie uznawały podmiotowości gospodarczej Wspólnoty, dopiero od tego roku zwrócono współwłaścicielom (ok. 2000 osób) część praw. Zła współpraca z TPN i władzami państwowymi doprowadziła jednak do tego, że udziałowcy wspólnoty czuli się ograniczani w swoich prawach. Żądali wyłączenia tych gruntów z TPN, o ile rząd nie stworzy specjalnych mechanizmów finansowych, **rekompensujących** im ograniczenia wynikające z obostrzeń parkowych. Podpisane na

³³⁹ Sposród starań na rzecz zapewnienia pozytywnego stosunku ludności miejscowej do obszarów chronionych należy odnotować działania Klubu Ekologicznego prowadzone m.in. na terenie gminy Zawoja i Babiogórskiego Parku Narodowego (Zaręba, Stoczkiewicz, 1999 Ludzie i park. Współpraca i rozwój 2002).

³⁴⁰ W analizie nie wzięto pod uwagę kilku parków o największym odsetku własności prywatnej, jak Biebrzański Park Narodowy czy Narwiański Park Narodowy.

³⁴¹ Istniejąca od 1821 roku Wspólnota Leśna Uprawnionych Ośmiu Wsi – bliższe informacje można znaleźć m.in. w wydawnictwie Wspólnota Leśna Uprawnionych 8 Wsi.

początku lat dwutysięcznych porozumienie, poparte nowelizacją ustawy o ochronie przyrody z 2000 roku³⁴² pozwoliło na częściowe rozwiązanie tego problemu. Obecnie Wspólnota gospodaruje w TPN, przestrzegając ogólnych zasad ochrony obowiązujących w obrębie parków narodowych, pobiera opłaty turystyczne, prowadzi działalność usługową w zakresie turystyki. Prowadzi także ograniczoną gospodarkę leśną i łąkarską. Współpraca z TPN prowadzona jest na zasadach partnerskich.

Nie tylko w Tatrach obszary o istotnych walorach przyrodniczych są własnością prywatną. Są to np. polany w Gorczańskim Parku Narodowym czy też Pienińskim Parku Narodowym, ponad 70% powierzchni Narwiańskiego Parku Narodowego czy też ok. 30% Biebrzańskiego Parku Narodowego. Ich prawidłowa ochrona i zarządzanie nimi wymaga uzyskania zgody właścicieli, a także ścisłej współpracy z nimi. Dodać należy, że w niektórych przypadkach byli właściciele gruntów podważają legalność wywłaszczeń³⁴³ na rzecz parków. Są to jednak problemy, których zasadność może uznać lub nie Minister Skarbu, gdyż resort środowiska tylko zarządza powierzonym mieniem Skarbu Państwa. Podkreślić też trzeba, że wszystkie znane projekty ustawy o reprivatyzacji nie przewidują zwrotu w naturze w przypadku parków narodowych.

Innym problem są spory w zakresie kompetencji i użytkowania terenów. Wiąże się to na ogół z oczekiwaniami różnych grup interesów odnośnie zagospodarowania i użytkowania terenów parku lub w jego sąsiedztwie (Radziejowski 2002). Powszechne są spory o zakres udostępniania parku dla rekreacji i turystyki.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. przywrócono i konstytucyjnie umocowano prawo własności. Wprowadzono system samorządów lokalnych, które stały się pełnoprawnym reprezentantem społeczności lokalnych. Takie rozwiązania przyniosły jednak nasilenie konfliktów między ochroną przyrody a społecznościami lokalnymi. Oto bowiem dalej istniały bardzo konserwatywne przepisy w zakresie ochrony przyrody, które nie brały pod uwagę istnienia własności prywatnej na terenie parków, czy też interesów społeczności lokalnych. Trzeba zaznaczyć, że nie tylko ludność miejscowa była stroną w tych sporach. Zwolennikami ułatwień inwestycyjnych na terenach prywatnych w parkach narodowych byli inwestorzy zainteresowani rozwojem infrastruktury turystycznej, a często także właściciele działek rekreacyjnych lub też kandydaci na ich posiadaczy. Wywierali oni wpływ na miejscowych właścicieli gruntów, roztaczając przed nimi perspektywy wspaniałych korzyści pod warunkiem ograniczenia represyjności władz parkowych. Bardzo pouczający jest tu spór o zagospodarowanie terenów Wigierskiego Parku Narodowego (Szkiruć 2005).

Głównymi celami istnienia parków były, zgodnie z ustawą i stosowaną praktyką, zadania ochrony przyrody oraz badania naukowe. W myśl tych przepisów ochrona przyrody była zadaniem rządu, a samorządy miały w stosunku do niej niewielkie uprawnienia. Takie rozwiązania były, co gorsza, popierane przez dużą część naukow-

³⁴² Dla prywatnych właścicieli gruntów położonych w obrębie parków istotne było wprowadzenie strefy ochrony krajobrazowej (oprócz stref ochrony ścisłej i czynnej), w której można było wprowadzić w planach ochrony bardziej liberalne zasady ochronne

³⁴³ Dotyczy to także zmian w użytkowaniu posiadanych gruntów. Np. sporny jest problem działek parcelowanych na cele budowlane w okresie międzywojennym w okolicach Warszawy, a pod koniec lat czterdziestych samowolną decyzją władz zamienionych na działki leśne. Tereny te częściowo włączone zostały do Kampinoskiego Parku Narodowego, a częściowo do Mazowieckiego Parku Krajobrazowego. Obecnie część właścicieli żąda prawa swobodnego dysponowania nimi, co koliduje z gospodarką leśną i ochroną przyrody.

ców zajmujących się ochroną przyrody, a także przez większość organizacji pozarządowych, co pogarszało sytuację, gdyż w większości lokalnych społeczności zaczęło wytwarzać się przekonanie, że ochrona przyrody jest realizowana w imię interesów małych grupek naukowców i działaczy ekologicznych. Paradoxem były sytuacje, gdy nawet organizacje ekologiczne lansujące koncepcję IUCN Parks for life, w konkretnych przypadkach całkowicie negowały prawa społeczności lokalnych do współudziału w podejmowaniu jakichkolwiek decyzji, dotyczących zagospodarowania przestrzennego w obrębie obiektów chronionych i ich stref ochronnych.

Z kolei społeczności lokalne odmawiały zgody na tworzenie nowych obiektów chronionych, czy też stref ochronnych dla obiektów istniejących. Głośny był swego czasu spór o utworzenie Parku Narodowego Borów Tucholskich (Wodzikowski 2005), czy też spór o utworzenie Turnickiego Parku Narodowego. Odmawiano też uzgadniania planów przestrzennego zagospodarowania, a także innych dokumentów. W najbardziej drastycznych przypadkach wysuwano żądania likwidacji obiektów chronionych w całości lub części. Doszło na tym tle do szeregu incydentów, szczególnie ostrych tam, gdzie w grę wchodziła prywatna własność na terenie parku. Żądano jej zwrotu lub też natychmiastowych rekompensat finansowych, na co w budżecie państwa nie było pieniędzy. Silne konflikty miały również miejsce tam, gdzie ochroną były objęte (lub też miały być objęte) tereny należące do Skarbu Państwa. Społeczności lokalne żądały pewności, by pewne tradycyjne formy użytkowania np. lasów państwowych przez ludność były im gwarantowane, czego w świetle istniejącego wtedy prawa administracja nie była w stanie uczynić. Nie rozumiano też, że sam park może dawać inne możliwości zarobkowania, wywoływać pozytywne dla społeczności lokalnych procesy gospodarcze, choćby poprzez większe zainteresowanie turystów danym terenem.

Za pozytywny fakt w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych należy uznać powołanie stowarzyszenia gmin, na których terenie znajdują się parki narodowe³⁴⁴. Stowarzyszenie to nie negowało konieczności istnienia parków narodowych, ale uważało, że niezbędny jest dialog dotyczący współpracy między społecznościami lokalnymi a parkami.

W roku 2000 znowelizowana została ustawa o ochronie przyrody. M.in. wprowadzono zasadę uzyskiwania zgody samorządów na organizowanie nowych obszarów chronionych oraz zapewniono udział przedstawicieli społeczności lokalnych w ciałach doradczych i nadzorujących funkcjonowanie obszarów chronionych. Uregulowano też problemy własności prywatnej.

Wprowadzenie tych przepisów odbywało się w atmosferze ożywionych sporów. Z jednej strony administracja wprowadzająca zmiany była oskarżana przez samorządy o opieszałość w ich wprowadzaniu oraz próby oszukania społeczności lokalnych. Z drugiej strony wspomniana część ekspertów i organizacji pozarządowych oskarżała inicjatorów zmian o działania zmierzające do obniżenia rangi parków narodowych i zagrażające ich przyrodzie. O atmosferze tych sporów niech świadczy przykład, że takim działaniem zagrażającym przyrodzie miał być fakt, że do rad parków – orga-

³⁴⁴ Stowarzyszenie Samorządów Polskich Współdziałających z Parkami Narodowymi z siedzibą w Mosinie, istnieje od 1999 roku i zrzesza 20 gmin, w których administracyjnych granicach znajdują się parki narodowe (Samorządy i ich stowarzyszenia 2002).

nów doradczych dyrektorów parków, bez kompetencji decyzyjnych – wprowadzono przedstawicieli władz lokalnych³⁴⁵!

Przystępując do reformy prawa ochrony przyrody w Polsce, administracji przyświecały następujące cele:

- doprowadzenie do pozytywnego nastawienia społeczności lokalnych do obszarów chronionych, a zwłaszcza parków narodowych;
- zmiana przepisów prawa ochrony przyrody tak, by były one zgodne z innymi przepisami państwowymi, a zwłaszcza dotyczącymi samorządów terytorialnych i prawa własności.

W ramach nowelizacji prawa ochrony przyrody zaproponowano Sejmowi przyjęcie przepisów, które:

- zapewniałyby udział przedstawicieli społeczności lokalnych w ciałach doradczych w zakresie ochrony przyrody;
- wprowadzałyby zasadę akceptacji przez samorządy terytorialne planów powoływania nowych obszarów chronionych lub ich powiększania;
- stworzyłyby możliwości wzajemnego uzgadniania planów zagospodarowania przestrzennego przez samorządy gminne i zarządy parków narodowych;
- bezwzględnie przestrzegałyby prawa do własności prywatnej, która może być włączona w granice parków narodowych za zgodą właścicieli lub też za odpowiednim odszkodowaniem;
- ponieważ w Polsce nie zbiera się podatków gminnych od terenów objętych ochroną przyrody, wprowadziłyby zasadę rekompensat dla gmin z budżetu państwa za utracone z tego tytułu wpływy;
- wprowadziłyby w obrębie parków narodowych możliwość wyznaczania stref ochronnych o umiarkowanym reżimie (tzw. ochrona krajobrazowa), w których dozwolone byłyby pewne tradycyjne formy użytkowania zasobów przyrodniczych przez społeczności lokalne, jak popularne w Polsce zbieranie grzybów i leśnych owoców lub też, na terenach prywatnych – ekologiczne rolnictwo.

W trakcie procedowania nowych przepisów w Sejmie powołana została komisja składająca się z ekspertów prawnych i przyrodników, przedstawicieli organizacji społecznych oraz przedstawicieli samorządów, na których terenie istnieją parki narodowe. Ostatecznie poparto koncepcję zmian w przepisach ochrony przyrody, a parlament uchwalił nową ustawę. Zasady te zostały zachowane również w kolejnej ustawie o ochronie z kwietnia 2004 roku.

Omawiane przepisy wprowadzane były przy protestach ich przeciwników, którzy przepowiadali katastrofę w ochronie przyrody w Polsce³⁴⁶, proces likwidacji parków

³⁴⁵ Przyczyną wielu konfliktów był niewielki udział społeczeństwa oraz władz lokalnych w pracach koncepcyjnych dotyczących tworzenia i zagospodarowania, a także zarządzania. Obszary chronione traktowane były przez społeczności lokalne jako „ciało obce”, eksterytorialne w stosunku do jednostki administracyjnej, na której się znajdują.

³⁴⁶ Na szczęście rzeczywistość okazała się zupełnie inna. W rezultacie wprowadzonego prawa szereg konfliktów wygasło. Pojawiły się nawet wnioski od społeczności lokalnych w sprawie powołania nowych obszarów chronionych. W ten sposób w roku 2001 powstał najnowszy polski park narodowy Ujście Warty.

narodowych i brak możliwości ich rozwoju, a także komercjalizację przyrody w Polsce. Jak pokazuje praktyka „nowy duch” zawarty w ustawie w znacznym stopniu przyczynia się do ograniczenia konfliktów między koniecznością ochrony przyrody a interesami społeczności lokalnych. Przykładem może być regulacja w zakresie tworzenia parków narodowych i udziału w tym społeczności lokalnych:

„Art. 10. 2. Utworzenie parku narodowego, zmiana jego granic lub likwidacja może nastąpić po uzgodnieniu z właściwymi miejscowo organami uchwałodawczymi jednostek samorządu terytorialnego³⁴⁷...”.

Z kolei artykuł 98 cytowanej ustawy stwierdza, że w skład rady naukowej parku winni wchodzić przedstawiciele właściwych terytorialnie samorządów gminnych oraz sejmików wojewódzkich.

Prawa właścicieli prywatnych oraz innych niż Skarb Państwa osób prawnych zagwarantowane są w art. 7 ustawy o ochronie przyrody, gdzie w ust. 2 mówi się, że objęcie tych terenów granicami parku narodowego lub rezerwatu: „...następuje za zgodą właściciela, a w razie braku jego zgody – w trybie wywłaszczenia określonym w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami”.

Podobne ustalenia zostały wprowadzone do ustawy w odniesieniu do innych obszarów chronionych. Również przepisy prawne wprowadzane w Polsce w ramach przyjmowania do naszego prawa regulacji prawnych UE, takich jak prawo o dostępie społeczeństwa do informacji o środowisku i udziału w procedurach administracyjnych, dały społecznościom lokalnym poczucie wpływu na funkcjonowanie obszarów chronionych. W wielu regionach Polski opracowywane są plany rozwoju zgodne z zasadą zrównoważonego rozwoju, co pozwala na wprowadzenie mechanizmów równowagi między potrzebą ochrony najcenniejszych przyrodniczych walorów, a koniecznością rozwoju lokalnego, przez wskazanie na najwłaściwsze formy gospodarowania.

Wspomnieć należy o problemie zachowania tożsamości kulturowej w obrębie obszarów chronionych. Wartości kulturowe, jako jedna z wartości dla których tworzone są parki narodowe, wymienione są w art. 8 ustawy o ochronie przyrody. To samo dotyczy rezerwatów w ustępie 1 art. 13 ustawy, a także w art. 15, ust. 1 dotyczącym parków krajobrazowych. Co prawda walory kulturowe nie są definiowane przez ustawę, ale należy przyjąć, że chodzi tu o zabytki historyczne, obiekty kultu religijnego, obiekty służące tradycyjnemu użytkowaniu obszaru objętego ochroną. Część z nich stanowi historyczną i kulturową spuściznę całego narodu, jak np. Orle Gniazda, czyli zamki w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych. Inne – jak np. elementy zagospodarowania turystycznego czy militarnego w Parku Narodowym Gór Stołowych, czy obiekty sakralne na Śnieżce w Karkonoskim Parku Narodowym, stanowią pamiętkę skomplikowanej przeszłości tych ziem. Jeszcze inne, jak pozostałości osadnictwa górali rusińskich w Bieszczadach czy Magurskim Parku Narodowym są elementami tożsamości kulturowej Łemków i Bojków. Dla górali Skalnego Podhala czy też Pienin takim ważnym elementem ich tożsamości kulturowej są zabytki pasterstwa górskiego (jak np. szałaszy, koszary i in.). Dlatego też zgoda na zachowanie zabytków

³⁴⁷ Niepokoić natomiast może inicjatywa z 2010 roku Greenpeace i kilku innych organizacji ekologicznych zmierzających do usunięcia tego zapisu. Byłoby to niezgodne z istniejącymi przepisami dotyczącymi samorządu terytorialnego, a także wbrew międzynarodowej praktyce w zakresie współpracy między administracją ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi, o czym wspomniano już powyżej (np. rozdział 5.3).

etnograficznych, dostęp do miejsc kultury religijnej i swoboda w ich użytkowaniu lub prawo do wykonywania pewnych czynności, jak np. tzw. wypasu kulturowego owiec, czy też tradycyjnych wpływów tratwami przez przełom Dunajca są traktowane przez społeczności lokalne jako ważne elementy prawidłowego funkcjonowania obszarów chronionych.

9.2.3. Organizacje pozarządowe jako forma aktywności społecznej na rzecz obszarów chronionych

Jak już wspomniano, początki organizowania się społeczeństwa polskiego na rzecz ochrony przyrody sięgają XIX wieku. W latach dwudziestolecia międzywojennego energicznie na rzecz tworzenia obszarów chronionych działały takie organizacje jak Liga Ochrony Przyrody, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie czy też Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Na pamięć zasługuje ofiarność społeczeństwa polskiego, które w okresie międzywojennym za pośrednictwem istniejącej od 1928 roku Ligi Ochrony Przyrody i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego zebrało pokaźne środki, pozwalające na wykup terenów pod rezerwaty przyrody, czy też pod przyszły Park Narodowy w Tatrach. W latach dwudziestych z inicjatywy Władysława Szafera PTT wystąpiło z pomysłem założenia Asocjacji Słowiańskich Towarzystw Turystycznych, której celem było m.in. utworzenie w Karpatach sieci parków narodowych.

Także po drugiej wojnie organizacje społeczne, choć z pewnymi ograniczeniami, wynikającymi z braku swobody organizowania się społeczeństwa w PRL, również działały na rzecz ochrony środowiska. Trudno nie doceniać działań takich organizacji jak LOP czy PTTK, a zwłaszcza ich terenowych kół i oddziałów, na rzecz ochrony przyrody, ich udziału w inicjatywach mających na celu tworzenie nowych obiektów chronionych³⁴⁸. Jednak rozkwit pozarządowych ruchów ekologicznych rozpoczął się równoległe z przemianami politycznymi w latach osiemdziesiątych. Wtedy to rozpoczęło działalność wiele organizacji, które miały wśród swoich celów działania na rzecz ochrony środowiska, łamiąc przy okazji monopol państwa w tej materii. Pierwszą organizacją, która powstała jeszcze w okresie Pierwszej Solidarności był Polski Klub Ekologiczny. Założony został w Krakowie jako ruch obywatelski mający na celu walkę o poprawę stanu środowiska w tym mieście. Bardzo szybko powołano szereg oddziałów Klubu, który stał się organizacją ogólnopolską. Już w latach osiemdziesiątych rozpoczęła działalność w ramach Klubu Sekcja Parków Narodowych³⁴⁹. W latach osiemdziesiątych liczne inicjatywy w zakresie ochrony środowiska wykazywały takie organizacje, jak ruch pacyfistyczno-ekologiczny „Wolność i Pokój” oraz różne ugrupowania anarchistyczne występujące jako Federacja Anarchistyczna. Do najważniejszych, prowadzonych przez te grupy, należy zaliczyć protesty przeciwko zabudowie urządzeniami radio-telekomunikacyjnymi Góry Ślęży na terenie Ślężańskiego Parku Krajobrazowego czy też akcję „Tama tamie”, wymierzoną przeciwko budowie zapory na Dunajcu.

³⁴⁸ Podkreślić należy istotną rolę, jaką odgrywały te organizacje w szerzeniu świadomości ekologicznej, zwłaszcza wśród młodzieży i turystów. Wydawnictwa LOP z miesięcznikiem „Przyroda Polska” na czele poświęcały wiele uwagi sprawom obszarów chronionych. Również PTTK popularyzowało te zagadnienia. Np. wydawnictwo PTTK „Kraj” już na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych rozpoczęło wydawanie serii monografii turystycznych parków krajobrazowych.

³⁴⁹ Jej założycielem i długoletnim przewodniczącym był zmarły w 2007 roku Jerzy Sawicki, współorganizator wielu akcji społecznych na rzecz ochrony gór.

Współcześnie istnieje wiele organizacji, które działają na rzecz ochrony przyrody. Wśród nich można znaleźć duże ogólnopolskie organizacje, ale i takie, które koncentrują się na lokalnych problemach. Są organizacje, które zajmują się wszystkimi aspektami ochrony środowiska i takie, które koncentrują się na problemach obszarów chronionych.

Wśród najważniejszych organizacji należy wymienić Ligę Ochrony Przyrody, działającą zarówno w skali ogólnopolskiej, jak i przez swe koła terenowe w sprawach dotyczących konkretnych obszarów. Wspomniane już także PTTK działa przez Komisję Ochrony Przyrody przy Zarządzie Głównym i przy poszczególnych oddziałach Towarzystwa. Ciekawą akcją PTTK jest przyznawanie odznaki turystycznej Turysta Przyrodnik osobom spełniającym wymagane warunki, m.in. wykazanie się odpowiednią wiedzą oraz zwiedzenie wyznaczonej liczby obiektów chronionych. Klub Ekologiczny poprzez swoją Sekcję Parków Narodowych współdziała w realizacji szeregu projektów na rzecz ochrony przyrody, z inicjatywy Sekcji ukazało się wiele publikacji. Sekcja szczególnie zaangażowana była w budowanie klimatu współpracy wokół Babiogórskiego Parku Narodowego. I tak, we współpracy z Fundacją Partnerstwo dla Środowiska zainicjowała działalność Grupy Partnerskiej Łączy nas Babia Góra. Współuczestnikami tej grupy są samorządy terytorialne, Babiogórski Park Narodowy i in. Celem jest z jednej strony promowanie regionu, organizowanie konkursu na lokalne produkty (m.in. usługi gastronomiczne i hotelarsko-turystyczne) promujące Babią Górę, gdzie nagrodą jest prawo używania odznaki Łączy nas Babia Góra. Innym celem jest ochrona przyrody babiogórskiej m.in. przez szerzenie edukacji na temat jej walorów i zasad ochrony³⁵⁰. Podobną działalność od końca lat osiemdziesiątych prowadzi Porozumienie Zielone Płuca Polski, które jest oryginalnym porozumieniem samorządów północno-wschodniej Polski³⁵¹. Celem jest promowanie rozwoju tego makroregionu w duchu zrównoważonego rozwoju, a także ochrona przyrody ze szczególnym uwzględnieniem obszarów chronionych. Również tutaj przyznawane są odznaki Zielone Płuca Polski dla produktów i firm promujących tę ideę. Porozumienie organizuje liczne imprezy promujące obszary chronione regionu oraz odpowiedzialną turystykę w ich obrębie³⁵².

Spośród ważnych organizacji ogólnopolskich wymienić należy OTOP – Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków. Organizacja ta zrzesza amatorów ornitologów, a także wysokiej klasy ekspertów. Działa m.in. na rzecz tworzenia i ochrony obszarów, szczególnie istotnych z punktu widzenia ochrony ptaków. Z udziałem OTOP projektowano w Polsce sieć Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków³⁵³. PTOP – Polskie (d. Północnopodlaskie) Towarzystwo Ochrony Ptaków również działa na rzecz ochrony ptaków. Jedną z ciekawszych form tej działalności jest tworzenie społecznych tere-

³⁵⁰ Szczegółowe informacje na temat tej inicjatywy można znaleźć na stronie internetowej Centrum Partnerstwa Środowiskowego „Dialog” pod adresem www.dialogspoleczny.pl

³⁵¹ Pomysłodawcą Zielonych Płuc Polski, a obecnie dyrektorem Biura Porozumienia jest działacz PTTK i LOP Krzysztof Wolfram.

³⁵² Z inicjatywy Porozumienia prowadzana jest współpraca między francuskimi parkami regionalnymi a obszarami chronionymi regionu Zielonych Płuc Polski. Wydano szereg materiałów jak np. Rozwój regionalny w oparciu o obszary chronione Francji i Polski (Passaris 2001).

³⁵³ Między innymi podstawą tej koncepcji był projekt chronionych siedlisk ptaków, opublikowanych w książce pod red. Gromadzkiego 1994.

nów chronionych. Towarzystwo na podstawie kupna lub dzierżawy zarządza ochroną przyrody na powierzchni ok. 1200 ha³⁵⁴. Podobną działalność w postaci tworzenia społecznych form obszarów chronionych prowadzi Stowarzyszenie na Rzecz Wybrzeża EUCC-PL (sekcja polska Europejskiej Unii Ochrony Wybrzeża). Stowarzyszenie zarządza kilkoma obszarami nad Zalewem Szczecińskim, gdzie prowadzi m.in. działalność edukacyjną na rzecz młodzieży (Olszewska-Torbé 2005). Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody „Salamandra” oprócz bardzo ożywionej działalności w zakresie ochrony gatunkowej czy też edukacyjnej za pośrednictwem wydawnictw oraz specjalnego portalu internetowego zarządza społeczną ostoją przyrody Stawy Kiszowskie³⁵⁵. Bardzo zasłużone dla ochrony przyrody jest Lubuskie Towarzystwo Przyrodników. M.in. dzięki akcji prowadzonej wraz WWF przez działaczy tej organizacji udało się w sposób bezkonfliktowy powołać Park Narodowy Ujścia Warty.

Bardzo aktywną organizacją jest Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot³⁵⁶. Od wielu lat działa ona czynnie na rzecz obszarów chronionych, m.in. poprzez organizowanie czy też współudział w protestach przeciwko działaniom na ich terenie, które wzbudzały sprzeciw aktywistów społecznych. Tak było w przypadku akcji na rzecz objęcia ochroną całej Puszczy Białowieskiej, czy też sprzeciwu przeciwko modernizacji kolejki na Kasprowy Wierch. Jak już wspomniano, stowarzyszenie prowadzi także bardzo ożywioną działalność wydawniczą. Wśród działań na rzecz obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych należy wymienić szczególne zainteresowanie Pracowni negatywnymi aspektami zagospodarowania turystycznego (a zwłaszcza narciarskiego) Karpat. Bardzo ciekawą inicjatywą jest akcja Dzika Polska, czyli koncepcja szczególnej ochrony obszarów Polski, na których przyroda zachowała jak najwięcej cech pierwotnych. Mapa tych miejsc jest publikowana na witrynie Pracowni, a także zamieszczona w Roczniku Ochrony Środowiska (GUS 2002). Inicjatywie tej towarzyszy akcja Strażnicy Dzikich Miejs³⁵⁷. Organizacje społeczne wiążą się dla koordynacji różnych akcji. Jednym ze starszych tego rodzaju porozumień jest działająca na rzecz ochrony przyrody Puszczy Białowieskiej oraz rozszerzenia parku narodowego na całą jej polską część Koalicja Białowieska. Z kolei Koalicja Ratujmy Karpaty zrzesza m.in. Polski Klub Ekologiczny, Ligę Ochrony Przyrody, Pracownię na Rzecz Wszystkich Istot, Federację Zielonych i PTTK w działaniach na rzecz ochrony i przyjaznego przyrodzie zagospodarowania Karpat. W ramach tej działalności opracowano społeczny raport dotyczący głównych konfliktów między przyrodą a zagospodarowaniem turystycznym – zwłaszcza narciarskim. Szereg z tych organizacji działa także w ramach Inicjatyw na Rzecz Euroregionu Karpackiego (CERI – Carpathian Ecoregion Initiative). Jest to inicjatywa partnerska kilkudziesięciu organizacji z krajów regionu karpackiego, współpracujących w ramach Karpacko-Dunajskiego Programu WWF na rzecz ochrony różnorodności biologicznej Karpat, edukacji ekologicznej, zagospodarowania turystycznego i in. W Polsce działają także inne organizacje międzynarodowe. Greenpeace jest organizacją zaangażowaną m.in. w obronę doliny rzeki Rospudy przed jej przecięciem obwodnicą Augustowa. Działająca w Polsce Fundacja WWF

³⁵⁴ Szczegóły na stronie internetowej PTOp pod adresem www.ptop.org.pl

³⁵⁵ Przyczynkiem do problematyki form społecznej ochrony przyrody jest opracowanie Kaczyńskiej 1997.

³⁵⁶ Organizacja ta powstała w Bielsku-Białej, m.in. z inicjatywy architekta Janusza Korbela.

³⁵⁷ Blższe informacje na temat tej działalności znajdują się na witrynie Pracowni – www.pracownia.org.pl

współpracuje wraz z szeregiem innych organizacji przy projektowaniu w Polsce Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Była też aktywna w działaniach na rzecz obszarowej ochrony w dolinie Odry, na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego oraz Białowieskiego Parku Narodowego. Organizacjami o charakterze eksperckim zainteresowanymi problematyką obszarów chronionych są Polski Komitet Narodowy IUCN oraz Instytut na Rzecz Ekorozwoju. Ta ostatnia organizacja zaangażowała się m.in. w działania wspomagające rozwój sieci Natura 2000, m.in. przez propagowanie różnych przyjaznych środowisku form gospodarowania na tych obszarach ze szczególnym uwzględnieniem turystyki.

W 2009 roku Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju wystąpiła z inicjatywą pod nazwą Strażnicy Natury 2000 – monitoring naruszeń przyrodniczych stanu siedlisk i gatunków, w ramach której można zgłaszać naruszenia stanu istniejących i potencjalnych obszarów sieci Natura 2000 w obrębie województw dolnośląskiego, wielkopolskiego, lubuskiego i opolskiego (www.natura2000.pl).

Nietypową organizacją jest Stowarzyszenia Gmin Współdziałających z Parkami Narodowymi. Jest to ugrupowanie reprezentujące 20 gmin, na których terenach położone są parki narodowe. Jego celem jest reprezentowanie interesów tych gmin wobec władz ochrony przyrody, działania na rzecz promowania regionów w których leżą parki, rozwój turystyki we współpracy z kierownictwem parków i in.

Ciekawą inicjatywą jest ruch wolontariuszy na rzecz parków narodowych. Np. Tatrzański Park Narodowy zaprasza ochotników do wspomagania pracowników Parku w sezonie letnim. Ludzie ci pracują pod kierownictwem personelu parkowego bez wynagrodzenia, co najmniej tydzień, mając zapewniony nocleg w obiektach parkowych.

W Polsce istnieje obecnie co najmniej kilkaset organizacji pozarządowych i bardzo trudno jest wymienić wszystkie, które w swej działalności zainteresowane są problematyką obszarów chronionych³⁵⁸. Jednak można przyjąć, że prezentowane wyżej przykłady reprezentują typowe formy działań polskich organizacji społecznych w tym zakresie.

Działalność organizacji pozarządowych na rzecz obszarów chronionych ma swoje podstawy prawne. I tak już w ustawie z 2001 roku Prawo ochrony środowiska przewidziano szereg procedur dotyczących decyzji w zakresie ochrony środowiska, w których zapewniona musi być partycypacja społeczna, a także zapewniony dostęp do informacji na ten temat. Szczególnie dotyczyło to postępowania w zakresie ocen oddziaływania na środowisko.

Z kolei ustawa z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody przewiduje obecność przedstawicieli organizacji społecznych w ciałach doradczych, takich jak Państwowa Rada Ochrony Przyrody, Regionalne Komisje Ochrony Przyrody, rady naukowe parków narodowych, rady parków krajobrazowych. Ustawa ta umożliwia także udział organizacji w postępowaniu związanym z tworzeniem i rozszerzaniem obszarów chronionych. Obecnie zagadnienia udziału społeczeństwa w procedurach dotyczących środowiska wyłączono do osobnej ustawy³⁵⁹ z dnia 5 września 2008 r. o udo-

³⁵⁸ W roku 2004 Ministerstwo Środowiska wydało informator na temat organizacji zajmujących się edukacją ekologiczną (Przewodnik po wybranych...).

³⁵⁹ Podobna ustawa obowiązywała w Polsce w roku 2001, później została ona włączona do ustawy z 2001 Prawo ochrony środowiska. Rozwiązania takie zostało wymuszone wówczas stanowiskiem UE, że nasze prawo w zakresie partycypacji społecznej jest niezgodne

stępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Z ustawy tej wynika prawo każdego do uzyskania informacji o środowisku i obowiązki władz w zakresie udostępnienia takich informacji. Obowiązujące przepisy pozwalają społeczeństwu na udział w takich procedurach, jak:

- plany, programy, strategie i polityki wymagające ocen oddziaływania na środowisko;
- podejmowanie decyzji dotyczących przedsięwzięć wymagających raportu o oddziaływaniu na środowisko;
- zintegrowane pozwolenia ekologiczne;
- zewnętrzny plan ratunkowy na wypadek awarii przemysłowej;
- decyzje wg ustawy o GMO.

Udział społeczeństwa może przybierać następujące formy:

- zapoznanie się z dokumentacją sprawy oraz złożenie uwag i wniosków;
- złożenie uwag i wniosków, które powinny być rozpatrzone przez właściwy organ;
- zapoznanie się z podjętymi rozstrzygnięciami;
- udział w publicznej rozprawie administracyjnej.

Ze wspomnianej już ustawy z 2008 roku wynikają znaczne uprawnienia organizacji pozarządowych (wg ustawy – „ekologicznych”), które mogą uczestniczyć w postępowaniu na prawach stron, a odwołania od decyzji mogą składać nawet wtedy, gdy nie brały one udziału w postępowaniu od początku.

Aktualnie obowiązujące przepisy dają duże uprawnienia społeczeństwu, a zwłaszcza ekologicznym organizacjom pozarządowym, we wszystkich procedurach związanych z funkcjonowaniem systemu obszarów chronionych w naszym kraju.

9.2.4. Konflikty interesów wokół obszarów chronionych

Sprzeczne interesy różnych grup społecznych w zakresie zagospodarowania i użytkowania terenów chronionych wywołują liczne konflikty. Poniżej przedstawiono kilka z nich. Ich analiza z pewnością pozwoli na wyciągnięcie odpowiednich wniosków dla uniknięcia w przyszłości sytuacji, grożących przyrodzie dewastacją lub antagonizujących wobec idei ochrony przyrody liczne grupy społeczeństwa.

Pierwszy „nowoczesny” konflikt wokół ochrony przyrody miał miejsce w połowie lat trzydziestych XX w., kiedy to powstała koncepcja narciarskiego zagospodarowania gór polskich. Sztandarowym obiektem w tych planach była kolejka linowa na Kasprowy Wierch. Gdy w 1936 roku została ona oddana do użytku jako pierwszy tego typu obiekt w Polsce, wywołało to lawinę protestów ze strony części środowisk turystycznych (zwłaszcza skupionych w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim), a także przyrodników i intelektualistów. Na znak protestu podała się do dymisji cała Państwowa Rada Ochrony Przyrody – wielce czcigodne ciało działające przy ówczesnym Ministrze Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, który odpowiadał za ochronę przyrody. Gromy sypały się na głównego promotora budowy kolejki Aleksandra Bobkowskiego, niegdyś zawodnika narciarskiego, a w latach trzydziestych wicemi-

z prawem unijnym. Nowe prawo umożliwiło nam uruchomienie procedur programu ISPA.

nistra komunikacji odpowiedzialnego m.in. za turystykę. Ta niestępcza aktywna w promowaniu rozwoju nowoczesnego biznesu turystycznego w Polsce postać, w opinii miłośników gór stała się „czarnym ludem” i przyczyną wszelkiego zła. Faktem jest, że przy budowie kolejki naginano prawo, m.in. w obliczu planowanego utworzenia w Tatrach parku narodowego, a lansowany przy okazji model turystyki masowej i ułatwionej znacznie odbiegał od ówczesnej polskiej tradycji w tym zakresie. Z drugiej strony kolejka, której głównym celem było udostępnienie narciarskich terenów Kasprowego Wierchu, od początku cieszyła się wielkim zainteresowaniem Polaków. Już w pierwszym roku istnienia kolejka (której głównymi akcjonariuszami były PKP i Stocznia Gdańska) przewiozła prawie 120 tysięcy pasażerów³⁶⁰.

Po raz drugi do spięcia między działaczami ochrony przyrody a zwolennikami ułatwionej turystyki w Tatrach doszło przy okazji bezprawnej budowy tzw. „ceprostrady”, szlaku turystycznego wiodącego z Morskiego Oka na Szpiglasową Przełęcz, oraz ujawnienia planów dalszego przedłużenia jej do Kasprowego Wierchu i rozbudowy urządzeń na Kasprzym Wierchu (hotel, obserwatorium, ścieżka na Świnicę). Wydarzyło się to w okresie działania Komisji Organizacyjnej ds. Parku Narodowego i wbrew różnym wcześniejszym ustaleniom, dającym prawo ostatecznej decyzji co do gospodarowania w Tatrach właśnie PROP. Wtedy po raz wtóry ustąpił prof. Szafer, a wraz z nim cała Państwowa Rada Ochrony Przyrody. PTT wraz z Ligą Ochrony Przyrody poparło stanowisko PROP i wytoczyło proces PZN, który firmował budowę „ceprostrady”, o bezprawne działania na gruncie nienależącym do Towarzystwa³⁶¹. Proces ten PTT wygrało. O tym starym sporze należy pamiętać, ponieważ w nim ujawniły się podstawowe, ścierające się i dziś koncepcje zagospodarowania gór. Niezależnie od oceny racji poszczególnych stron ówczesnego sporu warto odnotować bezkompromisową postawę wybitnych osobistości tworzących PROP; broniąc swego stanowiska, zrezygnowali w ostateczności z członkostwa w tej wpływowej wówczas organizacji.

W ostatnim ćwierćwieczu XX wieku oraz w pierwszych latach obecnego stulecia w kilku miejscach naszego kraju ujawniły się konflikty między ochroną przyrody a koncepcjami zagospodarowania i użytkowania obszarów chronionych.

Pod koniec lat siedemdziesiątych, w kontekście pozornego dobrobytu epoki Gierka, rzucono pomysły rozbudowy infrastruktury narciarskiej w polskich górach, która w zasadzie ograniczała się wtedy do kilku miejsc w Tatrach, Karkonoszach i w Beskidzie³⁶². Działacze narciarscy, zapatrzeni na rozwój masowego narciarstwa w Eu-

³⁶⁰ Prawdziwy jej rozwój nastąpił po II wojnie światowej. Obecnie przewozi ona ok. 600 tysięcy pasażerów rocznie w obie strony. Oznacza to, że dzięki Polskim Kolejom Linowym co roku na szczyt Kasprowego staje od 300 do 400 tysięcy turystów z których część opuszcza go na piechotę lub zimą – na nartach. Oblicza się, że w ciągu 70 lat istnienia z kolejki skorzystało ponad 35 milionów pasażerów. Nic dziwnego, że ten niezbyt ważny szczyt stał się w opinii masowej niemal narodową górą Polaków, symbolem Tatr, Zakopanego i narciarstwa.

³⁶¹ Chodziło o to, że duża część terenów, przez który miał przebiegać nowy szlak turystyczny została wcześniej wykupiona ze środków PTT, w ramach działań przygotowawczych do ich ochrony.

³⁶² W latach sześćdziesiątych, Eryk Porąbka, jeden z ówczesnych ministrów górnictwa, zapalony narciarz, przekonał władze, że narciarstwo jest znakomitą formą rekreacji dla górników. W związku z tym administracja górnictwa węgla wybudowała szereg wyciągów i ośrodków narciarskich w Beskidzie Śląskim i Żywieckim (tzw. Górnicze Ośrodki Narciarskie). W trakcie ich realizacji doszło do licznych nadużyć i naruszeń prawa własności. Wymienić tu należy nierozstrzygnięty do roku 2008 konflikt między

ropie Zachodniej rzucili hasło budowy nowoczesnej stacji narciarskiej, tzw. drugiego Zakopanego. Początkowo wskazano na maszyn Śnieżnika Kłodzkiego, jako miejsce idealne do budowy takiego ośrodka obliczonego na 20 – 40 tysięcy wypoczywających. Planowano budowę kolejek linowych i licznych wyciągów a także tras narciarskich, co wymagałoby poważnych prac ziemnych. Realizacja przedsięwzięcia kolidowałaby z ochroną przyrody na tym terenie – znajduje się tam Śnieżnicki Park Krajobrazowy, rezerwat Śnieżnik Kłodzki, Puszcza Śnieżnej Białki i kilka innych. Na szczęście szczegółowe analizy przyrodniczo-techniczne, a także kryzys ekonomiczny państwa wykluczyły pomysł realizacji Drugiego Zakopanego w Kotlinie Kłodzkiej. Kilka lat później pomysł odżył, tym razem wsparty akcją telewizyjno-prasową Kolorowy Zawrót Głowy, w Bieszczadach, w dolinie Wołosatki. Tym razem kompleksowo miał być zagospodarowany narciarsko maszyn najwyższego bieszczadzkiego szczytu – Tarnicy. Co prawda drugiego Zakopanego, ani nawet jednego wyciągu, w tym miejscu na szczęście nie zrealizowano, ale „udał się” inny pomysł uproduktywnienia Bieszczadów. Była to budowa, wbrew wszelkim racjom przyrodniczym a także rozsądkowi ekonomicznemu, kilku wielkich ferm zwierzęcych należących do ówczesnego potentata branży spożywczej „Igłopolu”. Jedną z nich stanęła w Wołosatym. W kilka lat później cały interes (razem z ustrojem) zbankrutował, a problem jak pozbyć się wielkich hal hodowlanych pozostawiono Bieszczadzkiemu Parkowi Narodowemu. Cała ta sprawa od połowy lat siedemdziesiątych bulwersowała opinię publiczną. Zagrożone było funkcjonowanie parku narodowego w Bieszczadach. Protestowali przyrodnicy, działacze turystyczni. Bardzo aktywni w ochronie koncepcji tych gór jako ostoji przyrody i odpowiedzialnej turystyki byli studenci³⁶³. Zwolennicy intensywnego zagospodarowania gór mieli silne wsparcie ze strony władz centralnych. Inwestycjom w dolinie Wołosatki patronował osobiście ówczesny minister spraw wewnętrznych Czesław Kiszczak, który wysłał podległe mu oddziały wojsk wewnętrznych, by wzięły czynny udział w poskromieniu przyrody bieszczadzkiej³⁶⁴. Na szczęście upadek komunizmu zakończył to szaleństwo, ale ten nieco już zapomniany konflikt jest chyba przykładem najbardziej brutalnej i bezsensownej ingerencji w przyrodę otoczenia obszaru chronionego.

Słynny był spór wokół budowy zapory na Dunajcu na wysokości Niedzicy. Z początku protestowali naukowcy i działacze turystyczni, którzy w planowanej inwestycji, oprócz zmian w krajobrazie i zagrożenia walorów kulturowych doliny Dunajca, widzieli bardzo poważne zagrożenia dla przyrody Pienin. Protest radykalizował się pod koniec lat osiemdziesiątych, kiedy to do głosu doszły organizacje pozarządowe a w tym ruch pacyfistyczno-ekologiczny „Wolność i Pokój” i Federacja Anarchistyczna. Głośna była wtedy ich akcja „Tama tamie”, polegająca m.in. na fizycznej blokadzie przez demonstrantów budowy. Wobec jej znacznego już zaawansowania i argumentów za budową części ekspertów (zapora jako czynnik chroniący przed powodziami),

właścicielami gruntów a operatorami wyciągów w Szczyrku, czy też spór o narciarską ingerencję w obszarze rezerwatu na szczycie Pilska.

³⁶³ Historie sporu o koncepcje zagospodarowania i ochrony Bieszczadów opisali Michałowski i Rygielski (1979).

³⁶⁴ M.in. przy pomocy materiałów wybuchowych niwelowano tereny pod pastwiska tuż koło cennego rezerwatu torfowiska wysokiego Wołasate – szerzej „Gospodarka Bieszczad”, Internetowa Brama w Bieszczady www.bieszczady.pl

decyzję o jej ukończeniu podjęły już nowe „postsolidarnościowe” władze³⁶⁵. Obecnie zbiornik funkcjonuje od wielu lat i dla najmłodszych turystów, a także mieszkańców regionu jest już stałym elementem krajobrazu. Należy przypuszczać, że bardzo sensowne byłoby opracowanie ekspertyzy, jak funkcjonowanie zbiornika wpłynęło na przyrodę gór i jak spełniły się prognozy naukowe sprzed lat.

W latach dziewięćdziesiątych toczył się spór o przejście autostrady A4 przez Górę Św. Anny (Park Krajobrazowy Góry Świętej Anny). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych doszło tam do protestu przeciwko budowie autostrady po zatwierdzonej wcześniej trasie. Projektanci wzięli przy tym pod uwagę fakt, że trasa ta była wykupiona i wylesiona, a także że była wyposażona w pewne urządzenia inżynierskie już na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych. Ówczesni decydenci niemieccy chcieli w ten sposób obejść obszary intensywnie zagospodarowane oraz tereny o najwyższej klasie gleb. Grupa aktywistów reprezentujących m.in. Pracownię na Rzecz Wszystkich Istot, zastosowała wtedy czynny protest, polegający na biwakowaniu na trasie budowy i wspinaniu się na drzewa, by zapobiec ich wycinaniu. Mimo mediacji wojewody opolskiego, który odpowiedzialny był za wydanie zgody na budowę, spór skończył się interwencją ochroniarzy, którzy siłą przekazali sporny teren drogowcom. Obecnie przez Górę aktywistów ruchliwa trasa. Przypadek ten wskazuje, jak skomplikowane są nie-raz konflikty ekologiczne. W tym przypadku chodziło nie tylko o konflikt przyroda – inwestycje, ale także konflikt między pryncypiami ochrony przyrody a interesami mieszkańców terenów, przez które mogłyby przebiegać alternatywne warianty trasy.

Pod koniec lat osiemdziesiątych powstał projekt powołania na Pogórze Przemyskim Turnickiego Parku Narodowego, obejmującego m.in. obszary dawnego rządowego ośrodka w Arłamowie. Ideę tę opracowaną przez ekspertów wspierały liczne organizacje społeczne, a także władze ówczesnych województw kroszeńskiego i przemyskiego. Niestety, inicjatorzy tego pomysłu zapomnieli o odpowiedniej jego promocji wśród ludności miejscowej. I tak samorządy gmin Birczy, Fredropolu oraz Ustrzyk Górnych wystąpiły w roku 1995 ze zdecydowanym sprzeciwem. Doszło nawet do wrogich wystąpień lokalnej ludności wobec osób propagujących park. Przypuszcza się, że działa się tak na skutek intensywnej antypropagandy środowisk zainteresowanych eksploatacją gospodarczą lasów i prywatyzacją części terenów Skarbu Państwa, projektowanych do przekazania na rzecz parku. Społeczeństwo zostało także skutecznie postraszone czarną legendą zamkniętego dla ludności miejscowej ośrodka łowieckiego dla dygnitarzy PRL w Arłamowie. Park narodowy miał wg jego przeciwników być właśnie takim niedostępnym rezerwatem. W latach 1998 – 2000 inicjatywą powołania Parku Turnickiego zainteresowane było Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, które próbowało prowadzić negocjacje na rzecz jego utworzenia, niestety bez pozytywnego rezultatu. W okresie późniejszym koncepcja ta została zarzucona. Rejon Pasma Turnicy jest stosunkowo mało znany, rzadko odwiedzają go turyści. Jak dowodzą przykłady choćby pobliskiego Magurskiego Parku Narodowego, park narodowy mógłby stać się czynnikiem promującym walory regionu. Tak więc ludność tamtejsza straciła szansę rozwoju opartego o usługi turystyczne. Przykład ten doskonale pokazuje do jak negatywnych skutków może prowadzić brak współpracy ze społecznościami lokalnymi w ochronie przyrody, (Burger 2004, 2007).

³⁶⁵ Z oceną tych wydarzeń przez ekologów można się zapoznać w artykule T. Pollera w „Zielonych Brygadach” 1996.

Długą historię ma spór o powiększenie Białowieskiego Parku Narodowego. Ten najstarszy i najbardziej w świecie znany polski park narodowy obejmuje ochroną tylko piątą część Puszczy Białowieskiej w granicach naszego kraju. W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku profesorowie A. Sokołowski oraz J. Faliński wystąpili z wnioskami o ograniczenie działalności gospodarczej w obrębie Puszczy Białowieskiej i rozszerzenie granic parku narodowego. W połowie lat dziewięćdziesiątych powstaje pierwsza koncepcja objęcia parkiem całej polskiej części Puszczy Białowieskiej. Projekt ten otrzymuje poparcie licznych uczonych, Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Komitetu Ochrony Przyrody PAN. Sprawa zostaje nagłośniona w wyniku akcji społecznej koordynowanej przez Pracownię na Rzecz Wszystkich Istot. Organizowane są demonstracje pod budynkami władz centralnych, które też otrzymują ponad 500 000 listów od obywateli z wezwaniem o poszerzenie obszaru Parku. W roku 1995 Minister Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa tworzy Leśny Kompleks Promocyjny Puszcza Białowieska, co jednak zostaje uznane przez zwolenników powiększenia Parku jako wybieg. W roku tym powstaje Towarzystwo Ochrony Puszczy Białowieskiej, które wraz z innymi organizacjami tworzy w roku 1996 Koalicję na rzecz Ochrony Puszczy Białowieskiej. W roku 1996, pod presją opinii publicznej Rada Ministrów na wniosek Ministra Ochrony Środowiska St. Żelichowskiego zdecydowała o powiększeniu obszaru BPN z dotychczasowych 4750 ha do 10 500 ha, co w przekonaniu naukowców i działaczy społecznych nie spełniało oczekiwań (Rada Naukowa Białowieskiego... 2000). Rzeczą charakterystyczną jest, że mimo tak udanej mobilizacji wokół idei wielkiego parku narodowego w Puszczy Białowieskiej społeczeństwa w kraju oraz środowisk opiniotwórczych za granicą, stosunkowo niewiele zrobiono dla pozyskania lokalnych społeczności oraz władz samorządowych. Nie uwzględniono także skomplikowanych stosunków narodowościowych i kulturowych na tym obszarze. Większość społeczeństwa zachowało daleko idący sceptycyzm co do tego pomysłu. Także większość leśników uważała, że gospodarka rezerwatowa, charakterystyczna dla parków narodowych, nie jest odpowiednia dla wymagających przebudowy i rekonstrukcji lasów puszczańskich. Część pracowników Lasów Państwowych obawiała się także zapewne utraty zarobków (do 50%) z chwilą zaliczenia ich do Służby Parków Narodowych. Dopiero w roku 1998 Ministerstwo deklaruje konieczność objęcia całej Puszczy parkiem narodowym, jednocześnie rozpoczynając negocjacje z przedstawicielami lokalnych samorządów. Minister J. Szyszko ogłasza Kontrakt dla Puszczy Białowieskiej, w wyniku którego uruchomione zostały dodatkowe środki z budżetu państwa i NFOŚiGW na rzecz rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej w obrębie gmin puszczańskich (razem ok. 20 mln złotych)³⁶⁶. Wprowadzono także moratorium na pozyskiwanie z części gospodarczej Puszczy drzewostanów starszych niż sto lat. Równolegle prowadzone były prace nad przygotowaniem, z udziałem przedstawicieli władz miejscowych, koncepcji nowego parku, uwzględniającej postulaty. M.in. chodziło o utrzymanie stref penetracji parku w celu pozyskiwania runa leśnego, możliwości pozyskiwania drewna w ilości zaspokajającej potrzeby lokalnego przemysłu drzewnego, zapewnienie warunków do uprawiania turystyki.

³⁶⁶ Ciekawostką jest to, że powołany równocześnie Fundusz Społeczny na rzecz Parku Narodowego okazał się kompletnym fiaskiem z powodu całkowitego braku odzewu ze strony społeczeństwa, które jeszcze niedawno wysyłało masowo petycje do rządu, Sejmu i Prezydenta w sprawie poszerzenia Parku!

Warsztaty dla miejscowej ludności, m.in. dotyczące możliwości prowadzenia biznesu turystycznego w parku narodowym w oparciu o środki rządu Królestwa Danii prowadziła duńska agencja DANIDA.

Niestety, jak się okazało, lobby przeciwników parku okazało się bardziej skuteczne. Wśród ludności rozpowszechniano wizję zamkniętej dla ludzi Puszczy, a w konsekwencji bezrobocie i katastrofę ekonomiczną całego regionu. W roku 2000, gdy Puszczę miał odwiedzić ówczesny minister A. Tokarczuk zorganizowano szereg pikiet i blokad, a na próbującego przedstawić swe stanowisko ministra posypały się jajka. Podkreślić należy, że na ten „spontaniczny protest” do siedziby parku narodowego zwożono ludzi autobusami, a aktywnie brali w nim udział także uczniowie miejscowego Technikum Leśnego. Honoru licznych organizacji pozarządowych i zwolenników poszerzenia Parku przez chwilę próbowało bronić kilku młodych ludzi. W wyniku tych wydarzeń, popartych stanowczym sprzeciwem lokalnych władz wobec idei szybkiego poszerzenia granic parku Minister Środowiska odstąpił od uruchomienia niezbędnych procedur legislacyjnych w sprawie wydania rozporządzenia Rady Ministrów o powiększeniu Parku.

Jedynym pozytywnym rezultatem tego etapu sporu o poszerzenia Parku stał się gwałtowny rozwój infrastruktury turystycznej w samej Białowieży. Do roku 2000 było to miejsce bardzo ubogie w bazę turystyczną, a istniejąca charakteryzowała się niskim standardem. Po opisanych wydarzeniach prywatny kapitał zainwestował w kilka hoteli i pensjonatów (w tym jeden obiekt czterogwiazdkowy). Powstały też liczne kwatery agroturystyczne³⁶⁷. Wszystko to spowodowało znaczne zwiększenie ruchu turystycznego oraz powiększenie lokalnego rynku pracy.

W roku 2006 Prezydent RP Lech Kaczyński powołał Zespół Prezydenta RP do Opracowania Projektu Ustawy Regulującej Status Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego Puszczy Białowieskiej. Zespół uznał, że najodpowiedniejszą formą ochrony dla Puszczy Białowieskiej jest formuła Parku Narodowego o zmienionej, dostosowanej do konkretnych warunków formule. Ma ona uwzględniać zarówno potrzeby ochrony przyrody i funkcjonowania biocenozy puszczańskiej, jak i konieczność zachowania społecznego i kulturowego dziedzictwa tego obszaru oraz zagwarantowanie ekonomicznych praw miejscowej ludności. By tego dokonać przygotowano cały pakiet ustaw, który obejmuje wspomniane już zmiany w ustawie o ochronie przyrody dającej nowe podstawy tworzenia, funkcjonowania, finansowania i zasad ochrony parków narodowych. Przygotowano także projekt ustawy o powołaniu Parku Narodowego Puszczy Białowieskiej, który miałby funkcjonować w oparciu o wcześniej sygnalizowane zasady³⁶⁸. Przygotowywano także ustawę o ustanowieniu Programu zrównoważonego rozwoju regionu PNPB w latach 2008 – 2013. Miała ona zapewnić finansowanie rozwoju regionu puszczańskiego w tych latach. Autorzy szacowali, że w ciągu 5 – 6 lat budżet państwa musi wydać na utworzenie parku, jego roczne utrzymanie oraz na inwestycje mające zapewnić rozwój regionu ok. 276 mln zł. W tym sa-

³⁶⁷ Przed rokiem dwutysięcznym była to forma usług turystycznych prawie nieznana na tym terenie. Gdy w ramach wspomnianego projektu duńskiego DANIDA zaoferowała pewną liczbę grantów na remont kwater dla turystów, po kilku tygodniach znalazł się jeden chętny. I dopiero kiedy okazało się, że po remoncie właściciel kwatery niemal natychmiast zaczął zarabiać na turystach, po darmowe środki zgłosili się następni.

³⁶⁸ Są one zbliżone do cytowanych już Zasad funkcjonowania BPN opracowanych przez Radę Naukową Białowieskiego Parku Narodowego z 2000 roku.

mym czasie suma ta ma wygenerować dochody regionu szacowane na blisko pół miliarda³⁶⁹. Projekt ustaw został złożony w Kancelarii Prezydenta w końcu 2006 roku.

W roku 2009 ogłoszony został Białowieski Program Rozwoju. Program ten jest nastawiony na sfinansowanie programu rozwoju gmin „około puszczańskich”. Zakłada się realizację ponad 74 projektów na sumę ponad 100 mln. Trwają także rozmowy na temat możliwości poszerzenia granic parku – między przedstawicielami samorządów terytorialnych a Ministerstwem Środowiska.

Latem 2010 roku, doszło do spektakularnego protestu działaczy Greenpeace, którzy na gmachu Ministerstwa Środowiska rozwiesili olbrzymi plakat, mający zwrócić uwagę na konieczność powiększenia Parku. Utworzono też tzw. zielone miasteczko w parku koło Ministerstwa, w którym działacze mieli biwakować do czasu wymuszenia na władzach pozytywnego rozwiązania. Jednak wobec niewielkiego zainteresowania społeczeństwa tą akcją, a także deklaracją ministra Andrzeja Kraszewskiego, że też popiera koncepcję powiększenia Parku, po dwóch dniach zrezygnowano z protestu, zadawalając się deklaracją o działaniach na rzecz stopniowego powiększenia Parku oraz informacją, że Ministerstwo dążyć będzie do ograniczenia eksploatacji zasobów drewna w Puszczy Białowieskiej. Pod koniec 2010 koncepcja rozszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego ponownie spotkała się negatywnym odzewem ze strony gmin puszczańskich, które nie chcą wyrazić zgody na takie rozwiązanie – na co pozwalają im zapisy ustawowe. Greenpeace wystąpił z propozycją zmian prawa, a inicjatywa legislacyjna poparta przez ponad 100 000 podpisów trafiła do Sejmu.

Zwrócić należy uwagę, że organizacja ta nie próbowała przekonać mieszkańców gmin puszczańskich do zmiany stanowiska przez odpowiednią działalność negocjacyjną i edukacyjną.

Historia poszerzania obszaru parku narodowego w Puszczy Białowieskiej dowodzi, jak skomplikowane relacje społeczne, kulturowe i gospodarcze, o ile się ich nie uwzględnia w należyтым stopniu, mogą stać się przeszkodą w realizacji najlepszych koncepcji ochroniarskich. Choć zarówno organizacje pozarządowe, jak środowiska naukowe oskarżają najczęściej rządy o brak skutecznych działań na rzecz objęcia całej Puszczy statusem parku narodowego, to trzeba pamiętać, że w państwie prawa nic nie da się zrobić w tej materii, o ile nie przekonamy wcześniej samorządów, leśników, drobnych przedsiębiorców i całej społeczności. Pocieszające jest to, że działania na rzecz objęcia całego obszaru Puszczy ochroną przez ustanowienie wielkiego parku narodowego ciągle trwają i że zarysowują się w tej sprawie możliwości kompromisu, jak np. poprzez propozycje wychodzące przeciw ze środowisk naukowych dotyczące pewnej elastyczności w podejściu do wykonywania ochrony przyrody w obrębie parków. Należy mieć nadzieję że społeczności pozostałych gmin puszczańskich wyciągną także odpowiednie wnioski z gwałtownego rozwoju gospodarki turystycznej w gminie Białowieża.

Najgłośniejsze konflikty ostatnich lat wiążą się z obszarami Natura 2000. Jeden z nich to spór wokół przejścia drogowego w dolinie rzeki Rospudy przez przyszłą obwodnicę drogową Augustowa. Drugi dotyczył zrealizowanej w roku 2007 modernizacji kolejki linowej na Kasprowy Wierch. Konflikty te należy uznać za typowe i można

³⁶⁹ Informacje na temat projektu można było znaleźć na stronie internetowej Kancelarii Prezydenta RP (www.prezydent.pl). Został on opisany także w artykule W. i B. Jędrzejewskich oraz K. Niedziałkowskiego (2007).

się spodziewać następnych tego rodzaju incydentów przede wszystkim w związku z planowanymi inwestycjami drogowymi na terenach o wysokich walorach przyrodniczych, a także w związku z pojawiającymi się projektami intensywnego zagospodarowania urządzeniami sportowymi i turystycznymi obszarów chronionych. Dlatego też warto konflikty te bliżej omówić.

Po długich dyskusjach, wspartych licznymi ekspertyzami i opracowaniami planistycznymi, pod koniec lat dziewięćdziesiątych wybrany został obecnie kwestionowany wariant przebiegu tzw. obwodnicy Augustowa; został zweryfikowany przez odpowiednie procedury i wprowadzony do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego trzech gmin (miasto i gmina Augustów oraz gmina Nowinka). Jest to wariant zakładający budowę przejścia drogowego przez zatorfioną dolinę Rospudy, po estakadzie prowadzonej mniej więcej na wysokości miejscowości Szczeberka. Przeprowadzono niezbędne wywłaszczenia i wykupy. Ze względów proceduralnych (m.in. skarga do Sądu Administracyjnego) termin rozpoczęcia budowy drogi zaczął się opóźniać. Ostateczne pozytywne wyroki zapadły w roku 2005, czyli już po wejściu Polski do UE. Tymczasem, od 2004 roku obszar ten został uznany rozporządzeniem Ministra Środowiska jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Puszcza Augustowska³⁷⁰. Fakt ten stał się podstawą dalszych protestów przeciwko budowie obwodnicy w wersji projektowanej przez drogowców. Protestujący postulują przejście przez dolinę Rospudy powyżej zalesionej części doliny (warianty Raczki lub Chodorki).

Sprawa Rospudy stała się problemem ogólnopolskim, liczne organizacje ekologiczne, a także niektóre środowiska naukowe rozpoczęły protesty w tej sprawie, zbierano także podpisy pod protestami obywatelskimi ludzi kultury, nauki i zwykłych obywateli. Głośna stała się akcja kilkudziesięciu działaczy (w tym Greenpeace), którzy do końca lutego 2007 roku biwakowali na terenie projektowanego przebiegu trasy, by nie dopuścić do prac budowlanych. Jednocześnie odbyło się szereg protestów mieszkańców Augustowa zainteresowanych jak najszybszą budową obwodnicy i wyprowadzenia dokuczliwego ruchu samochodowego z ich miasta. Ostatecznie inwestor – GDDKiA – otrzymał zgodę na budowę wariantu Szczeberki, obarczoną także programem przewidzianych prawem działań kompensacyjnych nakazanych decyzją ministra dla zrównoważenia strat przyrodniczych w związku z inwestycją. W marcu 2007 roku drogowcy rozpoczęli prace przygotowawcze do budowy obwodnicy, jednak ze względu na przepisy zakazujące wycinki drzew w okresie lęgowym ptactwa, zapowiedzieli rozpoczęcie prac na spornym terenie dopiero z końcem sierpnia tegoż roku. Do sporu włączyła się Komisja Europejska, która uznała, że decyzja o dopuszczeniu do inwestycji narusza prawo europejskie. Sprawę skierowano do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w Strasburgu.

Trzeba zauważyć, że zastrzeżenia prawne Komisji Europejskiej opierają się na przepisach w zakresie tworzenia Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Tu trzeba przypomnieć, że wbrew dość powszechnemu przekonaniu³⁷¹ obszary Natura to nie specjalne rezerваты, a na obszarze objętych siecią Natura 2000 dopuszczane są różnego rodzaju inwestycje. Mówi o tym wyraźnie artykuł 2, pkt. 3 dyrektywy

³⁷⁰ Dz.U. nr 229, poz. 2313 z 2004 r.

³⁷¹ Źródłem tego może być m.in. ustawa z 2004 o ochronie przyrody, która uznaje obszary Natura 2000 za kolejną formę ochrony przyrody – co jest jednak nieporozumieniem!

siedliskowej: „działania (tzn. działania ochronne) podjęte zgodnie z niniejszą dyrektywą będą uwzględniać wymogi gospodarcze, społeczne i kulturalne oraz cechy regionalne i społeczne”. Artykuł 6, pkt 3 określa z kolei wymagania odnośnie projektowanych inwestycji, jak sporządzenie „.... odpowiedniej oceny skutków dla danego obiektu z punktu widzenia założeń jego ochrony”. Co więcej, pkt. 4 tegoż artykułu przewiduje, że realizowana może być inwestycja, która będzie mieć negatywny wpływ na środowisko obszaru, „ze względu na imperatyw wynikający z nadrzędnego interesu publicznego, w tym interesów mających charakter społeczny i gospodarczy...” pod warunkiem zapewnienia odpowiedniej kompensaty! Ten ostatni termin oznaczać może np. objęcie ochroną dodatkowych obszarów o podobnych walorach, czy też nakazanie specjalnych działań ochronnych dla bezpośredniego zabezpieczenia walorów przyrodniczych szczególnie istotnych z punktu widzenia ogólnoeuropejskiej polityki ochrony przyrody.

Podstawowym zarzutem ze strony Komisji Europejskiej jest brak ocen oddziaływania na środowisko dla poszczególnych (również odrzuconych) wariantów przebiegu obwodnicy. Zgodnie z procedurami zaleconymi przez Unię opracowany winien być także wariant zerowy pokazujący, co będzie się działo, gdy pozostanie jak jest – w tym przypadku taka ocena oprócz stanu środowiska w dolinie Rospudy musiałaby przeanalizować stan środowiska w Augustowie pod wpływem transportu.

Generalne zarzuty Komisji miały więc charakter proceduralny.

W międzyczasie Naczelny Sąd Administracyjny ostatecznie unieważnił decyzję Ministra Środowiska, zezwalającą na realizację dotychczasowego wariantu budowy obwodnicy Augustowa³⁷². Po wyborach i zmianie rządu pod koniec 2007 roku nowy Minister Środowiska uznał za konieczne ponowne przeanalizowanie całego problemu. M.in. powołano „okrągły stół”, w którym oprócz przedstawicieli resortów środowiska i infrastruktury oraz ekspertów zasiadały zainteresowane strony: przedstawiciele inwestora, władz samorządowych oraz organizacji ekologicznych. Rezultatem działań w ramach okrągłego stołu było wypracowanie nowych kryteriów oceny możliwych wariantów inwestycji i wybranie takiego, który będzie jak najmniej szkodził środowisku, a jednocześnie w sposób możliwie szybki doprowadzi do uruchomienia niezbędnej z punktu widzenia potrzeb transportowych inwestycji. W wyniku przeprowadzonych z uwzględnieniem wypracowanych kryteriów analiz uznano, że najlepszym rozwiązaniem będzie przeprowadzenie obejścia drogowego na północ od zalesionego fragmentu doliny. W wyniku takiej rekomendacji minister właściwy dla spraw środowiska wydał nowe uzgodnienie środowiskowe. Komisja Europejska z kolei uznała, że sprawa nie ma już z jej punktu widzenia charakteru konfliktowego z prawem wspólnotowym i wycofała swą skargę z Trybunału Sprawiedliwości. Obecnie trwają prace nad przygotowaniem technicznym (prace projektowe, wykup terenów i inne) nowego wariantu obwodnicy.

Spór o Rospudę miał wyjątkowo złożony charakter. Elementem pierwszym sporu była ochrona walorów przyrodniczych doliny. Przeciwnicy inwestycji przede wszystkim podkreślali wyjątkowość walorów przyrodniczych doliny, zwolennicy opierając się o własne ekspertyzy dowodzą ich wtórnego charakteru. Element drugi to interesy

³⁷² M.in. za wadę prawną uznano fakt, że Minister Środowiska wydając decyzję w sprawie warunków przeprowadzenia przejścia przez dolinę Rospudy zezwolił na realizację tej inwestycji w dwóch wariantach: tunelem lub estakadą.

ludności Augustowa, która jest zainteresowana jak najszybszym wyprowadzeniem ruchu ciężarowego poza miasto i część jej nie wierzy, by w przypadku realizacji nowego wariantu przebiegu trasy mogło to nastąpić w dającym się przewidzieć czasie. Element trzeci to problem pełnego stosowania lub nie, przez właściwe organy, wymaganych przez prawo (zarówno krajowe jak i europejskie) procedur poprzedzających wydanie decyzji, w tym jednakowo szczegółowych analiz środowiskowych dla poszczególnych możliwych wariantów realizacji inwestycji. Tak więc sprawa ta będzie stanowić przestrożę na przyszłość, by zachować w podobnych przypadkach szczególną staranność w uzgadnianiu inwestycji ze wszystkimi zainteresowanymi, jak i w stosowaniu odpowiednich procedur lokalizacyjnych (Radziejowski, 2007 a, b).

Na koniec należy dodać że aktualne rozwiązanie nie wszystkich zadowoliło. Wspomniani mieszkańcy Augustowa mają za złe władzom odwleczenie w czasie rozwiązania ich problemów; mieszkańcy okolic Raczek (gdzie ma przebiegać nowy wariant obwodnicy) zgłaszają zastrzeżenia do planów ich wywłaszczeń i odcięcia domostw od pól uprawnych przez drogę szybkiego ruchu; część specjalistów uważa, że realizacja obecnego wariantu bardziej zagraża cennym i rzadkim roślinom niż miało to miejsce w wariancie przez Rospudę.

W dodatku przedsiębiorstwo zaangażowane w budowę poprzedniego wariantu obwodnicy zapowiada dochodzenie na drodze sądowej kilkudziesięciomilionowego odszkodowania za wykonane już prace!

Narciarska moda na Kasprowy Wierch rozpoczęła się jeszcze przed I wojną światową, jednak dopiero uruchomienie kolejki linowej na szczyt tej góry (w okolicznościach opisanych powyżej), a później – już w latach sześćdziesiątych – towarzyszących jej kolejek krzesiówkowych z Kotła Gąsienicowego i Kotła Goryczkowego uczyniły z Kasprowego najważniejszą górę narciarską w Polsce. I tak trwa do dzisiaj, bo mimo rozwoju innych terenów narciarskich, pomimo łatwości wyjazdów w Alpy, Kasprowy cieszy się ciągłą popularnością. Ciągłe też bezkompromisowi ochroniarze uważają urządzenia narciarskie na tej górze – z kolejką linową na czele – za największe zagrożenie dla przyrody Tatr³⁷³. Dokładnie w siedemdziesiątą rocznicę otwarcia kolejki linowej na Kasprowy Wierch, Polskie Koleje Linowe S.A., zaplanowały jej gruntowną modernizację techniczną. Inwestycję tę ukończono z rocznym poślizgiem. W rezultacie ma się poprawić bezpieczeństwo funkcjonowania kolejki, ograniczone mają być negatywne dla środowiska skutki oddziaływania urządzeń technicznych. Równocześnie wzrosła liczba pasażerów, którzy będą mogli być wwożeni na szczyt w ciągu dnia. Przeciwno temu protestowały organizacje ekologiczne, a także przyrodnicy, którzy uważają, że większa liczba turystów i narciarzy pogorszy stan przyrody Tatr. Jednym z argumentów przeciw jest także to, że decyzja o warunkach budowy kolejki wydana przez burmistrza Zakopanego ma naruszać normy prawne Unii Europejskiej.

³⁷³ Na przełomie wieków miał miejsce głośny spór wokół projektu zorganizowania w Tatrach olimpiady zimowej, który m.in. zakładał modernizację urządzeń narciarskich na Kasprowym Wierchu. Mimo że ostatecznie projektodawcy przenieśli najbardziej kontrowersyjny projekt budowy trasy do biegu zjazdowego mężczyzn w Tary Słowackie, to cały pomysł wywołał liczne protesty środowisk opiniotwórczych, przyrodników, organizacji społecznych. Z kolei lansowany przez miejscowe władze i środowiska sportowe pomysł doczekał się wsparcia rządu i parlamentu. Jak wiadomo kandydatura Zakopanego nie doczekała się uznania ze strony MKOl. Z poglądami stron na ten temat można zapoznać się w książkach Burgera (2002) oraz Debortowej (2002).

Dyskusja na temat przebudowy kolejki, jej modernizacji oraz zwiększenia przepustowości toczyła się od kilkunastu lat. Zasadniczym spornym problemem była docelowa przepustowość kolejki. Do roku 2008 kolejka mogła przewieźć na szczyt 180 – 198 osób na godzinę. W opinii PKL i miłośników narciarstwa była to wielkość niewystarczająca, zwłaszcza w szczytach sezonu turystycznego czy też podczas długich weekendów. Większą przepustowość można osiągnąć przez zwiększenie pojemności wagoników lub też częstotliwości ich kursowania. Tu trzeba zauważyć, że prawo ochrony przyrody zezwala na istnienie w obrębie parków narodowych urządzeń turystycznych i sportowych, a Plan Ochrony Tatrzańskiego Parku Narodowego wyznacza rejon Kasprowego Wierchu jako teren uprawiania narciarstwa zjazdowego. Decyzje w tej sprawie poprzedziły długie dyskusje i spory między PKL, władzami samorządowymi, narciarzami, ekspertami od ochrony przyrody, organizacjami społecznymi i in. W ich trakcie ustalono, opierając się o ekspertyzy kompetentnych specjalistów, że przepustowość można zwiększyć do 360 pasażerów na godzinę (w sezonie letnim tylko 180 osób). Po raz pierwszy taka wielkość zaakceptowana została przez władze ochrony przyrody i gospodarza terenu – dyrekcję Tatrzańskiego Parku Narodowego już w 2000 roku. Wcześniej był wyrok NSA, który w 1999 roku uchylił (w oparciu o opinie ekspertów) niekorzystną dla PKL decyzję Ministra Ochrony Środowiska z 1997, ograniczającą przepustowość kolejki do 180 osób na godzinę.

W ostatniej fazie sporu o kształt modernizacji kolejki Rada TPN określiła szereg warunków, które inwestor musi spełnić, by wpływ inwestycji na przyrodę zminimalizować. Oprócz postulatów o charakterze ściśle technicznym (jak np. mniejsza hałaśliwość, wyeliminowanie zanieczyszczeń powodowanych przez historyczne urządzenia) i wskazań architektoniczno-krajobrazowych, znalazło się szereg ustaleń dotyczących organizacji ruchu turystycznego i narciarskiego, a w tym postulat ograniczenia przepustowości do obecnej wielkości w sezonie letnim.

Ten ostatni warunek jest o tyle ważny, że to właśnie turystyka letnia powoduje rozdeptywanie szlaków, erozję stoków, wydeptywanie roślinności. Czynione od połowy lat dziewięćdziesiątych próby regeneracji tego rejonu przebiegają powoli, a to ze względu na duży ruch turystyczny, generowany m.in. przez kolejkę. Warunki ujęte w formie porozumienia między TPN a PKL dają szansę na uporządkowanie ruchu turystycznego na terenie Kasprowego, przeprowadzenie prac modernizacji szlaków, rewitalizację przyrody, prowadzenie stałego monitoringu zmian w przyrodzie pod wpływem turystyki³⁷⁴. Stała obserwacja tego, co się dzieje w obrębie kopuły Kasprowego pozwoli na szybką reakcję ze strony Dyrektora TPN w formie decyzji wprowadzających ograniczenia w ruchu turystycznym i narciarskim – o ile stwierdzono by niekorzystne zmiany³⁷⁵.

Przedstawiciele organizacji ekologicznych mają negatywny stosunek do całej inwestycji. Uważają, że przyczyni się ona do pogorszenia stanu środowiska przyrodniczego na obszarze chronionym. W związku z kwalifikacją terenów Tatrzańskiego

³⁷⁴ Na mocy decyzji Ministra Środowiska PKL zostały zobligowane do sfinansowania prac kompensacyjnych, polegających na regeneracji szkód wywołanych przez turystykę na terenie TPN.

³⁷⁵ Liczne materiały na ten temat zamieścił kwartalnik TPN „Tatry”. Tematem nr 1(7) z zimy 2004 roku był Kasprowy Wierch. Szczyt konfliktu czy kompromisu? (zob. artykuły Grocholskiego i Starzewskiego). Informacje na temat aktualnego stanu sprawy kolejki zawiera notatka Nowa kolejka, nowe wyzwania zamieszczona w nr 1(23) zima 2008 r.

Parku Narodowego do Sieci Natura 2000 uznają sam fakt modernizacji kolejki oraz procedury poprzedzające decyzje dopuszczające do inwestycji za naruszające prawo europejskie. W tej sprawie dziewięć organizacji pozarządowych napisało skargę do Brukseli, na którą jak dotychczas (2010 rok) nie było odpowiedzi.

Trudno ustosunkować się do argumentu szkodliwości przyrodniczej kolejki, zdania specjalistów w tym zakresie są podzielone. Warto natomiast skupić się na zarzutach formalnych. Rzecz w tym, że na obszarach Natura 2000 nie wyklucza się takich inwestycji jak wyciągi i kolejki górskie – w przeciwnym razie ulec likwidacji musiałaby część ośrodków narciarskich np. w Alpach. Jeśli chodzi o procedury – to sprawa jest bardziej skomplikowana. Otóż decyzję w sprawie konieczności sporządzania raportu oddziaływania na środowiska wydaje organ, który odpowiada za wydanie kluczowej decyzji w sprawie inwestycji, czyli warunków zabudowy i zagospodarowania terenu, kierując się w tym zakresie ustaleniami prawa polskiego, (które w tym przypadku opiera się o dyrektywę o ocenach oddziaływania na środowisko inwestycji). Zarówno prawo polskie, czyli ustawa – Prawo ochrony środowiska, jak i dyrektywa unijna nr 85/337/EWG nie zaliczają takich inwestycji, jak budowa kolejki linowej do tych, dla których sporządzenie raportu jest obligatoryjne. To organ ustalający warunki – w tym przypadku burmistrz Zakopanego – decyduje, czy taki raport winien być sporządzony. Burmistrz w swojej decyzji z 18 września 2003 nie uznał takiej procedury za konieczną. Zaskarżenie decyzji przez zainteresowane organizacje do Samorządowego Kolegium Odwoławczego zostało odrzucone. Tak więc decyzja ta w świetle prawa była legalna. Należy też przypomnieć, że zanim w Polsce zaczęło obowiązywać prawo europejskie, dla potrzeb inwestycji wykonane zostały oceny oddziaływania na środowisko, które wskazywały stosunkowo niskie zagrożenie środowiska Parku modernizacją kolejki.

Mimo, że kolejka już funkcjonuje od sezonu 2007/2008, ciągle trwają spory co do legalności jej działania, a zwłaszcza podwojenia jej możliwości przewozowych w sezonie narciarskim.

Oczywiście, w Polsce jest jeszcze szereg nierozwiązanych problemów w zakresie ochrony przyrody, ale nowe przepisy stwarzają podstawy do rozwiązywania tych problemów w duchu dialogu i poszanowania praw społeczności lokalnych oraz szacunku dla przyrody.

9.2.5. Jak zapobiegać konfliktom – wnioski

Podsumowując ten krótki przegląd problemów trzeba zauważyć, że:

- Warunkiem skutecznej ochrony przyrody jest zgoda na nią społeczności lokalnych;
- Doskonalić należy dialog między administracją ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi (Kalinowska 2003);
- Należy włączyć społeczności lokalne w proces podejmowania decyzji w zakresie tworzenia nowych obszarów chronionych lub ich rozwoju;
- Przedstawiciele społeczności lokalnych należy włączyć w proces zarządzania obszarami chronionymi;
- Konieczne jest uregulowanie spraw własnościowych w parkach narodowych i innych obszarach chronionych;

- Trzeba wypracować system rekompensowania ze strony budżetu państwa ew. strat, wynikających z ograniczeń przewidywanych przez prawo ochrony przyrody, strat, które ponosiłyby społeczności lokalne i osoby prywatne;
- Planując ograniczenia działalności gospodarczej w obrębie obszarów chronionych, rolnictwa, turystyki, lokalnych przemysłów, opartych bezpośrednio na lokalnych zasobach przyrodniczych, pamiętać należy o prawach i potrzebach społeczności lokalnych, a w tym właścicieli gruntów, a wszelkie decyzje poprzedzać szczegółowymi negocjacjami dla osiągnięcia konsensusu;
- Doskonalić należy system planowania przestrzennego w obrębie obszarów chronionych w powiązaniu z lokalnymi systemami planowania i z udziałem społeczności lokalnych;
- Konflikty interesów w relacji ochrona przyrody – samorządy i społeczności lokalne wymagają działań mających na celu rozwiązanie w ramach istniejącego prawa i w duchu zrównoważonego rozwoju;
- Między samorządami a parkami narodowymi jest bardzo wiele możliwości współpracy, a w tym np. sterowanie ruchem turystycznym w obrębie parków narodowych oraz w ich otulinach, przez koordynację zagospodarowania przestrzennego i wspólne programowanie regionu.

Rozwijając trzeba świadomość społeczną ochrony przyrody oraz korzyści, które społeczności lokalne mogą odnosić z istnienia obszarów chronionych.

9.3. Zagrożenia środowiska przyrodniczego obszarów chronionych

System obszarów chronionych w Polsce podlega różnym przejawom antropopresji. Wymienić można tu zagrożenia o zasięgu globalnym i kontynentalnym, a w tym:

- Zmiany warunków przyrodniczych pod wpływem przemian zachodzących w klimacie;
- Zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego różnymi gazami i pyłami w wyniku emisji z energetyki, przemysłu, transportu, sektora komunalnego i in.;
- Deficyt wody opadowej i gruntowej spowodowany różnymi czynnikami cywilizacyjnymi (a także ocieplaniem się klimatu);
- Zagrożenia gatunkami obcymi, pojawiającymi się w Polsce w wyniku uwolnienia się z zamkniętych hodowli, migrujących razem z transportowanymi towarami i z turystami, a także skutek zmian zasięgu stref klimatycznych;
- Ewentualnie – w dłuższej perspektywie – podtapianie terenów nadmorskich, ujść rzek wskutek podnoszenia się poziomu mórz (w tym Bałtyku) spowodowanego globalnym ociepleniem.

Wymienione powyżej zjawiska w różnym stopniu oddziałują na przyrodę obszarów chronionych w Polsce, przy czym jak dotychczas nie doszło do przejawów katastrofalnego nasilenia któregoś z tych czynników, być może z wyjątkiem rozprzestrzeniania się pewnych gatunków obcych (jak np. norka amerykańska czy też niektóre bezkręgowce). Więcej problemów stwarzają zagrożenia lokalne wywołane oddziaływaniem otoczenia na obszary chronione. Wymienić tu można:

- Zanieczyszczenia powietrza i wód emitowane przez przemysł, energetykę, transport, osadnictwo;
- Zmianę poziomu wód gruntowych w wyniku presji cywilizacyjnej (pobór wód podziemnych, rozregulowanie naturalnej retencji, nadmierne osuszanie terenów i in.);
- Obumieranie gatunków w wyniku zanieczyszczenia środowiska, zmiany chemizmu gleb;
- Zubożanie różnorodności biologicznej w wyniku błędnej gospodarki leśnej lub rolniczej wokół obszarów chronionych i w ich otulinach;
- Zaśmiecanie terenów, zwłaszcza położonych blisko terenów osadniczych;
- Zagrożenie nadmiernym hałasem z takich źródeł jak przemysł, transport, niektóre urządzenia turystyczno-sportowe;
- Rozcinanie obszarów i łączących je korytarzy ekologicznych przez ciągi infrastruktury technicznej, a zwłaszcza drogi kołowe i linie kolejowe oraz osadnictwo.

Szereg negatywnych zjawisk ma miejsce w obrębie samych obszarów chronionych. Są to takie czynniki, jak:

- Emisje zanieczyszczeń atmosfery, wód, hałasu oraz odpadów przez różne obiekty zlokalizowane w obrębie obszarów chronionych;
- Utrata różnorodności biologicznej w wyniku zmian w użytkowaniu terenów obszarów, a w tym przez wprowadzanie różnego rodzaju inwestycji, czy też odstępowanie od tradycyjnych form użytkowania niektórych terenów (np. sukcesja leśna na obszary porzuconych łąk i pastwisk);
- Zagrożenia erozją, hałasem, zanieczyszczeniami, zmianami krajobrazu wskutek nadmiernego zagospodarowania rekreacyjnego (np. wycinanie lasu dla stworzenia dogodnych tras zjazdowych dla narciarstwa)³⁷⁶;
- „Erozja turystyczna”, wywołana nadmierną penetracją terenów chronionych przez turystów, przejawiająca się zadeptywaniem szaty roślinnej, erozją ścieżek i itp.; a także hałas, płoszenie zwierząt, zaśmiecenie (Matuszewska 2007, Skłodowski i Podściański 2004);
- Rozprzestrzenianie się gatunków synantropijnych wskutek penetracji obszarów przez ludzi;
- Różnego rodzaju działania niedozwolone prawem, jak kłusownictwo, kradzież drewna, nielegalne pozyskiwanie gatunków chronionych, jazda motocyklami, samochodami terenowymi tam, gdzie jest to zakazane, organizowanie hałaśliwych imprez zbiorowych w sąsiedztwie obszarów chronionych (np. pokazów ognia sztucznych).

Obszary chronione w Polsce, ze względu na przestrzeń, którą zajmują i ich mniej więcej równomierne rozmieszczenie, są podatne na te same czynniki zanieczyszczające środowisko, jak i reszta powierzchni kraju. Obecnie brak jest opracowań, które by w sposób syntetyczny oceniały stan zagrożeń obszarów chronionych. Prowadzony monitoring środowiska pokazuje tendencje zmian w przyrodzie w skali kraju, jednak dla poszczególnych obszarów chronionych są to informacje wyrwykowe. Raporty

³⁷⁶ Problemy narciarstwa w obszarze parku narodowego na przykładzie Tatr omawiają wyczerpująco Skawiński i Krzan 1996.

przekrojowe stanu środowiska w Polsce publikowane przez Inspekcję Ochrony Środowiska (np. Raport 2003) ukazują tylko zmiany ilościowe obszarów chronionych, zmiany ich powierzchni. I tak podkreśla się w nim, że w latach 1995 – 2001 ogólna powierzchnia obszarów chronionych wzrosła z 8146 tys. ha do 10 336 tys. ha. Nieco więcej informacji można znaleźć w raporcie na temat stanu różnorodności biologicznej w Polsce³⁷⁷. Autorzy tej części raportu zwracają uwagę na rozwój ochrony konserwatorskiej w naszym kraju i fakt, że obejmuje ona obecnie różne kategorie ochronne. Z jednej strony jest to krajowy system obszarów chronionych obejmujący parki narodowe, rezerваты, parki krajobrazowe i inne tradycyjne formy ochrony przyrody. Część z nich wchodzi jednocześnie w skład międzynarodowych systemów obszarów chronionych jak np. rezerваты MaB czy też rezerваты ramsarowskie. Drugi element to obszary chronione na podstawie ustawy o lasach (leśne kompleksy promocyjne), czy też ustawy prawo wodne, gdzie przewiduje się ochronę stref niektórych źródeł, zlewni, zbiorników wodnych. Kolejny fragment to elementy europejskiej sieci Natura 2000, która jest nową jakością w naszej praktyce ochrony przyrody, a jednocześnie ten system uzupełnia. Autorzy, pozytywnie oceniając kondycję konserwatorskiej ochrony przyrody w Polsce, zwracają jednak uwagę na niepełną reprezentatywność ekosystemów objętych ochroną (np. brak ochrony fragmentów cennych przyrodniczo dolin wielkich rzek). Ciekawym źródłem jest raport NIK z tzw. przekrojowej kontroli funkcjonowania polskich parków narodowych z roku 2005 (Informacja o wynikach kontroli 2006). Raport ten z natury koncentruje się na zagadnieniach organizacyjnych funkcjonowania parków narodowych i formułuje wnioski pod adresem administracji i Sejmu w zakresie doskonalenia i realizacji prawa, wprowadzania praktyk dobrego zarządzania obszarami parkowymi. We wnioskach pokontrolnych sformułowany jest postulat:

„opracowania i wdrożenia jednolitego dla wszystkich parków narodowych systemu monitorowania skuteczności działań ochronnych, a także ustalenia mechanizmu aktualizacji planu ochrony zależnie od wyników monitoringu przyrodniczego”³⁷⁸.

Jak z tego wynika, w opinii kontrolerów NIK brak jest w chwili obecnej sprawnego systemu pozwalającego na skuteczną ocenę stanu środowiska parków narodowych.

Do najbardziej groźnych dla środowiska obszarów chronionych czynników należy zaliczyć bezpośrednią presję ze strony człowieka³⁷⁹. W przeszłości przybierała ona niekiedy rozmiary katastrofalne. Wspomnieć tu należy o historii "czarnego trójkąta", obszaru położonego na granicy Polski, Czech i dawnej NRD. Skoncentrowane tam były kopalnie węgla brunatnego oraz opalane nim elektrownie. Emitowane przez nie zanieczyszczenia, a w szczególności związki siarki przyczyniały się do powstawania kwaśnych deszczy, których rezultatem była zmiana chemizmu gleb w Górach Izerskich i Karkonoszach oraz uszkodzenia drzewostanów świerkowych. Drzewa zamierały, a duże połacie suchego „martwego lasu” można obserwować jeszcze do dziś. W wyniku przemian gospodarczych i politycznych, likwidacji większości szkodliwych

³⁷⁷ Poświęcony jest temu rozdział 22 publikacji pt. *Ochrona Konserwatorska*, opracowany przez Makomaską-Juchiewicz, Perzanowską i Tworka (Andrzejewski i Weigele, 2003).

³⁷⁸ Patrz – pkt. 2.3 Wnioski pokontrolne, pkt 2) wyżej cytowanego dokumentu.

³⁷⁹ Takie konkluzje wyczytać można w raporcie przedstawiającym stan środowiska w obrębie stacji bazowych monitoringu zintegrowanego położonych na terenie kilku polskich parków narodowych (Stan, funkcjonowanie geosystemów 2006).

dla środowiska zakładów oraz modernizacji istniejących, zjawisko to dało się powstrzymać, a do dziś trwa proces odnawiania i przebudowy lasów sudeckich przez polskich i czeskich leśników.

Podobne niebezpieczeństwa dla lasów świętokrzyskich stwarzało tzw. „białe zagłębie”, czyli zlokalizowane koło Kielc liczne zakłady materiałów budowlanych. I tutaj modernizacja tego działu przemysłu dała pozytywne rezultaty.

Dużym zagrożeniem dla obszarów chronionych w Polsce są procesy dziejące się w gospodarce przestrzennej kraju. Rozprzestrzenianie się miast, powstawanie nowych osiedli powoduje fragmentację krajobrazu przyrodniczego i zakłócenia w jego funkcjonowaniu. Ten sam problem wiąże się z budową i modernizacją tras komunikacyjnych. Problem ten dotyczy różnych kategorii obszarów chronionych. I tak przez obszar Roztoczańskiego Parku Narodowego przebiega wybudowana w latach siedemdziesiątych kolejowa Linia Hutniczo-Siarkowa, a przez tereny Wolińskiego Parku Narodowego bardzo ruchliwa droga łącząca Świnoujście z resztą kraju. Głośnym echem odbiła się budowa autostrady A4 poprzez Park Krajobrazowy Góry Św. Anny. Przebieg nowych dróg to również konfliktogenny problem w przypadku realizacji sieci obszarów Natura 2000. Wg raportu Ministerstwa Rozwoju Regionalnego z roku 2007, w Polsce istnieje ok. 70 miejsc, gdzie mogą mieć miejsce spory wokół lokalizacji nowych dróg lub ich modernizacji, porównywalne do sporu o przebieg obwodnicy Augustowa przez dolinę rzeki Rospudy.

Istnieją także inne problemy związane z rozwojem naszej współpracy międzynarodowej, otwieraniem nowych przejść granicznych. Jednym z najbardziej kłopotliwych może być w przyszłości problem uruchomienia drogi łączącej Podkarpacie i Ukrainę Zakarpacą przez dolinę Wołosatki w Bieszczadzkim Parku Narodowym.

Zagrożenia stwarzają także plany rozwoju energetyki w Polsce. Ostatnio głośny jest spór wokół rozwoju wydobywania węgla brunatnego w Zagłębiu Konińskim. Część ekspertów oraz organizacje pozarządowe stoją na stanowisku, że inwestycja ta może zagrażać Jezioru Gopło, które stanowi rezerwat krajobrazowy i obszar Natura 2000.

Niebezpieczeństwem dla funkcjonowania obszarów chronionych może być także rozwój komunikacji lotniczej. Lawinowy wzrost ruchu lotniczego, rozbudowa lotnisk, budowa nowych stanowisk mogą źródła hałasu uciążliwego dla zwierząt w obrębie obszarów chronionych. Zdaniem niektórych ekspertów, należy przewidywać takie problemy w Kampinoskim Parku Narodowym w związku z uruchomieniem lotniska pasażerskiego w Modlinie.

Czynnikami wpływającym negatywnie na stan przyrody obszarów chronionych jest także nadmierne intensywne rolnictwo oraz gospodarka leśna prowadzona głównie w oparciu o kryteria ekonomiczne. Chociaż misją Lasów Państwowych jest zrównoważona gospodarka leśna, to należy pamiętać, że jej elementem jest także pozyskiwanie drewna dla potrzeb gospodarki narodowej. Stąd wiele sporów wokół gospodarowania na obszarach leśnych między leśnikami a ortodoksyjnymi ochraniającymi przyrodę.

Do poważnych zagrożeń dla obszarów chronionych należy zaliczyć ich penetrację turystyczną. Geografia zagrożeń turystycznych dla przyrody w Polsce rozkłada się zgodnie z występowaniem walorów turystycznych w naszym kraju i sezonowością ich wykorzystania. Latem są to wybrzeże morskie i pojezierza. W górach turyści są obecni praktycznie przez cały rok. Jeśli chodzi o wybrzeże, to koncentracja ruchu

turystycznego występuje tu w ciągu dwóch miesięcy letnich (lipiec – sierpień). Wtedy to niektóre odcinki polskiego wybrzeża – w tym również obszary parków narodowych Słowińskiego i Wolińskiego – pozostają pod nadmierną presją turystyczną. Zagrożone są wtedy zespoły roślinności nadmorskiej, rozdeptywane wydmy. Sezon letni w obszarach pojeziernych oznacza przyspieszone procesy eutrofizacji dla jezior, penetrację lasów, płoszenie zwierząt – nieraz na dużą skalę³⁸⁰. Ważnym problemem na wszystkich obszarach rekreacyjnych jest osadnictwo rekreacyjne, zwłaszcza osadnictwo wakacyjne. To popyt na działki rekreacyjne jest powodem, że właściciele nieużytków i dawnych terenów rolniczych domagają się możliwości parcelacji i korzystnej sprzedaży chętnym posiadania domków w atrakcyjnym przyrodniczo terenie. Obserwować to można zwłaszcza na terenach niepodlegających ochronie, a także w obszarze niektórych parków krajobrazowych. Z taką presją mamy do czynienia np. w Popradzkim Parku Krajobrazowym, czy też w Mazurskim Parku Krajobrazowym. Obiekty wypoczynkowe spotkać można w różnych miejscach, także tam, gdzie zagrażają one bezpośrednio cennym przyrodniczo terenom. Na obszarach położonych w sąsiedztwie dużych organizmów miejskich mamy do czynienia z presją osadnictwa na atrakcyjne krajobrazowo tereny. Zjawisko takie występuje na terenach Kampinoskiego Parku Narodowego, czy też w sąsiedztwie Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych. Rozwój budownictwa rekreacyjnego stanowi silne zagrożenia dla Wigierskiego Parku Narodowego.

Wiele emocji wzbudza zagospodarowanie narciarskie gór. Obecna moda na ten typ rekreacji powoduje, że ośrodki narciarskie powstają praktycznie we wszystkich górach Polski, w paśmie wyżyn na Mazurach i w innych miejscach. Współczesne narciarstwo zjazdowe wymaga wyciągów, urządzeń naśnieżających, oświetlenia tras zjazdowych, parkingów położonych w ich pobliżu, specjalnego wytrasowania i utrzymania stoków. Na zagrożenia z tym związane zwracają uwagę przedstawiciele ugrupowań zaangażowanych w ochronę gór. W raporcie poświęconym temu zagadnieniu (Wpływ turystyki 2006) autorzy wymieniają oprócz Tatr szereg miejsc w Karpatach, których przyroda i krajobraz kulturowy ich zdaniem są zagrożone rozwojem ośrodków narciarskich. Należą do nich m.in. góra Jasło w Bieszczadach, rejon Muszyny i Piwnicznej w Beskidzie Sądeckim, Koszarawy w Beskidzie Żywieckim i Brennej w Beskidzie Śląskim.

Nowym zagrożeniem dla obszarów chronionych są sporty motorowe, uprawiane na ogół nielegalnie. I tak, w ciągu ostatniej dekady w wielu rejonach Polskich poważnym zagrożeniem zarówno dla przyrody, jak i dla turystów stały się rajdy motocyklowe, prowadzone bez odpowiednich zezwoleń na terenach leśnych i niektórych obszarów chronionych. Sytuacja w niektórych rejonach stała się na tyle groźna (np. w Beskidzie Śląskim), że policja zaczęła organizować specjalne patrole na motocyklach terenowych dla ścigania motocyklistów, łamiących wszystkie prawa. Podobne problemy stwarzają kierowcy samochodów terenowych i czterokołowców – tzw. quadów, poruszających się po drogach i terenach zabronionych dla tego rodzaju penetracji.

³⁸⁰ Szersze refleksje na temat presji antropoturystycznej nadmorskich parkach narodowych można znaleźć w pracy Matuszewskiej z 2003 roku. Autorka m.in. proponuje przeprowadzenie analizy SWOT dla określenia szans na rozwój turystyki krajoznawczej w obrębie parków narodowych północno-zachodniej Polski.

10. Podsumowanie – perspektywy i zagrożenia ochrony obszarowej w Polsce i na świecie

Uwagi ogólne

W świetle obecnych doświadczeń coraz bardziej oczywiste jest, że szczególne znaczenie dla zachowania globalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego ma tworzenie obszarów chronionych: różnego rodzaju parków i rezerwatów oraz innych im podobnych. Takie obszary istnieją już od prawie 140 lat. Przez pierwsze stulecie istnienia rozwijały się one bardzo powoli, w latach sześćdziesiątych, jak się szacuje, pod ochroną było niecałe 3% powierzchni naszej planety. Dzisiaj można mówić o globalnej sieci parków narodowych i innych terenów chronionych, która obejmuje już blisko 14% terenów lądowych Ziemi, dalszych kilka procent obejmuje obszary mórz i oceanów. Tereny chronione znajdują się we wszystkich krajach, na wszystkich kontynentach. To, co je łączy, to sposób ochrony przyrody (a także walorów kulturowych i historycznych) przez objęcie opieką nie tylko pojedynczych obiektów, ale całych obszarów o urozmaiconej przyrodzie i krajobrazie, dla zachowania ich walorów, a także dla zapewnienia możliwości rozwoju procesów przyrodniczych zgodnie z prawami natury. Już w latach siedemdziesiątych, z inicjatywy UNESCO zaczęto ustanawiać międzynarodowe rezerваты biosfery w ramach programu MaB oraz miejsca światowego dziedzictwa w ramach programu World Heritage. Po przyjęciu Konwencji z Ramsar, zaczęto tworzyć rezerваты na terenach podmokłych, mających znaczenia dla ptactwa wodnego i błotnego.

Pamiętać należy, że jedną z pierwszych inicjatyw, proponujących nowe, kompleksowe podejście do ochrony przyrody było opracowanie i przyjęcie Światowej Strategii Ochrony Przyrody. Wprowadzała ona zasadę zrównoważonego i trwałego użytkowania gatunków i ekosystemów w ten sposób, by oprócz zaspokojenia potrzeb ludności i gospodarki stworzyć warunków dla przetrwania przyrody. Takie podejście zostało później rozwinięte w wielu porozumieniach międzynarodowych z Konwencją z 1992 r. o różnorodności biologicznej na czele. W dokumentach tych wiele uwagi poświęca się roli, jaką w ochronie przyrody i dla zachowania różnorodności biologicznej odgrywają obszary chronionej przyrody.

Obszary chronione na świecie powstają w ramach programów i koncepcji krajowych oraz porozumień międzynarodowych, dla realizacji wspólnych celów w zakresie ochrony przyrody jako całości lub jej wybranych komponentów. Jest wiele kategorii obszarów chronionych, różny jest stan ich przyrody. Poza nielicznymi ściśle chronionymi obszarami lub też obszarami naturalnie niedostępnymi, obszary chronione są użytkowane w różny sposób, a najpopularniejszą formą ich użytkowania jest niewątpliwie turystyka.

W świetle powyższych uwag należy postulować, by po obecnym, bardzo korzystnym pod względem ilościowym etapie rozwoju sieci obszarów chronionych na świecie, dokonać konsolidacji, wzmocnienia efektywności zarządzania i wykonywania ochrony przyrody na ich terenie.

Duży wpływ na rozwój sieci obszarów chronionych mają, oprócz rządów państw, międzynarodowe organizacje zajmujące się ochroną przyrody, takie jak IUCN czy WWF, które od lat dążyły do ujednolicenia kryteriów organizowania obszarów chronionych, a także tworzenia nowych form ochronnych dostosowanych do różnych potrzeb. Warto też wspomnieć o odbywających się co 10 lat Kongresach Parków, na których prezentowane są nowe osiągnięcia w zakresie ochrony przyrody, koncepcje funkcjonowania parków i rezerwatów, przedstawiane są główne problemy z tym związane. Na IV Kongresie Parków, w 1992 roku, przyjęto koncepcję podziału obszarów chronionych na 6 kategorii ze względu na sposób użytkowania i zarządzania. Są to obecnie oficjalne kategorie międzynarodowe obowiązujące na forum ONZ.

Na ostatnim Kongresie, w roku 2003 w Durbanie uznano, że dla rozwoju i zachowania obszarów chronionych niezbędne są: współpraca międzynarodowa, zachowanie pokoju, poprawne kontakty polityczne między rządami, współpraca z różnymi grupami społecznymi i różnymi grupami interesów, w tym z przedstawicielami prywatnego sektora gospodarczego. Konieczna jest także współpraca lokalnych społeczności z władzami, organizacjami działającymi na rzecz ochrony przyrody i naukowcami. Potrzebne są pieniądze, skuteczne prawo i sprawne zarządzanie zasobami przyrodniczymi. Kraje rozwinięte winny wspomagać rozwój obszarów chronionych w krajach ubogich.

Europa posiada duże tradycje w tworzeniu obszarów chronionych. Nasz kontynent charakteryzuje się znaczną liczbą obszarów chronionych powoływanych wg krajowych systemów ochrony przyrody. Ważne jest także, iż w krajach europejskich istnieją dobrze zorganizowane służby ochrony przyrody, a obszary chronione utrzymywane są w dużej mierze ze środków publicznych. Są one także udostępniane dla turystyki. Utrzymywanie odpowiednich proporcji między ochroną środowiska a turystyką i rekreacją na obszarach chronionych stanowi poważne wyzwanie. Stąd liczne inicjatywy w zakresie wdrażania zasad turystyki opartej na modelu zrównoważonego i trwałego użytkowania zasobów naturalnych, podejmowane m.in. z inicjatywy Rady Europy czy też Federacji EUROPARC.

Największe znaczenie dla ochrony przyrody w Europie ma obecnie Unia Europejska. Ochrona przyrody w Unii Europejskiej opiera się na kilku dokumentach, z których najważniejsze z punktu widzenia ochrony obszarów są Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikich ptaków (tzw. dyrektywa ptasia) oraz Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. dyrektywa siedliskowa „habitatowa”). Dyrektywy te wdrażają do praktyki ochrony przyrody w krajach członkowskich UE Konwencję Berneńską. W ich ramach realizowana jest sieć obszarów chronionych, które chronić mają najcenniejsze siedliska przyrodnicze w Europie – Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000. W ciągu ponad 12 lat realizacji Sieci, ochroną objęto ponad 600 tys km² obszarów lądowych oraz morskich. Obszary Natura 2000 tym różnią się od innych obszarów chronionych, że przedmiotem ochrony nie są wszystkie kompo-

nenty środowiska i krajobrazu, ale wybrane elementy: gatunki i siedliska, o szczególnym znaczeniu dla zachowania przyrodniczego dziedzictwa europejskiego. Funkcjonowanie tych obszarów, monitorowanie stanu środowiska w ich obrębie podlega kontroli władz państwowych pod nadzorem Komisji Europejskiej.

W perspektywie globalnej do najważniejszych problemów na przyszłość należą:

- Ochrona walorów istniejących obszarów chronionych;
- Stworzenie warunków do ochrony siedlisk zagrożonych gatunków zwierząt i roślin przez objęcie ich systemami obszarów chronionych;
- Objęcie ochroną wystarczających powierzchni (co najmniej 12%) wszystkich najważniejszych biomów naszej planety;
- Rozwój sieci morskich obszarów chronionych;
- Stworzenie warunków do funkcjonowania obszarów chronionych poprzez odpowiednie regulacje prawne, narzędzia planistyczne i systemy administracyjne oraz zapewnienie odpowiednich źródeł finansowania;
- Wprowadzanie zadań na rzecz ochrony obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych do lokalnych, regionalnych i krajowych planów rozwoju;
- Tworzenie warunków na rzecz użytkowania obszarów chronionych (tam, gdzie to konieczne) zgodnie z zasadami zrównoważonego użytkowania i rozwoju;
- Doskonalenie współpracy z partnerami społecznymi, lokalnymi władzami i społecznościami;
- Rozwój wykwalifikowanej kadry działającej na rzecz ochrony przyrody;
- Tworzenie partnerstwa publiczno-prywatnego na rzecz przestrzennej ochrony przyrody;
- Rozwój współpracy międzynarodowej w zakresie obszarów chronionych zarówno bilateralnej, jak i w ramach ONZ, UNEP i innych organizacji zajmujących się tą problematyką³⁸¹.

Uwagi dotyczące Polski

Polska ma blisko stuletnią tradycję w zakresie tworzenia obszarów chronionych. Jest uczestnikiem wszystkich najważniejszych międzynarodowych porozumień dotyczących ochrony przyrody i obszarów chronionych. Między innymi na terenie naszego kraju istnieją rezerwaty biosfery Programu MaB, obiekty World Heritage, czy też obiekty objęte Konwencją z Ramsar. Jako członek Unii Polska realizuje także program Natura 2000.

Zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego kraju sprzyja też dobrze rozwinięty system ochrony przyrody obejmujący działania prawne, prace naukowo-badawcze dotyczące stanu i przeobrażeń przyrody, wyznaczanie chronionych obiektów przyrody i ich granic, opracowywanie zasad ich użytkowania i udostępniania dla publiczności.

³⁸¹ Problematyka przyszłości światowego systemu obszarów omawiana jest w szeregu opracowań, jak cytowana już praca Chape'a i innych z 2008, najnowszy raport o stanie obszarów chronionych z 2007 (Annual Report...) roku, czy też prace Rodriguesa oraz Vreugdenhila o reprezentatywnej i spójnej sieci obszarów chronionych. Również materiały z Kongresu Parków w 2003 poruszają tę problematykę (World Parks Congress... 2003 b).

Jak wynika z porównania z sytuacją obszarów chronionych na świecie, polski system ochrony przyrody można uznać za stojący na wysokim poziomie i spełniający międzynarodowe standardy. Wykazano, na podstawie danych międzynarodowych, że Polska pod względem obszarów chronionych należy do czołówki europejskiej. W Polsce znajduje się też znaczna część (drugie pod tym względem miejsce po Niemczech) ogólnej powierzchni obszarów chronionych w Unii Europejskiej. Polskie obszary chronione finansowane są w dużej mierze z budżetu państwa. Mogą korzystać także z innych środków, jak np. NFOŚiGW, funduszy wojewódzkich, a także ostatnio – z niektórych funduszy unijnych. Nie są to być może środki w pełni zadawalające, ale zapewniają stałe funkcjonowanie tych obszarów w Polsce. Nie odbiegają także od standardów przyjętych wśród krajów rozwiniętych.

Dla poprawy efektywności działań dotyczących obszarów chronionych nie można zapomnieć o problemach pracowników Służb Ochrony Parków, trzeba stworzyć im lepsze możliwości zarobkowania niż dotychczas oraz lepsze warunki socjalne.

Oprócz środków przeznaczanych na obszary chronione z budżetu państwa, duży wkład w utrzymywanie obiektów chronionych wnosi Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Leśnicy tworzą też własne obszary o funkcjach ochronno-edukacyjnych, na których wdrażane są zasady trwałego i zrównoważonego gospodarowania zasobami leśnymi. Są to leśne kompleksy promocyjne, których utworzono już 19.

Polskie parki narodowe posiadają dobrze rozwiniętą bazę naukową i monitoringu środowiska. W obrębie parków narodowych, krajobrazowych, a także w obiektach należących do leśnictwa, prowadzona jest bardzo ożywiona działalność edukacyjna.

Polskie obszary chronione stanowią zasadniczą część terenów atrakcyjnych dla turystyki. W ramach działalności parków narodowych i parków krajobrazowych udostępnianie obszarów dla turystyki i sportu stanowi jedno z ważniejszych zadań.

Oceniając system polskich obszarów chronionych i praktykę zarządzania nimi, oprócz niewątpliwych osiągnięć należy zwrócić uwagę na pewne mankamenty. Należy do nich niewątpliwie fakt zbyt małego zaangażowania się Polski w międzynarodowe działania na rzecz rozwoju światowego systemu obszarów chronionych i korzystania z doświadczeń międzynarodowych. Bardzo mała jest aktywność naszego kraju w zakresie obszarów chronionych na forum UNEP, IUCN czy też EUROPARC. Nie współpracujemy z ONZ we wprowadzaniu międzynarodowej kategoryzacji naszych obszarów chronionych.

To małe zaangażowanie jest zupełnie nieadekwatne do naszych osiągnięć. Przykładem może być ostatni Kongres Parków w Durbanie, gdzie na 3000 uczestników było tylko troje reprezentantów Polski (i to w zasadzie prywatnie). Na kilkaset wygłoszonych referatów tylko dwa przedstawiały polskie doświadczenia.

Polska ma ciągle jeszcze problemy z wdrażaniem Sieci Natura 2000. Nasze kłopoty nie odbiegają od tych, które miały tzw. kraje starej Unii pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Jako członek UE musimy doprowadzić do zakończenia tego procesu, a później działać na rzecz efektywnej integracji systemu Natura 2000 z polskim systemem ochrony przyrody.

Polska winna się także zacząć angażować w pomoc dla krajów trzeciego świata. Państwo, które jest członkiem Unii Europejskiej i OECD winno poczuwać się do obowiązku świadczenia bezpłatnej pomocy uboższym, np. w formie wysyłania ekspertów w dziedzinie ochrony przyrody, czy fundowania stypendiów dla miejscowej młodzieży.

Sporo problemów wiąże się z aspektami społecznymi funkcjonowania przestrzennych form ochrony przyrody, a w tym stosunku obywateli do obszarów chronionych, konfliktów interesów wywołanych różnymi koncepcjami użytkowania obszarów chronionych, działalności organizacji społecznych wokół obszarów chronionych.

W latach dziewięćdziesiątych przywrócono i konstytucyjnie umocowano prawo własności. Wprowadzono system samorządów lokalnych, które stały się pełnoprawnym reprezentantem społeczności lokalnych. Takie rozwiązania przyniosły jednak nasilenie konfliktów między ochroną przyrody a społecznościami lokalnymi. Oto bowiem dalej istniały bardzo konserwatywne przepisy w zakresie ochrony przyrody, które nie brały pod uwagę istnienia własności prywatnej na terenie parków, czy też interesów społeczności lokalnych. Obecnie, od czasów nowelizacji w roku 2000 ustawy z 1991 roku o ochronie przyrody, a później po uchwaleniu przez Sejm nowej ustawy w 2004 roku, nasze przepisy spełniają wymogi państwa prawa, a także standardy międzynarodowe. Wprowadzenie nowych regulacji prawnych (wspomnianych ustaw z 2008 roku i 2009 roku) daje szansę na dopracowanie się sprawnych i efektywnych mechanizmów współpracy ze społecznościami lokalnymi, samorządami oraz organizacjami pozarządowymi. Należy mieć nadzieję na szersze wprowadzanie działań wyprzedzających, mechanizmów mediacji, które mogłyby przeciwdziałać sytuacjom konfliktowym wokół obszarów chronionych.

Aby w przyszłości zapewnić bezkonfliktowe tworzenie nowych obszarów chronionych i przekształcanie ich terytoriów, sprawne funkcjonowanie, a także zapewnienie dostosowania polskich obszarów chronionych do wymogów unijnych oraz uznanych standardów międzynarodowych należy:

- Doskonalić dialog między administracją ochrony przyrody a społecznościami lokalnymi i organizacjami społecznymi;
- Włączać społeczności lokalne i organizacje pozarządowe w proces podejmowania decyzji dotyczących tworzenia nowych obszarów chronionych, czy też ich rozwoju;
- Uregulować sprawy własnościowe w obrębie parków narodowych i na innych obszarach chronionych;
- Wypracować realistyczny system rekompensowania przez budżet państwa ewentualnych strat wynikających z ograniczeń praw ochrony przyrody, które ponosiłyby społeczności lokalne i osoby prywatne;
- Planując ograniczenia działalności gospodarczej na obszarach chronionych, rolnictwa, turystyki, lokalnych przemysłów, opartych bezpośrednio na miejscowych zasobach przyrodniczych, pamiętać o prawach i potrzebach społeczności lokalnych, a w tym właścicieli gruntów i wszelkie decyzje poprzedzać szczegółowymi negocjacjami dla osiągnięcia konsensusu;
- Doskonalić system planowania przestrzennego na obszarach chronionych w powiązaniu z lokalnymi systemami planowania i z udziałem społeczności lokalnych;
- Rozwiązywać w ramach prawa i w duchu zrównoważonego rozwoju, istniejące konflikty interesów w relacji ochrona przyrody – samorządy i społeczności lokalne;

- Rozwijać świadomość społeczną ochrony przyrody oraz korzyści, które społeczności lokalne mogą odnosić z istnienia obszarów chronionych.

Przemyśleć też należy nowelizację ustawy o ochronie przyrody w ten sposób, aby w większym niż dotychczas stopniu skorzystać z pewnych międzynarodowych dobrych praktyk. Chodzi zwłaszcza o takie rozwiązania, jak strefowanie użytkowe obszarów chronionych, wyraźniejsze wprowadzanie mechanizmów współpracy z partnerami społecznymi i grupami interesów, dopuszczalność i zasady prywatnych działań w zakresie ochrony przyrody, tworzenie bardziej elastycznych zasad ochrony i funkcjonowania parków narodowych i rezerwatów, dostosowujące je do konkretnej rzeczywistości. Chodzi tu zwłaszcza o dopuszczanie w niektórych obszarach parków tradycyjnych dla miejscowej ludności działań gospodarczych, które winny być prowadzone w duchu zrównoważonego korzystania z zasobów przyrody. Być może takie rozwiązania pozwoliłyby na rozszerzenie obszarów chronionych w Puszczy Białowiejskiej czy też na utworzenie Turnickiego Parku Narodowego.

11. Bibliografia

1. *Agenda 21 w Polsce. Sprawozdanie z realizacji 1992 – 2005*, 2006, Rzeczpospolita Polska, Warszawa.
2. *African Environment Outlook. Our Environment, Our Wealth*, 2006, UNEP, Nairobi.
3. Alexandrowicz Z., Drzał M., Kozłowski S., 1975, *Katalog rezerwatów i pomników przyrody nieożywionej w Polsce*, „Studia Nature”, Ser. B nr 26.
4. Alexandrowicz Z., 1991, *Stanowiska dokumentacyjne jako nowa kategoria ochrony przyrody nieożywionej*, „Chrońmy Przyrodę Ojczyzn”, nr 47.
5. Alexandrowicz Z., Alexandrowicz S.W., 2001, *Wyżyna Krakowsko-Częstochowska w koncepcji międzynarodowej sieci UNESCO – Geopark*, „Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej”, red. Partyka J., OPN, Ojców.
6. Andrzejewski R., Weigle A., 2003, *Różnorodność biologiczna Polski. Drugi Polski raport – 10 lat po Rio*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa.
7. Antonov P., *African reserve – a model for conservation*. The Bulletin. Quarterly Magazine of the RECC, vol. 11, No 4.
8. Baldy K., 2002, *Park Narodowy Gór Stołowych*, Kudowa Zdrój.
9. Bar M., Górski M., Jerzmański J., 2001, *Nowe przepisy o ochronie przyrody. Komentarz*, Centrum Prawa Ekologicznego, Wrocław.
10. Baranowska-Janota M., 1993, *Polityka przestrzenna w parkach krajobrazowych*, IGPiK, Warszawa.
11. Baškytė R., 2003, *System of Protected Areas of Lithuania*, State Service for Protected Areas.
12. Belfiore S., Cicin-Sain B., Ehler Ch. (ed.), 2004, *Incorporating Marine Protected Areas into Integrated Coastal and Ocean Management: Principles and Guidelines*, IUCN, Gland – Cambridge.
13. *Benefits Beyond Boundaries. Proceedings of the V-th World Park Congress*, 2005, IUCN, Gland – Cambridge.
14. Bennett A., 2003, *Linkages in the Landscape. The Role of Corridors and Connectivity in Wildlife Conservation*. IUCN, Gland – Cambridge.
15. Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1981, *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa – Kraków.
16. Bołtomiuk A. (red.), 2001, *Gospodarka na obszarach chronionych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
17. Breymeyer A. (red.), 1997, *Rezerваты biosfery в Polsce*, Polski Komitet Narodowy MaB, Agencja Reklamowo-Wydawnicza, A. Grzegorzczak, Warszawa.
18. Bromley P., 1997, *Nature Conservation in Europe. Policy and Practice*, E&FN SPON, London – Weinheim – New York – Tokyo – Melbourne – Madras.
19. Brown J., Mitchell N., Beresford M., 2005, *The Protected Landscape Approach. Linking Nature, Culture and Community*, IUCN, Gland – Cambridge.
20. Brown L.R., Flavin Ch., French H.F., 2000, *Raport o stanie świata*, Książka i Wiedza, Warszawa.
21. Burger T., 2002, *Wirtualna i prawdziwa wojna o Tatry*, Studio Poligraficzne s.c. Kraków – Zakopane.
22. Burger T., 2004, *Parki Narodowe – konflikty społeczne*, Seminarium „Dialog społeczny i mediacja, jako wyzwanie współczesności”, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa.
23. Burger T., 2005, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa.
24. Burger T., 2007, *Konflikt ekologiczny – specyfika i studium przypadków*, Starczewski C., „Konflikt Ekologiczny”, Centrum Informacji o Środowisku, Warszawa.
25. *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, 1991, Earthscan, London.
26. *Case Studies on Climate Change and World Heritage*, 2007, UNESCO – WHC, Paryż.
27. Cesar H., Burke L., Pet-Soede L., 2003, *The Economics of Worldwide Coral Reef Degradation* (3 edit), CEEC Arnhem, WWF-Netherlands, Zeist.
28. Chmielewski J.T., 1990, *Parki Krajobrazowe w Polsce. Metody delimitacji i zasady*

- zagospodarowania przestrzennego, SGGW – Akademia Rolnicza w Warszawie. Centralny Program Badań Podstawowych 04.10. Ochrona i Kształtowanie Środowiska Przyrodniczego., Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa
29. Cichoński Zd., 2004, *Ustawa o ochronie przyrody a planowanie przestrzenne*, „Urbanista”, nr 6/2004.
 30. Ciechanowicz-McLean J. (red.), 2006. *Polskie prawo ochrony przyrody*, Difin, Warszawa.
 31. Cieślak M. 1997. *Strategiczne kierunki ochrony różnorodności biologicznej*, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 12, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 32. Cieśliński St., Kowalkowski A. (red.), *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Świętokrzyski Park Narodowy, Bodzentyn – Kraków, 2000.
 33. *Cities and Protected Areas*, 2001, Parks, Vol. 11, No 3. IUCN, Gland.
 34. Chape S., Blyth S., Fish L., Fox P., Spalding M., 2003, *2003 United Nations List of Protected Areas*. IUCN – The World Conservation Union. UNEP World Conservation Monitoring Centre, Gland – Cambridge.
 35. Chape S., Spalding M., Jenkins M.D., 2008. *The Worlds Protected Areas*, UNEP-WCMC, University of California, Berkeley, USA.
 36. *The Convention of Wetlands*, witryna internetowa konwencji ramsarskiej, pod adresem <http://www.ramsar.org/brochure-e.htm>
 37. Dabertowa E., 2002, Byrcyn, *Strażnik Tatr*, MULTICO, Oficyna Wydawnicza Sp. z o.o., Warszawa. Dąbrowski P., Wielocha A., bd., *Polskie Parki Narodowe. Najcenniejsze szlaki turystyczne*. Wydawnictwo PTTK „Kraj” Sp. z o.o, Warszawa.
 38. Dąbrowski P., Wielocha A., bd., *Polskie Parki Narodowe. Najcenniejsze szlaki turystyczne*. Wydawnictwo PTTK „Kraj” Sp. z o.o, Warszawa.
 39. Degórski M., 2007, *Przyrodnicze aspekty zagospodarowania przestrzennego kraju – przesłanki i rekomendacje dla KZPK*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
 40. Denisiuk Z., 1992, *Nowa ustawa o ochronie przyrody na tle tradycji i historycznych regulacji prawnych*, „Chrońmy Przyrodę Ojczystą”, r. 48.
 41. Denisiuk Z., 1997, *Ekologiczny system obszarów chronionych w Polsce*, Breymeyer A. (red.), 1997, Rezerваты biosfery w Polsce, Polski Komitet Narodowy MaB, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A.Grzegorzcyk, Warszawa.
 42. *Dokumenty Końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”*, Rio de Janeiro, 3 – 14 czerwca 1992 r., *Szczyt Ziemi*, 1993, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 43. Dołęga J.M., Siedlecka-Siwuda J., 2006, *Zielone Płuca Polski i Europy. Ścieżki współpracy Polski, Białorusi i Litwy*, Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej, Olecko.
 44. Dudley, N. (red.), *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, Gland, IUCN, 2008.
 45. Dyduch-Falniowska A. i inni, 1999, *Ostoje przyrody w Polsce*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
 46. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, 2006, *Raport z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych*, Warszawa.
 47. Eagles P., McCool S., Haynes Ch, 2002, *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*, IUCN, Gland – Cambridge.
 48. *European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas*, EUROPARC Federation, World Tourism Organization, UNEP.
 49. *Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Dziennik Ustaw nr 14, poz. 98, 2006.
 50. Emerton L., Bishop J., Thomas L., 2006, *Sustainable Financing of Protected Areas: A global review of challenges and options*, IUCN, Gland – Cambridge.
 51. *European Union action plans for eight priority bird species*, 2001, European Communities.
 52. *Europe's Environment: The Second Assessment*, 1998, European Environment Agency. Environment of the Slovak Republic, 1998, Bratysława.
 53. *Financing Protected Areas. Guidelines for Protected Area Managers*, 2000, World Commission on Protected Areas (WCPA), IUCN, Gland.
 54. *Finnish-Russian nature conservation cooperation*, 2003, Finnish Ministry of the Environment, Helsinki.
 55. *First Report on the Implementation of the Convention on Biological Diversity by the Eu-*

- ropean Community, 1998, EC Directorate – General Environment, Nuclear Safety and Civil Protection.
56. Fisher I., Waliczky Z., 2002, *Ocena potencjalnego wpływu sieci TINA na ostoje ptaków w krajach kandydujących do Unii Europejskiej*, wydanie angielskie Royal Society for the Protection of Birds, wydanie polskie Ogólnopolskie Tow. Ochrony Ptaków i Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa – Gdańsk.
 57. *Flora of Nabq protected area*, 2000, Egyptian Environmental Affairs Agency, Cairo.
 58. *From Caracas to Durban: Development of Russian Protected Areas 1992 – 2003*, 2003, IUCN, Ministry of Natural Resources of the Russian Federation.
 59. *Funkcjonowanie parków narodowych w zakresie zachowania, zrównoważonego użytkowania oraz odnawiania zasobów*, 2006, NIK, Delegatura w Krakowie.
 60. Garski A., 2007, *Skandynawia. Parki narodowe i rezerваты przyrody*, „Poznaj Świat”, Wydawnictwo Bernardinum, Pelpin.
 61. Gacka-Grzesikiewicz E., Różycka W., 1977, *Obszary chronione a przestrzenna struktura aglomeracji*, Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa.
 62. Gacka-Grzesikiewicz E., 1987, *Sobiborski Park Krajobrazowy*, PWN, Warszawa.
 63. Gacka-Grzesikiewicz E., Chabros J., Pawłowska T., Smogorzewska M., Żarska B., 1990, *Koncepcja ochrony krajobrazu w województwie konińskim*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa
 64. Gacka-Grzesikiewicz E., Wiland M., Cichocki Z., Cieślak M., Żarska B., 1994, *Ochrona przyrody i krajobrazu w planowaniu przestrzennym gmin*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 65. Gacka-Grzesikiewicz E. (red), 1995, *Korytarz ekologiczny doliny Wisły. Stan – funkcjonowanie – zagrożenia*, Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
 66. Gacka-Grzesikiewicz E., Cichocki Z., 2001, *Program ochrony dolin rzecznych w Polsce*. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 67. Gerstmannowa E., 1997, *Plany ochrony parków krajobrazowych – podstawy merytoryczne*, „Człowiek i Środowisko”, nr 21/1, IGPiM, Warszawa.
 68. Gerstmannowa E. i in., 1993, *Przyrodnicze podstawy ekorozwoju Półwyspu Helskiego*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 69. Gjerde K.M., Breide C., 2003, *Towards a Strategy for High Seas Marine Protected Areas: Proceedings of the IUCN, WCPA and WWF Experts Workshop 15 – 17 Malaga*, Spain, IUCN.
 70. Głowaciński Z. (red), 2001, *Polska czerwona księga zwierząt, Kręgowce*, PWRiL, Warszawa.
 71. Goetel W., 1937, *O ochronie przyrody gór*, „Wierchy”, t. 15.
 72. Goetel W., 1949, *Ideologia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, t.17.
 73. Gołąb Zb., Jońca Ed., Małek L., Szefer S., 1997, *Materiały do bibliografii Parku Narodowego Gór Stołowych i jego otuliny*, „Szczeliniec”, Wydawnictwo PNGS, Kudowa Zdrój.
 74. *Gorce. Gorczański Park Narodowy*, 2000, (red. Mściwujewski S, Różański W), Gorczański Park Narodowy, FORMA, Kraków.
 75. Górski M., 2009, *Aktualne regulacje prawne w zakresie ochrony środowiska (wg stanu prawnego na koniec stycznia 2009)*, PZiTS Oddział Wielkopolski, Poznań.
 76. Gottowt-Jeziorska A., Śledzińska J. (red), 2008, *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa.
 77. Grocholski M. (opr.), 2004, *Kasprowy Wierch. Szczyt konfliktu czy kompromisu?*, „Tatry”, nr 1(7).
 78. Grodzińska K., Olaczek R., 1985, *Zagrożenie Parków Narodowych w Polsce*, PWN, Warszawa.
 79. Gromadzki M. i inni, 1994, *Ostaje ptaków w Polsce*, OTOP, Gdańsk, 1994.
 80. Grzegorzewska M., Perzanowska J., Kijas Zd, Mirek Z., 2002, *Mówić o ochronie przyrody. Zintegrowana wizja ochrony przyrody*, *Podręcznik dla studentów*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Instytut Studiów Franciszkańskich, Instytut Botaniki PAN, Kraków.
 81. Grzywacz A., 2007, *Edukacja leśna w Polsce, stan obecny i perspektywy*, Materiały na konferencję „Leśna edukacja – stan i perspektywy”, 20 – 21 kwietnia 2007 r., Ośrodek Edukacji Ekologicznej i Integracji Europejskiej Lasów Państwowej w Jedlni Letnisko k. Radomia.

82. Göbel P., 1999, *Skarby Przyrody. Krajobrazy i skarby przyrody pod ochroną UNESCO*, Muza S.A., Warszawa.
83. *Guidelines for Protected Area Management Categories – Interpretation and Application of the Protected Area Management Categories in Europe*, 1999, EUROPARC & WCPA, Grafenau, Niemcy.
84. Hanemann B., 2000, *Cooperation in the European Mountains 3: The sustainable management of climbing areas in Europe*, IUCN, Gland – Cambridge.
85. Hanneber P., Löfgren, 1998, Sweden's National Parks. Swedish Environmental Protection Agency, Stockholm.
86. Heiselmayer P. i inni, 1994, *Nationalparks in Österreich*, Pinguin-Verlag, Innsbruck.
87. Hibszner A., Paryka J. (red.), 2005, *Miedzy ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, Oddział Katowicki PTG i Ojcowski Park Narodowy, Sosnowiec – Ojców.
88. Hilton-Taylor C., 2000, *2000 IUCN Red List of Threatened Species*, The IUCN Species Survival Commission, Gland – Cambridge.
89. Holdgate M., 1999, *The Green Web. A Union for World Conservation*, IUCN, Earthscan Publications Ltd. London.
90. Hurkała W., 2008, *Rozwój turystyki w parkach narodowych*, Gottowt-Jeziorska A., Śledzińska J. (red), *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa.
91. *Informacja o wynikach kontroli. Funkcjonowanie parków narodowych w zakresie zachowania, zrównoważonego użytkowania oraz odnawiania zasobów*, 2006, NIK Delegatura w Krakowie.
92. *International Agreement for the Regulation of Whaling*, London, 8 June 1937, WDSC, www.wdcs.org
93. *Italian Marine Parks*, 2004, Ministero dell' Ambiente e della Tutela del Territorio – G.R.H. S.p.A., Roma.
94. Jankowski W., 1997, *Konfliktowe problemy związane z ochroną dolin rzecznych*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych”, nr 12, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
95. Jahn A., 1985, *Karkonosze polskie*, Ossolineum, Wrocław.
96. Jaroszewicz B., *Białowiecki Park Narodowy i inne polskie obiekty na liście UNESCO. Międzynarodowa Konwencja o ochronie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego*, 2007, Kalinowska A., Lenart W. (red), „Wybrane zagadnienia z ekologii i ochrony środowiska. Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju”, Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Warszawa.
97. Jendrośka J., Bar M., 2005, *Prawo ochrony środowiska. Podręcznik*, Centrum Prawa Ekologicznego, Wrocław.
98. Jędrzejewscy W. i B., Niedziałkowski K., 2007, *Białowieckie Dylematy*, „Las Polski” 1+3/2007.
99. Kaczyńska M., 1997, *Spoleczne formy ochrony przyrody*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
100. Kalinowska A., 2002, *Ekologia na nowe stulecie*, AR-W Grzegorzewski, Warszawa.
101. Kalinowska A. 2003. *Rola komunikacji społecznej w zapobieganiu konfliktom ochrony wokół ochrony przyrody*. „Konflikty społeczno-ekologiczne”, red. Czartoszewski J., Centrum Ekologii Człowieka i Bioetyki UKSW, Verbinum, Warszawa.
102. Kalinowska A. i in. 2004, *Edukacja ekologiczna. Bibliografia 1992 – 2003*. Uniwersytet Warszawski, Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Warszawa 2004.
103. Kalinowska A., 2006, *Korzyści ponad granicami*, Okołów G. (red), 2006, *15 lat ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych. Materiały pokonferencyjne*, Kampinoski Park Narodowy, Izabelin.
104. Kalinowska A., 2008, *Artykuł 13. W poszukiwaniu społecznego wsparcia w zarządzaniu „Konwencją o różnorodności biologicznej”. Polska praktyka na tle doświadczeń światowych*, Ministerstwo Środowiska, Agencja Reklamowo-Wydawnicza, A. Grzegorzczak, Warszawa.
105. Kamieniecka J., 1995, *Ekoturystyka zielonym rynkiem pracy. Przyczynek do wdrażania zasad ekorozwoju*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, zeszyt 6.

106. Kamieniecka J., 2009, *Klimat a turystyka*. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
107. Kamieniecka J., Wójcik B., 2010, *Natura 2000, ABC dla turystyki*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
108. Kapila S., 2004, *Shell's perspective of IUCN protected areas management*, PARKS, vol.14, No 3.
109. Kassenberg A., Marek J. M., 1986, *Ekologiczne aspekty przestrzennego zagospodarowania kraju*, PWN, Warszawa.
110. Kelleher G., Bleakley Ch., Wells S. (editors), 1995, *A Global Representative System of Marine Protected Areas. The Great Barrier Reef Marine Park Authority, The World Bank, IUCN, Washington*.
111. Kempf Ch., 2009, *A Journey to Svalbard Polar Territory*, Editions L'Escargot Savant, Viévy, France.
112. Kimball L. A., 2001, *International Ocean Governance. Using International Law and Organizations to Manage Marine Resources Sustainable*, IUCN, Gland – Cambridge.
113. Knaflawska J., Siemionowicz M., 1999, *Przyroda Polska*, Wydawnictwo Czechowicz-Raniowski i S-ka, Poznań.
114. *Komunikat Komisji „Zatrzymanie procesu utraty różnorodności biologicznej do roku 2010 i w przyszłości. Utrzymanie usług ekosystemowych na rzecz dobrobytu człowieka”*, Bruksela, 22.5.2006, KOM (2006) 216.
115. Kondracki J., Richling A., 1994, *Regiony fizycznogeograficzne. Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGPIZ PAN, Warszawa.
116. *Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych*. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa zeszyt 8, *Konwencja o różnorodności biologicznej*.
117. *Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa, zeszyt 11, *Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowego ptactwa wodnego*.
118. *Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa, zeszyt 15, *Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt*.
119. *Kontrakt dla Białowieży*, 1998, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa.
120. Kossak S., 2001, *Saga Puszczy Białowieskiej*, MUZA SA, Warszawa.
121. Kossak S., 2006, *Park Narodowy w Puszczy Białowieskiej*, Oficyna Wydawnicza Forest, Józefów.
122. Kozłowski St., 1973, *Program ochrony krajobrazu Polski i jego pierwsze realizacje*, „Ochrona Przyrody” nr 38, Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
123. Kozłowski St., 1980, *Ochrona krajobrazu*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
124. Kozłowski St., 1993, *Program ochrony krajobrazu Polski i jego pierwsze realizacje*, „Ochrona Przyrody” nr 38, Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
125. Kozłowski St. (red.) 1998. *Ochrona litosfery*. Wydawnictwo PIG, Warszawa.
126. Kozłowski St., 1996, *Przyrodnicze kryteria gospodarki przestrzennej*, KUL, Lublin.
127. Kozłowski A., 2002, *Środowisko przyjazne turystyce*, Ekoturystyka kluczem do zrównoważonego rozwoju, Wydawnictwo Pokonferencyjne, (red. Wolfram K.), Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok.
128. Kozłowski St. (red.), 2006, *Żywiotowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok – Lublin – Warszawa.
129. *Krajowa Strategia Ochrony i Umiarkowanego Użytkowania Różnorodności Biologicznej*, 2003, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
130. Kruk-Dowgiałło L., 1997, *Ochrona przyrody Bałtyku – Problemy funkcjonowania morskich obszarów chronionych*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych”, nr 12, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
131. Kuleczka P. (red), 2007, *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
132. Laffoley D. d'A. (Ed.), 2008, *Towards Networks of Marine Protected Areas*, The MPA Plan Action for IUCN's WCPA, Gland, Switzerland.
133. Lenartowicz Z., Cieślak M. i in. (red), 1994, *Zasady sporządzania planów parków krajobrazowych*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.

134. Lewandowska A., *Działalność edukacyjna parków narodowych*, Okołów G. (red), 2006, *15 lat ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych. Materiały pokonferencyjne*, Kampinoski Park Narodowy, Izabelin.
135. Lindberg K., 2001, *Protected Area Visitor Fees: Overview*, Cooperative research Centre for Sustainable Tourism, Griffith University.
136. Liro A., Szacki J., 1993, *Korytarz ekologiczny: przegląd problematyki*. „Człowiek i Środowisko” 17/4, IGPIK, Warszawa.
137. Liro A. (red), 1995, *Koncepcja krajowej ekologicznej sieci ECONET – Polska*, Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
138. Liro A. (red), 1998, *Strategia wdrażania krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska*, Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
139. Liro A., 2002, *Programy rolnośrodowiskowe – instrument ekologizacji gospodarki rolnej*, IUCN Poland, WWF Światowy Fundusz na rzecz Przyrody.
140. Loertscher P. 1999. *Natur Europa: die 40 schönsten Nationalparks und Naturschutzgebiete*, Verlag Styria, Graz – Wien – Köln.
141. Lotz J., Schürman J., 1998, *UNESCO Światowe Dziedzictwo Kulturalne i Naturalne. Skarby kultury i przyrody świata. Ameryka Płn. i Meksyk*, polskie wydanie: Penta Sp. z o.o., Warszawa.
142. Lubomirska H., 2003, *Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko*, Biblioteka Kórnicka PAN, TPN, Urząd Miasta Zakopane, Kórnik.
143. *Ludzie i park. Współpraca i rozwój. Budowanie partnerstwa i poparcia społecznego dla parków narodowych. Materiały z międzynarodowej Sesji Ekspertów*, 2002, Zeszyty Problemowe Sekcji Parków Narodowych PKE (nr 8), Kraków – Zawoja.
144. Majewska A., 2006, *Finansowanie bazy i działalności edukacyjnej parków narodowych*, Okołów G. (red), 2006, *15 lat ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych. Materiały pokonferencyjne*, Kampinoski Park Narodowy, Izabelin.
145. Makomaska-Juchiewicz M, Tworek St. (red.), 2003, *Ekologiczna sieć NATURA 2000. Problem czy szansa?*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
146. Matuszewska D., 2007, *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski północno-zachodniej*, Bogucki, Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
147. *Materiały do bibliografii babiogórskiej*, 1996, Babiogórski Park Narodowy, Kraków.
148. McNeely J.A., Miller K.R., 1984, *National Parks, Conservation Development*, Smithsonian Institution Press, Washington DC.
149. McNeely J.A. (red), 1992, *Parks for Life: The Proceedings of the IV World Congress on National Parks and Protected Areas*, Gland.
150. McNeely J.A., Harrison J., and Dingwall P., 1994, *Protecting Nature: Regional Reviews of Protected Areas*, IUCN, Gland – Cambridge.
151. McNeely J.A., Schutyser F. (eds.), 2003, *Protected Areas in 2003. Scenarios for an Uncertain Future*, IUCN, Gland.
152. Michalik St., 1989, *Gorce*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
153. Michałowski W., Rygielski J., 1979, *Spór o Bieszczady*, Sport i Turystyka, Warszawa.
154. Mika-Bryska M., 2002, *Turystyka na obszarach chronionych jako czynnik rozwoju ekonomicznego społeczności lokalnych*. Ekoturystyka kluczem do zrównoważonego rozwoju, Wydawnictwo Pokonferencyjne (red. Wolfram K.), Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok.
155. Mirek Zb. (red), 1996, *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego*, Kraków – Zakopane.
156. *Monitoring ruchu turystycznego w Tatrach*, 2005, Tatrzański Park Narodowy, Zakopane.
157. *Mountains of the World. Sustainable Development in Mountain Areas*, 2002, Mountain Agenda, Berno.
158. *Monografia polskich parków narodowych*, „Parki Narodowe i Rezerваты”, t. 12;
159. *Narodową Strategię Edukacji, Przez edukację do równoważonego rozwoju*, 1997, Ministerstwo Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Ministerstwo Edukacji Narodowej.
160. *National Parks. Brazil*, 2003, Philips Guides, Horizonte Geografico. Sao Paolo.
161. *NATURA 2000. Europejska sieć ekologiczna*, 2002, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
162. "Nature Newsletter Issue 17", European Commission, DG Environment, January 2004, dostępny poprzez portal internetowy Komisji Europejskiej, www.europe.eu

163. *Nasza wspólna przyszłość*, Raport Światowej Komisji do Sprawy Środowiska, 1991, Warszawa.
164. Nemec J., Ložek V., 1996, *Chráněná území ČR (1 i 2)*, Consult, Praha.
165. Nowicki M., Sitnicki St., 2007, *Ochrona środowiska w praktyce, 15 lat Ekofunduszu*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzczak, Warszawa.
166. *Nowa kolejka, nowe wyzwania*, 2008, „Tatry” nr 1(23).
167. Novák Z., 1963, *Ideowe i realizacyjne założenia Jurajskiego Parku Krajobrazowego*, „Architektura” nr 8.
168. *Ochrona Środowiska 2006 r.*, 2006, GUS, Warszawa.
169. Oglethorpe J., Shambough J., Kormos R., 2004, *Parks in crossfire: strategies for effective conservation in areas of armed conflict*, PARKS, vol.14, no 1.
170. Okołów Cz., 2007, *Bibliografia Puszczy Białowieskiej 1991 – 1995*, BPN, Białowieża.
171. Okołów Cz., 1995, *Kategorie obszarów chronionych i zasady ich wyróżniania*, „Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody” nr 14 (4).
172. Okołów Cz. 1991 *Białowiecki Park Narodowy*, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.
173. Okołów G. (red.), 2006, *15 lat ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych. Materiały pokonferencyjne*, Kampinoski Park Narodowy, Izabelin.
174. Olaczek R., 1999, *Ochrona przyrody i środowiska*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
175. Olszewska-Torbé M., Preś-Szakowska A., 2005, *Natura 2000 nad Zalewem Szczecińskim*, Szczecin.
176. *Paneuropejska Strategia Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej*, Rada Europy, 1995, wyd. polskie Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa.
177. Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe, 2002, *Raport o stanie lasów w Polsce w 2000 r.*, Warszawa.
178. *Parki Narodowe w Polsce. Sprawozdanie roczne 2000*, 2001, KZPN, Warszawa – Białowieża.
179. *Parki Narodowe USA (Zachód)*, 2007, Mediaprofit Sp. z o.o (wydawnictwo amerykańskie: Pike J. (Ed.), 2005, *US National Parks West*, Verlag KG (Singapore Branch).
180. Partyka J., 2008, *Turystyka w parkach narodowych – zło konieczne czy sprzymierzeniec?*, Góttowt-Jeziorska A., Śledzińska J. (red), *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
181. Partyka J., Żółciak J., 2005, *Konflikty człowiek – przyroda na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego*, Hibszer A., Partyka J. (red.), *Miedzy ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony*, Polskie Towarzystwo Geograficzne (Oddział Katowicki), Ojcowski Park Narodowy. Sosnowiec – Ojców.
182. Passaris S., Sokólska J., Vinaver K., 2002, *Rozwój obszarów wiejskich i turystyka*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Stowarzyszenie Solidarność Francja – Polska, Międzynarodowe Centrum Badań nad Środowiskiem i Rozwojem (Paryż), Białystok – Paryż.
183. Passaris S. (red), 2001, *Rozwój regionalny w oparciu o obszary chronione Francji i Polski*, Suwałki – Paryż.
184. Pawlikowski J. G., 1923, *Tatry Parkiem Narodowym*, „Wierchy”, t.1.
185. *People, Parks and Transformation in South Africa: a Century of Conservation, a Decade of Democracy*, 2003, Department of Environmental Affairs and Tourism, RPA.
186. Philips A., 2002, *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes / Seascapes*, IUCN, Gland – Cambridge.
187. *Poleski Park Narodowy*, 2000, Poleski Park Narodowy, Urszulin.
188. *Polityka ekologiczna państwa na lata 2007 – 2010 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011 – 2014*, Minister Środowiska, Warszawa.
189. Poller T., 1996, *O europejskich demokratkach, prawdziwych Polakach i czerwonej pajęczynie*, „Zielone Brygady”, nr 2(80).
190. *Polsko-niemiecki przewodnik ochrony przyrody*, 2000, Bundesamt für Naturschutz, Ministerstwo Środowiska, Bonn – Warszawa.
191. Poskrobko B. (red.), 2000, *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok.

192. Poskrobko B., Poskrobko T., Skiba K., 2007, *Ochrona biosfer*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
193. Price M.F., 1999, *Cooperation in the European Mountains 1: The Alps*, IUCN, Gland – Cambridge.
194. Price M.F., 2004, *Conservation and Sustainable Development in Mountain Areas*, IUCN, Gland – Cambridge.
195. *Program wykonawczy do II Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2002 – 2010*, listopad 2002, RM, Warszawa.
196. *Protected Areas and Tourism*, The European Charter EUROPARC Federation, 2002.
197. *Przewodnik po wybranych ośrodkach i organizacjach zajmujących się edukacją ekologiczną w Polsce*, 2004, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
198. *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, luty 2001, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
199. *Przyjazne środowisku miejsca pracy ochrona przyrody i leśnictwo*, 2003, Projekt: Zazielenienie lokalnych rynków pracy w Polsce – wykorzystanie doświadczeń Unii Europejskiej, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
200. Ptaszycka-Jackowska D., Baranowska-Janota M., *Przyrodnicze obszary chronione. Możliwości użytkowania*, 1998, wyd. II., IGPiK, Warszawa.
201. *Québec Declaration on Ecotourism (Deklaracja Światowego Szczytu Ekoturystyki – World Ecotourism Summit z 2002 r., zorganizowanego przez UNEP i WTO)*
202. Rada Naukowa Białowieskiego Parku Narodowego, *Zasady funkcjonowania Białowieskiego Parku Narodowego powiększonego na cały obszar polskiej części Puszczy Białowieskiej (propozycja)*, Białowieża 2000;
203. Radecki W., *Zarys dziejów prawnej ochrony przyrody i środowiska w Polsce*, Oddział Akademicki PTTK, Regionalna Pracownia Krajoznawcza, Kraków 1990.
204. Radziejowski J., 2010, *Ochrona środowiska a planowanie przestrzenne*, w: Radziejowski J. (red.), *Planowanie przestrzenne. stan i problemy ze szczególnym uwzględnieniem ochrony środowiska...*, Wszechnica Polska Szkoła Wyższa TWP w Warszawie.
205. Radziejowski J., 2009, *Organizacje pozarządowe – prawo i możliwości współdziałania* w: Szyszko J., Porter B., Malczyk J., (red.), *ABC Gospodarki przestrzennej w aspekcie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
206. Radziejowski J., 2008, *Turystyka zrównoważona na obszarach chronionych w świetle doświadczeń międzynarodowych*, w: Gottowt-Jeziorska A, Śledzińska J. (red.), *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
207. Radziejowski J., 2007, *Rospuda – czy musiało dojść do konfliktu*, „Konflikt Ekologiczny” (red.) Starczewski C., Centrum Informacji o Środowisku, Warszawa.
208. Radziejowski J., 2007, *Uwagi na temat wniosków wpływających z konfliktu wokół Rospudy*, „Człowiek i Środowisko”, nr 1-2.
209. Radziejowski J., 2004, *Natura 2000 – nowa forma obszarów chronionych*, „Człowiek i Środowisko”, nr 3-4.
210. Radziejowski J., 2003, *Światowa Konferencja Parków Narodowych – Durban 2003*, „Człowiek i Środowisko”, Nr 3-4.
211. Radziejowski J., 2003, *Konflikty wokół ochrony przyrody w Polsce, Konflikty społeczno-ekologiczne* (red.), Czartoszewski J., Centrum Ekologii Człowieka i Bioetyki UKSW, Verbinum, Warszawa.
212. Radziejowski J., Niesyto G., Jeziorski J., 2002, *Integracja europejska a ochrona środowiska*, Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa.
213. Radziejowski J., *Samorządy a ochrona przyrody, Samorząd na rzecz ochrony środowiska*, Konferencja Ligi Krajowej – kwiecień 2002, Liga Krajowa, Częstochowa.
214. Radziejowski J., 2002, *Zasoby przyrody chronionej w Polsce a ich wykorzystanie turystyczne*, w: Rąkowski G. (red.), *Turystyka na obszarze Zielonych Płuc Polski. Szanse i zagrożenia*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok.
215. Radziejowski J., Walczak M., Kamieniecki K., 1998, *Ochrona Gór Polskich*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkaniowej, Warszawa.
216. Radziejowski J., 1997, *Dokonania Instytutu Ochrony Środowiska w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu w latach 1986 – 1995*, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 12, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.

217. Radziejowski J. (red.), 1996, *Obszary chronione w Polsce* (wyd. 1), Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
218. Radziejowski J. (red.), 1995, *Ekorozwój Jurajskich Parków Krajobrazowych. Wybrane problemy*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
219. *Ramowa Konwencja o ochronie morskiego obszaru Morza Bałtyckiego sporządzona w Helsinkach dnia 9 kwietnia 1992 roku*, (Dz.U. z 1996, nr 28, poz. 346).
220. *Raport Stan Środowiska w Polsce w latach 1996 – 2001*, 2003, Inspekcja Ochrony Środowiska, Warszawa.
221. Richling A., Solon J., 1998, *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa.
222. Rąkowski G., 2002, *Parki krajobrazowe w Polsce*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
223. Rąkowski G., 2000, *Transgraniczne obszary chronione na wschodnim pograniczu Polski*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
224. *Rekomendacja No. R (95) Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach chronionych*, (Rada Europy, przyjęta przez Komitet Ministrów 11 sierpnia 1995, na 543 spotkaniu delegatów).
225. *Release of the 2006 IUCN Red List of Threatened Species*, www.iucn.org
226. Richard D., Tinto R., Parsons A., 2004, *ICMM perspective of IUCN protected areas management*, PARKS, vol.14, no 3, 2004.
227. Rodrigues A.S.L i in., 2003, *Global Gap Analysis towards representative network of protected areas. Advances in Applied Biodiversity Science*, Conservation International, Washington DC.
228. Rozporządzenie nr 614/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 maja 2007 r. w sprawie instrumentu finansowego na rzecz środowiska (LIFE+).
229. Rygielski J., 1984, *Niekołchane góry*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
230. Ryszkowski L., Bałazy S. (red.), 1991, *Strategia ochrony żywych gatunków przyrody w Polsce*, Zakład Badań Środowiska Rolnego i Leśnego PAN, Poznań.
231. Ryszkowski L., Bałazy S. (red.), 2001, *Ochrona parków krajobrazowych a działalność gospodarcza*, Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, Poznań.
232. *Samorządy i ich stowarzyszenia w ochronie parków narodowych* (praca zbiorowa), 2002, Instytut Ochrony Środowiska, Stowarzyszenie Samorządów Polskich współdziałających z Parkami Narodowymi.
233. Sandwith T., Shine C., Hamilton L., Shepard D., 2001, *Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation*, IUCN, Gland – Cambridge.
234. Siarzewski W., 2004, *Kariera Kasprowego*, „Tatry”, nr 1(7).
235. Sienko A., Grygoruk A., 2003, *Biebrzański Park Narodowy*, Biebrzański Park Narodowy, Goniądz.
236. Szulczewska B., 1997, *Plany ochrony parku krajobrazowego – instrumenty realizacji*, „Człowiek i Środowisko”, nr 21/1, IGPiM, Warszawa.
237. *Skarby kultury i przyrody świata. Ameryka Północna i Meksyk*, 1998, UNESCO, Światowe Dziedzictwo Kulturalne i Naturalne, Wydawnictwo Penta, Warszawa.
238. Skawiński P., Krzan Zb., 2006, *Narciarstwo*, Mirek Zb. (red), 1996, *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego*, Kraków – Zakopane.
239. Skłodowski J.W., Podściński W., 2004, *Zagrożenie mezofauny powodowane zaśmieceniem środowiska szlaków turystycznych Tatr*, „Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody”, t. 23, Białowieżski Park Narodowy.
240. Solon J., 2004, *Chronić czy pielęgnować?*, „Urbanista” nr 6 /2004.
241. *Sprawozdanie z działalności NFOŚiGW w roku 2006*, Warszawa, marzec 2007.
242. Staniewska-Zątek W., 2007, *Turystyka a przyroda i jej ochrona*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
243. *Statistical analysis of tourism trends (Globally and Locally)*, Ministry of Tourism and Wildlife, Republic of Kenya, listopad 2006, www.tourism.go.ke
244. *Stan środowiska w Polsce. Raport Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska*, 1998, Warszawa.
245. *Stan, funkcjonowanie geosystemów Polski w latach 1999 – 2004 na podstawie ZMŚP*, 2006, GIOŚ, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa.
246. Stoczkiwicz M., 1999, *Koncepcja rekompensat z tytułu ograniczeń w korzystaniu z własności i swobody prowadzenia działalności gospodarczej na terenach cennych*

- przyrodniczo, „Rekompensaty ekologiczne. Motywacje i propozycje”, Zeszyty Problemowe Sekcji Parków Narodowych PKE (nr 6), Kraków.
247. Suzuki D., Krulias J.A., Mc Name K., 1994, *The National Parks of Canada*, Key Porter Books Ltd., Toronto.
 248. Symonides E., 2008, *Ochrona Przyrody*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
 249. Szafer W. (red.), 1965, *Ochrona przyrody i jej zasobów*, Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
 250. Szafer W. (red.), 1962, *Tatrzański Park Narodowy*, Zakład Ochrony Przyrody, PAN, Kraków.
 251. Szkiurcz Zd., 2005, *Spoleczne aspekty funkcjonowania Wigierskiego Parku Narodowego*, Hibszer A., Partyka J. (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony*. Polskie Towarzystwo Geograficzne (Oddział Katowicki), Ojcowski Park Narodowy. Sosnowiec – Ojców.
 252. Szyszko J., 2009, *Ocena i wycena zasobów przyrodniczych – Natura 2000 i zwierzęta*, Szyszko J., Portera B., Malczyk J. (red.), 2009, *ABC gospodarki przestrzennej w aspekcie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
 253. *Środowisko Europy 2005*, 2005, Europejska Agencja Ochrony Środowiska, (wydanie polskie: Inspekcja Ochrony Środowiska, Warszawa).
 254. *Światowa Strategia Ochrony Przyrody*, (tłum. Olaczek R.), 1985, LOP, Warszawa.
 255. Świerkosz K., 2003, *Wyznaczanie ostoi NATURA 2000*, WWF Polska, Warszawa, (praca dostępna w witrynie www.wwf.pl).
 256. *Unia Europejska a ochrona różnorodności biologicznej*, 1998, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
 257. Ustawa z 1934 roku o ochronie przyrody, Dz.U. RP, 1934, nr 31, poz. 274.
 258. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie (Dz.U. z dnia 16 czerwca 2009);
 259. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2008, nr 2001, poz.1237.
 260. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U. 2008, Nr 199, poz. 1227.
 261. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 z późniejszymi zmianami.
 262. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001, nr 62, poz. 627 ze zm.
 263. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, Dz.U. 2004.
 264. Nr 121, poz. 1266 tekst jednolity *The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) – Ocean and Law of the Sea*.
 265. *The World Heritage*, 2003, UNESCO – World Heritage.
 266. *The 2004 IUCN Red List*, IUCN, Gland, 2004.
 267. Thomas L., Middleton J., *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*, IUCN, Gland – Cambridge, 2003.
 268. Thorsell J., Sigaty T., *Human use of World Heritage natural sites. A global overview*, (working paper), IUCN, Gland, 1998.
 269. Tomaszewicz J., 2005, *Wpływ działalności człowieka na kształtowanie i utrzymanie bioróżnorodności górskich polan*, Hibszer A., Partyka J. (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony*, Polskie Towarzystwo Geograficzne (Oddział Katowicki), Ojcowski Park Narodowy, Sosnowiec – Ojców.
 270. *Tourism in the Polar Regions. The Sustainability Challenge*, 2007, UNEP, The International Ecotourism Society, Paryż – Waszyngton.
 271. *Tourism and Mountains. A practical Guide to Managing the Environmental and Social Impacts of Mountain Tours*, 2007, UNEP, Paryż.
 272. UNEP – WCMC *Annual Report on Protected Areas. A Review of Global Conservation Progress in 2007*, 2008, UNEP – WCMC, Cambridge.
 273. Walczak M., Radziejowski J., Smogorzewska M., Sienkiewicz J., Gacka-Grzesikiewicz E., Pisarski Zb., 2001, *Obszary chronione w Polsce*, Instytut Ochrony Środowiska, wyd. III, Warszawa.

274. *What is a Biosphere Reserve?*, strony poświęcone sieci MaB w portalu internetowym UNESCO pod adresem <http://www.unesco.org/mab/nutshell.htm>
275. Wild R., McLeod Ch. (eds.), 2008, *Sacred Natural Sites. Guidelines for Protected Area Managers*, IUCN, Gland.
276. Wiśniewski J., Gwiazdowicz D.J., 2004, *Ochrona przyrody*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań.
277. Wodzikowski Cz., 2005, *Konflikt społeczny na tle tworzenia Parku Narodowego „Bory Tucholskie”*, Hibszer A., Partyka J. (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony*, Polskie Towarzystwo Geograficzne (Oddział Katowicki), Ojcowski Park Narodowy, Sosnowiec – Ojców.
278. Wolfram K., 2002, *Rola i miejsce obszarów chronionych w programie Zielone Płuca Polski* w: Rąkowski G. (red.), *Turystyka na obszarze Zielonych Płuc Polski. Szanse i zagrożenia*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok.
279. Wolfram K., 2005, *Zielone Płuca Polski. Regionalny system ochrony tożsamości przyrodniczej i kulturowej północno-wschodniej Polski*, wydanie trzecie, Fundacja Zielone Płuca Polski, Białystok.
280. *World Database on Protected Areas*, 2005, dostępna na portalu WCMC pod adresem www.wcmc-wdpa.org
281. *World Charter for Nature*, United Nations, General Assembly, 28 October 1982, A/RES/37/7.
282. *World Heritage Convention: Effectiveness 1992 – 2002 and Lessons for Governance*, Parks Canada, IUCN, Durban 2003.
283. *World Parks Congress 2003, Emerging Issues*, IUCN, Durban.
284. *World Parks Congress 2003, Protected Areas in 2023. Scenarios for uncertain future*, IUCN, Durban.
285. *World Parks Congress 2003. Recommendations*, 2003, IUCN, Durban.
286. *Wpływ turystyki masowej na dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe Karpat. Raport z monitoringu kierunków zagospodarowania i wykorzystania turystycznego polskich gór*, 2006, Stowarzyszenie Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot, Bielsko Biała.
287. Wójcik B., 2001, *Wdrażanie Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 w Polsce i związane z tym problemy*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
288. *Wspólnota Leśna Uprawnionych 8 wsi w Witowie*, bd., Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
289. *Wybór Konwencji Rady Europy*, wersja polska, 1999, PWN, Warszawa.
290. Vanasselt W., *Ecotourism and Conservation: Are They Compatible?* World Resource 2000 – 2001, EarthTrends.
291. Vološčuk I., 2003, *Ochrana Prírody a Krajiny*, Technická univerzita vo Zvolene, Zvolen.
292. Vreugdenhil D. i in., 2003, *Comprehensive protected areas system composition and monitoring*, IUCN, World Institute for Conservation and Environment, Amsterdam – Durban.
293. Zarzycki K., Wojewoda W., Heinrich Z. (red.), 1992, *Lista roślin zagrożonych w Polsce*, Instytut Botaniki PAN, Kraków.
294. Zaręba D., 1999, *Budowanie klimatu poparcia społecznego dla terenów prawnie chronionych poprzez system „rekompensat społecznych”*, „Rekompensaty ekologiczne. Motywacje i propozycje, Zeszyty Problemowe Sekcji Parków Narodowych PKE” (nr 6), wyd. 2, Kraków.
295. Zimniewicz K., 2005, *Zarządzanie polskimi parkami krajobrazowymi: próba diagnozy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.
296. Zimniewicz K., 2008, *Bariery w zarządzaniu parkami krajobrazowymi w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
297. Żarska B., 2002, *Ochrona krajobrazu*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
298. *II polityka ekologiczna państwa*, 2000, Rada Ministrów, Warszawa.
299. *X lat Wigierskiego Parku Narodowego* (Strumiłło A. – koncepcja i opracowanie), 1999, Wigierski Park Narodowy, Wydawnictwo Włodzimierza Łapińskiego, Bryzgiel.

12. Spis ilustracji

Tabela 1. Kryteria zagrożenia gatunków	24
Tabela 2. Zagrożone gatunki w różnych grupach systematycznych	26
Tabela 3. Wzrost ilości i powierzchni obszarów chronionych w latach 1962 – 2007	33
Tabela 4. Lista największych obszarów chronionych na świecie	36
Tabela 5. Kategorie ochronne IUCN / UNEP	98
Tabela 6. Cele funkcjonowania kategorii obszarów chronionych	99
Tabela 7. Liczba i odsetek obszarów chronionych na świecie w 2003 r. (wg kategorii IUCN)	99
Tabela 8. Rodzaje rezerwatów	184
Tabela 9. Rodzaje rezerwatów ze względu na dominujący przedmiot ochrony	185
Tabela 10. Rodzaje rezerwatów ze względu na typ ekosystemu	185
Tabela 11. Leśne kompleksy promocyjne w 2007 r.	194
Kartogram 1. Zagęszczenie chronionych obszarów Natura 2000 w Europie	35
Kartogram 2. Oficjalny podział Europy na regiony biogeograficzne wg EEA (2004)	122
Wykres 1. Odsetek powierzchni pod ochroną w poszczególnych regionach świata	34
Wykres 2. Odsetek liczby obszarów chronionych w poszczególnych regionach geograficznych (świat = 100%)	35
Wykres 3. Powierzchnia obszarów chronionych w Europie w roku 2004 (w ha)	37
Wykres 4. Odsetek obszarów pod ochroną w poszczególnych krajach Europy	40
Wykres 5. Odsetek obszarów pod ochroną, kategorii I-V, w poszczególnych krajach Ameryki Płd.	48
Wykres 6. Odsetek obszarów chronionych kategorii I-V w wybranych krajach Afryki	50
Wykres 7. Odsetek obszarów chronionych kategorii I-V w wybranych krajach Azji	52
Wykres 8. Liczba rezerwatów MaB w poszczególnych regionach (2008)	101
Wykres 9. Przyrost liczby obiektów chronionych Konwencją z Ramsar w latach 2000 – 2008	104
Wykres 10. Liczba obszarów Konwencji z Ramsar na poszczególnych kontynentach (2007)	105
Wykres 11. Powierzchnie pod ochroną przypadające na mieszkańców poszczególnych krajów Europy (w ha/osobę)	108
Wykres 12. Wzrost powierzchni obszarów chronionych (w ha) w Europie w XX wieku (EEA Signals, 2004)	109
Wykres 13. Udział obszarów chronionych wybranych krajów europejskich w ogólnej powierzchni obszarów chronionych UE	109
Wykres 14. Wzrost powierzchni obszarów chronionych w Polsce w latach 1985 – 2005 (w ha) (GUS, 2006)	165
Wykres 15. Odsetek poszczególnych kategorii obszarów chronionych w powierzchni chronionej kraju	166
Wykres 16. Wzrost powierzchni parków narodowych (w ha) w latach 1990 – 2005	167
Wykres 17. Kategorie terenów chronionych w polskich parkach narodowych	167
Wykres 18. Wzrost liczby rezerwatów w Polsce w latach 1938 – 2005	184
Wykres 19. Procentowy udział poszczególnych rodzajów rezerwatów	185
Wykres 20. Wzrost powierzchni parków krajobrazowych (w tys. ha) w latach 1985 – 2005	186
Wykres 21. Użytkowanie gruntów parków krajobrazowych	187
Wykres 22. Wzrost powierzchni obszarów chronionego krajobrazu (w tys. ha) w latach 1985 – 2005	188
Wykres 23. Powierzchnia użytków ekologicznych i zespołów krajobrazowo-przyrodniczych w latach 1995 – 2005 (w tys. ha)	189
Wykres 24. Powierzchnia obszarów polskich i transgranicznych obszarów rezerwatów Biosfery (w ha).	192
Wykres 25. Liczba turystów odwiedzających polskie parki narodowe w roku 2005	209
Wykres 26. Liczba turystów przypadających na 1 ha w poszczególnych parkach narodowych w roku 2005	210
Wykres 27. Gęstość szlaków w parkach narodowych w m/ha w roku 2005	210

Wykres 28. Powierzchnia parku przypadająca na jeden wyciąg (w ha)	211
Wykres 29. Gęstość nartostrad w parkach narodowych w 2005 w m/ha	212
Wykres 30. Odsetek obszarów prywatnych w wybranych parkach narodowych.....	214

13. Wykaz adresów wykorzystanych stron internetowych

Instytucje polskie

1. Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych www.ckps.pl.
2. Centralny Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Brwinowie (Informacje w sprawie programów rolnośrodowiskowych, w tym w obrębie sieci Natura 2000) - www.cdr.gov.pl
3. Kancelaria Prezydenta RP (działania na rzecz objęcia całej Puszczy Białowieskiej ochroną) www.prezydent.pl
4. Sejm RP www.sejm.gov.pl
5. Ministerstwo Spraw Zagranicznych www.msz.gov.pl
6. Ministerstwa Środowiska www.mos.gov.pl
7. Monitoring Gatunków i Siedlisk Przyrodniczych <http://www.iop.kraków.pl/gios/monitoring>
8. Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego w Polsce <http://www.gios.gov.pl/zmsp>

Polskie parki narodowe

9. Babiogórski Park Narodowy www.bgpn.pl
10. Białowiecki Park Narodowy www.bpn.com.pl
11. Bieszczadzki Park Narodowy www.bdpn.pl
12. Biebrzański Park Narodowy www.biebrza.org.pl
13. Drawieński Park Narodowy www.dpn.pl
14. Gorczański Park Narodowy www.gpn.pl
15. Kampinoski Park Narodowy www.kampinos-pn.gov.pl
16. Karkonoski Park Narodowy www.kpnmap.pl
17. Magurski Park Narodowy www.magurskipn.pl
18. Narwiański Park Narodowy www.npn.pl
19. Ojcowski Park Narodowy www.opn.pan.krakow.pl
20. Park Narodowy Bory Tucholskie www.park.borytucholski.info
21. Park Narodowy Gór Stołowych www.pngs.pulsar.net.pl
22. Park Narodowy Ujścia Warty www.pnujsciewarty.gov.pl
23. Pieniński Park Narodowy www.pieninypn.pl
24. Poleski Park Narodowy www.poleskipn.pl
25. Roztoczański Park Narodowy www.roztozanskipn.pl
26. Słowiński Park Narodowy www.slowinskipn.pl
27. Świętokrzyski Park Narodowy www.swietokrzyskipn.org.pl
28. Tatrzański Park Narodowy www.tpn.pl
29. Wielkopolski Park Narodowy www.wielkopolski.pn
30. Wigierski Park Narodowy www.wigry.win.pl
31. Woliński Park Narodowy www.wolinpn.pl

Organizacje międzynarodowe

32. Arctic Council (Rada Arktyczna) www.arctic-council.org
33. International Network of Geoparcs (Międzynarodowa Sieć Geoparków) www.unesco.org/science/earthsciences/geoparks/ lub www.worldpark.org
34. ONZ (Główny portal ONZ) <http://www.un.org>
35. Secretariat of the Antarctic Treaty ATS (Secretariat Traktatu Antarktycznego) www.ats.aq
36. UNEP Global Programme of Action for the Protection of the Marine Environment from Land-based Activities (Program ochrony mórz przed wpływem działalności lądowej) www.gpa.unep.org
37. UNEP United Nations Environmental Programme (Program Środowiskowy ONZ) <http://www.unep.org>

38. United Nations Protected Areas List (Lista obszarów chronionych ONZ)
<http://sea.unep-wcmc.org/wdbpa/unlist>
39. UNEP Regional Seas Programme (Program mórz regionalnych UNEP)
www.unep.org/regionalseas
40. UNESCO Man and Biosphere (Program UNESCO Człowiek i Środowisko)
www.unesco.org/mab
41. UNESCO World Heritage Sites (Program UNESCO Miejsc Dziedzictwa Światowego)
www.whs.unesco.org
42. WCMC World Conservation Monitoring Centre (Światowe Centrum Monitoringu Ochrony Przyrody) www.unep-wcmc.org

Konwencje ONZ

43. Konwencja Bońska www.cms.int
44. Konwencja Ramsarska www.ramsar.org oraz www.wetlands.org
45. Konwencja o różnorodności biologicznej (Convention on Biological Biodiversity (CBD)
www.biodiv.org
46. Konwencja Waszyngtońska CITES www.cites.org

Konwencje i organizacje europejskie (bez UE)

47. Konwencja Alpejska <http://www.alpenkonvention.org>
48. Konwencja Helsińska www.helcom.fi
49. Konwencja Berneńska (oficjalna strona Konwencji znajduje się w portalu Rady Europy):
www.coe.inte
50. Konwencja Karpacka www.carpathianconvention.org
51. Rada Europy – <http://www.coe.int>

Instytucje Unii Europejskiej

52. European Environmental Agency EEA (Europejska Agencja Środowiska)- <http://www.eea.eu/>
53. European Centre for Nature Conservation ECNC (Europejskie Centrum Ochrony Przyrody)
www.eeconet.org
54. European Nature Information System EUNIS (Baza danych: Europejski System Informacji o Przyrodzie) <http://eunis.eea.europa.eu>
55. Komisja Europejska – Problemy Środowiska www.ec.europa.eu/environment
56. Unia Europejska (główny portal UE) www.europa.eu

Inne instytucje i inicjatywy międzynarodowe

57. Centre for Sustainable Tourism, Griffith University www.ecotourism.org
58. Earth Trends (serwis WRI dotyczące aktualnych problemów globalnych)
<http://earthtrends.wri.org/>
59. European Green Belt www.europeangreenbelt.org
60. European Nature Heritage Fund (EURONATUR) <http://www.euronatur.org>
61. Global Footprint Network (Strona poświęcona globalnemu „śladowi ekologicznemu”)
<http://www.ecofoot.net>
62. Millenium Ecosystem Assessment www.maweb.org
63. System wymiany informacji o różnorodności biologicznej w Polsce (Clearing House Mechanism CHM) <http://biodiv.mos.gov.pl>
64. World Resource Institute WRI www.wri.org,

Międzynarodowe instytucje pozarządowe

65. BirdLife International www.birdlife.org
66. Federacja EUROPARC <http://www.europarc.org>
67. International Coral Reef Action Network ICRAN (Międzynarodowa Sieć Działań na Rzecz Raf Koralowych) www.icran.org
68. International Coral Reef Initiative ICRI (Międzynarodowa Inicjatywa na Rzecz Raf Koralowych) www.icri.org
69. International Rangers Federation IRF <http://www.int-ranger.net>
70. International Union for Conservation of Nature IUCN (Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody) <http://www.iucn.org/>

71. International Whaling Commission IWC (Międzynarodowa Komisja Wielorybnicza) www.iwcoffice.org
72. IUCN Species Survival Commission SSC (Komisja Zagrożonych Gatunków IUCN) <http://www.iucn.org/themes/ssc/>
73. IUCN Species Survival Commission SSC Red List (Czerwona Lista Zagrożonych Gatunków) <http://www.iucn.org/themes/ssc/redlist.htm>
74. IUCN World Commission of Protected Areas WCPA (Światowa Komisja Obszarów Chronionych IUCN) www.wcpa.info lub www.iucn.org/themes/wcpa
75. Peace Parks Foundation <http://www.peaceparks.org/>
76. Royal Society for the Protection of Birds – RSPB (Królewskie Towarzystwo Ochrony Ptaków) <http://www.rspb.org.uk/>
77. Whale and Dolphin Conservation Society WDCC (Towarzystwo Ochrony Wielorybów i Delfinów) www.wdcs.org/
78. World Wildlife Fund WWF (Światowy Fundusz na rzecz Przyrody) www.wwf.org

Polskie organizacje pozarządowe

79. Greenpeace Polska, www.greenpeace.pl
80. Natura a turystyka, www.natura.org.pl
81. Lubuski Klub Przyrodników www.lkp.org.pl
82. Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków OTOP www.otop.org.pl
83. Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków PTOP www.ptop.org.pl
84. Pracowni na Rzecz Wszystkich Istot www.pracownia.org.pl
85. PTOP „Salmandra” www.salamandra.org
86. Polskie Towarzystwo Służb Ochrony Przyrody www.ptsop.org.pl
87. WWF Polska www.wwf.pl
88. Wydawnictwo „Zielone Brygady” www.zb.eco.pl

Agendy narodowe zajmujące się obszarami chronionymi

89. (Arabia Saudyjska) National Commission for Wildlife Conservation and Development (Arabia Saudyjska), www.ncwcd.gov.sa/english
90. (Australia) Department of the Environment and Water Resources <http://www.environment.gov.au/parks/index.html>
91. (Austria) Nationalparks in Österreich <http://www.nationalparks.at>
92. (Austria) Österreichische Naturparke <http://www.naturparke.at/>
93. (Botswana) Ministerstwo Turystyki Botswany, www.botswana-tourism.gov
94. (Brazylia) Instituto Brasileiro de Meio Ambiente e dos Recursos Naturais Renovaveis (IBAMA), <http://www.ibama.gov.br/>
95. Bułgarskie Parki Narodowe www.bulgariannationalparks
96. Bułgarskie Ministerstwo Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej www.moew.government.bg
97. (Chile) Corporación Nacional Forestal (CONAF) (Chile) <http://www.conaf.cl>
98. (Chiny) State Environmental Protection Administration <http://english.sepa.gov.cn/>
99. (Dania) Danish Forestry and Nature Agency <http://www.sns.dk/nationalparker>
90. (Egipt) Egyptian Environmental Affairs Agency (EEAA) <http://www.eaaa.gov.eg/English>
101. (Finlandia) Metsähallitus (Fińska Agencja Zasobów Naturalnych) <http://www.metsa.fi>
102. (Francja) Ministère de l'Ecologie, de l'Energie, du Développement durable et de l'Aménagement du territoire <http://www.ecologie.gouv.fr> « Espaces protégés »
103. (Francja) Parcs Nationaux de France www.parcsnationaux-fr.com
104. (Francja) Fédération des Parcs Naturels régionaux de France www.parcs-naturels-regionaux.tm.fr
105. (Hiszpania) Red de Parques Nacionales <http://reddeparquesnacionales.mma.es>
106. (Holandia) Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality (Holenderskie Ministerstwo Rolnictwa, Przyrody i Jakości żywności) <http://www.minlnv.nl/>
107. (Indie) Wildlife Institute of India, www.wii.gov.in
108. Iran Department of Environment, www.environment.ir/en/
109. (Japonia) Ministry of the Environment - Government of Japan, <http://www.env.go.jp/en/nature>

- 110. (Kanada) Parcs Canada, www.pc.gc.ca
- 111. (Kenia) Kenya Wildlife Service (KWS) <http://www.kws.org/>
- 112. (Niemcy) Bundesamt für Naturschutz www.bfn.de
- 113. (Rosja) Biodiversity Conservation Center <http://www.biodiversity.ru/eng>
- 114. (RPA) South African National Parks <http://www.sanparks.org/>
- 115. (Słowacja) Štatna Ochrana Prirody Slovenskej Republiky <http://www.sopsr.sk/>
- 116. (Słowacja) Správa slovenských jaskýň <http://www.ssj.sk/sprava-slovenskych-jaskyn>
- 117. Szwedzka Agencja Ochrony Środowiska www.naturvardsverket.se
- 118. USA National Park Service (Służba Parków Narodowych USA) <http://www.nps.gov>
- 119. (Tanzania) The Official Website of Tanzania National Parks
<http://www.tanzaniaparks.com/>
- 120. (Wielka Brytania) Joint Nature Conservation Committee www.jncc.gov.uk
- 121. (Węgry) Sekretariat Ochrony Przyrody i Środowiska www.termeszetvedelem.h
- 122. (Włochy) Oficjalny portal włoskich Parków www.parks.it



WSZECHNICA POLSKA

————— SZKOŁA WYŻSZA —————
TOWARZYSTWA WIEDZY POWSZECHNEJ W WARSZAWIE

Dział Rekrutacji

Pałac Kultury i Nauki
X piętro, pokój 1044 A

tel.: 22 656 62 56

fax: 22 827 76 71

infolinia: 801 033 101

rekrutacja@wszechnicapolska.edu.pl

www.wszechnicapolska.edu.pl